

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 1667)

CZŁONKAMI REDAKCJI I
RADY NAUKOWEJ SIĘ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICZY

MIĘDZYNARODOWE
STUDIA HUMANISTYCZNE /
SOCIETY AND EDUCATION.
INTERNATIONAL STUDIES IN
HUMANITIES

SPOŁECZEŃSTWO I EDUKACJA

Institut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

22 (3) / 2016

#22 (3) / 2016

ISSN: 1898-0171

SPOŁECZEŃSTWO I EDUKACJA

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 1667)

CZŁONKAMI REDAKCJI I
RADY NAUKOWEJ SiE sĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

MIĘDZYNARODOWE
STUDIA HUMANISTYCZNE /
SOCIETY AND EDUCATION.
INTERNATIONAL STUDIES IN
HUMANITIES

SPOŁECZEŃSTWO I EDUKACJA

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Paweł Stanisław Czarnecki –
Redaktor Naczelny / Chief Editor

Michał Cibere –
Sekretarz redakcji / Assistant editor

REDAKTOR NAUKOWY TEMATYCZNY | Section Editor:

Stanislav Szabo, Juraj Herdics, Wojciech Mądrzycki

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Henryk Bednarski – Przewodniczący / Chairman

Josef Polacko – wiceprzewodniczący / vice-chairman

Wojciech Słomski – wiceprzewodniczący / vice-chairman

Bazyli Nazaruk – sekretarz naukowy / scientific secretary

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru

Jaroslava Kmecova – język czeski i słowacki,
jaroslava.kmecova@dare.sk

Ramiro Delio Borges de Meneses - język angielski,
hiszpański i portugalski, borges272@gmail.com

Marcin Szawiel – język polski, marcin.szawiel@wp.pl

Martin Laczek – język angielski, martin.laczek@yahoo.co.uk

Jurij Kariagin – język ukraiński, yuriy.karyagin@gmail.com

REDAKTOR STATYSTYCZNY I TECHNICZNY | Statistical

Editor: **Fedir Nazarchuk**, fedornaz@gmail.com

CZŁONKOWIE / Members:

Jewgenij Babosov, Pavol Dancak, Kazimierz
Doktor, Anatolij Drabowski, Rudolf Dup-
kala, Sergiej Gawrow, Vasilii Gricenko, Jurij
Kariagin, Natalia Kutuzowa, Ella Libanova,
Mariola Lemounier, Ramiro Delio Borges de
Meneses, František Mihina, Andrzej Misiólek,
Zdzisław Nowakowski, Walery Nowikow,
Michajło Popławskij, Olena Pierelomova,
Jurij Reznik, Kiril Rozłogow, Wanda Rusiec-
ka, Aleksandr Stiepanow, Stanislav Stolarik,
Marek Storoška, Ireneusz Świłała, Maciej
Tanaś, Walentyn Wandyszew, Anna Wawr-
zonkiewicz Słomska, Nonna Zinowiewa, Josef
Suvada, Ivica Gulasova, Vladimir Krcmery,
Irena Piskorova, Daniel West, Nella Nyczka-
lo, Ivan Grischenko, Irina Ignatieva, Vasil
Kremen, Alexander Belohalvek, Peter Vojcik.

Wersja pierwotna (referencyjna)
czasopisma to wersja drukowana. /
*The original (reference) version of the
journal is printed.*

Lista recenzentów | List of reviewers:

Lista recenzentów
znajduje się na stronie
www.studiahumanistyczne.pl

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: **Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum**,
ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland

© Copyright by The authors of individual text

Wszystkie nadsyłane artykuły naukowe są recenzowane. Procedura recenzowania artykułów, zapora ghostwriting oraz zasady przygotowywania tekstów i instrukcje dla autorów znajdują się na stronie internetowej czasopisma <http://humanum.org.pl> w zakładce Czasopisma / All articles are peer reviewed. The procedure for reviewing articles, and the Guide for Authors can be found on the website of the journal (<http://humanum.org.pl>)

Korekta artykułów zamieszczanych w czasopiśmie
wykonywana jest przez Autorów periodyku / Proofreading by authors.

22 (3) / 2016

Spis treści

PAVEL BRYNDZÁK, STANISLAV ŠPÁNIK	Práca s dieťaťom s poruchami správania	5
CHOMOVÁ MARCELA	Úloha sociálnej práce pri záškoláctve žiakov z marginalizovaných rómskych komunít	25
MICHAL CIBERE	Postoj klientov k poisťnému sektoru v Slovenskej republike	35
PAWEŁ CZARNECKI	Teoretické východiská rizika a krízového manažmentu	53
MARTA GLUCHMANOVA	Social sciences and arts	65
ŁUKASZ GOMUŁKA	Niezmienniki pola racjonalności na przykładzie eksperymentów myślowych Stanisława Lema	71
IVICA GULÁŠOVÁ, JÁN BREZA	Komunikácia s detským pacientom	83
IVICA GULÁŠOVÁ, NADEŽDA JUSTHOVÁ	Najčastejšie problémy v komunikácii s agresívnym pacientom počas výjazdu ZZS	89
IVICA GULÁŠOVÁ	Špecifiká ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta s islamským náboženstvom	95
IVICA GULÁŠOVÁ, LENKA GORNEROVÁ	Ageismus v súčasnosti – v našej spoločnosti	103

LUCYNA KOSTUCH	How the attributes of Cleopatra VII changed over time	111
EWELINA KUROWICKA	Współpraca przedszkola ze środowiskiem lokalnym	123
DAGMAR MARKOVÁ	Podmienky morálneho (ne) schvaľovania sexu: eticko-deskriptívny výskum sexuálnej morálky u učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl	131
DIONÝZ ORDÓDY, TOMÁŠ FLORIÁN	Poskytovanie komplexných služieb v rámci komunitnej a terénnej sociálnej práce ako prevencia pred záškoláctvom a delikvenciou u rómskych detí a mládeže v osade Plavecký Štvrtok	151
JUSTYNA SALA-SUSZYŃSKA	The influence of culture on child development	173
PAVOL TOMÁNEK	Fragmenty rodiny a manželstva	181
ANTÓNIO CARNEIRO TORRES LIMA, RAMIRO DÉLIO BORGES MENESESS	Homo salutaris: pelas dimensões e pelos fundamentos antropológicos	203
JANA VALLOVÁ	Násilie páchané na ženách ako prejav agresie a formy porušovania ľudských práv žien a možnosti riešenia	219

Pavel Bryndzák

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety n. o.,
Bratislava

Stanislav Špánik

Diagnostické centrum Bratislava – Záhorská Bystrica
Slovakia

Práca s dieťaťom s poruchami správania / *Working with a child with behavioral problems*

Abstract

The work highlights the different approaches work with at-risk youth with behavioral disorders. Describe the socio-pathological phenomena in contemporary society, the family and family education, which result in socially and educationally deprived environment. We are approaching the process of socialization, behavioral and characterize their classification. We stress the importance and possibilities of prevention, particularly early detection of behavioral disorders. It highlights the importance of teamwork in the process of assessment and intervention provided clients with educational needs. The work is focused on professional activities in special-educational facility that provides help achieve positive change in clients with behavioral problems and when incorporated into the social environment. Part of the work is casuistic study of a particular client is a description of significant factors: family ties and relationships, pathological behaviors, educational approaches, the possibility of re-education, attitudes, values. The information obtained we used the recommendations and proposals for practice.

Keywords: children, social work.

Práca poukazuje na rôzne prístupy práce s rizikovou mládežou s poruchami správania. Charakterizujeme sociálno-patologické javy v súčasnej spoločnosti, rodine a rodinnej výchove, ktoré majú za následok sociálne a výchovne zlyhávajúce prostredie. Približujeme proces socializácie, charakterizujeme poruchy správania a ich klasifikáciu. Zdôrazňujeme význam a možnosti prevencie, najmä včasným odhaľovaním porúch správania. Poukazuje na dôležitosť tímovej práce v procese diagnostiky a intervencie poskytovanej klientom s výchovnými potrebami. Práca je zameraná na odbornú činnosť v špeciálno-výchovnom zariadení, ktoré poskytuje pomoc pri dosahovaní pozitívnych zmien u klientov s poruchami správania a pri ich začlenení do sociálneho prostredia. Súčasťou práce je kazuistická štúdia konkrétneho klienta zamerané na opis významných faktorov: rodinných väzieb a vzťahov, patologických prejavov v správaní, výchovných prí-

stupov, možností reedukácie, postojov, hodnôt. Získané informácie sme využili v odporúčaniach a návrhoch pre prax.

V DIAGNOSTICKOM CENTRE

Začnem tým, čo mi dalo diagnostické centrum. Dalo mi veľa nových skúsenosti - napríklad upratovanie 2x denne. Niečo také u nás doma neexistovalo. Ďalšia vec, a tá je dosť hmotná, diagnostické centrum mi dalo sedem kíl. Nie peňazí, ale pribral som sedem kíl. Niekoho by to nasrdilo, no mňa to veľmi potešilo. Tiež ma to tu veľmi zocelilo, pomohlo môjmu sebedomiu. Naučilo ma, ako lepšie vychádzať s rovesníkmi. Ďalšia vec, ktorá je veľmi hmotná, aj keď vlastne ani nie, je Frankenstein, Alfred Hitchcock, Marco Polo, Vtedy v Lošonci - sú to príbehy, ktoré som tu prežil. Za ne som veľmi vďačný, pretože predtým som knihy vôbec nečítal. Vždy som si chcel písať denník, ale vonku na to nebol nikdy žiadny čas. Škoda, lebo písať si denník je veľmi očisťujúce a pomáha mi to zvládnuť rôzne moje problémy. Získal som tu aj jednu veľmi hodnotnú skúsenosť, t.j. prehodnotenie mojich priorít a hodnôt. Vďaka diagnostickému centru som pochopil, že sa netočí všetko okolo peňazí, oblečenia a drog.

Čo mi diagnostické centrum zobralo? Závislosti. Aj fajčím oveľa menej. Diagnostické centrum ma doslova oslobodilo aj od facebooku. Som rád, že mi zobralo aj niektorých „kamarátov“. Síce mi zobralo aj tých pravých kamarátov. Najlepšia vec, ktorú som tu získal, je asi možnosť zlepšiť sa, ukázať, že ešte to nie je so mnou úplne stratený prípad. Škoda len mojej školy, ale ani tá nie je nadobro stratená. Je tu možnosť navštevovať školu, ale tá závisí len a jedine odo mňa. Keď rozmýšľam, čo mi diagnostické centrum zobralo, napadajú mi len zlé veci. Naozaj, čo mi chýba, je náš byt a moja rodina, predtým som sa snažil byť tam čo najmenej, teraz to veľmi ľutujem. Rozmýšľam, čo také mi ešte vzalo, napadla mi sloboda -nemohol som o ňu prísť, ak som ju nikdy ani nemal. Nikdy by som si toto všetko neuvedomil tam vonku. Kiež by som si to uvedomil skôr.

M.M

Nie náhodou sme začali príbehom chlapca, klienta diagnostického centra pre mládež v Záhorskej Bystrici. Naším cieľom v práci je popísať úlohu diagnostického centra a ukázať prostredníctvom kazuistiky ciele prevýchovného procesu vypracované v individuálnom pláne rozvoja dieťaťa.

Aká je úloha diagnostického centra? Diagnostické centrum zaraďujeme medzi špeciálne výchovné zariadenia, ktoré: „poskytujú odbornú pomoc deťom zo sociálne a výchovne zlyhávajúceho prostredia a deťom s narušeným psychosociálnym vývinom za súčasnej práce s rodinou s cieľom zlepšiť a zachovať jej funkcie. Činnosť preventívnych zariadení je zameraná na ochranu detí pred sociálno-patologickými javmi“ (Zákon č. 279/1993 Z. z., § 10 odsek 1).

V diagnostickom centre sa klientom poskytuje diagnostika, psychologická, psychoterapeutická a výchovno-vzdelávacia starostlivosť. Dieťa môže byť umiestnené do diagnostického centra na základe žiadosti zákonného zástupcu, dohody so zariadením, v ktorom sa vykonáva súd, predbežného opatrenia súdu alebo rozhodnutia súdu o uložení výchovného opatrenia. Cieľom pobytu dieťaťa s naru-

šeným alebo ohrozeným psychosociálnym vývinom v tomto zariadení je najmä diagnostika a určenie ďalšej vhodnej výchovno-vzdelávacej, resocializačnej alebo reedukačnej starostlivosti. Matoušek (2011, s. 96) uvádza: „*Ústavná starostlivosť o rizikové deti je sama osebe riziková. Väčšie kolektívy mladých ľudí, ktorí majú za sebou deprivačné zážitky z rodiny a majú osobnostnú výbavu zvyšujúcu sklon k sociálnemu zlyhaniu, sa len ťažko môže stať prostredím, v ktorom dochádza ku korigovaniu nepriaznivých vplyvov. Personál aj pri veľkej angažovanosti nemôže mať pod kontrolou všetky interakcie prebiehajúce medzi klientmi.*“

Diagnostické centrá sú kompetentné vyjadriť sa o umiestnení detí do iného zariadenia, napríklad náhradnej výchovy, poskytnúť poradenské služby zariadeniam náhradnej výchovy. Diagnostické správy vypracované diagnostickými centrami sú vstupným podkladom týmto zariadeniam na vypracovanie individuálneho reedukačného alebo výchovno-vzdelávacieho programu pre prácu odborníkov mimo zariadenia. Po ukončení pobytu diagnostické centrum vypracuje odporúčanie umiestnenia dieťaťa s ohľadom na možnosti prípravy na povolanie, uplatnenia na trhu práce a úpravy rodinných pomerov. Pobyt dieťaťa v diagnostickom centre trvá nevyhnutne potrebný čas na stanovenie diagnostiky, zvyčajne dvanásť týždňov.

Deti sú v diagnostických centrách zadelené do diagnostických skupín, ktoré tvoria základnú organizačnú jednotku. V jednej diagnostickej skupine môže byť najviac osem detí a maximálny počet diagnostických skupín je šesť. Diagnostické úlohy sa plnia v diagnostických triedach škôl. Podľa veku a pohlavia sa diagnostické centrum diferencuje na diagnostické centrum pre deti do 15. roku veku a na diagnostické centrum od 15. roku veku. Diagnostické centrum je internátne zariadenie s nepretržitou prevádzkou.

V diagnostickom centre je zriadené záchytné oddelenie a karanténna miestnosť. Do záchytného oddelenia môže byť na základe rozhodnutia riaditeľa umiestnené dieťa pohybujúce sa nepovolene mimo zariadenia. O takomto umiestnení sa vyhotoví písomný záznam a táto skutočnosť sa oznamuje zariadeniu, v ktorom je dieťa umiestnené, orgánu sociálno-právnej ochrany detí a sociálnej kurately a zákonnému zástupcovi. Príslušné zariadenie alebo zákonný zástupca by si mal prevziať dieťa do 24 hodín, inak riaditeľ diagnostického centra zabezpečí odovzdanie dieťaťa. Do odovzdania dieťaťa je dieťa zaradené v príslušnej diagnostickej skupine.

Pri reedukačnom či prevýchovnom procese ide o korekciu následkov nevhodnej výchovy, keď bežné výchovné prostriedky už zlyhali. Prebieha v špecializovaných zariadeniach, akými sú ústavy s liečebno-výchovným režimom, liečebno-výchovné sanatóriá, reedukačné detské domovy, diagnostické centrá pre deti a mládež alebo v nápravno-výchovných ústavoch. V tomto procese prebieha obsahovo aj organizačne výchovné pôsobenie a liečebno-pedagogická intervencia, ktorá umožňuje individuálny a intenzívny prístup. Špecifickým prínosom je využívanie diagnostiky, ktorá uľahčuje pochopenie správania klientov, cieľový výber výchovných opatrení a identifikáciu aktuálnych výchovných potrieb.

Výchovné a ochranné opatrenia v špeciálnych výchovných zariadeniach sa realizujú v záujme odstránenia porúch v psychosociálnom vývine dieťaťa a odstráne-

nia príčin, pre ktoré bolo dieťa umiestnené v ústavnej starostlivosti, bola mu uložená náhradná výchova alebo umiestnenie nastalo na základe žiadosti zákonného zástupcu.

Výchovné opatrenia majú za cieľ motivovať dieťa zlepšovať svoje správanie. Ochranné opatrenia sú zamerané na predchádzanie ohrozeniu zdravia dieťaťa jeho nevhodným správaním. Dieťa môže realizovať svoje právo na styk a udržiavať styk s rodičmi alebo inými zákonnými zástupcami, alebo inými osobami. Ak je to v záujme dieťaťa, zariadenie určí podmienky styku. Zariadenie môže dieťaťu povoliť tráviť voľný čas mimo zariadenia bez prítomnosti pedagogického zamestnanca, zákonného zástupcu alebo inej poverenej osoby. Zariadenie môže povoliť pobyt dieťaťa v mieste bydliska zákonného zástupcu na určitý čas, mimo zariadenia, najmä v čase školských prázdnin. Povolenie je podmienené vyjadrením príslušného orgánu sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, nevzťahuje sa na dieťa umiestnené na základe žiadosti zákonného zástupcu. V záujme dieťaťa a jeho ochrany môže byť na odporúčanie psychológa umiestnené do karanténnej ochrannej miestnosti, najviac však na 24 hodín, s hodinou pobytu na čerstvom vzduchu mimo tejto miestnosti alebo do príchodu zdravotnej pomoci, alebo Policajného zboru (Špeciálne výchovné zariadenia, 2013).

Kto sú klienti diagnostického centra? Aké dôvody vedú k umiestneniu dieťaťa do diagnostického centra?

Najčastejšími dôvodmi umiestnenia klientov do diagnostického centra podľa prieskumu riaditeľa Diagnostického centra (Bryndzák, 2015) bolo záškoláctvo, túlanie sa, problémové správanie, fyzické a verbálne útoky na spolužiakov a učiteľov, krádeže, nerešpektovanie autorít, požívanie alkoholických nápojov a marihuany. Problémy v správaní sa najčastejšie prejavujú u detí, ktoré nemali dostatočne uspokojené základné psychické potreby. Klienti prišli do diagnostického centra najčastejšie z pestúnskych rodín alebo z detského domova. Emocionálne potreby sú napĺňané vzťahom, bezpečím a láskou, sociálnou akceptáciou. Ako dôsledok citovej deprivácie, neuspokojených citových potrieb po dlhšiu dobu sme pozorovali u klientov aj depresívne stavy a sklúčenosť. Tieto stavy majú tiež vplyv na výkon a poruchy správania. U klientov špeciálno-výchovných zariadení sa vyskytla emocionálna labilita, neschopnosť sústredenia sa, zvýšená výbušnosť, znížená frustračná tolerancia.

Malá frustračná tolerancia sa u klientov prejavuje ako záporná osobnostná vlastnosť. Ak bol klient dlhodobo frustrovaný, potom ďalšia neschopnosť dosiahnuť zvolený cieľ zvýšila pocity zlyhania. V tejto súvislosti môžeme v praxi pozorovať agresívne správanie, nesociálnosť. Pri konfliktných situáciách sme zistili prítomnosť zvýšeného napätie aj šikany.

Uvádzame jednu z kazuistických štúdií diagnostického centra. Príbeh chlapca, ktorý uvádzame na začiatku nášho príspevku, pokračuje kazuistikou štúdiou.

Meno a priezvisko klienta: M.M		
Rok a miesto narodenia: 2000, Vyšné Ružbachy		
Miesto terajšieho bydliska: Vyšné Ružbachy		
Dátum prvého kontaktu s klientom: 28. 11. 2015	Klient prišiel na podnet koho: sociálna pracovníčka UPSVAR, SK	S klientom prišiel: matka
Kauzistický rozhovor trval: 2 x 60 minút		
Anamnestický rozhovor trval: 2 x 30 minút		
Psychogenetický rozhovor trval: 2 x 20 minút		
Diagnostika a diagnóza (sociálna, psychologická, medicínska, špec. pedagogická, iná kto, kedy, s akým záverom): Psychologická: disharmonicky sa vyvíjajúca osobnosť s poruchami správania, asociálny typ, extrovertná osobnosť, sebavedomý s prvkami nadradenosti k ostatným, nerešpektuje autority, vznetlivý, prejavujúce sa známky agresie, impulzivita, náladovosť, ovplyvniteľný, sľubuje nápravu, nie je schopný dodržať sľuby, spontánny, tendencie k bohémstvu. Sociálna: mladistvý má výchovné problémy v domácom aj školskom prostredí, fajčí, požíva alkohol, požíva drogy, najmä marihuanu, uteká z domu, nerešpektuje autority, pretrvávajúce záškoláctvo. Umiestnený do špeciálno-výchovného zariadenia Diagnostického centra v Záhorskej Bystrici 1. 11. 2015 Medicínska: klient je v súčasnosti po zdravotnej stránke v norme, prekonal ovčie kiahne, mumps, operované slepé črevo Pedagogická: žiak 1. ročníka strednej školy, má nepravidelnú školskú dochádzku. Rozumové schopnosti mladistvého sa pohybujú na spodnej hranici priemeru. Je málo vnímavý, s chudobnejšou predstavivosťou, ťažko sa sústreďuje, jeho pozornosť je rozptýlená, ľahko ochabuje, do školy prichádza nepripravený, nerešpektuje autoritu a pokyny učiteľa, časté záškoláctvo, prospech je podpriemerný, porušuje vnútorný poriadok školy, pre časté zameškávanie vyučovania a zhoršenú známku zo správania opakuje 1.ročník. Cez prestávky využíval toho, že sa stratí v dave detí, chodil do iných tried, ubližoval mladším deťom, nedokázal sa ovládnuť. Problémy s ním boli už na základnej škole, disciplinárne priestupky boli opakovane riešené zníženým stupňom zo správania. Špec. pedagogická: nevie sa sústreďovať na učenie Psychiatrická: poruchy správania, asociálny typ		
Konzultácie s inými odborníkmi:		
výchovný pracovník špeciálno-výchovného zariadenia diagnostického centra, výchovný poradca, školský psychológ, sociálny pracovník Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny (ďalej len ÚPSVaR), SK		
II. ANAMNÉZY		
RODINNÁ ANAMNÉZA		
Rodičia popis vzťahu ku klientovi (matka, otec): matka (1968) a otec (1962), žijúci, rodina úplná, avšak disfunkčná, manželstvo rodičov disharmonické, v rodine sa negatívne prejavuje alkoholizmus otca aj matky, matka nie je schopná zabezpečiť starostlivosť o deti, vzťah k rodičom vlažný, nerešpektujú autoritu ani jedného z nich	Súrodenci – popis vzťahu ku klientovi: Mladší bratia (2002, 2005, 2007) majú problémy s výučbou na ZŠ, u všetkých pretrvávajú výchovné problémy ako záškoláctvo, drobné krádeže, agresivita voči spolužiakom. Vzťah s klientom v norme, silnejšie väzby ako u rodičov, bežné hádky, bitky medzi súrodencami, boj o „moc“, ochranársky pud voči mladším súrodencom	
Zloženie rodiny, členovia domácnosti: matka, otec, traja mladší bratia	Životní partneri (popis vzťahu ku klientovi):	
Ďalšie osoby žijúce v domácnosti: 0	Počet detí: 0	

Zdravotný stav rodičov: obaja rodičia silní fajčiari, ochorenia dýchacích ciest	Počet pôrodov, potratov: 0
Vzdelanie, zvláštne schopnosti a zamestnanie rodičov: matka: základné vzdelanie, vyučená, pracuje ako pekárka otec: základné vzdelanie, vyučený ako murár, teraz bez práce	
Autorita v rodine (kto má akú, popis): Matka je pri výchove syna príliš mierna, nedôsledná vo výchove, syn ju neberie ako autoritu. Otec sa prejavuje po požití alkoholických nápojov agresívnym správaním voči okoliu, v súčasnosti mu hrozí výkon trestu odňatia slobody za ublíženie na zdraví, podané trestné oznámenie, prípad sa prejednáva. Otec sa na výchove klienta príliš nepodieľa, poskytuje mu voľnosť, dovoľuje mu fajčiť.	
Vzťahy v rodine: komplikované, napäté, narušené, vyhrotené, podľa slov klienta si s rodičmi nerozumie, ďalšie spoločné spolužitie sa nepredpokladá, s bratmi pozitívnejšie väzby, od rodiny sa chce odlúčiť	Napĺňanie rodičovského posolania, výchova detí v rodine klienta: klient udáva nevyrovnané detstvo, výchova nie je v norme, rodičia sa mu vo voľnom čase nevenujú, uprednostňovanie ich vlastného dieťaťa, klientovho mladšieho brata
Zlomové a traumatické zážitky v rodine (popis): v predškolskom a mladšom školskom veku sa stretával s nadmerným požívaním alkoholu u jeho rodičov, agresia, bitky, strata prirodzeného vývinu dieťaťa spôsobeného disfunkčným prostredím vlastnej rodiny	Zvláštnosti alebo patológia členov rodiny klienta (popis): disfunkčná rodina s prejavmi sociálno-patologických javov u rodičov, alkohol, cigarety, agresia, bitky, nezamestnanosť, známky rizikového správania, strata rodičovského vzoru
Spôsob komunikácie členov rodiny klienta (popis): klient uvádza vlašnú, strohú komunikáciu, pri požívaní alkoholu rodičov zhoršenú až agresívnu, klient nemá hranice, má príliš veľkú voľnosť, rodičia ho nevychovávali primerane jeho veku, je drzý, odvráva, nerešpektuje autority	
OSOBNÁ ANAMNÉZA	
Prenatálny vývin, pôrod: matka silná fajčiarka, preťahovanie pôrodu, asfyxia, 3 500 gramov, 48 centimetrov, inak v norme	Návyky, záujmy, záľuby: počítač, hudba, bojové umenia
Najvyššie dosiahnuté vzdelanie (t. č.): základné	Trávenie voľného času: vonku s kamarátmi, pri počítači, šport, bojové umenia
Zamestnanie (t. č.):	
Emocionálny vývin: impulzívny, extrovert, nezrelý, nevyrovnaný, manipulatívny, agresívny, spontánny, vzrušivý, sklony k bohémstvu, nezodpovedný, drzý	Vývoj postoja k hodnotám: Neveriaci
Ďalší vývin: motorický vývin veku primeraný Sociálno-patologické prejavy, zvláštnosti: fajčenie, požívanie alkoholických nápojov, marihuana, príležitostne experimentuje s inými drogami	Plány, očakávania: domov sa nechce vrátiť, chce začať nový život, nájsť si platenú brigádu, nevie či chce dokončiť školu, podľa jeho tvrdení ho škola nebaví

ZDRAVOTNÁ ANAMNÉZA	
Chronické ochorenia: Nemá žiadne Doterajšie choroby: ovčie kiahne, mumps, operácia slepého čreva Poznámka: vybrané z osobného zdravotného záznamu a informácie od matky, prekonané bežné detské choroby Úrazy: zlomenina nohy, trzná rana na pravej tvári pri páde z bicykla, rozbitá hlava pri hre s deťmi	Aktuálny zdravotný stav: kostra a svalstvo v norme, výživa primeraná, koža čistá, tep pravidelný, sluch, zrak, reč a hlas v norme, jazva na pravej tvári staršieho dáta, bakteriologické vyšetrenie stolice negatívne. Číti sa v poriadku a zdravý.
ŠKOLSKÁ ANAMNÉZA	
Začiatok povinnej školskej dochádzky: 2006 Koniec povinnej školskej dochádzky: 2015 ukončené základné vzdelanie s podpriemerným prospechom Poznámky : možné ďalšie opakovanie ročníka pre absencie a zhoršenú známku zo správania, v prípade pokračovania nežiaduceho správania vylúčenie zo SŠ	Dosiahnuté vzdelanie (rok ukončenia): rok ZŠ Nedokončená SŠ Momentálne navštevuje 1. ročník na strednej škole v mieste svojho bydliska Tituly: žiadne
Úroveň vedomostí (špecifické (ne)schopnosti – nadanie): podpriemerné, má talent na šport, ale dlhodobo nevydržal pri žiadnom, momentálne robí box, školské výsledky vplyvom spomínaných kritických situácií zhoršené, celkový stav vedomostí je v pásme podpriemeru, nevykazuje záujem o učenie, chýba logické myslenie Úroveň reči (vyjadrovanie, slovná zásoba, komunikačné zručnosti): Slovná zásoba priemerná, opakovanie 1.ročníka, vyjadrovanie jednoduchšie, čítanie na dolnej hranici priemeru, rukopis čitateľný, pravopis podpriemerný Motorická zložka: aktívny, má rád pohyb, momentálne chodí na box, ale má rád aj iné športy, napríklad futbal	
Sociálne kontakty: má viac kamarátov, ale žiadne hodnotné priateľstvá, nerád sa na niekoho citovo upína	
Fyziologická zložka: je vyššej atletickej postavy, má tmavšiu pleť, dohola ostrihané vlasy, hnedé oči, priame držanie tela, pôsobí direktívne a nadradene	
PROFESIJNÁ ANAMNÉZA	
Zamestnania:	
Rekvalifikačné kurzy (vypísať) rok ukončenia:	
Ďalšie profesijné zručnosti:	
Aktivity klienta k zamestnaniu:	

SOCIÁLNA ANAMNÉZA	
Ekonomické zabezpečenie rodiny (príjmy, hospodárenie): matka pekárka, otec momentálne nezamestnaný, poberá prídavky od štátu, rodičia hospodária s financiami spoločne, väčšie slovo má otec, matkin mesačný príjem predstavuje hrubý mesačný zárobok v sume 550 Eur, matka z finančných prostriedkov financuje pomernú časť nákladov na byt, rodičia nie sú schopní šetriť, tvrdia, že nemajú z čoho, finančné prostriedky vynakladá na chod domácnosti a bežné nákupy, ale hlavne na cigarety, alkohol. Otec si svoje dávky necháva iba pre seba. Ekonomická situácia v rodine je nepriaznivá, chýba otcov plat na bežný chod v domácnosti	
Zamestnaný – nezamestnaný (od – do):	
Bytové podmienky: rodičia majú vlastný dvojizbový byt, súrodenci bývajú vo väčšej izbe, každý má svoju posteľ, priestor pôsobí neusporiadane, byt má pri hlbšom pozorovaní badateľné známky nečistoty	Hygienické podmienky: návyky klienta sú slabé, nutná kontrola, klientove oblečenie je práté nepravidelne, klient nedbá o osobnú hygienu, pôsobí zanedbaným dojmom
Sociálne vzťahy (kontakty s užšou a širšou rodinou, okolím): narušené, kontakty so širšou rodinou žiadne, otcovi ani matkini rodičia už nežijú, matka má jednu sestru, nie sú v kontakte	
Tradície, rituály: Žiadne	Vierovyznanie: Neveriaci
SOCIÁLNY PROBLÉM	
Klientova hypotéza: záškoláctvo, výchovné problémy, opakovane uteká z domu, bitky, alkohol, fajčenie, požívanie marihuany, menšie krádeže	
Vznik problému: výchovné problémy v rodinnom prostredí, problém klienta s rodičmi, od útleho veku vyrastá v disfunkčnom prostredí	
Symptomatológia: nepravidelná školská dochádzka, pitie alkoholu, fajčenie, bitky, požívanie marihuany, príležitostné experimentovanie s inými drogami, nerešpektovanie autorít, neplnenie si školských povinností, menšie krádeže	
Dôsledky problému na život klienta a jeho okolie: problémy v bežnom fungovaní klienta, agresivita k okoliu, problémy v škole, opakovanie ročníka pre patologické správanie klienta, možné úplné vylúčenie zo školy, pokiaľ nedôjde k náprave	

III. STATUS PRAESENS

Popis problému:

Klient vo veku 16 rokov, privedený matkou na základe rozhodnutia súdu, klient vyrastá v úplnej rodine, avšak vykazujúcej dlhodobú disfunkčnosť, s tromi mladšími súrodencami. Navštevuje 1.ročník SŠ v mieste bydliska, kvôli zlým výsledkom, zhoršenému správaniu a absenciám v škole opakuje prvý ročník, hrozí vylúčenie, ak nedôjde k náprave a plneniu školských povinností. Problémy začali v rannom detstve. Manželstvo rodičov disharmonické, v rodine sa negatívne prejavuje alkoholizmus otca aj matky, matka nebola schopná zabezpečiť starostlivosť o deti. Matka pracuje ako pekárika, nižší príjem, otec vyučený murár momentálne nezamestnaný, podpora od štátu. Vzťah medzi rodičmi a klientom narušený, slabé sociálne vzory, slabé vzťahové väzby, ťažko rešpektuje pravidlá a autority. Klient má troch mladších súrodencov, ku ktorým má bližší vzťah ako k rodičom, prevláda ochranársky pud. Problémy nastali aj na základnej škole, priestupky boli opakovane riešené zníženým stupňom zo správania. Svoje priestupky pod tlakom dôkazov väčšinou nepriznáva, nie je schopný dodržať sľuby nápravy. Klient s poruchami správania asociálneho až antisociálneho charakteru, so zníženou úrovňou mravnej vychovanosti. Negatívne ovplyvnený nevhodným rodinným prostredím, čo v prevýchove znamená dlhodobé, trpezlivé dôsledné vedenie. Autoritu výchovných pracovníkov sťažka rešpektuje, vykazuje známky neslušného správania. Ak je pod priamym dohľadom, je schopný plniť pracovné povinnosti. V kolektíve je skôr navonok extrovertný, provokuje, na kritiku od svojich rovesníkov reaguje agresívne. Štruktúra jeho osobnosti sa vyznačuje spontánnosťou, vzrušivosťou, tendenciou k bohémstvu. Má predpoklady k nadmernému užívaniu alkoholických nápojov. Klient v posledných rokoch trávi väčšinu času mimo domu, túlaním sa po vonku, v baroch a herniach. Od dvanástich rokov experimentuje s alkoholom a cigaretami. Momentálne bežne fajčí, pije a požíva marihuanu, pričom experimentuje aj s ľahkými drogami. Časté vynechávanie vyučovania, zhoršený prospech, nezáujem o štúdium, známky šikany voči rovesníkom v škole, neplnenie si školských povinností, nerešpektovanie učiteľov a neprimerané správanie viedli k opakovaniu prvého ročníka. Ak nenastane náprava u klienta, je možné celkové vylúčenie zo školy. U chlapca prevláda slovná aj fyzická agresia k jeho okoliu. Je nervózny a často sa bije. Má problémy s akýmkoľvek rešpektovaním autorít. Dôvodom pobytu v zariadení boli sociálne poruchy správania. Umiestnený do špeciálno-výchovného zariadenia Diagnostického centra v Záhorскеj Bystrici od novembra 2015. V priebehu pobytu počiatku pasívny, postupne nastal rozvoj agresívnych prejavov, porušovanie režimu, neochota k spolupráci. Klient sa pomaly adaptuje na režim zariadenia, avšak trvá impulzivita, oslabená vôľová zložka, sugestibilita, sklon k imitácii nevhodných vrstovníckych vzorov. Výchovné pôsobenie rodiny je nedostačujúce, spolupráca a spoluúčasť zo strany rodiny sú veľmi slabé.

Analýza: Klient má osobný problém, problémy v rodinnom disfunkčnom prostredí, celkové zhoršené vzťahy s okolím, a problémy v škole. Klient sa nevie zaradiť, nepozná iné rodinné fungovanie, jeho správanie je pre neho prirodzené, prenesené vzorce správania. Klientove problémy vychádzajú predovšetkým z prostredia disfunkčnej rodiny, z potreby upútať na seba pozornosť, zvýšiť si sebadomie a zapadnúť do partie.

Status praesens: pozitívna na čom stavať:

pri drobnohľade má svetlé chvíle, zaradiť sa do režimu zariadenia, dodržiavať pokyny, nevyhnutný dohľad nad klientom vychovávateľmi DC a psychológom, vzťah k športu, tímový duch, momentálne vyňatie z disfunkčnej rodiny môže mať pozitívny vplyv na klienta

Čo je potrebné korigovať:

narušené vzťahy s rodičmi, vzťah k učiteľom a celkovo k autoritám, nervová labilita a výbuchy agresie, bitky, závislosť od alkoholu, cigariet a marihuany, návšteva školy a školské výsledky

Stanovenie cieľov práce s klientom:

- pobyt v diagnostickom centre a práca s klientom
  - spolupráca s rodinou, so školou
  - ukončenie vzdelávania na SŠ
    - rodinná terapia
    - rešpektovanie autorít
    - hygienické návyky
  - eliminácia zlého vplyvu partie
- zmena priorít a pozitívna motivácia (výsledky v škole, dochádzka do školy, záujmové aktivity)
- zbavenie závislosti na alkohole, cigaretách, marihuane
  - korekcia sociálnych vzťahov
- rozvíjanie a posilňovanie rodinných vzťahov
  - rodinné poradenstvo

IV. PROGNOZA

Prognóza (krátkodobá, dlhodobá – kto, aká):

Krátkodobá:

- nepriaznivá

Dlhodobá:

- po umiestnení do diagnostického centra možná korekcia klientovho správania
  - dohľad výchovných pracovníkov, psychológa v diagnostickom centre by mali viesť k eliminácii problémového správania klienta a vylúčenie požívania alkoholu a cigariet, spolupráca s SK
    - zvýšiť klientove predpoklady k dokončeniu strednej školy
    - slabá podpora zo strany rodičov
  - v prípade úpravy rodinných pomerov by mal chlapec predpoklady na usporiadaný život, čo je však v tomto štádiu už veľmi ťažké
- Je nutné spolupracovať s výchovnými poradcami aj zo strany klienta, aj zo strany rodiny pre úpravu rodinných vzťahov, odporúča sa rodinné poradenstvo
- odporúčaný neustály dohľad

V.KATAMNÉZA

Katamnéza (časové obdobie, spôsob katamnestickeho kontaktu):

Doba od posledného kontaktu: Podnet na katamnézu dal: SK

Intervencie (kto, aké ciele a ich plnenie): škola, UPSVaR Bratislava, Diagnostické centrum Záhorská Bystrica, SPOD a SK

Poradenstvo a konzultácie (kto, spôsob, trvanie): sociálny pracovník, učiteľ, zamestnanec diagnostického centra, výchovný poradca, spolupráca s rodičmi

Stratégia plnenia cieľov (použitie metódy, formy): rozhovory s klientom, rodinné poradenstvo, práca s rodinou, konzultácie s odborníkmi

Spôsob aktivizácie klienta a jeho okolia: kontakt s diagnostickým centrom, so školou, s rodičmi, pravidelné poradenstvo rodine

VI. HODNOTENIE
Hodnotenie súčasného stavu klienta vzhľadom na jeho pôvodný problém: Prípád nie je ukončený, prebieha poradenská činnosť a klientov pobyt v diagnostickom centre. Klient sa adaptoval na nové prostredie problematcky, prispôsobenie novým podmienkam s ťažkosťami, ale pri dlhodobom pôsobení je šanca na klientovo zaradenie do školského prostredia, umiestnenie do diagnostického centra má skôr pozitívny účinok na klienta a jeho správanie. Odporúčaný neustály dohľad nad klientom a jeho rodinou aj po ukončení pobytu v špeciálno-výchovnom zariadení.
VII. UKONČENIE KAZUISTIKY
Dátum a spôsob ukončenia, podpis autora: prípad otvorený V Bratislave dňa: podpis :
Poznámky: kontakty, použité materiály, odporúčania autora kazuistiky

Kazuistická štúdia vedie odborný tím (multidisciplinárny prístup) diagnostického centra k vypracovaniu individuálne plánu rozvoja dieťaťa.

Deti a mladiství s poruchami správania zažívajú práve v dôsledku týchto porúch časté konflikty so svojim sociálnym prostredím. Veľmi často zažívajú situácie plné napätia a stresu. Celkový prejav správania a reakčná pohotovosť týchto jedincov poukazuje na určité spoločné znaky, ktoré ohrozujú ich vývinovú a životnú perspektívu, ak nie sú úspešne eliminované či potlačené. Korigovať správanie je možné pomocou cielenej záujmovej činnosti, psychoterapie, v špeciálno-výchovnom zariadení režimovým systémom, systémom hodnotenia a sebahodnotenia a pod. Predpokladom úspešnej korekcie správania je komplexná znalosť situácie klienta a poznanie príčin.

Cieľom prevýchovy je zmena správania u ťažko vychovávateľného jedinca, dieťaťa s poruchami správania. Proces prevýchovy sa začína umiestnením dieťaťa do špeciálno-výchovného zariadenia. Podľa Bohumela (2012) je to často neskoro, čo zapríčiňuje nízka funkčnosť sociálnej siete. Nasleduje urgentná pedagogická činnosť s cieľom vrátiť dieťa k sociálnej norme, k úprave jeho vzťahových a iných problémových oblastí. Prevýchova ako multifaktoriálny proces prebieha v zásade v troch nasledujúcich etapách. Najskôr sa preventívne pôsobí na jedinca s problémovým správaním, na jeho rodinu, školu, rovesníkov za účelom korekcie správania a postavenia v jeho primárnom prostredí. Ak prevencia nie je úspešná, nasleduje inštitucionálna starostlivosť, pri ktorej dochádza ku korekcii navyknutých schém komunikácie a správania. Je to proces pôsobenia na hodnoty, názory, presvedčenia. Nastáva snaha o kompenzáciu nevhodného rodinného prostredia. Jediniec je usmerňovaný za účelom vytvárania nových náhľadov, nových foriem správania, vytvára si a buduje nové väzby pri zaradení. Po návrate do širokého sociálneho prostredia sú vytvorené sociálne väzby aktívne podporované. V prevýchove ide o komplexný proces, a to nielen v zmysle zbavenia sa nevhodného správania a budovania nového.

Dôležitým faktorom je včasnosť začatia prevýchovného pôsobenia, významná je doba fixácie nevhodného správania, spolupráca rodiny (alebo absencia spoluprá-

ce), kvalifikované pôsobenie pedagogického a iného odborného personálu a ich osobnostná výbava, funkčnosť sociálnej siete.

Úspešným výsledkom je, ak klient s indikovanými poruchami správania prijme a stotožní sa s ponúkanými vzorcami správania, komunikácie, hodnotami a postojmi. V prevýchovnom procese dochádza aj k poskytovaniu citových väzieb a rozvoju citovej oblasti klienta. Významným predpokladom úspešného procesu prevýchovy je znalosť komplexnej situácie klienta a komplexná diagnostika. Náhodnosť v resocializácii je veľmi nebezpečná.

Na Slovensku, v zmysle platnej legislatívy – zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní – vychádzame z platnej pedagogickej dokumentácie - Výchovných štandardov, ktoré definujú obsahové a výkonové štandardy pre špeciálne výchovné zariadenia. Výchovné štandardy sú vypracované pre špeciálne výchovné zariadenia, a to zvlášť pre mladší školský vek a starší školský vek a adolescentov (Štátny pedagogický ústav Bratislava, 2010).

Na začiatku prevýchovného procesu sa v praxi často stretávame s prekonávaním psychického odporu u nedobrovoľných klientov. Reakcie klientov sú výrazne individuálne, s rôznou intenzitou aktivity. Rozsah poruchy, vek klienta a kvalita odborného personálu ovplyvňuje výsledok spolupráce jednotlivca v prevýchovnom procese. Vzájomná prepojenosť vonkajších a vnútorných vzťahov a postojov determinuje prevýchovnú prácu. Prevýchova je proces, ktorý má byť podľa Bohumela (2012) nepretržitý, systémový, systematický a dlhodobého charakteru. Začína sa ešte pred umiestnením do inštitucionálnej starostlivosti. Dieťa sa do inštitúcie umiestňuje až po zlyhaní všetkých ostatných prostriedkov. V procese prevýchovy dieťa pokračuje aj po návrate domov, do svojho sociálneho prostredia, napríklad pri hľadaní zamestnania.

Vo vstupnej fáze sa jedinec s výchovnými požiadavkami zoznamuje so zariadením výchovnej starostlivosti a adaptuje sa naň. Rozhodujúca je v tejto fáze úroveň schopností komunikácie a motivácie u odborného personálu zariadenia. Postupy v reedukačnom procese sa začínajú prekonávaním adaptačných ťažkostí po príchode do zariadenia. Podmienky v zariadení môžu pre dieťa predstavovať významnú odlišnosť od jeho predchádzajúcich podmienok, môže byť pre dieťa veľmi náročná. Dieťaťu môžu chýbať návyky a skúsenosti (napríklad v sebaobsluže, hygiene, školských znalostiach, pri skupinových aktivitách). U dieťaťa sa môže prejaviť úzkostlivosť, zneistenie. Dieťa môže do zariadenia prísť aj emocionálne zranené, psychicky aj fyzicky vyčerpané. Pôsobenie samotnej výchovnej skupiny môže byť tiež extrémne náročné, najmä v prípade, že sú v nej deti s nápadným a ťažko akceptovateľným správaním (agresie, šikanovanie, odmietanie, vulgárnosť, záchvaty plaču a pod.). Pomocou pre dieťa v tejto situácii je umožnenie relaxácie, sprostredkovanie príjemných zážitkov, vypočutie, vytváranie vzťahov, ujasnenie perspektív, nácvik potrebných sociálnych zručností. Dieťaťu musí byť umožnené vyjadrenie názoru, primeraná obrana, pozitívne sebaapresadenie, schopnosť spolupracovať a pod. (Hornáková, 2007).

Pobyt w instytucji przeżywają klienci różnym sposobom. Podľa Labátha (2004) môžeme pozorovať tieto fázy: adaptačná fáza je zameraná na prekonanie zmeny v živote, v novej situácii a prispôsobenie sa na nové pravidlá a zvyklosti. Fáza konfrontácie s prostredím predstavuje pre klienta priestor na prejavenie svojich názorov a postojov, záujmov. Klient sa konfrontuje s autoritami a pravidlami. V prejavoch klienta môže byť prítomný odpor, vzdor, negativizmus, ambivalentný postoj. V socializačnej fáze sa tvorí rola klienta, väzby v skupine, prijímajú sa normy inštitúcie alebo subkultúry. Kooperatívna fáza je fázou spolupráce, motivácie, reedukácie, resocializácie, výchovy. Fáza demotivácie a apatie vznikne, ak inštitúcia neposkytuje dostatok podnetov pre aktívnu participáciu klienta, klient nenachádza zmysel pobytu v inštitúcii alebo je pobyt neprimerane dlhý. Poslednou fázou je independenčná fáza, v ktorej sa klient pripravuje podporovaním samostatnosti na prechod do prirodzeného sociálneho prostredia. Proces nadobúdania samostatnosti môže mať jednorazový alebo postupný priebeh.

Proces prevýchovy ovplyvňujú podľa Bohumela (2012) najmä faktory: spôsob prevýchovy, prostriedky, čas prevýchovného prostredia. Proces musí obsahovať potrebný priestor na tréning samostatnosti, vlastného správania a rozhodovania sa pri voľbe alternatív. Celý proces sa začína vyňatím dieťaťa z patologického prostredia. Zdôrazňujeme včasnosť eliminácie škodlivých vplyvov na dieťa. Tento zásah nasleduje, ak zlyhajú preventívne opatrenia. Realizácia prevýchovy v priamej praktickej činnosti, ktorá pre jedinca znamená začatie tvorby nových návykov, spočíva v jasných pokynoch, vyžadovaní plnenia režimových činností, stanovenie povinností. Tu sa od personálu vyžaduje jednotnosť nárokov. Významné je dôsledné uplatňovanie individuálneho prístupu, vysvetľovanie, presvedčanie s uplatňovaním individuálnej tolerancie v požiadavkách na jedincov. Následne je nutné overovanie validity prejavov v správaní, nakoľko vonkajšia prezentácia a prispôsobenie sa požiadavkám nemusí byť v súlade s motivovaným, úspešným prevýchovným procesom. Môže byť znakom rezignácie na koncentrované negatívne javy. Zvnútornenie a prijatie požiadaviek je ovplyvnené vonkajšími aj vnútornými faktormi, ktorými sú odborný personál, ale aj anamnéza, stav centrálného nervového systému, mentálna úroveň, vek, začatie prevýchovy, úroveň fixácie nevhodných spôsobov správania, vzťahy vo výchovnej skupine, spolupráca s rodinou a ďalšie faktory. Ústup porúch správania sa prejavuje v dosahovaní emocionálnej zrelosti, prehodnocovaním hodnotového rebríčka, ujasnením postojov. Smerovanie svojho správania (myslenia, cítenia) vlastnými silami k vytýčeným cieľom je podľa Zelinu (In: Hudečková, 2012) autoregulácia.

Zelina (In: Hudečková, 2012) konkretizuje koncepciu štýlov – spôsobov výchovy a prevýchovy tak, aby spĺňali dôležité požiadavky. Základnou požiadavkou je náročnosť ku klientom. Ideálne by mali žiaci a deti pracovať na hranici svojich intelektových, kognitívnych, znalostných a vedomostných možností. Vo výchovných zariadeniach si to vyžaduje poznanie potencialít klientov – intelektových, vedomostných, osobnostných. V praxi to predstavuje zadávanie náročných úloh – individuálnych aj skupinových, cvičenia komunikácie, motivácie a tréning autoregulácie. Náročnosť realizujeme rozvojom myslenia. Úspešnosť náročnosti je závislá od disciplíny, teda od sebaregulujúcich mechanizmov osobnosti. Ďalšou požiadav-

kou je empatický, kongruentný, akceptujúci, nedirektívny prístup. Zmysluplnosť znamená, že činnosti, úlohy a poznatky musia byť významotvorné a zmysluplné.

Na učenie sa dodržiavania pravidiel je vhodná hra. Jej výber má zásadný vplyv na dosahovanie postupnosti prevýchovy zameraním sa na individuálne dispozície jedinca a možnosti skupiny pri skupinovom charaktere. Hra učí sebaovládaniu, zvládaniu afektívnych prejavov. Je prostriedkom na prekonanie únavy a emocionálnej kolísavosti. Má výrazný motivačný vplyv. Pestuje morálne vlastnosti (ohľad na ostatných účastníkov, spolupatričnosť, tímový duch). Má abreaktívne účinky. (Bohumel, 2012).

Šport vykonávaný pravidelne zvyšuje fyzickú a psychickú odolnosť, formuje osobnosť, vôľové vlastnosti, spoluprácu v skupine, čím sa jedinci učia predchádzať a riešiť konflikty. Športové aktivity sa vyberajú podľa individuálnych dispozícií. V celom procese prevýchovy je potrebné plánovité uplatňovanie športových činností, schopnosť kompetentných pracovať s jednotlivými druhmi športu a hier, cielene sledovať ich priebeh a vyhodnocovať ich z pohľadu jednotlivcov a skupiny a dosiahnutých výsledkov. Tento prístup je potrebné uplatňovať pri všetkých prostriedkoch a metódach prevýchovnej práce. Šport môže byť pre deti veľmi prínosný, poskytuje zábavu, predostiera výzvy a sprostredkováva pocit úspechu a možnosti spoločných záujmov. Šport je výbornou príležitosťou na budovanie kladných vlastností či získavanie skúseností. Športová činnosť by mala poskytovať priestor pre jednotlivcov, mala by byť neelitárska a prinášajúca radosť všetkým zúčastneným. (Biddulph, 2006).

Práca je účinným prostriedkom, ktorý sa uplatňuje pri zlyhaní iných prostriedkov. Fyzická práca ovplyvňuje charakterové a vôľové vlastnosti. Je nápomocná pri výchove k svedomitosti a vytrvalosti, zároveň sa pri nej uplatňuje vhodná miera kontroly. Práca musí byť zmysluplná, musí mať zjavnú užitočnosť. Nevyhnutnou súčasťou je osobný príklad pedagóga. (Bohumel, 2012).

Pôsobenie režimu a pravidiel je oporným bodom výchovného procesu. Zmyslom režimu je podľa Škovieru (In: Hudečková, 2012) vytvorenie jasného, zrozumiteľného a bezpečného prostredia pre optimálne fungovanie všetkých zúčastnených v inštitúcii. Terapeutické pôsobenie spočíva v sprostredkovaní pravidelných činností, stability, zmysluplného zamestnania. Režim poskytuje zmysluplné striedanie činností a spätnú väzbu. Obsahuje práva, povinnosti, hranice, optimálne rozdelenie úloh a pravidelné striedanie činností. Uplatňovanie režimu a pravidiel posilňuje autoreguláciu. Vyvážené zostavenie režimových činností prispieva k uľahčeniu čitateľnej odozvy medzi zúčastnenými. Režim pomáha budovať dynamický stereotyp. Je potrebný pri všetkých druhoch výchovy, nielen prevýchovy, kde je používaný v rigoróznnejšej forme. Je založený na princípoch dodržiavania spoločenských noriem, spoločenských pravidiel a pravidelnosti. Režim v diagnostickom centre je navrhnutý tak, aby umožňoval optimálne rozdeliť úlohy a pravidelne usporiadať činnosti. Hygienický režim má vzťah k biorytmu a hygienickým návykom. Pedagogický režim sa vzťahuje najmä na vekové zvláštnosti. V reedukačných zariadeniach niekedy režim prílišne zdôrazňujeme, čo môže viesť k ochudobňovaniu

individuálneho prístupu k deťom, k zabraňovaniu niektorých prístupov používaných v psychoterapii vo výchove. (Bohumel, 2012).

V režime sú zakomponované oddychové činnosti, ako sú spoločenské hry, športové činnosti (plávanie, futbal, hokej, basketbal, stolný tenis a pod.), krúžkové aktivity, pracovné aktivity, príprava na vyučovanie (písanie úloh, učenie sa), tvorivé aktivity, zážitkové aktivity (napr. splav rieky, turistika, stanovanie a pod.) a tiež odmenové aktivity (napr. návšteva kina, plavárne a pod.).

Na klienta pôsobí aj prostredie, v ktorom je umiestnené prevýchovné zariadenie, či sa zariadenie nachádza v meste, na dedine alebo na samote. Vplyv má aj infraštruktúra triedy, výchovné skupiny, typ zariadenia – rodinný alebo internátny. Dôležitá je vybavenosť dielni a športovísk.

Formy prevýchovnej činnosti predstavujú: vzdelávacie jednotky - triedy (výučba v škole pri zariadení, profesijná príprava).

Výchovné jednotky sú výchovné skupiny. Zaraďujeme sem aj víkendové aktivity, vplyvy okolia a sociálneho prostredia.

Výchovné činnosti sú činnosti jednotlivých skupín v priebehu dňa, týždňa, letná prázdninová činnosť, rekreačné a záujmové činnosti, brigády – či už dobrovoľné alebo platené.

Špecifické formy sú realizované prostredníctvom komunity, voľnej tribúny, diskusných skupiniek, ústavných zhromaždení, činnosti samosprávy, a pod.).

Na vyvolanie podmienenosti správania používame hodnotiaci systém. Systémy hodnotenia správania používame ako výchovný prostriedok. Zodpovední pracovníci by mali byť schopní hodnotiť zodpovedne s možnosťou hlbšieho rozboru problémov. Optimálne by mal klient mať možnosť „opravy“ svojho činu adekvátnym, pochvalu vzbudzujúcim správaním. Hodnotenie správania je verbalizované pred dieťaťom a ostatnými pracovníkmi. Dieťa má možnosť stratené body opäť získať.

Aplikácia psychoterapeutických prístupov v prevýchove počas diagnostického a prevýchovného procesu sa využívajú psychoterapeutické metódy, ktorých cieľom je povzbudiť dieťa, aby sa terapeutovi zverilo so svojimi problémami, aby hľadalo alternatívne riešenia a pri riešení problému dospelo k vlastnému rozhodnutiu (Train, 2001).

Predpokladom na výkon psychoterapeutických prístupov je dôkladná príprava vo forme výcviku a supervízia. Tieto prístupy majú za cieľ aktivizovať klienta k riešeniu vlastných problémov. Prebiehajú aj vo forme rozboru problémov ostatných klientov výchovnej či terapeutickej skupiny, pri hľadaní riešení, alebo odporúčaní ďalších krokov. Tento proces funguje na princípe posilňovania dôvery vo vlastné schopnosti, trénuje sa samostatnosť, proces vhľadu, uvedomovanie si zdrojov problémov.

Cielené rozhovory patria výlučne do kompetencie psychológa, etopéda, vychovávateľa, špeciálneho pedagóga. Majú byť použité plánovane, situačne, a to napríklad pri riešení silného vnútorného konfliktu klienta, v prípade, že klient nie je schopný nájsť správny postoj k požadovanej norme. Individuálne rozhovory sú také formy rozhovorov, ktoré ventilujú strach, úzkosť, hnev agresívne pocity. Klient je vedený k uvedomovaniu si príčin svojich problémov. Posilňujeme pozitívne správanie a dôveru v jeho schopnosti. Cielene vedieme klienta k realistickejšiemu hodnoteniu svojich možností a objektívnejšiemu sebahodnoteniu. V rozhovoroch môžu byť použité prvky vhladovej psychoterapie, pričom sa zaoberáme nielen jednotlivými životnými problémami, ale pracujeme aj s emočnými stavmi a v prípade potreby ich aj meníme (Bohumel, 2012).

Behaviorálna psychoterapia využíva terapeutické metódy, ktoré sú založené na princípoch učenia a podmieňovania. Predpokladá, že maladaptívne správanie je naučené, preto dosiahnutie zmeny v správaní je možné opäť učením. Tento druh terapie sa zameriava najmä na zmenu nefunkčného správania v určitej situácii. Dosiahnutie vhladu samo osebe ešte nezaručuje zmenu správania. Voľba konkrétnej metódy závisí od druhu problému. Kognitívno-behaviorálna psychoterapia využíva kognitívne faktory, t. j. názory klienta, jeho očakávania a interpretáciu rôznych udalostí vo vzťahu k vlastným problémom. Táto terapia využíva metódy, ktoré pracujú s behaviorálnymi technikami – učením – , ako aj metódami zameranými na zmenu názorov a postojov klienta. Terapeut vedie klienta tak, aby sám klient získal náhľad a bol schopný realistickejšieho uvažovania. Táto terapia má za cieľ zmenu presvedčenia klienta, ktorá má následne viesť ku zmene správania (Vágnerová, 1999).

Racionálno-emočná terapia má podľa Traina (2001) pomôcť dieťaťu získať racionálnejší pohľad na seba, na základe ktorého sa bude správať menej negatívne, tolerantnejšie a bude sa menej podceňovať. Táto metóda je založená na tom, že terapeut vedie dieťa k uvedomeniu, že podvedomé predstavy môžu negatívne ovplyvňovať spôsob správania a povzbudzuje ho v úvahách o inom, pozitívnejšom pohľade a reakciách na rôzne udalosti. Terapeut zisťuje mieru negatívnych interpretácií udalostí, netolerantnosť, seba podceňovanie dieťaťa a zisťuje podvedomé (všeobecné či konkrétne) predstavy dieťaťa, ktoré môžu obsahovať korene klientovho deformovaného úsudku.

Psychodráma je typ terapie, v ktorej osoba vyjadruje svoje pocity prostredníctvom hrania rolí na javisku spolu s ostatnými aktérmi. Diváci môžu na javisku voľne vystupovať, ale aj role alternovať, komentovať, interpretovať (Mátel, 2013). Priekopníkom psychodrámy patrí Moreno. V dramaterapeutickej činnosti sa využíva určitá pre výchovné pôsobenie vhodná situácia. Prostredníctvom tejto činnosti má klient možnosť pochopiť svoje konanie, prežívanie a svoje miesto v sociálnej skupine, čo pre klienta znamená pochopenie interpersonálneho základu osobnosti. Používame aj modifikáciu – tzv. rolové hry a rolové prehrávanie. Dôležitý je základný tréning pedagógov (Bohumel, 2012).

Medzi prvky psychosociálneho tréningu patrí nácvik efektívnej komunikácie, správania a rol, najmä z oblasti predchádzania riešenia konfliktov a asertívnej komunikácie.

Riešenie prípadových štúdií v skupine prebieha diskusnou formou. Riešime situácie, ktoré obsahujú výchovný problém, konflikt, rozhodovanie, alternatívne spôsoby správania. Členovia skupiny ponúkajú svoje riešenia a v diskusii hľadajú spoločné. Diskusia je zameraná na vyzdvihnutie etických noriem a spoločensky akceptovateľných foriem správania.

Relaxačné techniky sa využívajú za účelom dosiahnutia fyzického uvoľnenia svalového napätia a postupne vedú aj ku psychickému uvoľneniu. Navodzujú pocity vyrovnanosti a príjemného psychického rozpoloženia. Deti s poruchami správania sú v stálom napätí, čo spôsobuje zvýšenú afektivitu. Relaxáciou sa tak fyziologicky navodí duševný klud harmonizujúci činnosť vnútorných orgánov, ktorý pozitívne ovplyvňuje psychický stav klienta. Relaxačné techniky celkovo napomáhajú k upokojeniu, posilneniu sebakontroly, zlepšeniu výkonnosti, sebaovládania a schopnosti zvládať záťažové situácie. Relaxačné cvičenia môžu byť psychofyzické, zamerané na nácvik svalového uvoľnenia, navodenia pocitu tiaže a tepla, ovládanie dýchania a sledovanie srdečnej frekvencie. Na základe relaxácií sa u nás používajú terapie v bazéne, ktoré majú smerovať k prevencii stresu, frustrácie, nízkej koncentrácii pozornosti a pod.

Nízka funkčnosť sociálnej siete na Slovensku často zapríčiňuje neskoré odhalenie porúch správania až vtedy, keď sú už fixované po dlhšiu dobu a zvnútornené. Tak ako sa celý proces prevýchovy začína vyňatím dieťaťa zo zlyhávajúceho sociálneho prostredia, keď všetky doterajšie snahy o nápravu neboli účinné, po ukončení pobytu v zariadení sa dieťa vracia najčastejšie opäť do svojho pôvodného sociálneho prostredia. Preto pre udržateľnosť dosiahnutých zmien je potrebné systematické prepojenie inštitucionálnej starostlivosti a prirodzeného sociálneho prostredia klienta a zabezpečenie sociálnej opory v tejto pre klienta novej životnej situácii. V tejto súvislosti je dôležitá činnosť sociálnych kurátorov Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny a spolupráca sociálnych pracovníkov - streetworkerov, kmeňových škôl klientov, detských lekárov aj polície.

Reedukácia je špecifickým prípadom resocializácie, ktorá využíva komplexný systém pedagogických, psychologických a socioterapeutických metód s cieľom navrátiť klienta k sociálnej norme. Je to proces rozvoja nevyvinutých osobnostných vlastností alebo žiaduca zmena určitých vlastností. Táto činnosť predstavuje intenzívne pôsobenie na psychiku klienta, na jeho postoje so snahou o zrealnenie sebaobrazu, sebahodnotenia v kontexte sociálneho prostredia. Úspešnosť celého procesu závisí od ochoty klienta prijať ponúkané hodnoty, zmeniť sa a na svojej zmene aj pracovať. Dôležitá je identifikácia prekážok, či už na strane klienta alebo na strane terapeuta. Nápravné procesy sú špecifické pre každého klienta. V práci popisujeme v súčasnosti používané individuálne aj skupinové formy terapie. Konkrétne postupy stimulujú a posilňujú žiaduce správanie na jednej strane a na druhej strane potláčajú, či trestajú nežiaduce. Na možnosti modifikácie správania

nia klientov v súčasnosti často používame eklektické intervencie, ktoré kombinujú prvky z viacerých modelov. Od sedemdesiatych rokov minulého storočia až do súčasnosti používame kognitívno-behaviorálne techniky, ktoré aplikujeme najmä na problémy ako narušené sociálne vzťahy, impulzivita.

Priebeh diagnostického procesu zdôrazňuje vplyv reedukačného pôsobenia na zmenu v postojoch, hodnotovú orientáciu a motiváciu k zmene správania u vybraných klientov s poruchami správania. Významným bolo najmä zistenie, či boli klienti po ukončení pobytu v diagnostickom centre schopní udržať dosiahnuté pozitívne zmeny vo svojom prirodzenom prostredí a ako zvládajú ďalšie životné úlohy. Zároveň sme zisťovali, či bola pobytom klienta v diagnostickom centre posilnená jeho kompetencia zvládania záťažových situácií.

Súhlasíme s názormi odborníkov z oblasti reedukácie a môžeme potvrdiť, že samotné umiestnenie do špeciálno-výchovného zariadenia je z pohľadu klientov vnímané ako záťažová situácia. Niektorí klienti ju dokonca vnímajú ako najťažšiu situáciu v ich doterajšom živote. V špeciálno-výchovnom zariadení sú negatívne javy koncentrované a nedá sa pred nimi uniknúť. Úspešné ukončenie pobytu v tomto zariadení znamená zvládnutie tejto záťažovej situácie, teda zvýšenie odolnosti voči záťaži, čo si väčšina klientov s poruchami správania uvedomuje. Všetci klienti, ktorí participovali na našom prieskume, pobyt v diagnostickom centre ukončili.

Predpokladom udržateľnosti dosiahnutých pozitívnych zmien je najmä pôsobenie sociálnej opory v prirodzenom prostredí. Ak zostane jediniec v novej situácii osamotený ako jediný nositeľ zmeny, môže nastať recidíva porúch správania. Rodina je v obraze hodnôt klientov na poprednom mieste. Ak má byť resocializácia klienta úspešná, je potom dôležité, aby dochádzalo k vzájomnej spolupráci a podpore klienta s rodinou.

LITERATÚRA:

- BIDDULPH, S. 2006. *Výchova kluků*. Praha: Portál s.r.o. 2006. 155 s. ISBN: 80-7367-161-1.
- BOHUMEL, A. 2012. Inštitucionálna výchova, súčasť sociálnej práce? In: *Križovatky: Zborník odborných príspevkov pracovníkov zariadenia k 50. výročiu Diagnostického centra – Záhorská Bystrica*. Bratislava: Mgr. Tomáš Cehlár, 2016. s. 45-47. ISBN 978-80-972188-2-9.
- BRYNDZÁK, P. – POLÁCHOVÁ, J. 2011. Príčiny umiestňovania detí do diagnostických centier. In: *HARDY, M. et al. Sociálna patológia rodiny*. Brno : IMS, 2011. 262-272 s. ISBN 978-8087182-17-8.
- HORŇÁKOVÁ, M. 2007. *Liečebná pedagogika pre pomáhajúce profesie*. Vyd. 2. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca. 2007. 176 s. ISBN 978-80-89185-28-3.
- LABÁTH, V. 2004. *Rezidenčná starostlivosť*. Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2004. 144 s. ISBN 80-89185-03-7.
- MATOUŠEK, O. a kol. 2011. *Sociální služby*. Vyd. 2. Praha : Portál. 2011. 200 s. ISBN 978-80-262-0041-3.
- MÁTEL, A. – SCHAVEL, M. a kol. 2013. *Teória a metódy sociálnej práce I*. Bratislava : Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce. 2013. 446 s. ISBN 978-80-971445-1-7.
- HUDEČKOVÁ, V. 2012. Rozvoj reziliencie u adolescentov umiestnených v diagnostickom centre. In: *Križovatky: Zborník odborných príspevkov pracovníkov zaria-*

- denia k 50. výročiu Diagnostického centra – Záhorská Bystrica. Bratislava: Mgr. Tomáš Cehlár, 2016. s. 215-221. ISBN 978-80-972188-2-9.
- ŠKOVIERA, A. 2002. *Rodičovská skupina ako prvok systému práce s deťmi na krátkodobých pobytoch v zariadeniach výchovnej prevencie*. Prevencia, 1/2002. 13-17 s. ISSN 1335-1109.
  - ŠKOVIERA, A. 2002. *Náhradná výchova dieťaťa v rodine a inštitúciách*. Bratislava : 2002 Metodické centrum mesta Bratislavy. 2002. ISBN 80-7164-330-0.
  - Špeciálne výchovné zariadenia. [online]. 2013-4-15. [citované 2016-3-9]. Dostupné na internete: <http://www.slovensko.sk/sk/zivotne-situacie/zivotna-situacia/_specialne-vychovne-zariadenia/>
  - Štátny pedagogický ústav Bratislava. *Výchovné štandardy – Obsahové a výkonové štandardy pre špeciálne výchovné zariadenia*. [online]. 2010-8-30. [citované 2016-3-11]. <http://www.statpedu.sk/sites/default/files/dokumenty/deti-a-ziaci-so-zdravotnym-znevyhodnenim/vs_ovs_specialne_vych_zar_st_sk_vek_a_adolesc.pdf>
  - TRAIN, A. 2001. *Nejčastější poruchy chování dětí*. Praha : Portál s.r.o. 2001. 198 s. ISBN: 80-7178-503-2.
  - VÁGNEROVÁ, M. 2008. *Psychologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál s.r.o. 2008. 872 s. ISBN 978-80-7367-414-4.
  - Zákon NR SR č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele
  - Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní

Chomová Marcela

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety,
Bratislava
E-mail: marecela.chom@gmail.com

Úloha sociálnej práce pri záškoláctve žiakov z marginalizovaných rómskych komunit / *Role of social work with truancy of pupils from marginalised gipsy communities*

Abstract

In our report we are focusing on problem with truancy of pupils from marginalised gipsy communities. We are dealing with causes of truancy of gipsy pupils, from the perspective of family environment and family education. In family we can see a lot of causes of truancy, mostly with pupils who attend the first grade in primary school education. In our report we are showing the way how to solve the truancy from the element of school, township, social and law protection. It is the juridicius solution, which has exact rules and lawful date. We are suggesting to use this juridicius solution after failing in all options of the school element.

Keywords: Education, Gipsy communities, School, Truancy.

ÚVOD

Záškoláctvo ako sociálno-patologický jav v marginalizovaných rómskych komunitách má svoje špecifiká. Často sa deje s vedomím rodičov. Ide o rôzne typy rodičov:

- jedni zaujímajú k vzdelaniu nepriateľský postoj lebo nevidia vo vzdelávaní žiadny zmysel,
- iní môžu mať potrebu toho, že dieťa musí byť doma, lebo sú závislí na jeho pomoci,
- ďalší nezvládajú výchovu detí vzhľadom k tomu, že sami sú na závislosti na alkohole.

Existuje mnoho ďalších príčin záškoláctva rómskych detí, najmä na prvom stupni povinnej školskej dochádzky, kde na vine nie sú deti, ale ich rodičia.

Preto je nevyhnutná predovšetkým zmena postojov samotných Rómov a tá je možná len cielavedomým výchovno-vzdelávacím pôsobením školy v úzkej spolupráci so sociálnymi pracovníkmi a kompetentnými úradmi a inštitúciami. Dôležité je, aby škola a inštitúcie posudzovali záškoláctvo individuálne u každého žiaka, a aby vedeli vyhodnotiť, kto je hlavnou príčinou záškoláctva.

ZÁŠKOLÁCTVO AKO SOCIÁLNY PROBLÉM

Tak ako každý sociálny problém aj problém záškoláctva je interdisciplinárnym problémom a možno ho riešiť len účasťou všetkých zainteresovaných strán. Interdisciplinárnosť vyžaduje v prvom rade odstránenie časových, priestorových, inštitucionálnych a organizačných bariér. Prednosťou takého prístupu je v tom, že každý odborník vnáša do problému jasno cez profesionálny prístup (Bakošová, 2008).

Objaviť u dieťaťa prvé príznaky záškoláctva nie je vôbec jednoduché. Pokiaľ rodič nedostane oznámenie zo školy, nemusí si nič všimnúť. Keď však rodič zistí, že jeho dieťa chodí poza školu, mal by sa s ním porozprávať o tom, čo ho k tomu vedie. V prípade, že rodič nevie ako by mal postupovať, mal by sa obrátiť na školu a spolupracovať so školou. V prípade, že nenastáva náprava, mal by sa rodič obrátiť na odborníkov (napr. na pedagogicko-psychologické centrum, sociálno-právnu ochranu, streetwokera) (Jedlička 2011).

Výchovný prístup pri odhalení záškoláctva, musí vychádzať a odvíjať sa od konkrétneho dôvodu žiaka dopúšťajúceho sa záškoláctva. Podstatná je motivácia dieťaťa k návratu do školy, je potrebné, aby zainteresovaní počnúc rodičmi mu poskytli maximálnu oporu a pomoc. Rodičia by nemali pasívne čakať na to, že situácia sa nejako vyrieši a spoliehať sa napr. na rozhovor, ktorý mali s dieťaťom.

Najdôležitejším opatrením je správna rodinná výchova. To znamená, že rodičia majú záujem o dieťa aj o dianie v škole. Ak rodičia sú pre dieťa oporou, tak nemá strach sa im zveriť so svojimi problémami.

RÓMSKA RODINA V MARGINALIZOVANOM PROSTREDÍ

Zelina (2013, s. 13) rozlišuje rómske rodiny podľa prostredia a sociálneho zázemia takto:

1. Rodiny žijúce v osadách, ktorí sú izolovaní od majoritného obyvateľstva a žijú v podmienkach, kde nemajú ani elektrický prúd.
2. Rodiny, ktoré žijú v segregovaných osadách na okraji miest a dedín. Vyznačujú sa vysokou mierou neprispôbitosti, nie k majoritnému obyvateľstvu, ale k majoritným normám správania.
3. Rodiny rozptýlené v dedinách a mestách, ktoré sú prispôbitené, ale aj neprispôbitené.
4. Rodiny, úspešné a bohaté, ktoré tvoria základ rómskej inteligencie.

Podľa Kubičkovej In: (Hardy, Briššáková, Matel, 2013, s. 168) v osadách prevláda nízka úroveň zdravotného upovedomenia, vysoká miera zdravia poškodzujúceho správania, čo má za následok nižšiu kvalitu zdravotného stavu a nízky vek dožitia

u Rómov. V dôsledku nízkeho ekonomického a sociálneho statusu a priestorovej segregácie majú obyvatelia často obmedzenú možnosť využívať právne prostriedky na svoju ochranu, nižší prístup ku kultúre, športu a iným voľno časovým aktivitám. Tieto znevýhodnenia umocňujú úžerníctvo a následnú absolútnu zadlženosť. V oblasti zamestnanosti sa sformoval fenomén etnickej špecifickej rómskej nezamestnanosti, ktorej rozsah, ako aj sociálne dopady sú väčšie a hlbšie ako u majoritného obyvateľstva

V súčasnosti mnohí rómski rodičia nespĺňajú základné úlohy pri výchove detí, absentuje i formovanie prosociálneho správania. Nemajú vypestované vzory pre správanie, do manželstva vstupujú vo veku sociálnej i vekovej nezrelosti alebo žijú ako druh a družka. Rodičia v rómskych osadách neovplyvňujú svoje deti v zmysle správnych mravných a etických noriem, hodnôt ich života. Často býva ich zvykom podľahnúť negatívnym sociálnym javom akými sú alkoholizmus, drogy, či hráčske vášne na automatoch, pričom na tieto činnosti využívajú jediný mesačný zdroj príjmov, ktorými sú sociálne formy príspevkov. Uvedomujúc si tieto skutočnosti, javí sa ako potrebné realizovať v rómskych osadách projekty, ktoré by sa zameriavali na mravné tradície Rómov a pozitívne etické hodnoty tradičnej rómskej rodiny (Selická, 2005).

Súčasná škola je pre rómske deti „cudzou inštitúciou“, do ktorej chodia nerady, pretože nerešpektuje ich etnickú, kultúrnu, sociálnu, jazykovú a psychickú odlišnosť. Vzťahy v rodine sú síce presne hierarchické, podľa nich sa prejavuje úcta ku starším, ale na druhej strane slovo každého, i dieťaťa, má rovnakú váhu. Deti sa neboja povedať svoju myšlienku a nečakajú na udelenie slova. V škole sú potom takéto deti chápané ako nevychované a drzé (Cina, In: Kosová, Sciranková, 2013, s. 91).

PROBLEMATIKA VÝCHOVY A VZDELÁVANIA RÓMSKÝCH ŽIAKOV PRI ZÁŠKOLÁCTVE

Ministerstvo školstva Slovenskej republiky v Pedagogicko-organizačných pokynoch na školský rok 2014/2015 odporúča riaditeľom základných škôl, aby pri zisťovaní školskej spôsobilosti detí venovali osobitnú pozornosť deťom zo sociálne znevýhodneného prostredia, najmä deťom z marginalizovaných komunít. Ak sa vyšetrením zistí, že dieťa nedosiahlo školskú spôsobilosť z dôvodu znevýhodneného prostredia, nenavštevuje materskú školu a nie je predpoklad dosiahnutia školskej spôsobilosti v období odkladu školskej dochádzky cieľovými postupmi (napr. pravidelnou dochádzkou do materskej školy, stimulačnými a rozvíjajúcimi programami), je vhodnejším postupom zaradenie dieťaťa do nultého ročníka. (Pedagogicko-organizačné pokyny na školský rok 2014/2015, s. 28).

Klíma triedy, ale aj celková klíma školy sa považuje za významnú emocionálnu záležitosť. Škola by mala byť nielen miestom poskytujúcim nové vedomosti pre žiaka, ale aj miestom, kde sa cíti bezpečne a v ktorom sa môže rozvíjať jeho kognitívna, ale aj emocionálna stránka jeho osobnosti.

ŠKOLA BY MALA PREDOVŠETKÝM:

- monitorovať správanie detí a ich zmeny,
- riešiť prvé príznaky záškoláctva,
- v školskom poriadku vymedziť opatrenia proti záškoláctvu a o opatreniach informovať žiakov a rodičov,
- realizovať projekty a aktivity prevencie a eliminácie rozikového správania – záškoláctva,
- uskutočňovať besedy s vyškolenými psychológmi z centier pedagogicko-psychologického poradenstva,
- efektívne spolupracovať s vedením školy, triednymi učiteľmi, výchovnou poradkyňou, ostatnými pedagógmi školy a rodičmi (Bieliková, 2002).

Škola to je predovšetkým učebné prostredie (fyzické i mentálne). Učitelia majú v žiakoch rozvíjať komunikačnú kompetenciu, to znamená vytvárať bezpečné komunikačné prostredie. (Klimovič, Klimovičová, 2013, s. 6-7)

Sociálny a kultúrny svet, formujúci ich primárny habitus žiaka (domáce prostredie), nadobúda v niektorých prípadoch podobu až civilizačnej odlišnosti od školského štandardu. To vyvoláva na jednej strane nárast pedagogického pesimizmu v radoch ich učiteľov, na druhej strane vyvoláva snahu úniku týchto žiakov z cudzieho školského prostredia, kde musia robiť činnosti a správať sa spôsobom, ktorý im v intenciách ich doterajšej sociálnej a kultúrnej skúsenosti nedáva žiadny zmysel. Narastajúci pedagogický pesimizmus vedie k tomu, že aj učitelia vidia východisko viac v represii než v prevencii a otvorenosti. Dokumentujú to výpovede učiteľov v rozhovoroch, ktoré s nimi viedli autori výskumu Petrasová Porubský:

- a) V škole viac postihovať rodičov za nezodpovedný prístup k štúdiu ich detí,*
- b) nepodporovať ich nezamestnanosť, trvať na tom, že musia pracovať,*
- c) aby bolo vzdelanie nadväzujúce na rodinné prídavky, sociálne dávky, trestné stíhanie,*
- d) aby rodičia boli zodpovední za vzdelanie svojich detí. (Vansač, 2015, s. 187).*

Záver z výskumu Petrasovej a Porubského (2013, s. 20 - 21) sú veľmi podnetné, lebo indikujú, že je dôležité zapájať rodiny, ktoré by tak nikdy neurobili samy od seba. Faktom však je, že aj napriek ich záujmu je práve skupina rómskych rodičov menej alebo vôbec nezainteresovaná do života školy. Ak sú to ekonomické, sociálne či iné dôvody, je potrebné zabezpečiť, aby školy posilňovali väzby s rodinami a miestnou komunitou a realizovali také stratégie, ktoré sú priamo zamerané na málo aktívnych rodičov. Je potrebná zmena vzťahov na rôznych úrovniach. Mali by to byť vzťahy založené na spolupráci, spoločnej zodpovednosti, pochopení dieťaťa a snahe nachádzať spoločný postup pri riešení problémov. Spoločným cieľom je dosiahnuť vyššiu angažovanosť rodičov prostredníctvom rôznych foriem dobrovoľníckych programov a vytváranie vlastných školských aktivít. Škola by mala pomôcť všetkým rodičom stať sa lepšími rodičmi, umožniť im, aby nadobudli zručnosti a vedomosti potrebné pri výchove a vzdelávaní svojich detí prostredníctvom rozhovorov, besied, diskusných klubov, prednášok, pracovných dielní a podobne.

Na odstránení záškoláctva majú najväčší podiel triedni učítelia. V spolupráci s výchovným poradcom, sociálnym pedagógom, školským psychológom, vedením školy realizujú opatrenia, za účelom odstránenia záškoláctva. Pritom uplatňujú individuálny prístup k žiakom, ich dôsledné poznanie, ako aj oboznámenie sa s rodinným prostredím, v ktorom žiaci žijú (Bieliková, 2002).

SPÔSOB RIEŠENIA ZÁŠKOLÁCTVA ZO STRANY ŠKOLY PRI NEOSPRAVEDLNEJ NEPRÍTOMNOSTI ŽIAKA

Podľa ustanovenia § 19 zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) v znení neskorších predpisov je povinná školská dochádzka desaťročná a trvá najdlhšie do konca školského roku, v ktorom žiak dovŕši 16. rok veku.

Ak sa žiak nemôže zúčastniť na výchove a vzdelávaní v škole, jeho zákonný zástupca je povinný oznámiť škole bez zbytočného odkladu príčinu jeho neprítomnosti. Za dôvod neprítomnosti sa uznáva najmä choroba, prípadne lekárom nariadený zákaz dochádzky do školy, mimoriadne nepriaznivé poveternostné podmienky alebo náhle prerušenie premávky hromadných dopravných prostriedkov, mimoriadne udalosti v rodine alebo účasť žiaka na súťažiach.

Neprítomnosť maloletého žiaka, ktorá trvá najviac tri po sebe nasledujúce vyučovacie dni, ospravedlňuje jeho zákonný zástupca; vo výnimočných prípadoch škola môže vyžadovať lekárske potvrdenie o chorobe žiaka alebo iný doklad potvrdzujúci odôvodnenosť jeho neprítomnosti. Ak neprítomnosť žiaka z dôvodu ochorenia trvá dlhšie ako tri po sebe nasledujúce vyučovacie dni, predloží žiak alebo jeho zákonný zástupca bez zbytočného odkladu potvrdenie od lekára. Podrobnosti má škola rozpracované v školskom poriadku.

Z pohľadu právnych predpisov pod zanedbávaním povinnej školskej dochádzky sa rozumie stav, keď žiak má neospravedlnenú neúčasť na vyučovaní v kalendárnom mesiaci viac ako 15 vyučovacích hodín alebo viac ako 60 hodín za školský rok.

1. Každú neospravedlnenú hodinu rieši triedny učiteľ (prípadne v spolupráci s výchovným poradcom) so zákonným zástupcom žiaka a ihneď prijímajú opatrenia na zamedzenie záškoláctva.
2. Ak žiak neospravedlnene vynechá viac ako 15 vyučovacích hodín v školskom roku (aj za viac mesiacov), nahlasuje to riaditeľ školy do troch dní po ukončení mesiaca obci, v ktorej má zákonný zástupca žiaka trvalý pobytom, ktorá vykoná príslušné opatrenia.
3. Ak žiak následne neospravedlnene vynechá viac ako 15 vyučovacích hodín v jednom mesiaci, nahlasuje to riaditeľ školy do troch dní po ukončení mesiaca úradu práce (oddeleniu sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately podľa miesta trvalého pobytu rodiča), sociálnych vecí a rodiny a obci, v ktorej má zákonný zástupca žiaka trvalý pobyt. Škola po zastavení výplaty prídavku na dieťa rodičovi, mesačne vyhodnocuje dochádzku žiaka do školy a spolupracuje s oddelením sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately tak, že mu mesačne v priebehu najmenej 3 mesiacov zasiela oznámenie o dochádzke žiaka do školy.

4. Ak žiak neospravedlnene vynechá viac ako 60 vyučovacích hodín v školskom roku, nahlasuje to riaditeľ školy obci, v ktorej má zákonný zástupca žiaka trvalý pobyt, ktorá to rieši ako priestupok s možnosťou uložiť zákonnému zástupcovi pokutu.¹

SPÔSOB RIEŠENIA ZÁŠKOLÁCTVA ZO STRANY PRÍSLUŠNEJ OBCE

1. Po doručení hlásenia školy o zanedbávaní povinnej školskej dochádzky nad 15 hodín za školský rok, obec vykoná opatrenia v zmysle ustanovenia § 75 ods. 1, písm. a/ zákona č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kurately v znení neskorších predpisov.
2. Výsledok opatrení obec oznámi oddeleniu sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately (ďalej SPODaSK).
3. V prípade, že SPODaSK z dôvodu zanedbávania povinnej školskej dochádzky rozhodne o zastavení poskytovania prídavku na dieťa rodičovi a určí obec ako osobitného príjemcu, postupuje obec takto:
  - za riadne plnenie povinnej školskej dochádzky dieťaťa sú zodpovední obidvaja rodičia, resp. osoby, ktorým je dieťa zverené do starostlivosti nahradzajúcej starostlivosť rodičov. To znamená, že ak k jej zanedbávaniu dôjde, je to spôsobené neplnením povinností zo strany obidvoch rodičov, preto sa účelné poskytovanie prídavku na dieťa môže zabezpečiť spravidla len prostredníctvom obce.
  - finančné prostriedky poskytnuté obci ako „tzv. osobitnému príjemcovi na prídavok na dieťa“ môže obec použiť na úhradu poplatkov za stravu v školskej jedálni, nákup školských potrieb a pomôcok, na aktivity organizované školou v rámci vyučovacieho, aj mimo vyučovacieho procesu, úhradu poplatkov v zmysle všeobecne záväzných predpisov (napr. § 35 zákona č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov), na úhradu cestovného do školy, na nákup potravín, ošatenia, hygienických potrieb, prípadne na úhradu iných potrieb dieťaťa, ak ich zabezpečenie súvisí s jeho výchovou alebo výživou.
  - týmito finančnými prostriedkami obec operatívne reaguje na zabezpečenie aktuálnych potrieb dieťaťa. Nákup potravín, resp. iných tovarov môže zabezpečovať aj rodič dieťaťa napríklad prostredníctvom jednorazových poukážok vydaných obecným úradom v rôznej hodnote v predajniach, s ktorými obecný úrad tento spôsob nákupu vopred dohodol.
  - ak je v rodine viac detí a povinnú školskú dochádzku zanedbáva len niektoré z detí, výplatu prídavku na dieťa realizuje prostredníctvom obce len na žiak, ktoré povinnú školskú dochádzku zanedbáva. Ak však rodičia prídavok na dieťa poskytovaný na ostatné deti v rodine nevyužívajú na

¹ Poznámka: pri vymeškaní 100 a viac neospravedlnených hodín za jeden školský rok (počet hodín vyplýva z doterajšej praxe orgánov činných v trestnom konaní) ide o podozrenie zo spáchania trestného činu ohrozenie mravnej výchovy v dôsledku umožnenia vedenia záhalčivého života v zmysle ustanovenia § 211 zákona č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

ich výchovu a výživu, prípadne ak je rodina v hmotnej núdzi a na poberanie dávky sociálnej pomoci je už obecný úrad určený ako osobitný príjemca, je dôvod na zastavenie výplaty rodičovi na všetky nezaopatrené deti .

- obec vedie evidenciu o výdavkoch osobitne pre každé dieťa a úradu SPODaSK spravidla mesačne preukazuje využitie poskytnutých finančných prostriedkov na prídavok na dieťa dohodnutým spôsobom.
4. Ak škola oznámi neospravedlnenú absenciu na vyučovaní v počte viac ako 60 hodín za jeden školský rok, ide o priestupok zo strany zákonných zástupcov dieťaťa , ktorý rieši v svojej pôsobnosti obec.
  5. Kópiu výsledku riešenia, prípadne rozhodnutie o uložení sankcie zašle obec na vedomie SPODaSK.

SPÔSOB RIEŠENIA ZÁŠKOLÁCTVA ZO STRANY ODDELENIA SOCIÁLNOPRÁVNEJ OCHRANY DETÍ A SOCIÁLNEJ KURATELY (SPODaSK)

1. Oddelenie SPODaSK na základe oznámenia o sociálno-patologickom správaní žiaka vykoná výchovný pohovor so žiakom a jeho rodičmi. V prípade opodstatnenosti postupuje v zmysle ustanovenia § 12 zákona č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele v znení neskorších predpisov, prípadne § 37 zákona č. 36/2005 Z. z. o rodine v znení neskorších predpisov. Výsledok pohovoru zašle škole a príslušnému mestskému, prípadne obecnému úradu na vedomie.

Oddelenie SPODaSK v záujme odstránenia sociálno-patologického správania žiaka spolupracuje s rodinou, školou, obcou a špecializovanými inštitúciami (napr. Centrum poradensko-psychologického poradenstva a prevencie) a zdravotníckymi zariadeniami.

2. Pri vymeškaní 100 neospravedlnených hodín za jeden školský rok ide o podozrenie zo spáchania trestného činu ohrozenie mravnej výchovy v dôsledku umožnenia vedenia záhaľčivého života v zmysle ustanovenia § 211 zákona č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov čo odstupuje polícií k prešetreniu.
3. V prípade opakovaného záškoláctva žiaka kópiu tohto oznámenia odovzdá oddelenie SPODaSK oddeleniu štátnych sociálnych dávok (ďalej) k ďalšiemu konaniu.
4. V prípade zastavenia výplaty prídavku na dieťa oddelením štátnych sociálnych dávok (OŠSD), oznámi oddelenie SPODaSK príslušnej škole a vyžiada si mesačné správy o dochádzke žiaka.
5. Na základe správ o riadnom plnení si povinnej školskej dochádzky žiakom v priebehu najmenej 3 mesiacov, ktoré zasiela škola, oddelenie SPODaSK požiada OŠSD o obnovenie výplaty prídavku na dieťa(ďalej PnD) rodičovi.

ODDELENIE ŠTÁTNYCH SOCIÁLNYCH DÁVOK (ŠSD)

Zákon č. 600/2003 Z. z. o prídavku na dieťa a o zmene a doplnení zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení neskorších predpisov v § 12 ods. 1 ustanovuje, že ak oprávnená osoba nevyužíva PnD na výchovu a výživu nezaopatreného dieťaťa, vydá rozhodnutie o zastavení výplaty PnD oprávnenej osobe a o poukazovaní PnD ďalšej oprávnenej osobe alebo obci, v ktorej má nezaopatrené dieťa trvalý pobyt.

Zákonom č. 658/2002 Z. z. sa doplnil dôvod na zastavenie výplaty prídavku na dieťa oprávnenej osobe aj v prípade, ak žiak zanedbáva plnenie povinnej školskej dochádzky.

1. Na základe oznámenia o zanedbávaní povinnej školskej dochádzky odstúpeného oddelením SPODaSK na OŠSD v zmysle ustanovenia § 12 ods. 2. Oddelenie štátnych sociálnych dávok zastaví výplatu PnD rodičovi a tieto prostriedky poukazuje obci, v ktorej má nezaopatrené dieťa trvalý pobyt.
2. OŠSD dohodne s obcou spôsob preukazovania použitia finančných prostriedkov poskytnutých na PnD, pričom mesačne obci predkladá aktuálny zoznam poberateľov PnD, ktoré jej poukazuje.
3. Po oznámení z oddelenia SPODaSK, že žiak si riadne plní povinnú školskú dochádzku, vydá OŠSD rozhodnutie o obnovení výplaty PnD rodičovi od najbližšieho výplatného termínu, spravidla však po uplynutí 3 po sebe nasledujúcich kalendárnych mesiacov od zastavenia výplaty PnD.

ZÁVER

Pri záškoláctve detí v marginalizovaných rómskych komunitách a jeho riešení je potrebné mať na zreteli:

- rómsku rodinu, kde rodičia sami nemajú osvojené prosociálne správanie, neovplyvňujú svoje deti v zmysle mravných a etických noriem, podľahli patologickým javom ako je napríklad alkohol,
- rómskeho žiaka pre ktorého škola je cudzím prostredím. Jeho nedostatkom je, že často neovláda spisovný jazyk, škola je pre neho „nutné zlo“, ktorá ho vytrháva z prirodzeného prostredia. Vzťahy v škole sú skôr formálne a rómsky žiak na tieto vzťahy nie je pripravený.
- školu, ktorá má byť pripravená prijať rómskeho žiaka, počnúc od materiálneho vybavenia až po personálne obsadenie učiteľov nielen s odbornými vedomosťami, ale aj empatiou k rómskym žiakom,
- obec, ktorá je zriaďovateľom školy. Obec obyčajne vypracováva komunitný plán a keď súčasť obce tvorí marginalizovaná komunita, je dôležité, aby obec zriadila komunitné centrum, alebo aby v tejto komunite pracoval terénny sociálny pracovník.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: 2005. *Smernice pre pastoraáciu Rómov*, [online]. Rím 2005, [citované 2013-09-20]. Dostupné na internete: <http://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikanskych-uradov/c/smernice-pastoracia-romov>
- PAVOL VI. 1999. *Evangelii Nuntiandi*, Posynodálna apoštolská exhortácia o ohlasovaní evanjelia v dnešnom svete, Spolok Svätého Vojtecha Trnava 1999, ISBN 80-7162-266-4.
- BAKOŠOVÁ, Z. 2008. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*, 3. vyd. Bratislava: Public promotion. 2008. 251 s. ISBN 978-80-96994-40-3.
- BIELIKOVÁ, M. 2002. *Záškoláctvo a jeho príčiny vo vybraných okresoch SR*. 1. vyd. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva. 2002. 31 s.
- CINA, S.: 2010, *Analýza niektorých súčasných postojov rómskych rodičov k vzdelaniu, k možnostiam vzdelávania svojich detí*, In: KOSOVÁ, I., SCIRANKOVÁ, D.: 2010 *Cesta ku vzdelaniu – Way to education*, Inovácie vzdelávania ako prostriedok ku zvyšovaniu vzdelanostnej úrovne rómskych detí a mládeže z málo podnikného prostredia, Zborník príspevkov z celoslovenskej konferencie o vzdelávaní, QUO VADIS Zvolen 2010, s. 89-98, ISBN 978-80970452-0-3
- JEDLIČKA, R. 2011. *Výchovné problémy s žákmi z pohľadu hlbinné psychologie*. 1. vyd. Praha: Portal. 2011. 246 s. ISBN 978-80-73677-88-6.
- KLEIN, V., RUSNÁKOVÁ, J., ŠILONOVÁ, V.: *Nultý ročník a edukácia rómskych žiakov*, Táto publikácia bola vydaná v rámci realizácie projektu Roma Education Fund (REF), Spišská Nová Ves 2012, ISBN 978-80-971181-0-5.
- KLIMOVÍČ, M., KLIMOVÍČOVÁ, H.: 2013, *Rozvíjame komunikačné zručnosti žiakov (z marginalizovaných rómskych komunit)*, Metodicko-pedagogické centrum Bratislava 2013, 83 s. ISBN 978-80-8052-524-8.
- KUBIČKOVÁ, D., 2013 - *Problematika rómskych rodín a iných marginalizovaných skupín v SR* In: HARDY, M. – BRIŠŠÁKOVÁ, J. – MÁTEL, A. (eds.), 2013. *Rodinná politika na Slovensku a v Európskej únii*. Zborník z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2013.333 s. ISBN 978-80-8132-084-2.
- MINISTERSTVO ŠKOLSTVA, VEDY, VÝSKUMU A ŠPORTU SLOVENSKEJ REPUBLIKY: 2014, *Pedagogicko-organizačné pokyny na školský rok 2014/2015*, [online]. [citované 2014-11-12]. Dostupné na internete: www.minedu.sk/pedagogicko-organizacne-pokyny-na-skolsky-rok-20142015/
- PETRASOVÁ, A., PORUBSKÝ, Š.: 2013, *Vzdelávacie cesty rómskych žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, správa z výskumu*, Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, Bratislava 2013, s. 95, ISBN 978-80-89571-08-6.
- SELICKÁ, D. 2003. *Vzdelávanie Rómov na Slovensku*. Ružomberok : KU, 2003. 79 s. ISBN 978-80-8084-781-4.
- VANSÁČ, P., JURAŠEK, M., IVANČO, J., *Princípy efektívnej komunikácie učiteľa so žiakmi nultých ročníkov*, In: ADAM, G., VANSÁČ, P., ADAMOVÁ, I., KOLLÁROVÁ, Ž., *Sociálny rozvoj s akcentom na komunikáciu ako nástroj pre zvyšovanie kvality života v štátoch Európy*, Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o. v Bratislave, Detašované pracovisko Košice - bl. Z. G. Mallu Košice 2015, s. 177 – 189, ISBN 978-808132-135-1.
- ZELINA, M.: *Cesty edukácie Rómov*, In: KOSOVÁ, I., SCIRANKOVÁ, D.: 2010. *Cesta ku vzdelaniu – Way to education*, Inovácie vzdelávania ako prostriedok ku zvyšovaniu vzdelanostnej úrovne rómskych detí a mládeže z málo podnikného prostredia, Zborník príspevkov z celoslovenskej konferencie o vzdelávaní, QUO VADIS Zvolen 2010, s. 8-13, ISBN 978-80970452-0-3
- Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

- Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálno-právnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 600/2003 Z. z. o prídavku na dieťa a o zmene a doplnení zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení (v znení č. 485/2004 Z. z., 532/2007 Z. z., 554/2008 Z. z., 516/2009 Z. z., 336/2010 Z. z., 180/2011 Z. z., 388/2011 Z. z., 411/2011 Z. z., 468/2011 Z. z., 384/2012 Z. z., 433/2013 Z. z., 450/2013 Z. z., 125/2016 Z. z.)
- Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon

Michal Cibere

St. Elizabeth University of Health and Social Work in Bratislava
Slovakia

Postoj klientov k poistnému sektoru v Slovenskej republike / *Clients' attitude to the insurance sector in the Slovak Republic*

Abstract

The main aim of the paper is to clarify the position of the clients to the commercial insurance sector in the Slovak Republic. This study deals with the general analysis the sample of respondents, examining the attitudes of the insurance clients and analyze attitudes of clients of insurance companies in terms of the perception of other activities of insurance customers and the impact of past experience of the client. The result of the study is generally neutral position of the client to the insurance sector in the Slovak Republic.

Keywords: attitude, client, insurance sector, satisfaction, questionnaire survey.

ÚVOD

Svetový poistný trh, tak aj poistný trh Slovenskej republiky prešiel za posledné desaťročie významnými zmenami, ktoré priaznivo vplyvajú na vývoj národného hospodárstva a spoločnosti. V súčasnosti v rámci sektora poisťovníctva pôsobia subjekty, ktoré tvoria silné konkurenčné prostredie (napr. komerčné poisťovne, ktoré „bojujú“ o klienta). Jednotlivci, ako aj iné ekonomické subjekty prenášajú svoje riziká na poisťovacie spoločnosti, v snahe kryť nepriaznivý ekonomický dopad ako dôsledok náhodných udalostí, ktoré v súčasnej dobe ľudia vnímajú viac ako v minulosti, čo predstavuje výzvu v rámci prístupu poistného trhu ku svojim zákazníkom.

Ako jedinci sa od seba líšime svojim subjektívnym pohľadom na svet a zaujímame rozdielne postoje.¹

¹ Ministerstvo školství, telovýchovy a mládeže. *Postoje* [cit.2015-03-07]. Dostupné na internete: http://ivy.sgo.cz/zsv/pl/postoje_pl.pdf

Postoje predstavujú vytvárajúce sa vzťahy, ktoré sú relatívne stále útvary pre určitú osobu, skupinu, triedu a spoločnosť.²

Literatúra v oblasti psychológie definuje postoje klientov ako jav, ktorý sa skladá z troch zložiek duševnej činnosti:

1. poznávacía zložka (činnosť),
2. emocionálna zložka (činnosť),
3. akčno-motivačná zložka (činnosť).

V správaní klienta dochádza k vytváraniu postojov, ktoré sa skladajú zo všetkých uvedených zložiek. Každá z týchto zložiek sa vytvára inak z pohľadu marketingu a psychológie obchodu, čo sa prejavuje aj v osobnostných črtách zákazníka. Do popredia vstupuje emocionálna zložka, pretože klient citovo prežíva akt kúpy resp. predaja. V dnešnej dobe chcú ľudia pri nákupe služby alebo tovaru dosahovať pozitívny pocit, čo im okrem spotreby daného tovaru tiež prináša uspokojenie.³

Postoje klienta v rámci jeho správania sa na trhu majú rôzne zdroje⁴ (osobné skúsenosti, získané a prebraté skúsenosti od iných klientov, masová a interpersonálna komunikácia, vzory a modely, inštitucionálne faktory).

V dnešnej dobe sa ukazuje, že postoj klienta má pre poistný sektor veľký význam. V rámci hospodárskej súťaže medzi poisťovacími spoločnosťami víťazia tie, ktoré sa orientujú na klienta. Klient a jeho špecifické potreby sú v centre pozornosti poisťovacích spoločností a klient sa stáva kľúčovým prvkom v stratégii podnikania každej poisťovne. Poisťovacie spoločnosti považujú klienta za svojho rovnocenného partnera a spojenca. Základom takejto stratégie je v prvom rade sledovať záujmy klientov a následne sa sústrediť na dosahovanie zisku.⁵

Aby bola poisťovňa úspešná vo svojom podnikaní, musí udržiavať vysokú kvalitu poistných produktov a poskytovaných služieb, čo sa odráža v spokojnosti a kladnom postoji klientov. V dnešnej dobe klienti netolerujú zľú kvalitu produktov a služieb a hneď vyjadria svoj negatívny postoj k poisťovniam a to tak, že sa sťažujú a snažia sa o výmenu poisťovacej spoločnosti, alebo sa vôbec nestážujú a hneď prejdú ku konkurencii. Pre poisťovňu má takýto postoj klienta katastrofický scenár, pretože:⁶

- Stráca zákazníka, pričom získať ho späť je veľmi náročné.
- Stráca súčasnú a aj budúcu obchodnú príležitosť.

2 BOROŠ, J. a kol. 1999. *Psychológia*. 1. vyd. Bratislava : IRIS, 1999. s. 178. ISBN 80-88778-87-5

3 SZARKOVÁ, M. 2007. *Psychológia pre manažérov*. 2. doplnené vydanie. Bratislava : SPRINT, s. 264. ISBN 80-89-085-77-6

4 SZARKOVÁ, M. 2007. *Psychológia pre manažérov*. 2. doplnené vydanie. Bratislava : SPRINT, s. 264. ISBN 80-89-085-77-6

5 PETRJÁNOŠOVÁ, B. 2012. Klient v bankovním podnikaní a kvalita služieb. In *Finančné trhy – Vedecký časopis*. [online]. 2012, roč. 8, č. 12, [cit.17-04-2015]. Dostupné na internete: http://www.derivat.sk/files/casopis%202012/2012_Dec_Vztah%20banka%20a%20klient.pdf. ISSN 1336-5711

6 KORAUS, A. 2001. *Marketing v poisťovníctve*. 1. vyd. Bratislava : SPRINT vfra, 2001. s. 303. ISBN 80-88848-91-1

- Takýto klient šíri negatívne preferencie, čo sťažuje získavanie nových klientov a v konečnom dôsledku znemožňuje podnikanie.

Veľký význam má pre poisťovaciú spoločnosť situácia, keď má klient negatívny postoj a sťažuje sa, pričom dá ale poisťovni šancu svoju prípadnú chybu napraviť. Význam spočíva v tom, že klienti, ktorí sa sťažovali a poisťovňa ich nespokojnosť naprávi, sú lojálnejší než ostatní klienti a následne zaujímajú kladný postoj. Ďalší význam spočíva v tom, že sťažnosti umožňujú poznať poisťovni kde robí chybu, čo má zlepšiť a to umožňuje poisťovni dosahovať lepšie výsledky v jej podnikaní.⁷

CIEĽ A METODOLÓGIA

Hlavným cieľom výskumu s názvom postoj klientov k poisťovnému sektoru v Slovenskej republike je objasniť postoj klientov ku komerčnému poisťovnému sektoru v Slovenskej republike a to zhodnotením vplyvu spokojnosti na postoj klientov k poisťovnému sektoru v Slovenskej republike.

Výskum vychádza z vedecko-výskumnej činnosti zahraničných a slovenských autorov a inštitúcií, ktorí sa venovali skúmaniu poisťovného sektora. Ďalej sme využili aj dotazníkové dopytovanie sa. Dotazník je zameraný na obyvateľstvo rôzneho vzdelania, pohlavia a veku. V prvej časti dotazníka sú otázky zamerané na demografické charakteristiky respondentov, ktoré ďalej prechádzajú na otázky týkajúce sa spokojnosti s uzatvoreným životným resp. neživotným poistením. Dotazníkové dopytovanie sme realizovali v období od decembra 2014 do februára 2015.

Predmetom nášho prieskumu je vzorka respondentov zo Slovenska, pričom sme sa zamerali na ľudí vo veku 18 až 61 rokov. Pri hodnotení výsledkov dotazníkového prieskumu sme použili základné štatistické metódy – metódu škálovania a metódu Chi-kvadrát test.

VÝSLEDKY PRÁCE A DISKUSIA

Náš výskum zahŕňal 327 respondentov vo veku 18 až 61 rokov, t.j. zamerali sme sa iba na ekonomicky aktívne obyvateľstvo Slovenskej republiky, keďže v tejto skupine je najvyšší dopyt po poistení a teda aj najväčšia pravdepodobnosť existencie postoja k poisťovnému sektoru. Skúsenosť s touto službou je totiž základným predpokladom budovania vlastného postoja. Vzorka bola vytvorená náhodným výberom⁸ a je porovnateľná s percentuálnym rozložením obyvateľstva z hľadiska pohlavia v rámci jednotlivých vekových skupín v Slovenskej republike za rok 2013, pričom sme vychádzali s údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky. Zo vzorky 327 respondentov bolo 144 osôb mužského pohlavia, čo predstavuje 44% dopytovaných. Ženské pohlavie bolo zastúpené 183 osobami t.j. 56% respondentov bolo ženského pohlavia. Rozloženie pohlaví v súbore respondentov je percentuálne porovnateľné s rozložením pohlaví v rámci populácie Slovenskej republiky za rok 2013.

7 KORAUS, A. 2001. *Marketing v poisťovníctve*. 1. vyd. Bratislava : SPRINT vŕa, 2001. s. 303. ISBN 80-88848-91-1

8 Podľa MARKECHOVÁ, D. - STEHLÍKOVÁ, B. - TIRPÁKOVÁ, A. *Štatistické metódy a ich aplikácie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 537. 2011 s. ISBN -807-8094-80-978 8, hrá náhodný výber významnú úlohu v štatistike, kedy predpokladáme, že každá jednotka základného súboru má rovnakú šancu dostať sa do výberového súboru.

Rozdelenie respondentov nášho prieskumu na základe jednotlivých vekových kategórií, kde najrozsiahlejšiu vekovú skupinu tvorili respondenti vo veku 40 až 61 rokov, čo predstavuje 42% celkového počtu oslovených osôb, konkrétne 137 ľudí. Druhou najvýznamnejšou vekovou skupinou boli respondenti vo veku 25 až 39 rokov, pričom tvorili 40% z celkového počtu dopytovaných t.j. 130 ľudí. Poslednou oslovenou skupinou boli mladí ľudia vo veku 18 až 24 rokov, ktorí predstavovali 18% ekonomicky aktívneho obyvateľstva v našom výskume, čo predstavuje 60 respondentov.

Rozdelenie účastníkov dotazníka z hľadiska priemerného mesačného príjmu domácnosti. Najmenej respondentov t.j. 10, odpovedalo, že priemerný príjem ich domácnosti predstavuje menej ako 330€ mesačne, čo významnou mierou ovplyvňuje ich dopyt po poistení. Respondentov, ktorých príjem domácnosti je v rozmedzí 661 € až 800 € bolo 46, ďalej 49 účastníkov dopytovania uviedlo, že ich priemerný príjem domácnosti je 331 € až 660 €, 58 osôb žije v domácnosti kde je priemerný príjem domácnosti v rozmedzí 801 € až 1000 € a 75 respondentov uvádza že ich priemerný príjem ich domácnosti je nad 1500 € mesačne. Najviac domácností má podľa nášho prieskumu príjem v rozmedzí 1001 € až 1500 €.

Nezanedbateľnou charakteristikou populácie je vzdelanostná úroveň. Počas posledného desaťročia sa na Slovensku výrazne zvýšila vzdelanostná úroveň populácie a v podstatnej miere sa znížil počet ľudí so základným vzdelaním. Na druhej strane však musíme priznať, že Slovenská republika nepatrí medzi krajiny, kde sú obyvatelia na vysokej vzdelanostnej úrovni v rámci finančných produktov, do ktorých patrí aj poistenie. Na základe tohto môžeme konštatovať, že obyvatelia Slovenska sa poisťujú menej ako je priemer Európskej únie.⁹

Čo sa týka vzdelanostnej úrovne respondentov, najviac opýtaných má ukončené stredoškolské vzdelanie s maturitou ako aj bez maturity. Títo ľudia tvorili 44,34% z celkovej vzorky, čo predstavuje 145 osôb. Druhou najrozšírenejšou skupinou 35,78% t.j. 117 osôb má ukončené vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa. Na treťom mieste nasledovali osoby s bakalárskym titulom so 17,74% (58 ľudí), potom ľudia s úplným vysokoškolským vzdelaním s 1,83% (6 osôb). Na druhej strane, základné vzdelanie má len 0,31% opýtaných, čo je jeden respondent.

Rodinný stav predstavuje jeden zo základných sociálnych, demografických, právnych a najmä štatistických znakov.¹⁰ V prieskume sme rozdelili rodinný stav do troch základných skupín: slobodný resp. žijúci samostatne, vydatá (ženatý) resp. žijúci v páre a poslednou skupinou boli ovdovelí alebo rozvedení respondenti. Prvou skupinou sú respondenti, ktorí sú slobodní resp. žijú samostatne. Títo jednotlivci tvoria 44% z našej vzorky, čo predstavuje 143 osôb. Polovica opýtaných, teda 50% žije v manželstve resp. so svojím partnerom v jednej domácnosti. Najmenšou skupinou sú rozvedené alebo ovdovelé osoby. Tvoria 6% ľudí z nášho dotazníka.

9 PASTORÁKOVÁ, E. 2011. Výzvy a prekážky finančnej gramotnosti v oblasti poisťovníctva. In *Finančná gramotnosť ako súčasť ekonomického vzdelávania*. Bratislava : Ekonomická univerzita v Bratislave, 2011. ISBN 978-80-225-3249-5, s. 128-132.

10 JURČOVÁ, D. 2005. Slovník demografických pojmov. In *Edícia: Akty*. [online]. Bratislava : Inštitút informatiky a štatistiky, apríl 2005, č. 2 [cit. 2015-02-14]. Dostupné na internete: http://www.infostat.sk/vdc/pdf/slovník_2verdd.pdf. ISBN 80-85659-40-9

Jeden z aspektov vplývajúcich na respondentov je, či má deti a či sú na ňom finančne závislé. Je to veľmi dôležitý faktor, pretože ak má človek deti, snaží sa a svoje deti určitým spôsobom chrániť pred rôznymi rizikami a zabezpečiť ich do budúcnosti. Jednou z alternatív ako to dosiahnuť je poistenie. Pýtali sme sa či respondenti majú deti a či sú resp. nie sú na nich finančne závislé. Väčšina oslovených, viac ako polovica (52%) nemá deti t.j. 169 respondentov. Na druhom mieste sú ľudia, ktorí majú finančne závislé deti, ktorých je 113 resp. 35% opýtaných. Len 45 účastníkov prieskumu, t.j. 14%, má finančne nezávislé deti.

Posledný aspekt dôležitý pre správne uskutočnenie prieskumu v oblasti zistenia postojov v oblasti komerčného poistenia je pracovný stav účastníkov ankety. Najviac opýtaných v našom dotazníku sú zamestnanci, ktorí tvoria 65% z celkového počtu respondentov, t.j. 213 osôb. Ďalšie dve skupiny sú študenti s 15% a podnikatelia resp. SZČO s 10%. Posledných 10% účastníkov ankety bolo buď nezamestnaných (5%), mali iný zdroj príjmu (4%) napr. materská dovolenka, rodičovská dovolenka, brigády a podobne. Približne 1% ekonomicky aktívneho obyvateľstva v našom výskume tvoria dôchodcovia, pričom môže ísť o predčasný starobný dôchodok alebo invalidný dôchodok.

ANALÝZA POSTOJOV KLIENTOV K POISTNÉMU SEKTORU V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Stanovisko zákazníkov poisťovní skúma dotazníková otázka, ktorá znela: „Váš postoj ku komerčným poisťovniam na Slovensku je možné charakterizovať ako:“ Účastníci prieskumu mali na výber z piatich odpovedí, ktoré by najlepšie mohli vyjadriť ich názor na komerčné poisťovne, a to: veľmi pozitívny, pozitívny, neutrálny, negatívny, veľmi negatívny.

Z 327 respondentov je 272 klientov poisťovní, teda ľudí, ktorí majú uzatvorenú s poisťovňou poistnú zmluvu v rámci životného poistenia alebo neživotného poistenia resp. obidve. Týchto klientov sme považovali za klientov poisťovní. Pre čo najobjektívnejšie vyhodnotenie tejto otázky použijeme metódu škálovania využitím škály 1 až 5, pričom 1 predstavuje možnosť veľmi pozitívny, 2 pozitívny, 3 neutrálny, 4 negatívny, 5 veľmi negatívny. V tabuľke č. 1 je spracovaná uvedená dotazníková otázka na základe spomínaného škálovania. Z tejto tabuľky nám vyplýva, že 4% opýtaných malo veľmi pozitívny postoj, ale zároveň takmer taký istý počet klientov (3%) malo veľmi negatívny postoj k poistnému trhu s komerčným poistením. Až 18% respondentov malo pozitívny postoj a 12% volilo odpoveď negatívny. Najviac respondentov v našom výskume malo neutrálny postoj ku komerčnému poisteniu v rámci Slovenského poistného trhu, keďže táto možnosť tvorila až 63% všetkých odpovedí. Z uvedeného nám logicky vyplýva, že klienti majú na poistnom trhu v Slovenskej republike v prevažnej miere neutrálny postoj ku komerčným poisťovniam. Aj na základe výpočtu priemerného hodnotenia sme dospeli k priemernej hodnote 2,96; čo predstavuje v nami stanovenej stupnici neutrálny postoj zákazníka ku komerčným poisťovniam.

V tabuľke č. 1 vidíme tiež rozbor postoja klientov v rámci životného poistenia. Z 327 účastníkov prieskumu malo uzatvorené životné poistenie 229 osôb. Len 2

klienti odpovedali, že ich postoj ku komerčným poisťovniam je veľmi negatívny, čo predstavuje len 1% z celkového počtu klientov. Naopak, veľmi pozitívny postoj má 5% klientov, teda 11 ľudí. Odpoveď negatívny volilo 23 zákazníkov, teda 10% osôb. Pozitívny postoj malo dvakrát toľko klientov, teda 46, čo tvorí 20% ľudí kupujúcich životné poistenie. Najviac zákazníkov, teda 147 malo neutrálny postoj, čo nám potvrdzuje aj priemerná vypočítaná hodnota, ktorá predstavuje číslo 2,82.

Neživotné poistenie malo uzavreté 205 dopytovaných. Percentuálne rozloženie jednotlivých odpovedí týkajúcich sa postoja je veľmi podobné ako v prípade životného poistenia. Na druhej strane však vidíme, že veľmi negatívny postoj malo štvornásobný počet klientov ako tomu bolo v rámci životného poistenia. Veľmi negatívny postoj vyjadrilo 8 klientov a 23 klientov vyjadrilo negatívny postoj. Veľmi pozitívny postoj v rámci neživotného poistenia malo 5% opýtaných, teda 11 ľudí. Pozitívny postoj vyjadrilo 46 účastníkov dopytovania, čo predstavuje 20%. Najväčší počet klientov malo neutrálny postoj, konkrétne 147 osôb, čo nám potvrdzuje priemerná hodnota, ktorá je 2,91.

Tabuľka č. 1: Postoj klientov ku komerčným poisťovniam na Slovensku

Hodnotenie	1	2	3	4	5	Spolu	Priemerná hodnota
Početnosť klienti	11	49	171	33	8	272	2,92
Percentuálne vyjadrenie	4 %	18 %	63 %	12 %	3 %	100 %	
Početnosť (životné poistenie)	11	46	147	23	2	229	2,82
Percentuálne vyjadrenie	5 %	20 %	64 %	10 %	1 %	100 %	
Početnosť (neživotné poistenie)	10	41	120	26	8	205	2,91
Percentuálne vyjadrenie	5 %	20 %	59 %	13 %	4 %	100 %	

Zdroj: Vlastné spracovanie autora

Z predchádzajúcich riadkov sme dospeli k záveru, že klienti majú v prevažnej miere neutrálny postoj k poisťnému trhu Slovenskej republiky. Tento výsledok môže byť následkom určitej indierencie, kedy sa účastník ankety nevie rozhodnúť, či sa prikloní k pozitívnej resp. negatívnej odpovedi. Zvolí si strednú cestu, ktorou je v našom prípade neutralita. Existuje mnoho argumentov ako výsledok nášho skúmania vysvetliť. Jednou z alternatív je aj to, že ľudia nerozumejú v dostatočnej miere fungovaniu poisťného trhu a tým pádom ani nevedia zaujať určitý postoj k poisťovniam a radšej volia možnosť neutrálneho postoja. Ďalšou z možných alternatív je to, že osoby s neutrálnym postojom nemali ešte možnosť posúdiť svoj postoj, pretože im napr. nevznikol nárok na poisťné plnenie, nemali žiadnu škodovú udalosť a pod. Ďalším vplyvmi ovplyvňujúcimi postoje môžu byť aj základné demografické a socioekonomické charakteristiky respondentov ako sú: pohlavie, priemerný čistý mesačný príjem domácnosti, vzdelanostná úroveň obyvateľov, rodinný stav, finančná závislosť detí od ich rodičov a pracovný stav. Ich analýze sa venujeme nižšie v texte.

Prvou skúmanou charakteristikou pomocou metódy Pearsonovho Chi-kvadrát testu závislosti je pohlavie respondenta. Touto metódou chceme overiť, či postoj klienta ku komerčnému poisteniu a teda aj poistnému trhu na Slovensku je závislý od pohlavia zákazníkov. Zo sumárnej tabuľky č. 2 vidíme, že nášho výskumu sa zúčastnilo 272 klientov, z čoho je 144 mužov a 183 žien. Nás zaujíma konkrétne možnosť neutrálny postoj. Túto možnosť, ako sme už spomínali, zvolilo najviac respondentov, presne 63%, z čoho sme aj usúdili, že celkový postoj klientov k poistnému sektoru je neutrálny. Takúto odpoveď si zvolilo 67 osôb mužského pohlavia z celkového počtu 118 mužov, čo predstavuje takmer 57% celkového počtu mužov. V našom štatistickom súbore je celkovo 154 žien, kde odpoveď „neutrálny“ volilo 104 žien, teda 68% z celkového počtu žien. Vidíme, že podiel odpovedí „neutrálny“ je väčší u respondentov ženského pohlavia ako u mužov.

Tabuľka č. 2: Sumárna tabuľka postoja z hľadiska pohlavia

	negatívny	neutrálny	pozitívny	veľmi negatívny	veľmi pozitívny	Celkový súčet
muž	16	67	22	7	6	118
žena	17	104	27	1	5	154
Celkový súčet	33	171	49	8	11	272

Zdroj: Vlastné spracovanie autora

Stanovili sme si hypotézy a hladinu významnosti, na ktorej budeme dané hypotézy overovať. Nulovou hypotézou v našom prípade je: Postoje klientov nie sú závislé na pohlaví (H_0). Alternatívna hypotéza je: Postoje klientov sú závislé na pohlaví (H_1). Hladinu významnosti sme si stanovili na úrovni 5%.

Výpočtom sme dostali dosiahnutú hladinu významnosti, ktorá je 0,07. Dosiahnutá hladina významnosti je väčšia ako nami stanovená hladina významnosti 0,05. Prijímame nulovú hypotézu (H_0). Na základe predmetnej štatistickej analýzy sme dospeli k záveru, že postoj klientov ku komerčným poisťovniam a poistnému trhu na Slovensku neovplyvňuje pohlavie zákazníkov.

V ďalšom prípade chceme overiť, či vek ovplyvňuje postoj klienta k poistnému sektoru. V tabuľke č. 3 sa nachádza rozdelenie klientov na základe jednotlivých vekových kategórií a jednotlivých odpovedí v rámci postojov. Najmenej klientov bolo vo veku 18 až 24 rokov. Nikto v tejto vekovej skupine nemal veľmi negatívny postoj, negatívny postoj malo len 5 mladých respondentov. Na druhej strane, veľmi pozitívny postoj mali 2 mladí klienti, pozitívny postoj vyjadřilo 8 osôb. Najviac, teda 22 klientov poisťovní v rámci tejto vekovej kategórie, malo neutrálny postoj. Prieskumu sa zúčastnilo 108 klientov vo veku 25 až 39 rokov. Veľmi negatívny postoj mali 4 klienti, len negatívny postoj mali 12 ľudí. Veľmi pozitívny postoj nemal nikto, ale len pozitívni boli 17 respondenti. Najviac, teda 75 jedincov malo neutrálny postoj ku komerčným poisťovniam. Najpočetnejšiu skupinu tvorili osoby vo veku 40 až 61 rokov. Zo 127 ľudí tejto vekovej skupiny mali postoj: 4 veľmi negatívny, 16 negatívny, 9 veľmi pozitívny, 24 pozitívny a 74 neutrálny postoj.

Tabuľka č. 3: Sumárna tabuľka postojov z hľadiska veku

Veková kategória	negatívny	neutrálny	pozitívny	veľmi negatívny	veľmi pozitívny	Celkový súčet
18 - 24 rokov	5	22	8	0	2	37
25 - 39 rokov	12	75	17	4	0	108
40 - 61 rokov	16	74	24	4	9	127
Celkový súčet	33	171	49	8	11	272

Zdroj: Vlastné spracovanie autora

Ako vieme, najviac klientov v každej vekovej kategórii má neutrálny postoj k poistnému sektoru. Nevieme však zistiť, či postoj klienta k poistnému sektoru závisí od jeho veku. Túto skutočnosť overíme prostredníctvom Chi-testu. Nulovou hypotéza (H_0) je v tomto prípade: Postoje klientov k poistnému sektoru nie sú závislé od veku. Alternatívnou hypotézou (H_1) je: Postoje klientov k poistnému sektoru sú závislé na veku.

Následne sme vypočítali dosiahnutú hladinu významnosti vhodnote 0,21. Táto hodnota je väčšia ako stanovená hladina významnosti 0,05. Prijímame nulovú hypotézu (H_0), čo znamená, že postoj klientov k poistnému sektoru na našom území nie je závislý od veku klienta.

Ďalšou oblasťou, kde sme zisťovali závislosť, je priemerný mesačný príjem domácností. Ako nulovú hypotézu (H_0) sme stanovili: Postoje klientov k poistnému sektoru nie sú závislé od priemerného mesačného príjmu domácností. Alternatívnou hypotézou (H_1) je: Postoje klientov k poistnému sektoru sú závislé od priemerného mesačného príjmu domácností. Výpočtom sme dostali dosiahnutú hladinu významnosti 0,11. Táto hodnota je väčšia ako stanovená hodnota významnosti 0,05. Na základe toho prijímame nulovú hypotézu (H_0), čo znamená, že postoje klientov k poistnému sektoru nie sú závislé od priemerného mesačného príjmu domácností.

Pomocou štatistickej metódy Chi-kvadrát sme tiež zisťovali či charakteristika akou je rodinný stav klienta má vplyv na jeho postoj k poistnému sektoru. Nulovú hypotézu (H_0) v tomto prípade je: Postoje klientov k poistnému sektoru nie sú závislé na rodinnom stave klienta. Alternatívnou hypotézou (H_1) je: Postoje klienta sú závislé na rodinnom stave klienta. Dosiahnutá hladina významnosti, ktorú sme dostali výpočtom je 0,08. Opäť je táto hodnota vyššia ako stanovená hladina významnosti 0,05. Prijímame teda nulovú hypotézu (H_0), z čoho nám vyplýva, že postoje klientov nie sú závislé na rodinnom stave klienta.

Overovali sme tiež či vzdelanie klientov komerčných poisťovní má vplyv na ich postoj k poistnému trhu v Slovenskej republike. Nulová hypotéza (H_0) je: Postoje klientov k poistnému sektoru nie sú závislé na dosiahnutom vzdelaní. Alternatívnou hypotézou (H_1) je: Postoje klientov k poistnému sektoru sú závislé na dosiahnutom vzdelaní. Vypočítaná hladina významnosti je v tomto prípade 0,04. Táto hodnota je menšia ako stanovená hladina významnosti 0,05. Prijímame alternatívnou hypotézu (H_1), z čoho usudzujeme, že postoje klientov k poistnému sektoru

v Slovenskej republike sú závislé na dosiahnutom vzdelaní. Na základe uvedeného sa potvrdilo, že na Slovensku rastie vzdelanostná úroveň obyvateľstva, znížil sa počet ľudí so základným vzdelaním, ale na druhej strane je nižšia ako je priemer EÚ¹¹, najmä v oblasti finančných produktov (medzi ktoré patrí aj poistenie). Preto sa ľudia na Slovensku poisťujú menej, majú menej vedomostí v oblasti poistenia, čo vplýva na ich postoj k poisťovnému sektoru.

Nasledujúcou charakteristikou, ktorú sme testovali pomocou uvedenej metódy bola finančná závislosť detí respondentov. Nulovou hypotézou (H_0) v tomto prípade bolo: Postoje klientov k poisťovnému sektoru nezávisia od finančnej závislosti detí od ich rodičov. Alternatívnou hypotézou (H_1), bolo: Postoje klientov k poisťovnému sektoru závisia od finančnej závislosti detí od ich rodičov. Dosiahnutú hladinu významnosti sme vypočítali na úrovni 0,047, čo je menšia hodnota ako stanovená hladina významnosti na úrovni 0,05. Aj v tomto prípade prijímame alternatívnu hypotézu (H_1), na základe ktorej sme dospeli k záveru, že postoje klienta k poisťovnému sektoru v Slovenskej republike sú závislé od finančnej závislosti detí od ich rodičov. Z uvedeného nám vyplýva, že ak má klient poisťovne deti, ktoré sú na ňom finančne závislé, ovplyvňuje to jeho postoj ku komerčným poisťovniam.

Poslednou testovanou charakteristikou, pri ktorej sme testovali závislosť na základe štatistickej metódy Chi-kvadrát, bol pracovný stav klienta. Nulovú hypotézu (H_0) sme stanovili: Postoje klientov k poisťovnému sektoru nie sú závislé na pracovnom stave klientov komerčných poisťovní. Alternatívna hypotéza (H_1) bola: Postoje klientov k poisťovnému sektoru sú závislé na pracovnom stave klientov komerčných poisťovní. Výpočtom sme dostali hladinu významnosti na úrovni 0,02. Táto hodnota je menšia ako stanovená hladina významnosti 0,05. Prijímame teda alternatívnu hypotézu (H_1), z čoho plynie záver, že postoje klientov k poisťovnému sektoru v Slovenskej republike závisia od pracovného stavu klientov komerčných poisťovní.

Na základe využívannej metódy Chi-kvadrát sme dospeli k záveru, že postoje klientov k poisťovnému sektoru v Slovenskej republike nie sú ovplyvňované pohlavím, vekom, priemerným mesačným príjmom a rodinným stavom klienta. Na druhej strane sme dospeli k záveru, že postoje klientov sú ovplyvňované charakteristikami ako je vzdelanie, finančná závislosť detí klientov a pracovný stav klienta.

ANALÝZA VPLYVU INÝCH AKTIVÍT NA POSTOJ KLIENTA

Postoje klienta k poisťovnému sektoru môžu byť formované a ovplyvňované aj vnímaním iných aktivít poisťovní, ktoré sú prospešné pre spoločnosť. Každá poisťovňa spoločnosť sa snaží vykonávať v rámci svojej spoločenskej zodpovednosti rôzne činnosti, ktoré sú z celospoločenského hľadiska dôležité. Ide najmä o aktivity, ktoré štát nepodporuje v dostatočnej miere resp. nemá dostatok prostriedkov na ich

11 PASTORÁKOVÁ, E. 2011. Výzvy a prekážky finančnej gramotnosti v oblasti poisťovníctva. In *Finančná gramotnosť ako súčasť ekonomického vzdelávania*. Bratislava : Ekonomická univerzita v Bratislave, 2011. ISBN 978-80-225-3249-5, s. 128-132.

podporu. V tejto podkapitole sa zameriame na tieto aktivity a najmä zo strany ich vnímania klientom poisťovní.

Prostredníctvom realizovaného prieskumu sme sa pýtali respondentov, či vnímajú iné aktivity poisťovní okrem predaja poistenia. Zamerali sme sa na klientov, ktorý majú uzatvorenú akúkoľvek poistnú zmluvu.

Z 272 klientov odpovedalo na položenú otázku nie 211 respondentov, čo tvorí 77% opýtaných zákazníkov. Klienti, ktorí nevnímajú iné aktivity poisťovní majú 2 osoby veľmi pozitívny postoj, 8 ľudí malo veľmi negatívny postoj, 27 osôb vyjadrilo negatívny postoj a 32 klientov malo pozitívny postoj. Najviac klientov komerčných poisťovní, teda 142 respondentov, ktorí nevnímajú iné aktivity poisťovní, malo neutrálny postoj. Tento fakt nám potvrdzuje aj analýza prostredníctvom škálovania, kde sme na základe výpočtu dostali hodnotu 3,15, čo predstavuje neutrálny postoj. Títo ľudia vnímajú poisťovňu len ako predajcu poistenia a neregistrujú ostatné aktivity komerčných poisťovní. Tým pádom ich postoj k poistnému sektoru nie je nijako ovplyvnený ostatnými činnosťami poisťovní, teda ich postoje sú tvorené len na základe skúsenosti z danou poisťovacou spoločnosťou v oblasti predaja poistenia.

Druhá skupina respondentov sú klienti, ktorí vnímajú aj ostatné aktivity poisťovacích spoločností. Na položenú otázku odpovedalo kladne 61 zákazníkov, čo tvorí 33% z oslovených klientov. Najmenej t.j. 7 respondentov, ktorí vnímajú aj iné aktivity poisťovní (okrem predaja poistenia) má negatívny postoj k poistnému sektoru, 9 opýtaných klientov má veľmi pozitívny postoj a 16 osôb má len pozitívny postoj k poistnému sektoru. Najviac klientov, ktorí vnímajú aj iné aktivity poisťovní má neutrálny postoj. Toto tvrdenie nám potvrdzuje aj priemerná hodnota pri ktorej výpočte sme použili už spomínanú metódu škálovania. Hodnota bola 2,56, čo potvrdzuje predpoklad, že prevažná väčšina klientov, ktorí vnímajú aj iné aktivity zaujíma neutrálny postoj k poistnému sektoru v Slovenskej republike. Odpovede boli rozmanité, čo vyplýva o dobrej informovanosti niektorých klientov. Prevažná väčšina klientov, teda 35 respondentov, vnímalo najmä marketingové aktivity poisťovní ako je sponzoring spoločenských podujatí a športu, reklama a pod. Druhou aktivitou, ktorú najviac zákazníci vnímajú, je charitatívna činnosť poisťovacích spoločností a tvorba nadácií. Až 12 respondenti uviedli túto odpoveď. Ostatní uvádzali príklady činností ako je investovanie, sporenie, asistenčné služby, poradenstvo a starostlivosť o klientov. Všetky tieto aktivity patria medzi činnosti, ktoré ovplyvňujú pozitívnym spôsobom postoje klienta k poistnému sektoru v Slovenskej republike. Vo vzorke klientov, ktorí vnímali aj iné aktivity sa vyskytli dve záporné odpovede, ktoré vyjadrovali negatívny postoj k poistnému sektore. Dvaja zákazníci uviedli, že medzi iné aktivity poisťovacích spoločností patrí okrádanie ľudí. Ako sme už spomínali v teoretickej časti, postoj je subjektívny pohľad na nejakú vec a formuje sa prostredníctvom predchádzajúcej skúsenosti osoby s daným objektom. Tieto odpovede sú dôsledkom predchádzajúcich skúseností týchto klientov, keďže v ostatných otázkach uviedli, že boli nespokojný s priebehom uplatňovania nároku na poistné plnenie a následne vyjadrili negatívny postoj k poistnému sektoru.

ANALÝZA VPLYVU PREDCHÁDZAJÚCICH SKÚSENOSTÍ NA POSTOJ KLIEN-TOV

Táto časť štúdie sa venuje rozboru vplyvu predchádzajúcich skúseností na postoj klienta k poisťnému trhu v rámci životného a neživotného poistenia v Slovenskej republike. Zamierame sa predovšetkým na spokojnosť klienta s poskytnutým poisťným plnením od poisťovne, ak mu vznikol nárok a poisťná náhrada mu bola poskytnutá.

V našom prieskume malo z celkového počtu 327 ekonomicky aktívnych obyvateľov uzatvorené životné poistenie 229 osôb, čo predstavuje 70% opýtaných. Pre naše potreby je však dôležitá otázka č. 9, kde sa pýtame, či si klient, ktorý má uzatvorené životné poistenie uplatňoval za posledný rok nárok na poisťné plnenie resp. či mu vznikla poisťná udalosť, na základe ktorej by si nechal od poisťovacej spoločnosti zaplatiť. Z 229 osôb, ktoré majú uzatvorené životné poistenie, si nárok na poisťné plnenie uplatňovalo 18% klientov t.j. 41 osôb odpovedalo na nami položenú otázku áno. Drviviej väčšine účastníkov prieskumu, 188 osobám (82%) nevznikol nárok na poisťné plnenie resp. odpovedali na nami položenú otázku nie.

V tabuľke č. 4 sú rozdelené postoje klientov komerčných poisťovní na základe toho, či uplatňovali nárok na poisťné plnenie v rámci životného poistenia za obdobie posledného roka. Vidíme, že najviac klientov, celkovo 25 osôb, ktoré si uplatňovali za posledný rok nárok poisťné plnenie, zaujímalo voči komerčným neutrálny postoj. Aj uklientov, ktorí neuplatňovali nárok na poisťné plnenie prevládal neutrálny postoj, pretože na položenú otázku odpovedalo „nie“ 122 zákazníkov. Klienti majú teda totožné neutrálne postoje, bez ohľadu na to, či si za posledný rok uplatňovali alebo neuplatňovali nárok na poisťné plnenie. Skutočnosť, že postoj klienta nezávisí od uplatňovania resp. neuplatňovania nároku na poisťné plnenie vieme overiť prostredníctvom štatistickej analýzy. Nulovou hypotézou (H_0) je tvrdenie: Postoje klientov k poisťnému sektoru nezávisia od uplatňovania nároku na poisťné plnenie. Alternatívna hypotéza (H_1) je: Postoje klientov k poisťnému sektoru závisia od uplatňovania nároku na poisťné plnenie. Stanovená hladina významnosti je rovnaká, ako pri predchádzajúcich výpočtoch, na úrovni 0,05. Dosiahnutá hladina významnosti, ktorú sme dostali na základe výpočtu, bola hodnota 0,19. Zamietame alternatívnu hypotézu (H_1) a prijímame nulovú hypotézu (H_0), čo potvrdzuje, že postoje klientov nezávisia od uplatňovania nároku na poisťné plnenie.

Tabuľka č. 4: Postoje klientov na základe uplatňovania nároku na PP zo životného poistenia

Uplatňovanie nároku na PP	Postoje					Spolu
	veľmi pozitívny	pozitívny	neutrálny	negatívny	veľmi negatívny	
áno	3	12	25	1	0	41
nie	8	34	122	22	2	188
Spolu	11	46	147	23	2	229

Zdroj: Vlastné spracovanie autorom

Otázka týkajúca sa nároku na poistné plnenie nám slúžila ako predpoklad na vypracovanie ďalšej otázky, ktorá bola zameraná na spokojnosť klientov s priebehom procesu na uplatnenie nároku na poistné plnenie, ktoré dostali od danej komerčnej poisťovacej spoločnosti, v ktorej mali podpísanú zmluvu o životnom poistení. Každý opýtaný mohol odpovedať na otázku „S priebehom procesu na uplatnenie nároku na poistné plnenie ste boli:“ štyri možnosti, a to: veľmi spokojný, spokojný, nespokojný a veľmi nespokojný. Spokojnosť klientov je veľmi dôležitá pre fungovanie každej poisťovne, pretože predstavuje významný faktor konkurencieschopnosti a výkonnosti poisťovacej spoločnosti a motivuje ju k podnikaniu. Väčšina opýtaných, ktorým vznikol nárok na poistné plnenie, vyjadrila spokojnosť s celým procesom uplatnenia nároku. Celkovú spokojnosť vyjadrilo 88% respondentov uplatňujúcich nárok na poistné plnenie, čo predstavuje 36 osôb. Dvadsaťštyri respondentov bolo spokojných t.j. 59%. Viac ako jedna štvrtina odpovedajúcich na nami položenú otázku bola veľmi spokojná s priebehom uplatnenia nároku na poistné plnenie zo životného poistenia, z čoho nám vyplýva, že poisťovne poskytujú dostatočne vysokú kvalitu svojich služieb na slovenskom trhu. Na druhej strane však existujú aj klienti, ktorí sú nespokojní s uplatnením nároku na náhradu vzniknutej škody (škody na živote). Dvanásť percent ľudí v našej vzorke 41 osôb bolo nespokojných, čo predstavuje 5 osôb. Toto číslo určite nie je zanedbateľné, a predstavuje pre poisťovne priestor na skvalitnenie svojich služieb. Je však potrebné poznamenať, že na každom trhu sa vyskytujú nespokojní zákazníci a niekedy napriek akejkolvek snahe nie je možné tomuto správaniu zabrániť.

Tabuľka č. 5 znázorňuje početnosť jednotlivých postojov klientov a jednotlivé úrovne spokojnosti s priebehom uplatňovania nároku na poistné plnenie v rámci životného poistenia. Ako sme už uviedli, najviac klientov, ktorým vznikol nárok na poistné plnenie malo neutrálny postoj, kde 1 osoba bola s priebehom uplatňovania na poistné plnenie veľmi nespokojná a štyria klienti boli nespokojní. Najviac zákazníkov v rámci svojho neutrálneho postoja vyjadrilo spokojnosť s priebehom uplatnenia nároku na poistné plnenie, pričom 5 ľudí bolo veľmi spokojných a 15 osôb bolo spokojných. V tabuľke sledujeme paradox, kedy klient, napriek tomu, že vyjadril svoj negatívny postoj ku komerčným poisťovniam, je spokojný s priebehom procesu uplatnenia nároku na poistné plnenie. Z daného rezultuje, že postoj klientov ku komerčným poisťovniam nie je ovplyvňovaný ich spokojnosťou so službami poisťovne v rámci procesu uplatnenia nároku na poistné plnenie. Dané tvrdenie potvrdzuje aj štatistická analýza prostredníctvom Chi-kvadrátu. Postup je rovnaký ako pri predchádzajúcich analýzach, pričom sme abstrahovali od veľmi negatívneho postoja, keďže tento postoj nezaujal žiadny klient a výpočet by nebol možný. Nulová hypotéza (H_0) je: Postoj klientov nie je ovplyvňovaný ich spokojnosťou s priebehom procesu na uplatnenie nároku na poistné plnenie životnom poistení. Alternatívna hypotéza (H_1) je: Postoj klientov je ovplyvňovaný ich spokojnosťou s priebehom na uplatnenie nároku na poistné plnenie v životnom poistení. Dosaiahnutú hladinu významnosti sme dostali na úrovni 0,65, čo je väčšia hodnota ako stanovená hladina významnosti 0,05. Prijímame nulovú hypotézu (H_0) a platí, že postoj klientov ku komerčným poisťovniam nie je ovplyvňovaný

ich spokojnosťou v rámci priebehu uplatňovania nároku na poistné plnenie v rámci životného poistenia.

Tabuľka č. 5: Postoj klientov a úroveň spokojnosti s priebehom procesu uplatnenia nároku na poistné plnenie v životnom poistení

Úroveň spokojnosti	Postoje					Spolu
	veľmi pozitívny	pozitívny	neutrálny	negatívny	veľmi negatívny	
veľmi spokojný	2	5	5	0	0	12
spokojný	1	7	15	1	0	24
nespokojný	0	0	4	0	0	4
veľmi nespokojný	0	0	1	0	0	1
Spolu	3	12	25	1	0	41

Zdroj: Vlastné spracovanie autora

Na základe skúmania odpovedí účastníkov nášho výskumu na otázku týkajúcu sa uplatňovania nároku na poistné plnenie môžeme tvrdiť, že prevažná väčšina klientov na poistnom trhu v Slovenskej republike je spokojná s poistným plnením a celkovým procesom uplatňovania nároku na poistné plnenie v životnom poistení, pričom majú neutrálny postoj ku komerčným poisťovniam.

Z našej vzorky malo uzatvorené neživotné poistenie 205 osôb, čo predstavuje 63% z celkového počtu opýtaných. Pre našu analýzu je rozhodujúca dotazníková otázka, či klient uplatňoval za obdobie posledného roka nárok na poistné plnenie z uvedených neživotných poistení. Z dvestopäť účastníkov výskumu, ktorí mali uzatvorené neživotné poistenie si uplatňovalo nárok na poistné plnenie 42 osôb, čo znamená že 20% vznikla poistná udalosť, na základe ktorej si uplatňovali náhradu škody. Väčšine t.j. 163 osobám resp. 80% nevznikla žiadna poistná udalosť, na základe ktorej by si uplatňovali nárok na poistné plnenie. Na základe pozorovaní môžeme konštatovať, že vzorka respondentov vykazuje podobné hodnoty v rámci uplatňovania nároku na poistné plnenia ako v životnom poistení.

Tabuľka č. 6 zobrazuje postoje klientov ku komerčnému poistnému sektoru na základe uplatňovania resp. neuplatňovania nároku na poistné plnenie za obdobie posledného roka z neživotného poistenia. Situácia je takmer identická ako v životnom poistení. Najviac klientov, ktorí mali nárok na poistné plnenie, vyjadrilo svoj neutrálny postoj v počte 24 zo 42 osôb. Aj zákazníci, ktorí neuplatňovali nárok na poistné plnenie zaujali v prevažnej miere neutrálny postoj, keďže túto možnosť volilo 96 ľudí zo 163 klientov. Z uvedeného plynie, že klienti majú neutrálny postoj ku komerčnému poistnému sektoru, pričom nezáleží na tom, či im vznikla poistná udalosť, na základe ktorej by za posledný rok uplatňovali nárok na poistné plnenie z neživotného poistenia. Skutočnosť, že postoj klienta nezávisí od uplatňovania resp. neuplatňovania nároku na poistné plnenie vieme overiť pomocou štatistickej metódy Chi-kvadrát. Nulová hypotéza (H_0) je: Postoje klientov k poistnému sektoru nezávisia od uplatňovania nároku na poistné plnenie v rámci neživotného poistenia. Alternatívnou hypotézou (H_1) je: Postoje klientov k poistnému sektoru

závisia od uplatňovania nároku na poistné plnenie v rámci neživotného poistenia. Na základe výpočtu sme dosiahli hladinu významnosti na úrovni 0,19, čo je predstavuje menšiu hodnotu, akou je stanovená hladina významnosti na úrovni 0,05. Zamietame teda alternatívnu hypotézu (H_1) a prijímame nulovú hypotézu (H_0), z čoho vyplýva, že postoje klientov k poistnému sektoru nezávisia od uplatňovania nároku na poistné plnenie v rámci neživotného poistenia.

Tabuľka č. 6: Postoje klientov na základe uplatňovania nároku na poistné plnenie z neživotného poistenia

Uplatňovanie nároku na PP	Postoje					Spolu
	veľmi pozitívny	pozitívny	neutrálny	negatívny	veľmi negatívny	
áno	5	8	24	4	1	42
nie	5	33	96	22	7	163
Spolu	10	41	120	26	8	205

Zdroj: Vlastné spracovanie autorom

Podobne ako tomu bolo v životnom poistení, aj v rámci neživotného poistenia po otázke týkajúcej sa uplatňovania nároku na poistné plnenie nasledovala otázka zaoberajúca sa spokojnosťou klienta s priebehom procesu uplatňovania nároku na poistné plnenie. Každý účastník výskumu, ktorého sa táto otázka týkala, si vyberal zo štyroch možností – veľmi spokojný, spokojný, nespokojný, veľmi nespokojný. Postoj klienta k poistnému sektoru úzko súvisí so spokojnosťou zákazníka poisťovacích spoločností. S určitosťou môžeme povedať, že ktorý klient je spokojný so službami a poistným plnením určitej poisťovne, zaujme kladný nielen k danej poisťovni s ktorou je v zmluvnom vzťahu ale aj k poistnému sektoru. Toto tvrdenie platí aj v opačnom smere t.j. nespokojnosť sa prejaví ako negatívny postoj k poistnému trhu. Celkovo 90% ľudí prieskumu bolo spokojných resp. veľmi spokojných s priebehom uplatnenia nároku na poistné plnenie, pričom 27 osôb bolo veľmi spokojných a 11 osôb bolo spokojných. Na druhu stranu, 10% respondentov t.j. 11 ľudí bolo nespokojných, pričom musíme podotknúť, že ani jeden účastník prieskumu neodpovedal že bol veľmi nespokojný. Z uvedeného vyplýva, že klienti boli s poistným plnením spokojní a zaujali pozitívny postoj k poistnému sektoru v Slovenskej republike.

Dôležité je sledovať postoje klientov vzhľadom na úroveň ich spokojnosti s priebehom procesu uplatňovania nároku na poistné plnenie v rámci neživotného poistenia. Ako vidíme z tabuľky č. 7, najväčší počet klientov komerčných poisťovní mal neutrálny postoj, pričom dvaja zákazníci boli nespokojní, 6 ľudí bolo veľmi spokojných a 16 klientov bolo spokojných s priebehom procesu na uplatňovanie nároku na poistné plnenie v rámci neživotného poistenia. Podobne ako v životnom poistení, aj v neživotnom poistení sa vyskytli medzi klientmi prípady, kedy 3 z nich mali negatívny postoj, pričom si za posledný rok uplatnili nárok na poistné plnenie a s celým procesom uplatňovania nároku boli spokojní. Z uvedeného sme zistili, že postoj klienta na poistnom nie je ovplyvňovaný spokojnosťou s priebehom procesu uplatnenia nároku na poistné plnenie. Toto tvrdenie vieme potvrdiť

štatistickou metódou Chi-kvadrát, kde nulová hypotéza (H_0) je: Postoj klientov nie je ovplyvňovaný ich spokojnosťou s priebehom na uplatnenie nároku na poistné plnenie v neživotnom poistení. Alternatívna hypotéza (H_1) je: Postoj klientov je ovplyvňovaný ich spokojnosťou s priebehom na uplatnenie nároku na poistné plnenie v neživotnom poistení. Výpočtom sme dostali hodnotu hladiny významnosti 0,09, čo je vyššie číslo ako stanovená hladina významnosti 0,05. Platí teda nulová hypotéza (H_0), čo potvrdzuje aj zistenú skutočnosť, že postoj klientov na poistnom trhu v Slovenskej republike nie je v neživotnom poistení ovplyvňovaný ich úrovňou spokojnosti vzhľadom na priebeh s uplatnením na poistné plnenie.

Tabuľka č. 7: Postoj klientov a úroveň spokojnosti s priebehom procesu uplatnenia nároku na poistné plnenie v neživotnom poistení

Úroveň spokojnosti	Postoje					Spolu
	veľmi pozitívny	pozitívny	neutrálny	negatívny	veľmi negatívny	
veľmi spokojný	2	5	5	0	0	12
spokojný	1	7	15	1	0	24
nespokojný	0	0	4	0	0	4
veľmi nespokojný	0	0	1	0	0	1
Spolu	3	12	25	1	0	41

Zdroj: Vlastné spracovanie autorom

Na základe skúmaných skutočností a štatistických analýz z dotazníka sme dokázali, že klienti sú v rámci poistného sektora v Slovenskej republike prevažne spokojní s procesom uplatňovania nároku na poistné plnenie v neživotnom poistení za posledný rok, pričom zaujímajú neutrálny postoj ku komerčnému poistnému trhu.

ZÁVER

Výskumu postojov sa venovalo veľa autorov a tak existuje veľa vymedzení tohto základného psychologického pojmu. Postoje vyjadrujú vzťah človeka k nejakému objektu resp. javu, k inému človeku, k myšlienkam, k veciam a k sebe samému. Sú ovplyvňované rôznymi vnútornými a vonkajšími činiteľmi, ktoré na navzájom na seba pôsobia. Veľký vplyv na vytváranie postoja jedinca majú spoločenské skupiny, ktorých je jedinec súčasťou.

Hlavným cieľom výskumu bolo objasniť postoj klientov ku komerčnému poistnému sektoru v Slovenskej republike. Základnými demografickými a socioekonomickými determinantmi ovplyvňujúcimi správanie a postoj ľudí v každom sektore, teda aj v poistnom sektore, sú: pohlavie, vek, priemerný čistý mesačný príjem domácnosti, vzdelanostná úroveň obyvateľov, rodinný stav, finančná závislosť detí od ich rodičov a pracovný stav. Charakteristiky ako sú pohlavie, vek, priemerný čistý mesačný príjem domácnosti a rodinný stav neovplyvňujú postoje klientov vôbec resp. len minimálne. Na druhej strane determinanty ako sú vzdelanie, finančná závislosť detí od ich rodičov a pracovný stav ovplyvňujú postoje klientov ku komerčnému poistnému sektoru. Vo výskume sme sa zamerali na klientov po-

istovní, teda ľudí, ktorí majú uzatvorenú poistnú zmluvu. Na základe spracovania výsledkov dotazníkového prieskumu prostredníctvom jednoduchých štatistických metód sme dospeli k záveru, že klienti zaujímajú k poistnému sektoru v Slovenskej republike prevažne neutrálny postoj. Poistovne sa snažia robiť aj iné činnosti a aktivity, nielen predávať poistenie. Na základe vnímania iných aktivít poistovne delíme klientov do dvoch skupín. Prvou skupinou sú zákazníci, ktorí nevnímajú iné aktivity poistovacích spoločností, pričom zaujímajú neutrálny postoj. Druhou skupinou sú klienti, ktorí vnímajú aj iné aktivity poistovne, ako napr. sponzoring, reklama, charitatívna činnosť a pod. Títo klienti tiež zaujímajú neutrálny postoj ku komerčnému poistnému sektoru v Slovenskej republike, ktorý nie je ovplyvňovaný vnímaním týchto aktivít. Pri bližšej analýze postoja klienta z hľadiska predchádzajúcich skúseností klienta s komerčnými poistovňami, hlavne v oblasti uplatňovania nároku na poistné plnenie v rámci životného a neživotného poistenia sme zistili, že klienti nie sú nijakým spôsobom ovplyvňovaní predchádzajúcimi skúsenosťami. Respondenti, ktorým nevznikol v priebehu posledného roka nárok na uplatnenie poistného plnenia, mali rovnako neutrálny postoj ako klienti, ktorí si nárok na poistné plnenie uplatnili, a to v rámci životného aj neživotného poistenia. Na neutrálnom postoji klientov uplatňujúcich si nárok na poistné plnenie nič nezmenila ani spokojnosť s týmto procesom. To znamená, že predchádzajúce skúsenosti a ani úroveň spokojnosti nemajú žiadny vplyv na postoj klienta, ktorý je neutrálny.

Na základe údajov zistených z dotazníkového dopytovania a ich analýzy prostredníctvom štatistických metód môžeme povedať, že klienti zaujímajú k poistnému sektoru v Slovenskej republike neutrálny postoj.

LITERATÚRA

- BOROŠ, J. a kol. 1999. *Psychológia*. 1. vyd. Bratislava : IRIS, 1999. 270 s. ISBN 80- 88778-87-5.
- ČEJKOVÁ, V. - MARTINOVIČOVÁ, D. - NEČAS, S. 2011. *Poistný trh (teória i prax)*. 1.vyd. Bratislava: IuraEdition. 2011, 222s. ISBN 978-80-8078-399-0.
- EYSENCK, H. J. 1976. *Structure of social attitudes*. Psychological reports. London : University of London, 1976. 466 s.
- FALTÝN, J. 2008. *Multikuturní andragogika*. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova v Praze. 2008. 129 s.
- FEYEN, E. – LESTER, R. – ROCHA, R. 2011. What Drives the Development of the Insurance Sector? An Empirical Analysis Based on a Panel of Developed and Developing Countries : Policy Research Working Paper 5572 : The World Bank, 2011. 43 s.
- FISHBEIN, M. – AJZEN, I. 1975. *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research*. 1. Edition. USA: Addison-Wesley Publishing Company, 1975, 578 p. ISBN 0-201-02089-0.
- HARTL, P. – HARTLOVÁ, H. 2000. *Psychologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 2000. 774 s.. 978-80-7367-569-1
- HAYESOVÁ, N. 2007. *Základy sociální psychologie*. 4. vyd. Praha : Portál, 2007. 166 s. ISBN 978-80-7367-283-6.
- PASTORÁKOVÁ, E. 2011. Výzvy a prekážky finančnej gramotnosti v oblasti poistovníctva. In *Finančná gramotnosť ako súčasť ekonomického vzdelávania*. Bratislava : Ekonomická univerzita v Bratislave, 2011. ISBN 978-80-225-3249-5. s. 128-132.
- PASTORÁKOVÁ, E. – GLOD, P. 2013. Príspevok k problematike vývoja počtu poistovní na poistnom trhu v SR (druhá časť). In *Ekonomické spektrum – Recenzova-*

ný vedecko-odborný on-line časopis o ekonómii a ekonomike. [online]. 2013. roč. 8. č 3/2013. [cit 2015-03-24]. Dostupné na internete: <http://www.spektrum.caesar.sk/?Vydanie%2Fissue:Arch%26iacute%3Bv%2FArchive>. ISSN 1336-9105.

- SHERIF, M. – CANTRIL, H. 1945. *The psychology of 'attitudes': Part I.* Psychological Review. ISSN 1939-1471, 1945, vol. 52, no. 6, p. 295-319.
- VÁVRA, M. 2006. Nesnáze s měřením postojů, In *Sociological revue*. ISSN 1212-995X, 2006, roč. 8, č. 1, s. 9-12.
- WATSON, J. – LIPPITT, R. 1958. *Cross-cultural experience as a source of attitude chase.* The Journal of Conflict Resolution. USA: University of Chicago and University of Michigan, 1958. s. 61-66.

PRÍLOHA

OTÁZKY DOTAZNÍKA POUŽITÉ VO VÝSKUME

1. Pohlavie

žena   muž

2. Vek

18 - 24   25 - 39   40 - 61   62 a viac

3. Priemerný čistý mesačný príjem vašej domácnosti (t.j. suma čistých mesačných miezd vo vašej domácnosti):

do 330 €   331 € - 660 €   661 € - 800 €   801 € - 1000 €
 1001 € - 1500 €   nad 1500 €

4. Vaše najvyššie dosiahnuté vzdelanie je:

základné
 stredoškolské (s maturitou, bez maturity)
 vysokoškolské prvého stupňa (Bc.)
 vysokoškolské druhého stupňa (Mgr., Ing.)
 vyššie vysokoškolské (JUDr, PhDr., PhD. a pod.)

5. Váš rodinný stav je:

slobodný/á, žijúci samostatne   vydatá/ženatý, žijúci v páre
 ovdovelý/á, rozvedený/á, a pod.

6. Vaše deti sú:

na Vás financ   ne závislé   na Vás financ
 ne nezávislé   nemám deti

7. Váš pracovný stav je:

- zamestnaný/á   podnikateľ, SZČO   študent, žiak
 nezamestnaný/á,   dôchodca/kyňa
 iné:.....

8. Máte v súčasnosti uzatvorené životné poistenie (poistenie pre prípad úmrtia, poistenie pre prípad dožitia, a pod.)?

- áno   nie (pokračujte otázkou číslo 11)

9. Uplatňovali ste si za obdobie posledného roku nárok na poistné plnenie z tohto poistenia (resp. vznikla Vám poistná udalosť, ktorú ste chceli zaplatiť od poisťovne)?

- áno   nie (pokračujte otázkou číslo 11)

10. S priebehom procesu uplatnenia nároku na poistné plnenie ste boli:

- veľmi spokojný   spokojný   nespokojný   veľmi nespokojný

11. Máte v súčasnosti uzatvorené neživotné poistenie (poistenie majetku, poistenie zodpovednosti a pod.)?

- áno   nie (pokračujte otázkou číslo 14)

12. Uplatňovali ste si za obdobie posledného roku nárok na poistné plnenie z týchto neživotných poistení (resp. vznikla Vám nejaká škoda, ktorú ste chceli zaplatiť od poisťovne)?

- áno   nie (pokračujte otázkou číslo 14)

13. S priebehom procesu uplatnenia nároku na poistné plnenie ste boli:

- veľmi spokojný   spokojný   nespokojný   veľmi nespokojný

14. Váš postoj ku komerčným poisťovniam na Slovensku je možné charakterizovať ako:

- veľmi pozitívny   pozitívny   neutrálny
 negatívny   veľmi negatívny

15. Vnímate aj iné aktivity poisťovní (okrem predaja poistenia), ktoré sú prospešné pre spoločnosť?

- áno – uveďte prosím príklad .....
- nie

Paweł Czarnecki

ČVUT v Praze Fakulta dopravní
Ústav letecké dopravy
Prague, Czech Republic

Teoretické východiská rizika a krízového manažmentu / *Theoretical basis of risk and crisis management*

Abstract

This paper deals with theoretical basis of risk as risk management, risk analysis and propose measures to eliminate risks. Work focuses also on the definition of risk, risk classification, describes crisis management and operation of the company, propose a method for monitoring and managing risks.

Keywords: risk, crisis management, management, work.

Riadenie rizík je nevyhnutným predpokladom dlhodobej konkurencieschopnosti eko- nomických subjektov. Ide o proces neustáleho a systematického posudzovania a merania únosnosti rizík, ktorým je daný subjekt vystavený. Rozhodovania, ktoré riziká a do akej výšky prevezmú na seba, ktoré bude kryť iným spôsobom, tak aby nebola ohrozená ich stabilita. Proces riadenia rizík subjektov je veľmi zložitý, keďže v sebe zahŕňa riadenie vlastných rizík a jednak prevzatých rizík z externého prostredia. Aby bolo možné správne pochopiť celkové riziko, ktorému je subjekt vystavený, je potrebné vytvoriť taký systém identifikácie a kvantifikácie rizík, ktoré čo najkomplexnejšie odrážajú všetky riziká podnikateľských subjektov a zohľadňujú ich špecifiká. Tento článok poskytuje teoretický návod ako odhaliť krízu v podniku a úspešne ju zvládnuť. Prezentuje názory a pohľady rôznych renomovaných odborníkov a autorov z oblasti krízového manažmentu. Špecifikuje krízový manažment prostredníctvom jeho nástrojov využívaných v praxi, prostredníctvom krízového riadenia a plánovania a v neposlednom rade cez profesiu krízového manažéra. Nasledujúca časť je stavaná na teoretických podkladoch, ktoré sú elementárnym predpokladom pre hlbšie skúmanie a analyzovanie danej problematiky.

RIZIKO

Podľa autorov Vladimíra Smejkal a Karla Raisa¹ jedna všeobecne uznávaná definícia pojmu riziko neexistuje. Tento pojem je definovaný rôzne ako napríklad: pravdepodobnosť, či možnosť vzniku straty; odchylenie skutočných a očakávaných výsledkov; neurčitosť spojená s vývojom hodnoty aktíva; stredná hodnota stratovej funkcie a pod.

V posledných dvoch desaťročiach sa definícia rizika jednoznačne presunula od predošlej definície rizika ako straty alebo hrozby k všeobecnejšej formulácii. Riziko je dnes definované ako „účinnok neistoty na dosiahnutie cieľov“.²

Finančná teória zvyčajne definuje riziko ako volatilitu (kolísavosť) finančnej veličiny okolo očakávanej hodnoty v dôsledku zmien rôznych parametrov.³

*„Riziko je pojem na označenie skutočnosti, že každá ľudská činnosť je spätá s možnosťou straty, neúspechu, škody, narušenia stability, bezpečnosti. V technických i ekonomických vedách sa chápe ako kvantitatívne a kvalitatívne vyjadrenie ohrozenia, jeho stupňa a miery, ako určenie pravdepodobnosti vzniku negatívneho javu a jeho dôsledku“.*⁴

Autorky Buganová a Lusková⁵ podotýkajú: *„Podnikový manažment by mal s rizikami pracovať a jeho rozhodnutia by mali viesť k minimalizovaniu rizík, ale aj k využívaniu príležitostí, na ktoré by mal vedieť pohotovo reagovať a využiť ich. Schopnosť úspešnej práce v podmienkach rizík sa v súčasnosti stáva charakteristickým znakom moderného manažéra“.*

Súčasný celosvetový ekonomický pokles vplyvom krízy prináša pre podnikovú sféru mnoho ponaučení a podnetov do budúcnosti. Jedným z hlavných je nový pohľad na oblasť hodnotenia rizík. V súčasnom ekonomickom a podnikateľskom prostredí sa stretávame s veľkým množstvom rizík. Všeobecne sa riziká delia na systematické a jedinečné. Príkladom systematického rizika môže byť politické riziko, ekonomické riziko, riziko nelikvidity a pod. Zdrojom jedinečného rizika tak môžeme označiť podnikateľské riziko, finančné riziko alebo riziko manažérskej nezodpovednosti.⁶

1 SMEJKAL, V. - RAIS, K. 2010. Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích. Praha: Grada, 2010. s. 90. ISBN 978-80-247-3051-6.

2 KORECKÝ, M - TRKOVSKÝ, V. 2011. Management rizik projektů se zaměřením na projekty v pr ůmyslových podnikách. Praha: Grada, 2011. s. 33. ISBN 978-80-247-3221-3.

3 SMEJKAL, V. - RAIS, K. 2010. Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích. Praha: Grada, 2010. s. 93. ISBN 978-80-247-3051-6.

4 BUTORACOVÁ ŠINDLEROVÁ, I. - BUTORAC, D. 2007. Aplikácia krízového manažmentu na malom a strednom podniku zaostávajúceho regiónu s primárnym zameraním na význam ľudských zdrojov v organizácii: VEGA. Prešov : PU, 2007. s. 50.

5 BUGANOVÁ, K. - LUSKOVÁ, M. 2011. Analýza rizík v podniku metódou FMEA. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2011, roč. 10, č. 1, s. 35.

6 KISLINGEROVÁ, E. 2010. Podnik v časech krize. Praha: Grada, 2010. s. 56. ISBN 978-80-247-3136-0.

Nie všetky riziká sú pôvodom rovnaké a majú aj rôzne následky, preto je dôležité vedieť ich kategorizovať. Šimák⁷ rozoznáva riziká vyplývajúce z mikroekonomického priestoru, z podnikovej ekonomiky. Vyskytujú sa v jednotlivých hospodárskych organizáciách a plynú z vykonávania jednotlivej hospodárskej činnosti. Ide o:

1. Podnikateľské riziká – vyplývajú z vykonávania podnikateľskej činnosti. V tejto skupine sú definované riziká, ktoré sa vyskytujú objektívne v dôsledku podnikateľského prostredia a ktoré sa vyskytujú subjektívne v dôsledku vykonávania riadiacich činností riadiacimi pracovníkmi. Nositeľom objektívnych rizík je podnik ako hospodársky subjekt, nositeľom subjektívnych rizík je podnikateľ, manažér ako aktívny rozhodujúci subjekt, nositeľ podnikateľských činností.
2. Rozhodovacie riziká – vyplývajú z toho, že každé rozhodnutie v sebe zahŕňa určitú pravdepodobnosť, že je nesprávne.
3. Trhové riziká – súvisia s pôsobením podnikateľských subjektov v trhovom prostredí. Ide o investičné riziká, riziká práce, úrokové riziká, riziká z inflácie atď.

Podľa Koreckého a Trkovského⁸ sa v podnikaní môžeme stretnúť s týmito typmi rizík: správa a riadenie spoločnosti (corporate governance), obchodné riziko, strategické riziko, riziko podvodu, informačné riziko, riziko podvodu, operačné riziko, technické riziko a pod.

V súčasnej dobe sú veľmi aktuálne tzv. podnikové riziká. Pre ich definíciu a reguláciu sa používa termín ERM (Enterprise Risk Management – manažment firemných rizík). Tento pojem sa prvýkrát použil v roku 2003, kedy ho podrobnejšie vysvetlila americká organizácia CAS (Casualty Actuarial Society).⁹

Nora Štangová¹⁰ vidí pod pojmom podnikateľské riziko pravdepodobnosť neúspechu, ktorá vzniká v dôsledku premenlivosti hospodárskych výsledkov za určité obdobie. Riziko je ovplyvnené mnohými faktormi, napr. postavením firmy na trhu, premenlivosťou tržieb a nákladov, diverzifikáciou výroby atď. Vedľa tohto rizika sa vyskytuje aj riziko finančné, ktoré predstavuje jeho určitú stránku. Toto riziko predstavuje dodatočnú premenlivosť výnosov na akciu, vyplývajúcich z využívania tých foriem financovania, ktoré si vynucujú fixné platby bez ohľadu na vývoj finančnej situácie firmy.

ANALÝZA RIZÍK A ICH METÓDY

Neexistuje všestranne aplikovateľný postup posudzovania rizík (risk assessment). Prvú etapu posudzovania rizík predstavuje identifikácia potenciálnych zdrojov ri-

7 ŠIMÁK, L. 2004. Krízový manažment vo verejnej správe. Žilina: FŠI ŽU, 2004. s. 200. ISBN 80-88829-13-5.

8 KORECKÝ, M. - TRKOVSKÝ, V. 2011. Management rizik projektů se zaměřením na projekty v průmyslových podnicích. Praha: Grada, 2011. s. 35. ISBN 978-80-247-3221-3.

9 KORECKÝ, M. - TRKOVSKÝ, V. 2011. Management rizik projektů se zaměřením na projekty v průmyslových podnicích. Praha: Grada, 2011. s. 35. ISBN 978-80-247-3221-3.

10 ŠTANGOVÁ, N. 1998. Finančné riadenie firmy. Košice: Štroffek, 1998. s. 103 - 104. ISBN 80-88896-22-3.

zík v spoločenských procesoch, resp. zdrojov nebezpečenstiev v technologických procesoch, ktorá si vyžaduje systematický prístup a použitie kvalitatívnych alebo kvantitatívnych metód. Ignorovanie ktoréhokoľvek zdroja rizika môže spôsobiť ich aktivovanie a prerásť do ohrozenia alebo až do krízy. Detekcia týchto zdrojov umožní včasný zásah manažmentu opatreniami na riadenie rizík. Na identifikáciu týchto zdrojov môžu byť použité rôzne techniky a metódy napríklad: brainstorming, kontrolné zoznamy, vývojové diagramy, dotazníky a prieskumy, registre rizík, fyzické kontroly a analýza historických dát.¹¹

„V procese manažmentu rizík nasleduje analýza rizík po identifikácii rizík a je založená na pochopení rizík, ktoré sa budú následne hodnotiť. V analýze rizík sa posudzujú príčiny a zdroje rizík, ich pozitívne a negatívne dopady, závažnosť týchto dopadov a následne sa určí pravdepodobnosť s akou tieto dopady môžu nastať. Výsledkom analýzy je stanovenie resp. odhad veľkosti negatívnych vplyvov jednotlivých rizík.“¹²

Aby bolo možné ďalej s rizikom pracovať je potrebné ho kvantifikovať, pretože zoznamy potenciálnych nebezpečenstiev a rizík sú len izolovanými faktami. O kvantifikácii rizík hovorí norma STN 01 0380. Táto norma popisuje kvantifikáciu rizík pomocou ich pravdepodobnosti výskytu a významnosti z hľadiska schopnosti spôsobiť negatívne dôsledky. Priradenie pravdepodobnosti výskytu môže vychádzať z analýz minulých dát alebo odhadu.¹³

Problematika posudzovania rizík v procese manažérstva rizika nie je jednorázovou záležitosťou. Je potrebné ho prevádzkať v určených cykloch s použitím rozmanitých metód a nástrojov.¹⁴

Metódy analýzy rizík podľa spôsobu vyjadrenia veličín, z ktorými sa v analýze rizík pracuje sú: kvalitatívne, kvantitatívne a ich vzájomné kombinácie - kombinované metódy.¹⁵

V procese analýzy rizík je však možné využiť viacero metód, ktoré sú špecifické pre rôzne typy rizík (strategické riziká, operatívne – prevádzkové riziká):¹⁶

1. *Metódy a nástroje analýzy rizík na strategickej a prevádzkovej úrovni* - Modelovanie závislosti (Dependency Modelling), BPEST analýza (Obchodná, politická, sociálna, technická analýza), PESTLE analýza (politická, ekonomická, sociálna, technická, právna, environmentálna analýza), Analýza stromu udalostí (ETA- Event Tree Analysis), SWOT analýza (silné stránky, slabé stránky,

11 ONDREJKA, R - JÁNOŠÍKOVÁ, G. 2010. Posudzovanie rizík a prístupy k ich hodnoteniu. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2010, roč. 9, č. 1, s. 20.

12 BUGANOVÁ, K - LUSKOVÁ, M. 2011. Analýza rizík v podniku metódou FMEA. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2011, roč. 10, č. 1, s. 35.

13 ONDREJKA, R. - JÁNOŠÍKOVÁ, G. 2010. Posudzovanie rizík a prístupy k ich hodnoteniu. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2010, roč. 9, č. 1, s. 22-24.

14 ONDREJKA, R. - JÁNOŠÍKOVÁ, G. 2010. Posudzovanie rizík a prístupy k ich hodnoteniu. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2010, roč. 9, č. 1, s. 25.

15 SMEJKAL, V. - RAIS, K'. 2010. Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích. Praha: Grada, 2010. s. 108 - 109. ISBN 978-80-247-3051-6.

16 BUGANOVÁ, K. - LUSKOVÁ, M. 2011. Analýza rizík v podniku metódou FMEA. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2011, roč. 10, č. 1, s. 36.

- príležitosti, hrozby), Analýza obchodných dopadov (BIA - Business Impact Analysis).
2. *Metódy a nástroje analýzy rizík na strategickej úrovni* – Prieskum trhu (Market Survey), Prieskum (Prospecting), Testovací marketing (Test Marketing), Vývoj a výskum (Research and Development).
  3. *Metódy a nástroje analýzy rizík na prevádzkovej úrovni* - Analýza pomocou kontrolného zoznamu (Check List Analysis), Analýza “Čo sa stane ak ...“ (What if Analysis), Bezpečnostný audit (Safety audit), Analýza stromom porúch (FTA - Fault Tree Analysis), Analýza príčin a následkov (FMEA – Failure Models and Effect Analysis), Riziková a operačná analýza (HAZOP - Hazard and Operability Analysis), Analýza spoľahlivosti ľudského činiteľa (HRA – Human Reliability Analysis)

Realizácia analýzy rizík vyžaduje od manažérov dokonalú znalosť prostredia, v ktorom podnik pôsobí, a to interného aj externého. V analýze musia byť spracované všetky možné rizikové stavy, ktoré môžu v podniku nastať, ich následky, či už na vlastných alebo cudzích objektoch, na ktoré môžu mať dopady negatívny vplyv. Je dôležité zachytiť časové, priestorové a súčinnostné väzby a využívať informácie aj z prípadných negatívnych udalostí v minulosti¹⁷.

Ochrana proti riziku sa môže realizovať rôznymi spôsobmi: vymedzením rizikových hraníc (hranice poklesu predajnej ceny), diverzifikácia rizika (rozšírením sortimentu), transferom rizika na iné subjekty či napríklad tvorbou rezerv rôzneho druhu.¹⁸

V posledných rokoch výrazne stúpol význam riadenia rizík (risk management). V deväťdesiatich rokoch bola táto myšlienka relatívne nová a väčšina firiem za ňou zameriavala hlavne na finančné a poisťovacie riziká. V rámci organizačnej štruktúry bola vytvorená funkcia manažéra rizika (risk officer). Rozvíjali sa tiež produkty pre riadenie rizika. Taktiež výrazne vzrástla úloha riadenia rizika v podnikoch v spojitosti s existenciou a zakomponovaním informačných technológií do riadenia a prevádzky podniku.¹⁹

Podľa výsledkov prieskumu spoločnosti Ernst & Young celková úroveň rizík v podnikaní rastie (uviedlo to až 67 % opýtaných manažérov). Toto vnímanie je rovnomerné vo všetkých sektoroch podnikania a je späté s globalizáciou a vyššími regulačnými nárokmi zavedenými po známych zlyhaniach vo významných spoločnostiach. Nie je teda prekvapujúce, že spoločnosti investujú do systémov riadenia rizík a posilňujú funkcie riadenia rizika v ich organizačných štruktúrach. Výskum ďalej ukázal, že súčasný stav riadenia rizík nie je dostatočne pripravený čeliť novým otázkam vyplývajúcim z nových požiadaviek v dôsledku rastúcej úrovne rizika. Z toho hľadiska sa ukazuje ako mimoriadne dôležité zladenie riadenia rizík so stratégiou podniku. Mnohé spoločnosti vybudovali základné stavebné

17 BUGANOVÁ, K. - LUSKOVÁ, M. 2011. Analýza rizík v podniku metódou FMEA. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2011, roč. 10, č. 1, s. 36.

18 ŠTANGOVÁ, N. 1998. Finančné riadenie firmy. Košice : Štroffek, 1998. s. 104. ISBN 80-88896-22-3.

19 Risk management. [online]. 2013, [cit. 2013-12-01]. Dostupné na internete: <<http://www.cip.ukcentre.com>>.

bloky riadenia rizík a plánujú sa zamerať na ich lepšie využitie a získanie vyššej pridanej hodnoty. Vlastníctvo procesu riadenia rizík prináleží najvyšším predstaviteľom spoločnosti a oddelenia riadenia rizík by mali podporiť vedenie štandardnými metodikami a nástrojmi.²⁰

Z výskumu vyplýva, že zdokonalenie existujúcich systémov riadenia rizík by malo obsahovať predovšetkým postupy:

Opakované hodnotenie súčasného systému riadenia rizík na základe zisťovania, aké sú hlavné riziká, ako sú ošetrované a kto je ich vlastníkom.

Skúmanie, či je systém riadenia rizík primerane formálne definovaný.

Hodnotenie, do akej miery sú zladené ciele spoločnosti, riziká a kontroly a či je systém riadenia rizík zameraný na riziká, ktoré sú naozaj dôležité.

Vybudovanie a udržiavanie dialógu medzi jednotlivými funkciami v rámci podniku, aby nevznikali medzery, zbytočné presahy a aby systém riadenia rizík bol konzistentný v celej spoločnosti.²¹

Riadenie rizík predstavuje komplexnú a zložitú problematiku, s ktorou časť podnikov nemá dostatočné skúsenosti. Preto je v niektorých prípadoch vhodné zvážiť prizvanie externých odborníkov, ktorí spoločnosti pomôžu vyvarovať sa vážnejších problémov.²²

KRÍZOVÝ MANAŽMENT

Miloš Ondrušek a Vladimír Míka²³ pri analyzovaní problematiky krízového manažmentu podotýkajú, že „V druhej polovici minulého storočia sa chápanie pojmu krízový manažment a manažment rizika intenzívnejšie dostáva do oblasti riadenia podnikov a ďalších organizácií najmä v súvislosti s ekonomickými dôsledkami rôznych krízových situácií“. Ďalej píše, že v ekonomickej sfére chápeme krízový manažment ako „systém zásad a opatrení v činnosti riadiacich prvkov hospodárskych subjektov, najmä priemyselných podnikov, zameraný na riešenie situácií ohrozujúcich prosperitu a ekonomickú stabilitu“.

Krízový manažment je súčasťou celkového systému manažmentu, ktorého nositeľom je vrcholový stupeň manažmentu. Vznikol ako dôsledok priemyselných havárií, ekonomických kríz, podnikateľských rizík a neefektívnych rozhodnutí podnikového manažmentu. V podnikovo - hospodárskej základni sa konštituovala osobitná forma manažmentu, ktorá sa uvedenými problémami komplexne

20 Trendy v riadení rizík. [online]. 2013, [cit. 2013-18-01]. Dostupné na internete: <<http://podnikanie.etrend.sk/podnikanie-riadenie/trendy-v-riadeni-rizik.html>>.

21 Trendy v riadení rizík. [online]. 2013, [cit. 2013-18-01]. Dostupné na internete: <<http://podnikanie.etrend.sk/podnikanie-riadenie/trendy-v-riadeni-rizik.html>>.

22 Trendy v riadení rizík. [online]. 2013, [cit. 2013-18-01]. Dostupné na internete: <<http://podnikanie.etrend.sk/podnikanie-riadenie/trendy-v-riadeni-rizik.html>>.

23 ONDRUŠEK, M. - MÍKA, V. 2010. Niektoré problémy formulovania teórie krízového manažmentu. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2010, roč. 9, č. 1, s. 27-29.

zaobiera, a ktorá sa vo svete bežne označuje ako krízový manažment (Crisis Management).²⁴

Treba poznamenať, že krízový manažment je interdisciplinárnym vedným odborom, ktorý sa zaoberá riadením ako cieľavedomou činnosťou ľudí a jeho poslaním je vytvoriť metodológiu riadenia s dôrazom na dosiahnutie efektívnosti tejto činnosti vo vzťahu k vytýčenému cieľu. Zároveň je to tiež druh činnosti alebo sústava aktivít, ktorými manažéri dosahujú uvedený cieľ. Má koordinačný charakter, zjednocuje a usmerňuje ľudí rôznych profesií. Ide o umenie vedieť riešiť konkrétne krízové javy a voliť zodpovedajúce prístupy v konkrétnych podmienkach a prostredí.²⁵

Hlavnými úlohami krízového manažmentu môžeme označiť:

- vykonávanie preventívnych opatrení, predchádzanie vzniku krízových javov,
- vytvorenie predpokladov na riadenie krízových javov, adekvátne reakcia na vzniknutú krízu,
- pripravenosť na zásah na všetkých jeho úrovniach (riadiace aj výkonné zložky musia okamžite na zistené krízové javy reagovať).²⁶

Krízový manažment podniku jedná v rozdielnych podmienkach ako manažment za prirodzených podmienok. Počas krízových situácií manažment operuje pod tlakom časového obmedzenia a hrozby zániku systémov podniku alebo podniku ako celku.

Prioritou krízového manažmentu podniku je prežitie ekonomického subjektu a následne nasmerovanie podniku k ziskovosti.²⁷

Krízový manažment sa od manažmentu v podnikateľskom prostredí odlišuje svojimi cieľmi, štruktúrou i používanými metódami a nástrojmi a i z tohto dôvodu sú jeho jednotlivé manažérske funkcie čiastočne modifikované.²⁸

Ako podotýka Ladislav Novák a kol.²⁹ základným nástrojom krízového manažmentu je prevencia vzniku krízových javov a preto plní krízový manažment rozhodujúcu časť svojich úloh v období prevencie, nie počas krízy.

Nástroje využívané na riešenie krízových javov a aplikovanie zásad krízového manažmentu predstavujú jednu z ciest zabezpečovania postupného ekonomického rastu. V procese riešenia podnikových kríz využíva v jednotlivých oblastiach podniku krízový manažment jednotlivé nástroje.³⁰

24 BUTORACOVÁ ŠINDLEROVÁ, I. - BUTORAC, D. 2007. Aplikácia krízového manažmentu na malom a strednom podniku zaostávajúceho regiónu s primárnym zameraním na význam ľudských zdrojov organizácii. VEGA. Prešov: PU, 2007. s. 54

25 ŠIMÁK, L. 2004. Krízový manažment vo verejnej správe. Žilina: FŠI ŽU, 2004. s. 245. ISBN 80-88829-13-5.

26 NOVÁK, L. a kol. 2005. Krízové plánovanie. Žilina: EDIS, 2005. s. 21. ISBN 80-8070-391-4.

27 KELÍŠEK, A. – KUČÁK, M. 2011. Vývoj a špecifiká krízového manažmentu v ekonomike. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2011, roč. 10, č. 2, s. 9.

28 NOVÁK, L. a kol. 2005. Krízové plánovanie. Žilina: EDIS, 2005. s. 50. ISBN 80-8070-391-4.

29 NOVÁK, L. a kol. 2005. Krízové plánovanie. Žilina: EDIS, 2005. s. 19. ISBN 80-8070-391-4.

30 ŠIMÁK, L. 2004. Krízový manažment vo verejnej správe. Žilina: FŠI ŽU, 2004. s. 211 - 212. ISBN 80-88829-13-5.

1. výroba a služby: inovácie a nové technológie, nové výrobky, výrobné spojenia so zahraničným výrobcom,
2. odbyt: obnova trhov, nové odbytové priestory, nové predajné podmienky (ceny, tarify, čas),
3. financie: platby za tovary (spôsoby a termíny), kapitálové spojenia, získavanie domácich a zahraničných úverov, oddĺženie,
4. zánik podniku: vyrovnanie, konkurz.

Pri odhaľovaní a eliminácii rizík, príprave preventívnych opatrení a postupov riešenia krízových situácií sa dnes stále viac uplatňujú vedecké poznatky z rôznych odborov.

KRÍZOVÉ RIADENIE A PLÁNOVANIE

Každá cielavedomá činnosť človeka, ktorá je zameraná na vytváranie hodnôt alebo na plnenie úloh súvisiacich s fungovaním akéhokoľvek organizovaného spoločenstva, sa uskutočňuje prostredníctvom riadenia. Účelnosť a efektívnosť riadiacich činností, vrátane riadenia počas krízových javov, je okrem iného závislá od úrovne usporiadania jej jednotlivých organizačných prvkov a funkčných činností.³¹

Krízové riadenie v najširšom slova zmysle predstavuje činnosti, ktoré majú byť realizované v dobe, keď sa podnik nachádza v období potenciálnej krízy. Ide o prevenciu, ktorej cieľom je umožniť rýchlu a adekvátnu reakciu na vzniknutú krízu.³²

Proces riadenia kríz by sa mal stať rutinnou činnosťou nielen krízových manažérov, ale všetkých riadiacich pracovníkov. Riadenie krízy je proces, počas ktorého sa subjekt riadenia snaží určiť pravdepodobný priebeh pôsobenia existujúcich i očakávaných negatívnych javov a navrhnúť postupy, ktoré umožnia vyhnúť sa ich pôsobeniu a využiť pozitívne tendencie na ozdravenie celého podniku. Riadenú krízu je možné charakterizovať ako:

- krízu s celkovo kratším priebehom,
- krízu s minimálnym trvaním akútneho štádia,
- krízu so zrýchleným priebehom chronického štádia,
- krízu s postupným znižovaním miery rizikových faktorov počas chronického štádia,
- krízu, počas ktorej je štádium vyriešenia krízy maximálne urýchlené.³³

Podľa Smejkal a Raisa je počas trvania krízy nutné dodržiavať tieto pravidlá:³⁴

31 NOVÁK, L. a kol. 2005. Krízové plánovanie. Žilina : EDIS, 2005. s. 35 - 36. ISBN 80- 8070-391-4.

32 ZUZÁK, R. - KŇONIGOVÁ, M. 2009. Krízové řízení podniku. Praha : Grada, 2009. s. 82. ISBN 978-80-247-3156-8.

33 NOVÁK, L. a kol. 2005. Krízové plánovanie. Žilina : EDIS, 2005. s. 32 ISBN 80- 8070-391-4.

34 SMEJKAL, V. - RAIS, K. 2010. Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích. Praha : Grada, 2010. s. 29 - 36 ISBN 978-80-247-3051-6.

1. Zaistiť dostatočné cash flow firmy – znamená to mať pod kontrolou finančnú hotovosť a tok firemných financií. Tradičné možnosti ako zaistiť rýchlejší cash flow sú factoring, forfaiting a spätný leasing.
2. Riadiť znižovanie nákladov (cost cutting) – pri poklese predaja je nutné robiť obmedzenia aj na strane nákladov. Zvyčajne dochádza k obmedzeniu nákladov na cestovanie, zmrazia sa financie do výpočtovej kancelárskej techniky, vozového parku a pod.
3. Monitorovať platobnú (ne)schopnosť odberateľov firmy a reagovať na ňu – problém druhotnej platobnej neschopnosti v čase krízy je trvalou a závažnou hrozbou. Z tohto dôvodu je potrebné sledovať nielen cash flow odberateľov, ale aj ich celkovú finančnú situáciu.
4. Pripravovať budúcnosť firmy – kríza by nemala byť len hrozbou, ale mala by pre nás byť aj výzvou k analýze firemných procesov a následnej reštrukturalizácii firmy.

Riadenie podnikových kríz je náročný proces, ktorý kladie vysoké nároky nielen na odborné a manažérske schopnosti manažéra, ale sú s nim spojené psychologické špecifiká a špecifiká medziludských vzťahov. Kladie dôraz na komunikačné schopnosti manažéra ktorý je zodpovedný za vyjednávanie s veriteľmi, bankami, dodávateľmi a odbormi.³⁵

Riadenie podnikových kríz si vyžaduje:

- predvídať možnosť vzniku krízy a pripravovať sa na jej riešenie: identifikácia krízy, klasifikácia krízy, príprava krízového plánu, príprava krízového štábu, preverenie základných opatrení a krokov pri riešení krízy,
- uskutočniť zásahy v priebehu krízy: aktivovanie krízového štábu, plnenie krízových opatrení, monitorovanie priebehu krízovej komunikácie,
- likvidovať následky krízy: modifikovanie podnikateľských plánov, vyhodnocovanie priebehu krízy, využívanie získaných skúseností,
- využiť proces riešenia krízy: pochopenie kríz je východiskom úspešného krízového manažmentu, trvalé odhaľovanie obdobných príčin kríz.³⁶

Plánovanie je jedna z najvýznamnejších funkcií riadenia. Základom každého plánovacieho procesu a rovnako aj spracovaného plánu sú ciele, ktoré chce subjekt dosiahnuť. Stanovovanie cieľov v krízovom riadení predstavuje tvorí úvodnú činnosť procesu krízového plánovania. Ciele sa musia vyznačovať jednoznačnosťou, kvantifikovateľnosťou, termínovanosťou a kontrolovateľnosťou.³⁷

Cieľom krízového plánovania je zabezpečiť dostatočné zdroje, ako aj sily a prostriedky na riešenie vzniknutých krízových situácií.³⁸ Aj keď si krízové plánovanie spája väčšina odborníkov len so systémom hospodárskej mobilizácie (hospodár-

35 KELÍŠEK, A. – KUČÁK, M. 2011. Vývoj a špecifiká krízového manažmentu v ekonomike. In *Krízový manažment*. ISSN 1336-0019, 2011, roč. 10, č. 2, s. 10.

36 ŠIMÁK, L. 2004. *Krízový manažment vo verejnej správe*. Žilina : FŠI ŽU, 2004. s. 210. ISBN 80-88829-13-5.

37 NOVÁK, L. a kol. 2005. *Krízové plánovanie*. Žilina : EDIS, 2005. s. 41 - 42. ISBN 80-8070-391-4.

38 NOVÁK, L. a kol. 2005. *Krízové plánovanie*. Žilina : EDIS, 2005. s. 51. ISBN 80-8070-391-4.

skými prípravami na krízové stavy) má tento pojem z pohľadu riešenia kríz oveľa širší význam:

- zasahuje do celého radu ďalších činností, procesov a javov,
- dotýka sa širšieho spektra právnických a fyzických osôb,
- zaoberá sa nielen všestranným zabezpečením života počas kríz, krízovou ekonomikou, ale tiež aj technológiami odstraňovania ich negatívnych dôsledkov.³⁹

Čím komplexnejšia a účinnejšia je prevencia, tým menej rozsiahle musí byť krízové plánovanie. Absolútne účinná prevencia by zabránila vzniku krízy a krízové plánovanie by stratilo význam. Hlavnou úlohou krízového manažmentu je podrobne vyhodnotiť priebeh krízy a prijať závery pre úpravu preventívnych opatrení i pre samotné krízové plánovanie. Úlohou krízových manažérov je pohotovo, rýchlo a úspešne meniť „reálne“ riziko na „možné“ ohrozenie, čiže na každom mieste zvyrazňovať a posilňovať úlohu preventívnych opatrení.⁴⁰

KRÍZOVÝ MANAŽÉR

Dôležitosť krízového manažmentu pre úspešnosť organizácie rastie priamoúmerne a s tým rastie aj dôležitosť jeho vykonávateľov – krízových manažérov.⁴¹

Teória a prax krízového manažmentu rešpektujú charakteristické znaky krízových situácií vymedzuje kompetencie krízového manažéra a naznačuje preferované základné nároky (požiadavky) na jeho osobnosť. Tieto budú determinované špecifikami riešených úloh, ako aj špecifikami vnútorného a vonkajšieho prostredia riešenej krízy.⁴²

Jiří Horáček⁴³ hovorí o týchto kompetenciách a kvalitách krízového manažéra:

- odborné (technické) kompetencie: vzdelanie a prax v danej oblasti či odvetvi krízového manažmentu, rozhodovacie schopnosti, znalosť metód a techník riadenia, organizačné schopnosti umožňujúce koordinovať činnosti jednotlivých subjektov krízového manažmentu a schopnosti kontrolovať a hodnotiť, najmä v oblasti prípravy preventívnych opatrení
- sociálne kompetencie: schopnosti viesť ľudí, získavať ich pre plnenie úloh, zručnosti riadenia interpersonálnych konfliktov vznikajúcich pod vplyvom psychickej záťaže v krízových situáciách, schopnosti vytvárať, rozvíjať krízové

39 NOVÁK, L. a kol. 2005. Krízové plánovanie. Žilina : EDIS, 2005. s. 59. ISBN 80- 8070-391-4.

40 BUTORACOVÁ ŠINDLEROVÁ, I. - BUTORAC, D. 2007. Aplikácia krízového manažmentu na malom a strednom podniku zaoštvávajúceho regiónu sprímárnym zameraním na význam ľudských zdrojov v organizácii : VEGA. Prešov : PU, 2007. s. 55 - 56.

41 BLÁŽEK, L. 2011. Management. Organizování, rozhodování, ovlivňování. Praha : Grada, 2011. s. 14. ISBN 978-80-247-3275-6.

42 HORÁČEK, J. 2000. Sociálně-psychologické aspekty krízových situácií. In MIKOLAJ, J. a kol. Krízový manažment ako spoločensko-vedný problém. Žilina : FŠI ŽU 2000. s. 25. ISBN 80-88829-54-2.

43 HORÁČEK, J. 2000. Sociálně-psychologické aspekty krízových situácií. In MIKOLAJ, J. a kol. Krízový manažment ako spoločensko-vedný problém. Žilina : FŠI ŽU 2000. s. 26. ISBN 80-88829-54-2.

tímy, komunikačné zručnosti a mravné vlastnosti umožňujúce byť krízovému manažérovi mravnou autoritou pre svojich spolupracovníkov

- koncepcné kompetencie: schopnosti umožňujúce predvídať dôsledky svojich rozhodnutí a zručnosti krízového plánovania
- osobnostné kvality krízového manažéra: znalosť problematiky krízového manažmentu a schopnosť uplatniť ju v praxi, schopnosť viesť ľudí, koordinovať ich činnosť pri riešení krízových situácií, schopnosť rýchlo sa orientovať v krízovej situácii, schopnosť rozhodovať v neštandardných situáciách, zrozumiteľne a stručne formulovať rozhodnutie a príkazy, rozhodnosť, samostatnosť, kreativita, spoľahlivosť, cieľavedomosť, vytrvalosť a disciplinovanosť.

Krízový manažér by sa mal v priebehu krízy zaoberať len jej riešením, situáciu hodnotiť z viacerých aspektov, prijíma preventívne opatrenia, má byť vždy pripravený na riešenie najhoršieho variantu, uznáva zákonitosti krízy aj jej dôsledky a prijíma zásadu, že krízu je možné vždy riadiť.⁴⁴

Zároveň by sa mal krízový manažér riadiť istými zásadami, ktoré sú predpokladom úspešnosti jeho práce. Podľa Šimáka⁴⁵ by si krízový manažér mal:

- premyslieť a naplánovať možné varianty krízových javov,
- mal by byť vždy pripravený na riešenie najhoršieho variantu,
- vždy preberať iniciatívu v podávaní informácií o kríze, informovaní médií,
- zabrániť šíreniu paniky a byť prvým, kto informuje o kríze,
- prijímať preventívne opatrenia voči stupňovaniu a šíreniu krízy,
- každú situáciu hodnotiť z viacerých aspektov,
- v priebehu krízy sa zaoberať len jej riešením,
- po skončení krízy okamžite obnoviť pohotovosť a systém monitorovania,
- uznávať zásadu, že priebeh každej krízy je možné riadiť,
- uznávať kontinuitu v riadení medzi prípravným obdobím, riešením krízy a obdobím po jej skončení,
- udržiavať trvalé spojenie s riadiacimi funkcionármi a informovať ich o situácii,
- uvedomovať si, že krízy nie sú nevyhnutné, ale zároveň ich nemožno vylúčiť zo života spoločnosti.

Pripravenosť na riešenie rôznych druhov kríz a krízových situácií musí byť neoddeliteľnou zložkou činnosti manažéra. Pripravenosťou na krízy podnik znižuje počet ohrození podniku, zabezpečuje jeho dlhodobé prežitie.⁴⁶

Netreba zabúdať, že rozširujúca sa globalizácia súčasného sveta a s tým spojený rozmach technologickej, právnej a obchodnej náročnosti podnikania kladie na

44 DODECKÝ, J. 2011. Krízový manažment. Prešov : Bookman, 2011. s. 6-7. ISBN 978-80-89568-13-0.

45 ŠIMÁK, L. 2004. Krízový manažment vo verejnej správe. Žilina : FŠI ŽU, 2004. s. 150. ISBN 80-88829-13-5.

46 ŠALAGA, V. 2009. Riadenie podniku v čase krízy. In Podniková ekonomika a manažment. ISSN 1336-5878, 2009, roč. 4, č. 1-2, s. 46.

manažment podnikov stále vyššie a vyššie požiadavky, čo sa neúprosne odzrkadľuje na ich stabilite a prosperite. Preto by malo mnoho súčasných podnikov a firiem siahnuť na možnosti, ktoré im ponúka práve krízový manažment.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- BLAŽEK, L. 2011. Management. Organizování, rozhodování, ovlivňování. Praha : Grada, 2011. 200 s. ISBN 978-80-247-3275-6.
- BUGANOVÁ, K. - LUSKOVÁ, M. 2011. Analýza rizik v podniku metodou FMEA. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2011, roč. 10, č. 1, s. 35 - 39.
- BUTORACOVÁ ŠINDLEROVÁ, I. - BUTORAC, D. 2007. Aplikácia krízového manažmentu na malom a strednom podniku zaostávajúceho regiónu sprímárnym zameraním na význam ľudských zdrojov v organizácii: VEGA. Prešov : PU, 2007. 72 s.
- DODECKÝ, J. 2011. Krízový manažment. Prešov : Bookman, 2011. 109 s. ISBN 978-80-89568-13-0.
- HORÁČEK, J. 2000. Sociálno-psychologické aspekty krízových situácií. In MIKOLAJ, J. a kol. Krízový manažment ako spoločensko-vedný problém. Žilina : FŠI ŽU 2000. 137 s.. ISBN 80-88829-54-2.
- KELÍŠEK, A. – KUČÁK, M. 2011. Vývoj a špecifiká krízového manažmentu v ekonomike. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2011, roč. 10, č. 2, s. 7 - 11.
- KISLINGEROVÁ, E. 2010. Podnik v časech krize. Praha: Grada, 2010. 206 s. ISBN 978-80-247-3136-0.
- KORECKÝ, M - TRKOVSKÝ, V. 2011. Management rizik projektů se zaměřením na projekty v průmyslových podnicích. Praha: Grada, 2011. 584 s. ISBN 978-80-247-3221-3.
- NOVÁK, L. a kol. 2005. Krízové plánovanie. Žilina : EDIS, 2005. 208 s. ISBN 80-8070-391-4.
- ONDREJKA, R - JÁNOŠÍKOVÁ, G. 2010. Posudzovanie rizik a prístupy k ich hodnoteniu. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2010, roč. 9, č. 1, s. 20 - 25.
- ONDRUŠEK, M. - MÍKA, V. 2010. Niektoré problémy formulovania teórie krízového manažmentu. In Krízový manažment. ISSN 1336-0019, 2010, roč. 9, č. 1, s. 26-31.
- SMEJKAL, V. - RAIS, K. 2010. Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích. Praha: Grada, 2010. 360 s. ISBN 978-80-247-3051-6.
- ŠALAGA, V. 2009. Riadenie podniku v čase krízy. In Podniková ekonomika a manažment. ISSN 1336-5878, 2009, roč. 4, č. 1-2, s. 46 - 51.
- ŠIMÁK, L. 2004. Krízový manažment vo verejnej správe. Žilina : FŠI ŽU, 2004. 247 s. ISBN 80-88829-13-5.
- ŠTANGOVÁ, N. 1998. Finančné riadenie firmy. Košice : Štroffek, 1998. 152 s. ISBN 80-88896-22-3.
- ZUZÁK, R. - KÖNIGOVÁ, M. 2009. Krizové řízení podniku. Praha : Grada, 2009. 256 s. ISBN 978-80-247-3156-8.
- Risk management. [online]. 2013, [cit. 2013-12-01]. Dostupné na internete: <<http://www.cip.ukcentre.com>>.
- Trendy v riadení rizik. [online]. 2013, [cit. 2013-18-01]. Dostupné na internete: <<http://podnikanie.etrend.sk/podnikanie-riadenie/trendy-v-riadeni-rizik.html>>.

Marta Gluchmanova

Technical University in Kosice
Faculty of Manufacturing Technologies with the seat in Presov
Department of Humanities
Slovakia

Social sciences and arts

Abstract

The author focuses on the most important papers included in the international conference concerning the social sciences and arts.

Keywords: social sciences, philosophy, ethical and self-responsibility.

The paper *Socio-cultural transformations as a philosophical concept demanded by the times* was presented by Valentina Dianova and Antonina Puchkovskaya (Russia). They stated that significant changes caused by migration processes taking place today in the European part of the world not only encourage political, administrative and legal tools to resolve them, but also create a new categorical apparatus and philosophical concepts which contribute to the formation of a new world, an adequate for the period of global crisis. This is true in the perspective that previously humanitarian discourse was focused on the describing stable situations in the culture and the society, but the periods of “breaking” of traditional stereotypes and the emergence of a situation of instability are still not well understood. For better understanding of such bifurcations there were used different concepts: “crisis”, “era of transition”, “cyclical dynamics”, “progress”, “return motion”, “upward and downward waves”, “modernisation” and many others. However, during the collapse of empires and civilisations or so called the modern world-system transformations reach the global level as they affect different areas: economy, politics, religion, law, culture, carrying out on a personal and/or public levels. This comprehensive scope of their manifestations requires philosophical understanding of this concept.

The author of presentation *A call for self-responsibility – Husserl’s crisis in light of Ingarden’s ontology of responsibility* was Jadwiga Guerrero van der Meijden (Poland). She proposed in her paper an interpretation of those various crises in light of the text written by Husserl in 1923-1924, *Meditation over the idea of individual*

and communal life in absolute self-responsibility. It was in her hypothesis that particular crises can be analysed as manifestations of an underlying ethical problems: failing to realize the ideal of absolute self-responsibility. An ethical dimension of Husserl's crisis pertains to the problem of humanity and human nature more than to the methodological problems of each particular discipline of science. Therefore, to discuss Husserl's idea of life in absolute self-responsibility can serve not only as a theoretical observation for a historian, but also as a hint towards a practical solution for the crisis. In light of such a possibility it has to be stated, however, that Husserl's description of this ethical demand is limited. In order to treat it as a way out of the crisis one needs a more detailed understanding of the idea of self-responsibility than the one that Husserl's writings offer. Roman Ingarden, a Polish phenomenologist and a student of Husserl, developed a theory of the phenomena of responsibility which can serve as a further analysis of the issue. Based on his ontology of responsibility the author of the paper considered: the ontological foundation of responsibility, personal identity and freedom as conditions of responsibility and possible ends of the relations of responsibility. The leading topic of this analysis adheres to the problems of assumptions that underline an ethical call for responsibility and aims at answering the following question: in what form is the idea of self-responsibility a realistic one?

Andrejs Cekuls stated that the purpose of his paper *Aspects of ethics and social responsibility in competitive environment: Research in Latvia* was to explore the aspects of ethics and social responsibility in competitive environment. In the age of information technologies, information acquires have on the one hand to follow the law on free availability of information, and on the other hand – intellectual property rights and protection of information from unauthorized utilisation. To find a balance, employees of organisation need to know the ethical principles of gathering.

Task of his study were to research the basis of the review of scientific sources on implementation principles of ethical standards and on social responsibility, as well as to evaluate the opinions of Latvian businessmen regarding principles and boundaries of ethical principles of competitive intelligence. The results of his empirical study showed that success of the modern organisation depends on qualitative information, and efficient laws protecting business secret could become one of prerequisites of successful business activity. People are cautions when speaking about business ethics. Survey participants believed that the code of ethics of business may affect developments in the competitive environment, however, they assumed that confidential treatment caused a number of ethical issues, for example, (1) what information can be announced confidential by an enterprise; (2) who determines whether the information is confidential; (3) are the employees obliged to keep the employer's trade secrets. Inconsistent are the survey results on ethical gathering of information respecting the law, but neglecting moral norms.

The boundaries between ethical and unethical acquisition of information are quite obscure, and it is difficult to formulate the concept of "ethical behaviour", because in the age of globalisation, the amount of information grows rapidly, especially in

highly competitive fields, and standard solutions are often not appropriate. Support of public opinion should be obtained for implementation and consolidation of business ethics. According to the author it is important to promote corporate reputation among the public. She emphasized that a good business ethics is a business assessment, which is based on the criteria, compliance with which enables the long-term existence and further development of an enterprise.

Vinico Busacchi (Italy) presented *Critical hermeneutics and the paradigm of the text*. The aim of his paper was to reconsider Paul Ricœur's philosophy under the perspective of a critical hermeneutics understood as a general methodology which is able to work in the philosophical field as well as in the fields of the social and the human sciences. Indeed, critical hermeneutics expresses at once a philosophical approach and a methodological model. The differentiation of knowledge in the contemporary sciences has provoked a great increase in complexity. In addition, some problematic disciplines, like psychoanalysis, sociology and history have not found a unified methodological and epistemological structure revealing an objective, scientific limitation. The fragmentation and compartmentalisation of all researches and the scientific limitation of the human and social sciences is a fact. Philosophy may play a strategic, epistemological and procedural role of mediation thanks to its vast and diverse traditions, its rich vocabulary, and its varied, multi-levelled approach.

Ewa Bobrowska in her paper *Emancipation of affects. Art as iconography of the uncounscious* explored Lyotard's narrative of emancipation, which both resists and reveals the individual and social unconscious. Affect-phase, according to Lyotard's *The Different*, is an emancipated feeling that demands articulation. Diverse issues of emancipation from desire, liberation from past traumas, emancipation from the self as a source of suffering have broad implications for contemporary art. The reinterpretation of the Augustinian tradition in Lyotard's *The Confession of Augustine*, Jameson's *On the Sexual Production of Subjectivity* and in Derida's *Counterpaths* sheds light on confession - like forms in contemporary art of Marina Abramović, Miroslav Balka, Sylvia Kolbowski, and Bruce Nauman.

Enrolment rate trends in the Istria county Italian preschool and elementary school institutions was the contribution of Nada Poropat Jeletic and Lorena Lararic (Croatia). They stated that there is a parallel educational system, where all the classes (except second and foreign language classes) are taught respectively in Croatian or Italian. Furthermore, the learning of the Italian language, as the language of the social entertainment, is especially encouraged in the Croatian (majority) schools. The purpose of their research was to investigate the enrolment rate trends of children that attended Italian formal pre-school institutions in the Croatian Istria County during the last decade, and to correlate it with the enrolment rate trends of children that attended Italian elementary schools in the same time period, analysing the annual statistical reports. The results of the research showed wide a variation in the enrolment rates trends, therefore confirming a numerical disproportion. The impact of the findings was significant in terms of the Italian educational planning and policy development in the Istria County.

Michaela Münsterer (Czech Republic) stressed in her paper *From system to structure: a chance for a turnaround in today's educational institutions* that philosophy and its fundamental search for principle of being, conduct and knowledge have always been a source for input when it comes to the question of learning and education as a part of being human. The aim of her presentation was to show how Rombach's work contributed to the apprehension of learning and education as a structure. Firstly, a definition of the term structure and a short overview of its origins and development was given, followed by a close look at the learning and educational theories of Heinrich Rombach. Subsequently, the author elaborated on the question on the viability of the concept of "structure" for the learning process also, and in particular in institutions. In a final step she presented ways in which structural learning can be put into practice in educational environment.

The paper of Marta Gluchmanova (Slovakia) *Migration - school - principle of tolerance* focused on the application of ethical theories, especially the ethics of social consequences in the teaching profession, particularly in times of migration. The current situation in Europe as well as in Slovakia, linked to refugees migration needed to discuss the principle and value of tolerance in schools. The author paid attention to the application of tolerance in the teacher's work, the relationship between students both in school and outside the school environment. It is essential that all moral subjects (even potential) involved in the educational process (teachers and pupils or students) were tolerant towards each other. Therefore, in strengthening and emphasizing that principle of tolerance now and in the future she saw a great opportunity for the application of the ethics of teaching demands in the teaching profession. Media deal with the issues and problems of tolerance, where it is very often talked about tolerance than the tolerability. Well, that is not enough to speak, because we have seen that even in our immediate surroundings, at school and outside school environment, we are faced with intolerance.

The article *Searching for great grandmothers, Jewish women philosophers at the Jagiellonian university (1897-1939)* was presented by Anna Smywinska-Pohl. The paper was a part of the project dedicated to the biographies, thoughts and achievements of first women students from the Jagiellonian University. The author presented what the society lose and what could be a solution as well as her findings regarding Estera Mangel, Augustyna Korngold, Anna Tenenbaum, Helena Jankielowska, Lea Ungar, Ruchla Hochenberg-Landman, Franciszka Sonnenschein – Markowicz and Melania Buxbaum. The author concentrated mainly on their biographies, research fields and publications. This paper was based on her own research as well as her analysis of the Polish copyright law.

Time in dromological perspective was the presentation of Thomas Hauer (Czech Republic). The author stated that the basis of any new theory consists in new abstract concepts used to construct the theory. Dromology, the French theorist Paul Virilio's main and the most important methodological concept, is supported to designate a systematic exploration of the role of speed in the modern and post-modern society. Speed is an expression of change in the place of something in time. Changing the place represents information about the spatial arrangement.

The theory of speed therefore requires the theory of time, as well as the theory of space. While humanities can demonstrate theories of social space, they are much less successful in the field of the theory of time. In their texts dealing with the considerations relating to the categories of time, humanities generally work with non-reflecting physical concept of time in traditional mechanics. New themes for study were linked with the social consequences of very rapid transfer of materials, energy and information. A dromologist asks what we are actually doing with rapidly changing phenomena, and what these rapidly changing phenomena are doing with us. The text aimed to give a brief description of the most important moments of Virilio's dromologic concept of time as a basis for comparison with other theories.

Lukasz Gomułka

UO

Niezmienniki pola racjonalności na przykładzie eksperymentów myślowych Stanisława Lema / *Invariants of the field of rationality exemplified by Stanisław Lem's thought experiments*

Abstract

Among philosophical motifs brought up by Abp Józef Życiński (1948-2011), a crucial issue is the relation between the world of concretum, its psychological perception by people and the field of rationality, also called the field of the potential or the rational structure of the universe (by the co-author of 'Universe and Philosophy').

Concrete objects seem to be more real than all sorts of theoretical objects of science, such as cosmological constants.

Our mind, which was formed by the evolution, is responsible for that state of affairs. That mind was created in order to enable us survival, not in order to accurately learn the world.

When closely examining relations between the three above mentioned spheres, there clearly appears an unusual role of abstract bonds of ontological structure of the world.

In the article, I am attempting to look at Życiński's analysis from the angle of mental experiments presented by Stanisław Lem, in which people meet earlier unknown forms of life (eg. solarian ocean) and enter interactions with them.

Keywords: Process philosophy, Philosophy in science, eternal objects, field of rationality, mathematically nature, truth.

WPROWADZENIE

Michał Heller zauważył, że „Bóg myśli racjonalnie, struktura świata jest urzeczywistnieniem stwórczego zamysłu Boga, zamysł ten jest więc w swej istocie głęboko racjonalny”¹. W jaki sposób jednak ta racjonalność objawia się nam ludziom? Czy możemy ją dostrzec, wydobyć ze świata otaczających zjawisk, które na pierwszy rzut oka wydają się grą przypadku? Odpowiedzi na pytania tego rodzaju próbował udzielić Alfred North Whitehead wprowadzając

1 M. Heller, *Ostateczne wyjaśnienia Wszechświata*, Universitas, Kraków 2008.

wie własnej filozofii procesu kategorię obiektów wiecznych (*eternal objects*), które są dla obiektów czasowych i konkretnych niejako osnową. Wydaje się, że to właśnie te dwie wspomniane wyżej koncepcje były istotnym źródłem inspiracji dla Józefa Życińskiego, który stworzył własną filozofię przyrody, w której wychodzi on ponad empiryczne uogólnienia.

Zasadnicza teza tej filozofii przyrody polega na stwierdzeniu istnienia pola abstrakcyjnych relacji i uniwersalnych praw o charakterze niematerialnym. Istnienie tego pola umożliwia opis zjawisk przyrodniczych za pomocą języka matematyki, jak i jest zarazem odpowiedzią na pytanie o niezwykłą skuteczność zastosowań matematyki w tej dziedzinie rzeczywistości. Życiński owe pole nazywa polem racjonalności lub polem potencjalności. Stwierdza, także, że inni autorzy nazywają owo pole „matrycą świata, kosmicznym kodem, nomologiczną strukturą wszechświata, logosem, umysłem Boga”².

W artykule w pierwszej kolejności omawiam inspiracje filozoficzne Józefa Życińskiego (filozofię A. N. Whiteheada oraz M. Hellera), następnie analizuję dokładniej strukturę koncepcji pola racjonalności. Kolejnym krokiem jest zarysowanie filozofii Stanisława Lema, co stanowi jednocześnie wprowadzenie do odniesienia (w aspekcie rozważań naukoznawczych) do siebie koncepcji niezmienników pola racjonalności i eksperymentu myślowego, który zawarł Stanisław Lem w powieści „Solaris”.

FILOZOFIA PROCESU A. N. WHITEHEADA, JAKO JEDNA Z INSPIRACJI KONCEPCJI POLA RACJONALNOŚCI

Przyrodoznawcze rozważania Whiteheada są związane z koncepcją swoiście rozumianej ontologii. Najważniejszą przesłanką jego rozważań jest założenie, że „percepcyjny obraz przyrody określa sama przyroda, a nie – jak sądzą idealisci – niezależna od niej struktura poznawczych władz umysłu”³. Przyroda jest w ujęciu autora „Process and Reality” niepodzielną całością charakteryzującą się wewnętrznymi związkami i uwarunkowaniami niezależnymi od ekspresji poznawczej podmiotu poznającego. Jednak celem rzetelnej filozofii powinno być uchwycenie relacji pomiędzy systemem przyrody a podmiotem go poznającym. „Udzielenie prawidłowej odpowiedzi na pytanie, czym jest przyroda, możliwe jest więc tylko wówczas, kiedy potrafimy opisać sposób, w jaki ujawnia ona swe własności temu kto bezpośrednio jej doświadcza”⁴. A zatem przyroda jest jednocześnie czymś co posiada własny swoisty kształt, jak i czymś co objawia się w pewien sposób obserwatorowi. Budując filozofię powinniśmy zatem dążyć do pogodzenia tego o czym informują nas nauki przyrodnicze z bezpośrednimi danymi doświadczenia zmysłowego, w ten sposób możliwe stanie się ujęcie najbardziej podstawowych własności wszechświata. Choć koncepcja Whiteheada wydaje się być obiektywistyczna, to jak zauważył Janusz Jusiak posiada on rys subiektywistycz-

2 J. Życiński, *Pole racjonalności i prawa przyrody*, „Roczniki filozoficzne”, Tom LX, numer 4, 2012, s. 361.

3 J. Jusiak, *Whiteheada koncepcja zdarzeń, przestrzeni i czasu*, „Annales UMCS”, sectio I, Vol. XIV-XV, 9, 1989-1990, s. 110.

4 Tamże.

ny (relacyjny), gdyż mimo że bada się w niej przyrodę rozumianą jako kompleks wzajemnie powiązanych rzeczy, to istotnie ciężar analizy położony jest w niej nie na samą przyrodę, ale na to w jaki sposób podmiot doświadcza przyrody, gdyż to „mentalna aktywność podmiotu sprawia, że doświadczenie to staje się faktem”⁵. Poznanie nie jest bierną kontemplacją danych jest wymagającym wysiłku procesem ujawniania powiązań w obrębie świata. „Proces wyszczególniania elementów naturalnych z całości percypowanej przyrody Whitehead nazywa „dywersyfikacją przyrody””⁶. Jest to procedura pozwalająca ujmować elementy przyrody w ramach aktualnie percypowanych faktów oraz opisywać ich wzajemne relacje. „Elementy naturalne nie są więc dowolnymi wytworami abstrakcyjnego myślenia. Wykazują ścisły związek z percepcyjno-zmysłową warstwą doświadczenia”⁷.

Tak więc analiza świat przyrody ujawnia określone prawidłowości, „ujawnia” w sensie, że je odkrywa, a nie stwarza. W czasie analizy dynamiki świata przyrody posługując się metodą abstrakcji podmiot dochodzi do takiego rodzaju ogólnych pojęć, które oznaczają samoistne byty, niezależne od bytów aktualnych (percypowanych w jakimkolwiek czasie przez podmiot). Byty takie Whitehead nazywa obiektami wiecznymi (*eternal objects*)⁸. Są one uniwersaliami (powszechnikami) co oznacza, że żaden konkretny fakt nie może być zbudowany bez podstawy abstrakcyjnej w postaci określonego bytu wiecznego. Powszechniki są bytami, które są wieczne, a my – jako podmioty poznające – dochodzimy drogą konceptualnej abstrakcji do ich odkrycia. Według Whiteheada nie ma innej drogi do poznania uniwersaliów, jak tylko poprzez analizę doświadczenia. Powszechniki determinują to w jaki sposób byty aktualne odnoszą się jedne do drugich, czyli to w jakich związkach wzajemnych pozostają one ze sobą. Pełnią one zatem funkcję konstytutywną i regulacyjną w ontologii Whiteheada. Są fasadą, podstawą dynamiki przyrody, w tym zmian które obserwujemy. Innymi słowy byty wieczne są potencjalnościami w procesie stawania się świata⁹.

Podsumowując obiekty wieczne są odpowiednikiem Platońskich form i idei. Ten fakt zauważa także Józef Życiński stwierdzając, że „interpretacja zawarta w „Process and Reality” stanowi rozwinięcie Platońskiej teorii idei. [...] Whitehead rozwija własną teorię idei odwołującą się do pojęcia potencjalności i obiektów ponadczasowych (*eternal objects*). [...] Uniwersum tych obiektów o wzajemnie określonych relacjach między sobą stanowi odpowiednik pola racjonalności”¹⁰.

FILOZOFIA MICHAŁA HELLERA, JAKO JEDNA Z INSPIRACJI KONCEPCJI POLA RACJONALNOŚCI

Ks. prof. Michał Heller jest myślicielem o rozległych zainteresowaniach i dokonaniach. Rozległość ową podzielić można na trzy szczególne odcinki: filozofię, ko-

5 Tamże, s. 125.

6 Tamże, s. 113.

7 Tamże.

8 A. N. Whitehead, *Process and Reality. An Essay in Cosmology*, The Free Press, New York 1978, s. 43-46.

9 Tamże.

10 J. Życiński, *Filozoficzne aspekty matematyczności przyrody*, w: M. Heller, A. Michalik, J. Życiński (red.), *Filozofować w kontekście nauki*, PTT, Kraków 1987, s. 182-183.

smologię i teologię. Przy czym, jak zauważył Stanisław Wszolek Heller-filozof jest organicznie związany z Hellerem-kosmologiem i Hellerem-teologiem¹¹. W filozofii Heller zaczynał, jako tomista, jednak „w intelektualnych zmaganiach tomizm nie wytrzymał konkurencji z... naukami przyrodniczymi”¹². Według autora „The Science of Space-Time” filozofia (w szczególności zaś filozofia przyrody) nie może być uprawiana w separacji od nauk przyrodniczych zarówno w aspekcie ich osiągnięć, jak i w aspekcie refleksji nad ich metodyką. A zatem cechą filozofii w XXI wieku musi być otwartość na nauki przyrodnicze, co w szczególności zakłada badanie roli: doświadczenia, jego matematycznego opisu oraz idealizację, czyli umiejętność wyboru tych elementów doświadczenia, które pozwalają wyróżnić istotne prawidłowości w badanym problemie¹³. Na szczególną uwagę filozofów zasługuje fizyka matematyczna, gdyż odślania – jak mówi Michał Heller – głęboki wymiar rzeczywistości¹⁴. „Pojęcie ‘istoty rzeczy’ nie zostało [...] wyeliminowane z myśli filozoficznej przez rozwój zmatematyzowanych nauk przyrodniczych, jak to głosili pozytywiści i neotomiści. Zostało tylko przekształcone. Istoty rzeczy nie są hipotyzami, ukrytymi jakościami tkwiącymi pod powierzchnią tego wszystkiego, do czego da się sięgnąć poznaniem zmysłowym. Przyrodę modeluje się przy pomocy struktur formalnych, a do istoty struktur formalnych [...] należy to, że składają się one z całej hierarchii związków istotnych i nieistotnych. [...] Do istotnego poznania przyrody dochodzi się nie wmyśliwaniem w naturę bytu, lecz matematycznym modelowaniem tego, co da się mierzyć”¹⁵. Z myśli Heller przebija nieustannie myśl, że opis struktury fizyki matematycznej ujawnia w pewnym przybliżeniu strukturę świata samego w sobie¹⁶.

Heller proponuje – jak ujął to Stanisław Wszolek – odrzucenie izolacjonizmu metodologicznego, „podkreślającego odmienną płaszczyznę poznania naukowego, filozoficznego i teologicznego”, gdyż w „metodologii nauk przyrodniczych króluje dziś [...] strukturalizm, według którego istnieje głęboka warstwa rzeczywistości, mająca charakter struktury. My zaś ze swej strony konstruujemy pewne matematyczne modele, które mają również pewną matematyczną strukturę, i jeśli modele te przystają jakoś do realnego świata, to nie dlatego, że zgadzają się z nim niejako ‘powierzchniowo’, ale dlatego, że struktura wewnętrzna takiego modelu jest podobna do wewnętrznej struktury badanej przez nas dziedziny rzeczywistości, czy będzie to dotyczyło atomu, czy też zwykłego przepływu cieczy przez rurę”¹⁷. Heller podkreśla przy tym, autonomię metody naukowej wobec filozofii i teologii, z drugiej zaś jednak strony stawia otwarcie kwestię granic metody naukowej. „Problemy, jakie przynosi nowa nauka, zdaniem Hellera, domagają się nie tylko nowej filozofii, lecz także „nowej teologii”. Zagadnienia stawiane przez współczesne teorie naukowe wykraczają bowiem daleko poza samą naukę, poza to, co nauka

11 S. Wszolek, *Książdz profesor Michał Heller. Życie i filozofia*, [http://www.obi.opoka.org/heller/mhWszolek.pdf].

12 Tamże.

13 Tamże.

14 Tamże.

15 M. Heller, *Szczęście w przestrzeniach Banacha*, Znak, Kraków 1995, s. 42.

16 M. Heller, *Nauka i wyobraźnia*, Znak, Kraków 1995, s. 167.

17 M. Heller, *Filozofia jest przygodą człowieka będącego w drodze*, [w:] A. Zieliński, M. Bagiński, J. Wojtysiak (red.), *Rozmowy o filozofii*, RW KUL, Lublin 1996, s. 215.

skłonna jest uznać za swą własną dziedzinę. Już sam przedmiot kosmologii, dany nam przecież w jednym egzemplarzu, prowadzi do trudnych pytań o początek, czy wręcz raczej istnienia Wszechświata. Pytań tych nie można poniechać [...] Nigdzie dobitniej niż w kosmologii nie wychodzi płynność granic nauki, filozofii i teologii¹⁸. Te tropy prowadzą księdza Hellaera, jak i osoby z nim współpracujące w ramach „paradygmatu” matematyczności przyrody do przyjęcia, jako prawdziwej jakiejś interpretacji idealizmu platońskiego. „W nieco uproszczonym sformułowaniu pogląd ten sprowadza się do stwierdzenia prymatu idealnej super-struktury matematycznej (zawierającej wszystkie możliwe struktury matematyczne) wobec materii¹⁹. Heller strukturę ową nazywa „polem formalnym” oraz „polem racjonalności” wyjaśnia ona, jak możliwe jest zastosowanie matematyki do opisu świata realnego. „Zdaniem Księdza Hellaera rozwój fizyki można uznać za argument na rzecz przedstawionej hipotezy²⁰”.

Józef Życiński poznał Michała Hellaera w czasie studiów (ten ostatni był recenzentem jego pracy licencjackiej) od tamtego czasu, aż do śmierci autora pracy „Transcendencja i naturalizm” rozwijała się ich przyjaźń. Szczególnie intensywnie obaj myśliciele współpracowali w latach osiemdziesiątych (w tym czasie powstały m. in. prace takie jak „Wszechświat i filozofia” i „Drogi myślących”). Z pewnością obaj inspirowali się wzajemnie, akcentując potrzebę uprawiania filozofii w bliskim kontakcie z nauką. W samej zaś filozofii akcentując rolę metafizyki, która poprzez hasło „panenteizmu” prowadziła w kierunku nowoczesnej filozofii Boga („Bóg w świecie, ale wykraczający poza świat”), ukazując tym samym, że pomiędzy nauką a religią nie ma sprzeczności lecz komplementarność²¹.

Według obu myślicieli mimo że fizyka nie jest częścią matematyki, to matematyka nadzwyczaj dobrze modeluje rzeczywistość fizyczną, obaj wyciągali stąd wniosek, że matematyka jest ontologicznie pierwotna w stosunku do fizyki. Wydaje się, że od Hellaera Życiński przejął postawę filozoficznej otwartości na nauki przyrodnicze, a także prymat myślenia abstrakcyjnego wobec konkretnego (materialnego). To ostatnie obaj filozofowie pojmują jako narzędzie odsłaniające głęboki wymiar rzeczywistości – istotę rzeczy.

STRUKTURA KONCEPCJI POLA RACJONALNOŚCI

W celu zobrazowania koncepcji pola racjonalności Życiński podaje przykład zderzenia dwóch postaw badawczych: Izaaka Newtona i Johna Flamsteeda. „Newton cenił teoretyczne zasady i przez zastosowanie rachunku różniczkowego ustalił dokładnie położenie poszczególnych planet w oparciu o prawo grawitacji. Flamsteed, używając najlepszej aparatury do obserwacji, dostępnej w tamtym czasie, próbował ustalić to samo położenie w oparciu o dane obserwacyjne. Kiedy ich wyniki się nie zgadzały, w wielu przypadkach Flamsteed musiał uznać, że Newtonowskie

18 S. Wszolek, dz. cyt.

19 Tamże.

20 Tamże.

21 Ks. Heller i abp Życiński - historia przyjaźni, [http://www.deon.pl/religia/kosciol-i-swiat/z-zycia-kosciola/art,8858,ks-heller-i-abp-zycinski-historia-przyjazni.html].

wyliczenia, oparte na równaniach matematycznych, były bliższe prawdzie niż jego obserwacyjne dane²².

Autor „Medytacji filozoficznych” łączył koncepcję pola racjonalności z posiadającym rodowód neopłatoński koniecznościowym rozumieniem praw przyrody w ramach współczesnej filozofii nauki. „Zgodnie z teorią konieczności nie można zredukować istoty praw przyrody do poziomu obserwowanych regularności, ponieważ te ostatnie zakładają istnienie ukrytych koniecznych połączeń (czysto możliwych regularności), które stanowią porządek przyrody, nawet jeśli w danej sytuacji żadne procedury empiryczne nie odkrywają fizycznej egzemplifikacji tych połączeń²³. Ta perspektywa umożliwia w miarę prosty i niezwykle ekonomiczny opis złożonego zjawiska fizycznego tj. opis za pomocą języka matematyki (np. równań rachunku różniczkowego). Równania opisują wówczas wyłącznie konieczne zależności między parametrami określonego układu (np. ewoluującego układu planet). Newton potrafił lepiej przewidzieć pozycję gwiazd na niebie niż Flamsteed, gdyż prawo grawitacji opisuje bezpośrednio i jednocześnie w najbardziej ekonomiczny sposób związki pomiędzy istotnymi parametrami obserwowanych planet. Tym samym prawo grawitacji opisuje – po pierwsze – pewną fizyczną konieczność niezależną od czyjś „widzi mi się”, po drugie zaś równoległe jest elementem porządku kosmicznego leżącego u podstaw tego co obserwujemy.

Pole racjonalności ujawnia się badaczowi zarówno w badaniach przyrody nieożywionej, jak i przyrody ożywionej. Filozofia przyrody nieożywionej bada właściwości martwej materii, próbuje dociec jej istoty i zmian w przestrzeni i czasie, którym ona podlega. Matematyczność przyrody właśnie na tym polu (tj. na polu fizyki i chemii) dała o sobie znać najdobitniej. Naukowcom udało się matematycznie opisać m. in. ruch i związane z nimi zmiany w świecie przyrody, a także struktury licznych obiektów martwych oraz prawa przyrody same w sobie. Matematyczność przyrody ożywionej jest trudniejsza do wydobycia ze świata zjawisk, gdyż byty obdarzone życiem trudniej poddają się analizie. Szczególnie sporny zagadnieniem jest problem istoty życia tj. jego genezy i ewolucji w czasie.

Podsumowując, według Józefa Życińskiego istnieją realne, choć nie materialne struktury („myśli Boga”), co oznacza, że w zmieniającym się nieustannie świecie fizycznym istnieje stały i niezmienny element, „wzorzec zakorzeniony w naturze poszczególnych obiektów i ewoluujących układów²⁴. Możliwość uprawiania nauk przyrodniczych jest faktem, dzięki temu, że prawa przyrody mają charakter niewątpliwy. „Trudno jest wyobrazić sobie naukę w świecie, w którym nie dałoby się stosować procedur idealizacyjnych ani formuł matematycznych do opisu konkretnych procesów²⁵. Ta „niewątpliwość” jest zagwarantowana przez cztery podstawowe założenia:

22 J. Życiński, *Pole racjonalności...*, dz. cyt., s. 361-362.

23 Tamże, s. 363.

24 Tamże, s. 372.

25 M. Heller, J. Życiński, *Epistemologiczne aspekty związków filozofii z nauką*, M. Heller, A. Michalik, J. Życiński (red.), *Filozofować w kontekście nauki*, PTT, Kraków 1987, s. 12.

1. założenie matematyczności przyrody: przyrodę daje się opisywać matematycznie,
2. założenie idealizowalności przyrody: modele opisujące przyrodę są w stanie ująć istotę rzeczy,
3. założenie elementarności przyrody: w przyrodzie istnieje poziom elementarny i jest nim „tworzywo matematyczne”
4. założenie jedności przyrody: możliwa jest unifikująca teoria świata przyrodniczego²⁶.

EMPIRYZM, NAUKA, EWOLUCJA. PODSTAWY LEMOWSKIEJ WIZJI ŚWIATA

W swojej materialistycznej filozofii Stanisław Lem silnie akcentuje empiryzm w kwestii źródeł poznania stwierdzając nawet dość przekornie, że należy do „zakonu empirystów”²⁷. W ujęciu Lema człowiek jest częścią świata materialnego, a jego podstawową władzą poznawczą są zmysły łączące go z tym światem. Jak trafnie zauważył Paweł Okołowski, empiryzm Lema odróżnia się jednak wyraźnie od stanowiska Locke’a i jemu pokrewnych filozofów, gdyż autor „Powrotu z gwiazd” łączy jednoznacznie empiryzm z realizmem teoriopoznawczym, co przypomina raczej stanowisko Arystotelesa i Tomasza z Akwinu. „Na gruncie realizmu idea nie jest przedmiotem, który umysł poznaje, lecz procesem poznawania [...]. Nie jest tak, że najpierw się coś gdzieś odzwierciedla, a my to odzwierciedlenie potem kontemplujemy”²⁸. Idea nie jest zatem u Lema wytworem poznania, tak jak dla filozofów nowożytnych, ale raczej samym procesem poznania rzeczywistości. Rzeczywistość ta zaś jest jedna i materialna, jest to świat bytów, które można zobaczyć i dotknąć, a czasami także powąchać. Jak ujął to oryginalnie Lem „otóż ten świat widzialny i wymacywalny [...] jest dla wszystkich ludzi prawdziwie jeden”²⁹. Słowa te domagają się naturalnie pewnej dodatkowej eksplikacji, a mianowicie, po pierwsze, świat jest dla wszystkich ludzi poznawalny z tego względu, że ludzie także są częścią tego świata (także są częścią materii). Ponadto jest to świat materialny, gdyż poznanie zmysłowe opiera się na relacjach materialnych (innymi słowy fizycznych). Wreszcie zaś świat jest jeden, ponieważ nikomu jeszcze nie udało się wskazać przy użyciu narzędzi poznawczych danych człowiekowi (poznanie naiwne i poznanie naukowe, krytyczne) świata innego niż ten, który znamy.

Z kolei nauka jest w ujęciu Lema rozwinięciem wspomnianej pierwotnej relacji pomiędzy obiektem poznawanym i poznającym. Rozwinięcie to polega na ubraniu naszego naturalnego nastawienia do świata w systematyczność i krytycyzm (co, ogólnie, nazwać można racjonalizacją poznania). Według autora „Solaris” jeżeli hipotezy naukowe pociągają za sobą instrumentalne potwierdzenia, w postaci określonych rezultatów (regularności), takich jak stwarzanie pewnych namacalnych stanów rzeczy (np. uleczenie kogoś), to to jest ostatecznym sprawdzianem

²⁶ Tamże, s. 12-15.

²⁷ *Tako rzecze...Lem. Rozmowy uzupełnione Stanisława Beresie z Lemem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2002, s. 387.

²⁸ P. Okołowski, *Materia i wartości. Neolukrecjanizm Stanisława Lema*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2010, s. 100.

²⁹ S. Lem, *Sex wars*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004, s. 269.

ich prawdziwości. Innymi słowy, możemy próbować leczyć choroby np. postukując kijem w drzewo, też będzie to jakiś typ aktywności poznawczej, interakcja podmiotu poznającego i poznawanego, jednak w poznaniu takim nie będzie dążenia do prawdy, ale raczej charakterystyczne będzie tu pewne odwrócenie się podmiotu poznającego od świata poznawanego; ucieczka w wyobrażenia, nie redukujące się w jakiś sposób do świata. W konsekwencji chory umrze, cierpiąc, podczas gdy my pozostaniemy w świecie swych urojeń. Prawda jest zatem dla Lema cenną wartością, gdyż poznanie świata takim jakim on jest może pomóc usunąć z tego świata przynajmniej jakąś część cierpienia, któremu poddani są ludzie jako istoty czujące. „Inteligencja ludzka powstała po to, ażebyśmy mogli poznawać PRAWDĘ”³⁰, czego konsekwencją powinno być to, że nie powinny nas interesować te własności świata, których on nie posiada, lecz właśnie te które on posiada.

Racjonalizm poznania ma u Lema swoje umocowanie w teorii ewolucji. Człowiek nie jest jednak „dzieckiem” ewolucji, jej największym osiągnięciem, w teorii przetrwania nie chodzi także o przetrwanie żadnych konkretnych ludzi. Przesłaniem ewolucji – co podkreśla Golem XIV – jest wyłącznie przetrwanie kodu genetycznego. Wszystko inne jest po prostu tego konsekwencją. „Kod jest zaangażowany w periodyczną produkcję ustrojów, ponieważ bez ich rytmicznego wsparcia rozpadłby się w niustającym ataku brownowskim materii martwej. Jest on więc samoodnawiającym się, bo zdolnym do samopowtórzeń ładem, obleganym przez chaos cieplny”³¹. Środowisko cieplne nie ma charakteru homogenicznego jest lokalnie zróżnicowane, choć tym, co łączy całą tę różnorodność jest to, iż „cieplny chaos jest nieustępliwie aktywny w rozszarpywaniu wszelkiego porządku”³². W takich warunkach trwa proces doskonalenia się produktów ścierania się ekspresji kodu genetycznego z entropią świata. Śmierć jest tutaj „korektą kreacyjną”: „Zgodnie z tą wiarą Ewolucja używa śmierci z musu, gdyż bez niej trwać by nie mogła; a szafuje nią, by kolejne gatunki doskonalic, bo śmierć to jej korekta kreacyjna. Jest więc autorem publikującym coraz świetniejsze dzieła, przy czym poligrafia — więc kod — to tylko niezbędne narzędzie jej działania”.

Rozumność i będąca jej przedłużeniem „racjonalizacja poznania” są w tej perspektywie produktami owego ścierania się tendencji (opisanych w poprzednim akapicie). „Rozum, z drzewem życia, jest to owoc błędzącego miliardoleciami błędu”³³. Narzędzia poznawcze człowieka nie są zatem doskonałe, ale są, używając metafory Leibniza, najlepszymi, jakie mogły powstać.

SOLARIS

W powieści science-fiction Stanisława Lema o tytule „Solaris”. Ludzie penetrują kosmos w poszukiwaniu istot rozumnych i innych form życia. W jednym z zakątków kosmosu napotykają planetę, którą nazywają Solaris. Planetę tę prawie w całości pokrywa plazmowaty „ocean”, który posiada określone właściwości fizyczne i chemiczne. Ziemską ekspedycja zakłada placówkę na planecie w celu dalszych

30 S. Lem, *Bomba megabitowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999, s. 71.

31 S. Lem, *Golem XIV*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1981, s. 35.

32 Tamże.

33 Tamże, s. 37.

badania oceanu. Interakcje z oceanem podzielić można na bierny opis zmian zachodzących w nim samoistnie oraz zmiany zachodzące w oceanie pod wpływem bodźców kierowanych na powierzchnię oceanu przez ludzi³⁴.

Obserwacji podlega powierzchnia oceanu, na której powstają różnorodne formy przypominające obiekty naturalne takie, jak góry, ale także jakby zmaterializowane myśli ludzi, którzy ocean obserwują (np. twarze ludzkie). Szczególnie ciekawy jest jednak opis zachowania całej planety w przestrzeni kosmicznej, gdyż ruch oceanu wydaje się mieć na nią wpływ. Solaris charakteryzuje się zdumiewającą własnością na tle innych znanych człowiekowi planet, a mianowicie posiada grawitacyjnie nietrwałą orbitę. Solaryści (badacze Solaris) początkowo nie mogą uwierzyć w wyniki obserwacji, winę za taki stan rzeczy cedując na przyrządy, następnie zaś na ludzi, którzy przyrządy kalibrowali oraz obsługiwali. Pierwsze spostrzeżenia zostają jednak ponad wszelką wątpliwość potwierdzone, co więcej długotrwała obserwacja pozwala ludziom odkryć dodatkową zależność, która polega na tym, że nietrwałość orbity ma związek z aktywnym ruchem „oceanu”, który pokrywa prawie 100% powierzchni planety³⁵.

Odkryte fakty, jak i dalsza obserwacja zjawisk na planecie zmusza ludzi do stawiania hipotez dotyczących wzajemnych związków pomiędzy obserwowanymi faktami. W ten sposób Solaryści dzielą się na dwa obozy. Pierwszy obóz, skupiający biologów, postrzega ocean jako twór prymitywny, „coś w rodzaju gigantycznej zespólni, a więc jak gdyby jedną, spotworniałą w swym wzroście, płynną komórkę [...], która cały glob otoczyła galaretowatym płaszczem, o głębokości sięgającej miejscami kilku mil”³⁶. Z kolei astronomowie i fizycy wysunęli hipotezę zgoła przeciwną: „twierdzili, że musi to być struktura nadzwyczaj wysoko zorganizowana być może bijąca zawiłością budowy organizmy ziemskie, skoro potrafi w czynny sposób wpływać na kształtowanie orbity planetarnej. Żadnej bowiem innej przyczyny wyjaśniającej zachowanie się Solaris nie wykryto, ponadto zaś planetofizycy wykryli związek pomiędzy pewnymi procesami plazmatycznego oceanu a mierzonym lokalnie potencjałem grawitacyjnym, który zmieniał się w zależności do oceanicznej „przemiany materii”³⁷.

Planeta Solaris jest zatem bytem wykazującym pewne niezmiennie cechy. Istotą książki Lema jest jednak pokazanie drugiej strony procesu interakcji Solaris-ludzie, a mianowicie społeczność ludzi, mimo iż obserwuje to samo, to wytwarza odmienne opisy tego co jest obserwowane, a także – co być może jest istotniejsze – tworzy, także odmienne hipotezy i teorie tego czym Solaris w istocie jest. Jak ujął to Jerzy Jarzębski „można dokonywać fenomenalistycznego opisu jego osobliwych form powierzchniowych i ich „zachowań”, można też dociekać, czy nie ma on psychiki i traktować go jak „osobę”, dywagować o nim w kategoriach moralnych, teologicznych, estetycznych itd”³⁸. Co jest zatem źródłem tej różnorodno-

34 S. Lem, *Solaris. Niezwyciężony*, Wydawnictwo Literackie, Wrocław-Kraków 1986.

35 Tamże.

36 Tamże, s. 24.

37 Tamże.

38 J. Jarzębski, *Intertekstualność a poznanie u Lema*, w: „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, 1992, nr 3 (15), s. 62.

ści interpretacji, skoro wszyscy widzą praktycznie to samo? Owym „generatorem różnorodności” – jak ujął to Jerzy Jarzębski – jest ludzka kultura. „Obiekt opisu nie gwarantuje [...] w najmniejszej mierze uzgodnienia i koherencji poszczególnych punktów widzenia. Zaproponujmy ziemski garnitur, kapelusz, płaszcz i buty nieznanemu z wyglądu kosmicie: może to i owo na siebie wciśnie, ale zapewne cały paradygmat ludzkiego ubioru będzie się kłócić z jego fizycznością”³⁹.

Teorie naukowe nie są zatem czymś co podlega wyłącznie Popperowskiej zasadzie falsyfikacji. Nie są zobiektywizowane i racjonalne. Raczej ich stan przypomina wynik uzgodnień czy dyskusji wewnątrz określonej społeczności (T. Kuhn) czy kolektywu myślowego (L. Fleck). Wiedza naukowa jest zatem w ujęciu Lema uwikłana „w presupozycje, społeczne konteksty, całościowe „paradygmaty” i „matryce dyscyplinarne” [...], które nie pozwalają oceniać jej jedynie z punktu widzenia poznawczej czy pragmatycznej skuteczności, ale w obliczu całokształtu zapisanych w niej poglądów na świat”⁴⁰. Teoria naukowa jest zatem w tym podejściu nie jakimś istotowym opisem obiektywnych struktur, ale jest opisem czegoś poza człowiekiem, z tym że opis ten naznaczony jest „grzechem pierworodnym człowieka”, jego kondycją i generalnie uwarunkowaniami jego twórców⁴¹. „Ludzki, indywidualny i społeczny, dramat poznania rozgrywa się [...] w sferze przez Poppera zwanej „drugim światem”, w świecie zdań typu: „Ja wiem, że...”, „Sądzę, że...”, „Wierzę, iż...”, nie zaś w bezosobowym „świecie trzecim” czystej nauki, której twierdzeń nikt oświadczyć nie może”⁴².

PODSUMOWANIE

W swoim ujęciu matematyki Lem ściąga ją – jak ujął to Mateusz Głowacki – z platońskich zaświatów na Ziemię⁴³. Odrzuca optymistyczną wizję matematyki jako uniwersalnego języka Wszechświata: „gdy głębiej wmyśleć się w problem, okazuje się, że największa siła matematyki jako posłania – całkowita niezależność od jakiegokolwiek biologii i kultury – obraca się przeciwko niej samej. Matematyką można przekazać tylko, że się jest, że się istnieje, nic więcej”⁴⁴. Ponadto można teoretycznie stworzyć nieskończoną ilość matematyk, wychodząc od różnych aksjomatów.

Aby wyeksplikować swoje poglądy szerzej Lem wprowadza metaforę „szalonego krawca”. „Wyobraźmy sobie krawca, który szyje wszelkie możliwe ubrania”, proponuje Lem. Krawiec ów nie interesuje się światem ani zaludniającymi go bytami. Szyje, sam nie wiedząc dla kogo. Troszczy się tylko o jedno – chce być konsekwentny. Przyjmuje pewne założenia i stara się ich jak najściślej przestrzegać. Krawiec nie dopuszcza, żeby z jego założeń wynikała sprzeczność. [...] Zdaniem Lema, matematyka działa jak ten krawiec. „Matematycy doskonale wiedzą, że nie

39 Tamże.

40 Tamże, s. 65.

41 Tamże.

42 Tamże.

43 M. Głowacki, *Matematyka w twórczości Stanisława Lema*, [http://kf.mish.uw.edu.pl/mishellanea/m2/m2_04.pdf].

44 Tamże.

wiedzą, co robią” jak pisał Bertrand Russell. Budują doskonale ściśle, niesprzeczne struktury, które nie odpowiadają niczemu realnemu⁴⁵.

„Od czasów Galileusza fizycy szukają „pustych ubrań”, w które mogliby wpasować poszczególne „kawałki świata”. Przykład Lema: rachunek macierzy pozostawał matematyczną sztuką dla sztuki, dopóki Heisenberg nie zastosował go w mechanice kwantowej. Teoria krzywizny Riemanna i geometrie nieeuklidesowe były ciekawymi konstrukcjami myślowymi, ale popularność zdobyły dopiero gdy zastosowano je w teorii względności⁴⁶. Z kolei wiele teorii nie powstało przypadkowo lecz na zamówienie. „Zarówno teoria logarytmów, jak i cały rachunek różniczkowy powstały na swojego rodzaju zamówienie społeczne: ze strony uczonych, którzy potrzebowali precyzyjnych technik obliczeniowych⁴⁷.”

A zatem czy natura ma matematyczną istotę? Lem stwierdza w „Sumie technologicznej” wprost, że „możliwość matematycznego odwzorowywania Natury nie implikuje wcale jej matematyczności⁴⁸. „Dobieramy się do świata narzędziami matematycznymi, toteż matematyczne osiągamy rezultaty. Jakiej używa się sieci, takie ryby się łowi⁴⁹. Jednym słowem „matematyczny ład świata to nasza modlitwa do piramidy chaosu⁵⁰.”

LITERATURA

- Głowacki M., *Matematyka w twórczości Stanisława Lema*, [http://kf.mish.uw.edu.pl/mishellanea/m2/m2_04.pdf].
- Heller M. Życiński J. (1987), *Epistemologiczne aspekty związków filozofii z nauką*, M. Heller, A. Michalik, J. Życiński (red.), *Filozofować w kontekście nauki*, Kraków: PTT.
- Heller M. (1996), *Filozofia jest przygodą człowieka będącego w drodze*, [w:] A. Zieliński, Bagiński M. Wojtyśiak J. (red.), *Rozmowy o filozofii*, Lublin: RW KUL.
- Heller M. (2008), *Ostateczne wyjaśnienia Wszechświata*, Kraków: Universitas.
- Heller M. (1995), *Szczęście w przestrzeniach Banacha*, Kraków: Znak.
- Heller M. (1995), *Nauka i wyobraźnia*, Kraków: Znak.
- Jarzębski J. (1992), *Intertekstualność a poznanie u Lema*, w: „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, nr 3 (15), s. 62.
- Jusiak J. (1989-1990), *Whiteheada koncepcja zdarzeń, przestrzeni i czasu*, „Annales UMCS”, sectio I, Vol. XIV-XV, 9.
- Ks. Heller i abp Życiński - historia przyjaźni, [http://www.deon.pl/religia/kosciol-i-swiat/z-zycia-kosciola/art,8858,ks-heller-i-abp-zycinski-historia-przyjazni.html].
- Lem S. (1981), *Golem XIV*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Lem S. (2004), *Sex wars*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Lem S. (1986), *Solaris. Niezwyciężony*, Wrocław-Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Lem S. (1996), *Summa technologiae*, t. II, Warszawa: Interart.
- Lem S. (1995), *Śledztwo*, Warszawa: Interart.
- Lem S. (1996), *Tajemnica chińskiego pokoju*, Kraków: Universitas.
- Okołowski P. (2010), *Materia i wartości. Neolukrecjanizm Stanisława Lema*, Warszawa: Wydawnictwo UW.

45 Tamże.

46 Tamże.

47 Tamże.

48 S. Lem, *Summa technologiae*, t. II, Interart, Warszawa 1996, s. 20.

49 S. Lem, *Tajemnica chińskiego pokoju*, Universitas, Kraków 1996, s. 71.

50 S. Lem, *Śledztwo*, Interart, Warszawa 1995, s. 190.

- *Tako rzecze...Lem. Rozmowy uzupełnione Stanisława Beresie z Lemem*, (2002), Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Whitehead A. N. (1978), *Process and Reality. An Essay in Cosmology*, New York: The Free Press.
- Wszolek S. *Książdz profesor Michał Heller. Życie i filozofia*, [<http://www.obi.opoka.org/heller/mhWszolek.pdf>].
- Życiński J. (1987), *Filozoficzne aspekty matematyczności przyrody*, w: M. Heller, A. Michalik, J. Życiński (red.), *Filozofować w kontekście nauki*, Kraków: PTT.
- Życiński J. (2012), *Pole racjonalności i prawa przyrody*, „Roczniki filozoficzne”, Tom LX, numer 4.

Ivica Gulášová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o.
Bratislava

Ján Breza

Detská fakultná nemocnica, Urologická klinika, Bratislava,
Kramáre, LFUK Bratislava

Komunikácia s detským pacientom / *Communication with child patient*

Abstract

In the contribution authors present the principles of communication with pediatric patients and they deals with specifics of communication in the assessment of pain in children. Communication with child is always very specific. The first requirement for successful communication nurse with the child is aware of the developmental characteristics and specificities of each developmental period from birth child onwards up to the period of adolescence. Communication is directly contingent on health status, the nature and type of the disease and the intensity of clinical manifestations. For example, pain is a burden, signal disturbances, impaired function or structure. From a nursing perspective, this problem may combine a number of other difficulties. It is an unpleasant, negative and subjective feeling that is impuls and resource change or inception of deficient needs in any area. It also affects the currently experiencing and mental state of the child. It is necessary nurse that acquire and constantly innovated their communication skills in the care of pediatric patients. Communication with the child and his parents requires great patience, consistency, sincerity, humanity, listening skills, but also professional appearance. Communication with ill children and family dependants is very demanding and requires nurses willingness and knowledge of proper communication, but also quota communication skills to ensure that communication with them will be patient, ethical, empathetic, open, receptive, individual and respecting the holistic view of people in a professional relationship nurse - ill child - parent.

Keywords: Child, communication, pain, nurse, care, communication skills.

ÚVOD

Človek je tvor spoločenský, o čom svedčí potreba kontaktu s jeho okolím, prejavujúca sa vo forme komunikácie, ktorá mu umožňuje dorozumievať sa s ľuďmi, vyjadrovať svoje pocity, nálady, pracovať, vzdelávať sa, či vytvárať a upevňovať medziľudské vzťahy. Detskí pacienti majú na komunikáciu ešte väčšiu potrebu, preto sme sa rozhodli venovať tejto problematike. V našom príspevku prezentujeme zásady komunikácie s detským pacientom a zaoberáme sa špecifikami komunikácie v posudzovaní bolesti u detí.

V komunikácii je dôležité, aby účastníci rešpektovali predpoklady optimálnej komunikácie. Za najdôležitejšie predpoklady sa považujú zásady nechať hovoriť a pozorne počúvať druhého, prejavovať o neho záujem a snažiť sa ho pochopiť, naučiť sa hovoriť o tom, čo zaujíma a je zrozumiteľné pre iných, citlivo používať kritiku a príkazy, pochvalu, priznať si vlastné chyby, byť empatický, či vyhýbať sa konfliktom.

KOMUNIKÁCIA S DETSKÝM PACIENTOM

Komunikácia s dieťaťom je vždy veľmi špecifická. Pri stretnutí s ním nemožno nekomunikovať. Aby dieťa spolupracovalo, je nevyhnutá efektívna komunikácia zo strany profesionálov v zdravotníctve. Z pohľadu ošetrovateľstva treba poznať zvláštnosti a okolnosti, ktoré komunikáciu s detským pacientom modifikujú, príp. podporujú či utlmujú.

Prvým predpokladom úspešnej komunikácie sestry s dieťaťom je dôkladné poznanie vývinových charakteristík a osobitosti každého vývinového obdobia od narodenia dieťaťa až do obdobia adolescencie. Vek a rečové predispozície sú determinanty, ktoré prvotne určujú charakter komunikácie vo vzťahu sestry a dieťaťa (Linhartová, 2007).

Komunikácia je bezprostredne podmienená zdravotným stavom, charakterom a typom ochorenia a intenzitou klinických príznakov. Ovplyvňuje ju aj momentálne prežívanie a psychický stav dieťaťa. Je nevyhnutné, aby sestra nadobúdala a ustavične zdokonaľovala svoje komunikačné zručnosti pri starostlivosti o detského pacienta (Gulášová, 2004- A).

Aktívna komunikácia s hospitalizovaným dieťaťom je predpokladom úspešne poskytovanej starostlivosti metódou ošetrovateľského procesu. Holistická koncepcia prístupu k detskému pacientovi je určujúca aj pri komunikácii s rodinnými príslušníkmi, ktorá má takisto svoje špecifickú. Komunikácia s dieťaťom a jeho rodičmi si vyžaduje veľkú dávku trpezlivosti, dôslednosti, úprimnosti, ľudskosti, schopnosti načúvať, ale aj profesionálne vystupovanie. **V komunikácii s chorým dieťaťom platí dvojnásobne, že treba načúvať nielen sluchom, ale aj zrakom /signály neverbálnej komunikácie/, no najmä srdcom /prejavovať empatiu/** (Gulášová, 1996).

Ludská komunikácia obsahuje verbálnu, neverbálnu a paralingvistickú zložku. Neverbálne signály zastupujú viac než polovicu odovzdávaných informácií, ktorými dieťa prejavuje vždy skutočne prežívané, pravé emócie (Linhartová, 2007). Mnohostrannú „reč tela“ tvorí: Mimika a reč očí. **Tvář je najbohatším prijímačom, ale aj vysielateľom neverbálnych signálov.** Odráža 7 primárnych a množstvo ďalších sekundárnych emócií človeka. Tvár dieťaťa je veľavravná a úprimná. Prejavované city sú pravdivé a odzrkadľujú jeho prežívanie /strach, bolesť, smútok, radosť a pod./.

V komunikácii s dieťaťom je nesmierne dôležitý priamy očný kontakt, pri ktorom je nevyhnuté dodržať tzv. zrakový horizont, teda nepozerať sa na dieťa „z výšky“, čo môže dieťa chápať ako nadradenosť, ale zaujať pozíciu v drepe čiže pozerať naň

v jednej úrovni- „z očí do očí“. Pre dieťa v tvári sestry je najdôležitejší úsmev. **Pre jej prácu sú signály z tváre detského pacienta veľmi významné a podnecujúce.**

Proxemika je telesná vzdialenosť medzi sestrou a dieťaťom. Najčastejšie sestra zaujíma intímnu /do 45cm/ alebo osobnú / do 120 cm/ zónu. Intímna zóna predpokladá požitie dotykového kontaktu /pohladkanie/ v akútnom štádiu ochorenia, pri príjme alebo uskutočňovaní diagnostických, terapeutických či ošetrovateľských úkonov. Jej dodržiavanie je nevyhnuté pri negatívnych emocionálnych stavoch dieťaťa. **Osobná zóna sa využíva pri ošetrovaní, edukácii alebo pri kontakte s rodičmi.**

Haptika –dotyk, pri ošetrovaní detí sa je taktilný kontakt, najčastejšie používa dotyk- pohladenie /po líci, hlave, pleci/. U dojčiat a batoliat, ale aj u predškôlkov môže sestra využiť kontakt, keď dieťa vezme do náručia. Vytvára sa tak blízky vzťah dôvery a dieťa prežíva pocity istoty, bezpečia, lásky a záujmu zo strany dospelého (Gulášová, 2004-B . **Pretože je dieťa /aj choré/ veľmi vnímané, pozorné a všímavé, dôležité je, aby si sestra uvedomila, že je centrom pozornosti dieťaťa, a preto by sa mala vyvarovať negatívnych haptických prejavov a mala by využívať výlučne pozitívne prejavy.**

Posturika je postoj, poloha a držanie tela a jeho jednotlivých častí, ktoré si všimnien sestra u dieťaťa a rodičov už od príjmu, ale aj dieťa a rodičia u sestry. Nevyhnuté je všimáť si vytváranie tzv. bariér /prekřížené horné končatiny na hrudníku, prekřížené dolné končatiny/, ktoré tlmia komunikáciu. **Vo vzájomnej interakcii s chorými deťmi a ich rodičmi negatívne pôsobia napríklad aj ruky založené v bok či podupkávanie nohou.** Pri sedení sa odporúča rohová pozícia, ktorá vytvára atmosféru dôvery, udržiava zrakový kontakt a umožňuje pozorovanie ostatných častí tela. Od sestry sa pri starostlivosti o detského pacienta vyžadujú jemné, pokojné a primerané pohyby. Čím je dieťa menšie, tým viac to platí. **Ak dieťa leží v posteli, sestra si všíma, či má uvoľnené svalstvo, ako sú uložené jeho končatiny, prípadne či si nepridržiava niektorú časť tela /napr. tú, ktorá ho bolí/** (Gulášová, 2004 – B). Pozoruje to aj v stoji, resp. pri chôdzi. Niektoré deti, najmä hyperaktívne, majú veľa sily a energie aj pri vystupňovaných príznakoch a závažnom stave a je pre ne ťažké zaujať ležiacu polohu.

Gestikulácia dieťaťa je bohatá, presahuje veľkosť jeho osoby. Gestá sú spontánne pohyby častí tela, najčastejšie rúk. I keď sú neverbálne signály mimovoľné, od sestry sa vyžaduje regulácia a ovládanie vlastnej gestikulácie, ako aj využívanie pozitívnych gest, ktoré sa vykonávajú hornou polovicou tela. **Vyhýbať by sa mala gestám, ktoré zdvihnutým prstom niečo zakazujú, alebo klopkaniu na stôl, prípadne gestám so zaťatou päťou.** Celková úprava zovňajška a vzhľad dieťaťa a rodinných príslušníkov sú dôležitým informáciám o sociálnej a ekonomickej situácii rodiny. Sestra si všíma výzor dieťaťa a konštitúciu tela, odev, obuv a ich čistotu, úpravu vlasov a nechťov, ako aj doplnky (Gulášová, 2004-B). Úprava sestry má veľmi dôležitú úlohu, poukazuje na jej osobnosť a je neoddeliteľnou súčasťou jej imidžu. Neupravená sestra pôsobí na dieťa i rodičov tak nedôveryhodne

a nezodpovedne ako sestra s dlhými farebnými nechtami, výrazným líčením alebo nevhodným pracovným odevom.

Nezanedbateľnou súčasťou komunikácie je verbálna zložka. **Pri ošetrovaní chorého dieťaťa má sestra podľa možnosti prejavíť záujem o komunikáciu, ak ho prejaví dieťa.** Na rozhovor s dieťaťom alebo rodinnými príslušníkmi si sestra má vždy nájsť čas. V prvom rade je vhodné nechať hovoriť dieťa, aby vyrozprávalo svoje „problémy“. Potom možno klásť otázky a myslieť na to, že každá komunikácia musí pôsobiť terapeuticky. Pri rozhovore s edukačným zámerom si sestra musí pripraviť, o čom chce hovoriť, musí jasne formulovať otázky, ale sledovať aj čas rozhovoru závislosti od veku a zdravotného stavu dieťaťa. **Terapeuticky a upokojujúci má komunikácia pôsobiť aj na rodinných príslušníkov, ktorí spolu a dieťaťom ocenia pozdrav a vhodné oslovenia sestrou pri každom kontakte.** Sestra poskytuje zrozumiteľné, jednoduché a veku primerané informácie, ktoré môže podľa potreby zopakovať. Hovorí pokojne, zreteľne, spisovne a primerane rýchlo a vždy si overuje, že boli pochopené. Nepoužíva odbornú terminológiu ani cudzie slová.

Nemenej dôležité je všímať si aj paralingvistické prejavy v reči chorého dieťaťa, ku ktorým patrí hlasitosť, plynulosť, rýchlosť, kvalita, prízvuk slov, sila a výška hlasu, rýchlosť odpovede na otázku, trvanie prejavu, správnosť výslovnosti prípadné rečové chyby. **Uvedené extralingvistické prejavy v reči pediatrického pacienta sú ovplyvnené vekom, ale aj chorobou.**

Pri získavaní informácií pre poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti metódou ošetrovateľského procesu volí sestra vhodný čas na komunikáciu. Do úvahy berie nielen vekové osobitosti jednotlivých vývinových období, ale aj náladu, emócie, psychické rozpoloženie, najmä prejavy negatívnych pocitov – strach, úzkosť, apatiu, nezáujem, vzdor, nervozitu, nepokoj, agresiu, odmietanie, negáciu a pod. **Dieťa i rodičov pokladá za jedinečné individuality a osobnosti.**

Podporné osoby a rodinných príslušníkov má sestra chápať ako spojenie s dieťaťom počas hospitalizácie. Potrebné je, aby sa obidve strany rešpektovali, tolerovali a spolupracovali pri dosahovaní spoločného cieľa – na zlepšení zdravotného stavu dieťaťa.

Komunikácia s chorými deťmi a rodinným príslušníkmi je veľmi náročná a vyžaduje od sestry ochotu a znalosť správnej komunikácie, ale aj penzum komunikačných zručností, ktoré zabezpečia, že komunikácia s nimi bude trpezlivá, etická, empatická, otvorená, ústretová, individuálna a rešpektujúca holistický pohľad na osoby v profesionálnom vzťahu sestra – choré dieťa – rodič.

Cieľom komunikácie v ošetrovatelstve je eliminácia akýchkoľvek náznakov komunikačnej devalvácie, skrytej psychickej, komunikačnej sorigénie a uspokojenie biopsychosociálnych a spirituálnych potrieb pacienta i rodiny efektívnou, zmysluplnou a obohacujúcou ošetrovateľskou komunikáciou.

ŠPECIFICKÁ V POSUDZOVANÍ BOLESTI U DETÍ

Bolešť je veľmi častým príznakom mnohých ochorení. Aj pri praktickom ošetrovaní detí sa sestra často stretáva s problematikou bolesti a jej riešenia, preto je nevyhnuté, aby poznala základné aspekty týkajúce sa najmä jej rozpoznania, diagnostikovania a hodnotenia, ale aj merania a spôsobov jej ovplyvňovania.

Akútna bolesť a chronická bolesť identifikovať a stanoviť celý komplex ďalších sesterských diagnóz /strach, úzkosť, beznádej, bezmocnosť, zhoršená verbálna komunikácia, intolerancia aktivity a iné/. Špecifický sa bolesť môže analyzovať z rôznych oblastí a pohľadov, napr. v, onkológii, stomatológii, chirurgii, traumatológii, neurológii a pod. Objektivizácia charakteru, lokalizácie a najmä intenzity bolesti a jej merania u chorého dieťaťa patria medzi najnáročnejšie posudzovacie aktivity sestry.

HODNOTENIE A MERANIE BOLESTI

Na určenie lokalizácie bolesti sa u detí okrem verbálnych vyjadrení môže využiť kresba postavy človeka, na ktorej dieťa zaznačí bolestivé miesto alebo ho ukáže. U detí do 1. roka možno lokalitu bolesti len predpokladať na základe symptómov, fyzikálneho vyšetrenia a výsledkov medicínskych diagnostických postupov. **Charakter a druh bolesti môže dieťa slovne opísať.** Takto ju však definuje len dieťa, ktoré má vývinové, rečové a intelektové predpoklady, teda všeobecne dieťa v školskom období. Intenzita bolesti sa nedá merať priamo.

Staršie deti /približne od 8. roka života/ podobne ako dospelí pacienti môžu silu bolesti určiť pomocou vizuálnej analógovej škály bolesti /na stupnici alebo priamke od 0 do 10/ pri vyplňovaní dotazníka pre bolesť. Pri jej určovaní môžu mať problémy i deti v mladšom školskom veku.

Na identifikovanie aspektov ošetrovateľského problému bolesti u detí môžu ako pomôcky slúžiť tzv. neverbálne škály, ktoré sledujú paralingvistické prejavy bolesti: plač, vzdychy, nariekanie, mimiku /grimasy/, pohyby končatinami /strnulosť/, hladkanie príslušnej oblasti, aktivitu nervového systému /začervenanie tváre, búchanie srdca, namáhavé dýchanie/ a pod.

Pri sledovaní mimických prejavov v tvári dieťaťa sa pozoruje čelo a vrásky, obočie, mihalnice, nazolabiálne brázdny, ústa a kútiky úst, jazyk a brada. **U novorodenca sa pokojný spánok pokladá za stav bez bolesti.** Nepokoj a dráždivosť s ľahkým utíšením signalizujú malú bolesť. Trvalý plač, tachykardia, tachypnoe s problematickým upokojením poukazujú na veľkú bolesť. Krutú bolesť charakterizuje nepretržitý vyčerpávajúci krik, výrazná tachykardia a tachypnoe, zníženie saturácie O₂ a nemožnosť upokojenia dieťaťa (Ferenčík, Štvrtinová, Bernadič, Jakubovský, Hulín, 1997).

Vizuálne analógové škály sú grafické metódy na rýchle škálovanie intenzity bolesti. Patrí k nim metóda pokerových žetónov pre 4-8 ročné deti, ktoré pomocou 4 žetónov /krúžkov/ vyjadrujú intenzitu svojej bolesti /čím viac je žetónov, tým silnejšie je bolesť/ s aktívnou spoluprácou sestry. Okrem toho možno u detí

od 5 rokov využiť metódu kreslených tváričiek s grafickým vyjadrením mimiky alebo teplomer ako vizuálnu analógovú škálu (Gulášová, 2005- B).

Grafickou metódou je aj tzv. bolítomer. Je určený pre deti do 3 do 12 rokov a obsahuje 6 farebných fotografií, z ktorých si dieťa vyberá jednu podľa intenzity práve prežívannej bolesti. K fotografii sa priradí skóre z 5- alebo 100- stupňovej škály. Pre deti, ktoré vedia počítať sa ponúka jednoduchá škála alebo analógovú meraciu škálu (Gulášová, 2005- A).

Nijaká bolesť ---0---1---2---3---4---5---Neznesiteľná bolesť

ZÁVER

Bolesť je záťažou, signálom poruchy, narušenej funkcie alebo štruktúry. Z ošetrovateľského hľadiska sa s týmto problémom môže spájať množstvo ďalších ťažkostí. Ide o nepríjemný, negatívny a subjektívny pocit, ktorý je impulzom a zdrojom zmeny alebo vzniku deficitných potrieb v ktorejkoľvek oblasti. Dieťa by sa malo radowať, tešiť, hrať. Preto je na nás aby sme sa každými možnými spôsobmi o to usilovali, usilovali sa aby dieťa čo najmenej trpelo bolesťou a podobne aby i jeho rodičia netrpeli psychickou bolesťou z telesnej bolesti svojho dieťaťa.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- FERENČÍK, M., ŠTVRTINOVÁ, V., BERNADIČ, M., JAKUBOVSKÝ, J., HULÍN, I. 1997. Zápal, horúčka, bolesť. Bratislava, SLOVART – G.T.G., s.r.o., SLOVAC ACADEMIC PRESS, s.r.o., 1997, 215s., ISBN 80-85665-81-6
- GULÁŠOVÁ, I. 1996. *Rozvoj komunikačných a sociálnych schopností na hodinách psychológie na Strednej zdravotníckej škole MUDr. I. Hálka*. Revue ošetrovateľstva a laboratórnych metódik, ročník II., 1996/1, str. 25-28.
- GULÁŠOVÁ, I. 2004. A. *Psychologický prístup a komunikácia sestry s onkologicky chorým pacientom*. Kontakt, České Budějovice, ročník VI., 2004/č.2, str. 79-86
- GULÁŠOVÁ, I. 2004. B. *Psychologický prístup k hospitalizovanému detskému pacientovi*. Česko-Slovenská Pediatrie, ročník 59, 2004/č. 6, str. 320-321, INDEXED IN EMBASE/excerpta medica - Expertován v Bibliographia MEDICA ČECHOSLOVACA
- GULÁŠOVÁ, I. 2005. A. *Posudzovanie bolesti pacientov sestrou*. Zborník prednášok, X. Královohradecké dny. Nucleus, Hradec Králové, str.40-41, ISBN 80-86225-60-7
- GULÁŠOVÁ, I. 2005. B. *Úlohy sestry pri zabezpečovaní tlmenia chronickej bolesti novými metódami tlmenia bolesti*. Zborník prednášok, X. Královohradecké dny. Nucleus, Hradec Králové, str.112, ISBN 80-86225-60-7
- LINHARTOVÁ, M. 2007. *Praktická komunikace v medicíně pro mediky, lékaře a ošetřující personál*. Praha, Grada, 2007, 152s., ISBN 978-80-247-1784-5

Ivica Gulášová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o.
Bratislava

Nadežda Justhová

Kúpele Trenčianske Teplice a.s.
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o.
Bratislava

Najčastejšie problémy v komunikácii s agresívnym pacientom počas výjazdu ZZS / *The most often communication problems with aggressive patients during the trip EMS*

Abstract

The authors in the contribution give the most common communication problems with aggressive patients during exit EMS. Aggression is a behavior that shows the efforts toward certain objects or hostility and viciousness with a strong intent to harm. The main symptoms include aggressive behavior, verbal expressions, physical assault, damage to things, self-mutilation, nonverbal expressions. The escalation of aggression and violence in society has gradually spilled over into clinics, hospitals, ambulances, the relationship between health professionals and patients. Rescuers intervene often in exposed conditions in the intervention happens that aggression present witnesses an incident, or the family or the patient himself is directed against them. In the field, the ambulance EMS encounter most often in with aggressive patients, second only to drugs and about 10% confrontation with aggression is the underlying disease. Strategies for coping with aggressive patients begin appropriate verbal intervention. This is governed by certain rules, including, but also control our non-verbal expressions and the surrounding environment. When treating aggressive patient, it is essential that we respect his individuality in a hospital is required multidisciplinary collaboration with other medical fields, and subsequently the patient to ensure comprehensiveness and continuity of nursing care. It is one of the professional skills not only rescue worker, but also other health professionals know how to deal with non-standard situations and handle it best.

Keywords: Rescuers , communication , aggression, patient problem.

*„Nemodlite sa za to, aby vás nestretlo nič neprijemné, ale modlite sa za to,
aby ste vedeli zvládnuť situácie, ktoré vás postretnú.“*

Marcus Aurelius

ÚVOD

Stupňovanie agresivity a násilia v spoločnosti sa postupne prenieslo aj do ambulancií, nemocníc, sanitiek, vzťahu medzi zdravotníkmi a pacientmi. V poslednom čase sa z médií čoraz častejšie dozvedáme o pacientoch, ktorí, či už pod vplyvom alkoholu či iných omamných látok fyzicky napadli posádku Záchranej zdravotnej služby. Skôr sa záchranári stretávali s verbálnym napádaním, teraz sa k nemu pridali aj fyzické útoky. Záchranári zasahujú často v exponovaných podmienkach, pri zásahu sa stáva, že agresivita prítomných svedkov mimo-riadnej udalosti, prípadne rodinných príslušníkov alebo samotného pacienta je smerovaná proti nim. Záchranári sú na takéto prípady špeciálne školení, cieľom je upokojiť kritickú situáciu, prípadne jej predísť ešte pred jej prechodom do fyzického násilia. Nie vždy sa to však podarí, a preto sa stáva, že musia čeliť aj fyzickému násiliu počas zásahu a pri záchrane života pacienta.

V ošetrovateľskej starostlivosti predstavuje agresia často problém, ktorý zdravotníka zaskočí. V istom zmysle sa agresivita „očakáva“ iba u psychiatrických pacientov. Zdravotnícky pracovníci by mali byť na ňu pripravení, mali by ju efektívne zvládnuť. Pacienti so psychiatrickými chorobami však majú aj ďalšie telesné ochorenia. Agresivita navyše nemusí vždy byť psychopatologickým fenoménom, môže byť aj súčasťou repertoáru správania jedinca.

AGRESIVITA

Agresivita je konanie, ktorým sa prejavuje úsilie voči niektorému objektu alebo nepriateľstvo a útočnosť s výrazným zámerom ublížiť. V psychoanalytickom poňatí je agresívne konanie jedna z bežných reakcií na frustráciu. (Kafka, 2004, str.52)

Agresívny pacient predstavuje nebezpečenstvo nielen pre seba samého, ale aj pre zdravotnícky personál, pre spoločnosť a môže spôsobiť aj materiálne škody. Medzi hlavné prejavy agresívneho správania patria verbálne prejavy, fyzické napadnutie, poškodzovanie vecí, sebapoškodzovanie, neverbálne prejavy.

Medzi neverbálne prejavy agresívneho správania patrí: pacient sa nervózne prechádza, trhavo podupáva, kope do predmetov, do priestoru, búcha o stôl predmety, intenzívne gestikuluje celými ramenami, v mimike pozorujeme rozrušenie, nepravidelný dych, hlas zosilňuje, používa vulgarizmy, narúša osobnú zónu zdravotníckeho pracovníka, nakláňa sa do tváre zdravotníckeho pracovníka (Veveřa et al., 2007).

V teréne sa ambulancie ZZS stretávajú najčastejšie s agresívnym pacientom pod vplyvom alkoholu, na druhom mieste sú omamné látky a cca 10% stretu s agresiou patrí základnému ochoreniu pacienta.

Agresivita je prejavom mnohých závažných psychických ochorení ako schizofrénia, drogové závislosti, explozívna psychopatia, disociačná porucha osobnosti, organický psychosyndróm, demencia, maniodepresívne psychózy, či mentálna retardácia (Zelman,2009).

Dôležité je celkové posúdenie psychického stavu pacienta, kedy si všímame varovné príznaky: psychomotorický neklud, nepriateľské výroky, vypäté telesné prejavy, a príznaky rozvinutého stavu: ničenie predmetov, brachiálne útoky. Po odhalení takýchto prejavov je potrebné chrániť posádku ZZS, ktorá požiada o pomoc PZ SR.

SPŮŠŤAČE AGRESÍVNEHO SPRÁVANIA

- Strach z bolesti, smrti, zákroku, odlúčenia
- Krivda a nespravodlivosť
- Sklamanie
- Zbytočná záťaž
- Bezmocnosť
- Poníženie
- Nezniesiteľná bolesť
- Psychopatické rysy jedinca
- Alkohol, drogy, psychotropné látky
- Pocity viny
- Strata zamestnania
- Stres z existenčných starostí (Robinson, 2002).

ZÁSADY KOMUNIKÁCIE S AGRESÍVNÝM PACIENTOM

Pacienta pozorne počúvame. Necháme ho hovoriť a neskáčeme mu do reči. Zisťujeme dôvod jeho emočného jednania otázkou: „Čo vás trápi? Čo sa vám stalo?“ Dodržiavame bezpečnú vzdialenosť, sami sa správame slušne a pokojne. Pri živej gestikulácii požiadame pacienta, aby dýchal nosom, pomaly a pravidelne, snažíme sa ho posadiť. Ako profesionáli sa nenecháme vyprovokovať, nepoužívame vulgarizmy, pretože sa to môže behom chvíle obrátiť proti nám. Hovoríme stručne, jasne, zrozumiteľne a pokojne. Ospravedlníme sa pacientovi, pokiaľ je príčinou jeho správania naša chyba. Nezdvíhame obočie, nešpúlime pery, nebúchame pomôckami, nerobíme prudké pohyby, s pacientom udržiavame očný kontakt. Pred pacientom vyjadříme svoj pozitívny zámer (Zelman, 2009).

ZVLÁDANIE AGRESÍVNEHO PACIENTA

Strategické postupy zvládania agresívneho pacienta začínajú vhodnou verbálnou intervenciou. Táto sa riadi určitými pravidlami, zahrňujúcimi i kontrolu našich neverbálnych prejavov a okolité prostredie. **V zásade volíme non konfrontačný prístup, počas plynulej a zrozumiteľnej komunikácie vysvetľujeme čo a prečo robíme, ponúkame alternatívne riešenia, využívame „upokojujúce techniky“.** Podľa referencií Zelmána (2009) bolo 36 % všetkých agresívnych aktov zvládnutých verbálnou intervenciou. Zdravotníci záchranári zo spôsobov aplikácie psychofarmák preferujú intramuskulárne podanie (Čerňanová, 2010), ktoré však u agresívneho pacienta zvyšuje riziko poranenia a použitie ihly je agresívnym pacientom považované za donucovací prostriedok. Pokiaľ už nemôžeme kontrolovať pacientovo správanie, pristupujeme k obmedzovacím opatreniam, pomocou po-

sádky policajného zboru. **Fyzickým obmedzením bolo podľa Zelmana (2009) zvládnutých 35 % všetkých agresívnych aktov.** Pri použití obmedzovacích prostriedkov sme povinní dodržiavať bezpečnostné zásady ich použitia, vykonať záznam do zdravotnej dokumentácie pacienta a rešpektovať etické a právne normy.

Po každom agresívnom incidente a po následných použitých intervenciách dochádza k vzniku tzv. cyklu prirodzenej agresie, čo v preklade znamená, že u pacienta bude rásť stupeň agresivity a pacient môže znova zaútočiť (Janošíková, Daviesová, 1999). Úlohou posádky ZZS je zabrániť tomuto agresívnemu cyklu, pomocou analýzy agresívneho incidentu priamo s pacientom. Počas tejto analýzy je potrebné vysvetliť pacientovi (ak je schopný to pochopiť), prečo bolo použité obmedzujúce opatrenie a pomôcť mu pochopiť príčiny jeho hnevu a spolu s ním nájsť alternatívne spôsoby reagovania na hnev (verbálne vysvetlenie), alebo konštruktívne spôsoby odreagovania hnevu (motorické aktivity).

Významné zručnosti pri zabezpečovaní agresívnych pacientov sa dajú získať okrem školení aj z tímovej analýzy každého incidentu, na pravidelných školeniach zdravotníckych záchranárov. Každý agresívny incident či použitie fyzickej sily voči pacientovi evokuje zúčastneným negatívne pocity, ktoré sa ďalej kumulujú. Blaser, Heim, Ringer, Thommen (1994) zistili, že personál ošetrojúci agresívnych pacientov trpí štatisticky významne zvýšenou chorobnosťou, zvýšeným výskytom postraumatickej stresovej poruchy a syndrómom z vyhorenia (Beer et al., 2005). Preto počas analýzy majú zúčastnení vyjadriť svoje pocity a emócie a podporiť prípadnú obeť incidentu a pomôcť jej zážitok vstrebať.

ZÁVER

Pri ošetrovaní agresívneho pacienta je nevyhnutné, aby sme rešpektovali jeho individualitu, v nemocničnom zariadení **je potrebná multidisciplinárna spolupráca s ostatnými medicínskymi odborníkmi ako psychológ, psychiater, neurológ atď.**, a následne pacientovi zabezpečiť komplexnosť a kontinuitu ošetrovateľskej starostlivosti. Patrí k profesionálnym schopnostiam nielen zdravotníckeho záchranára, ale aj ostatných zdravotníckych pracovníkov, vedieť sa s neštandardnou situáciou vyrovnávať a zvládnuť ju čo najlepšie.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- BEER, M.D., PEREIRA, S.M., PATON, C. 2005. *Intenzívnej péče v psychiatrii*, Praha, Grada publishing a.s., 296 s., ISBN 80-247-0363-7
- BLASER, A., HEIM, E., RINGER, CH., THOMMEN, M. 1994. *Na problém orientovaná psychoterapia – koncept integrovanej krátkodobej psychoterapie*. Trenčín, Vydavateľstvo F –psychiatria, psychoterapia, psychosomatika., 1994, 302s., ISBN 80-967277-0-2
- ČERŇANOVÁ, A. 2010. *Agresívny pacient v podmienkach psychiatrického ošetrovateľstva*. Ošetrovateľský obzor, 7, 2010, 2.
- JANOSÍKOVÁ, E.H., DAVIESOVÁ, J.L. 1993. *Psychiatrická ošetrovateľská starostlivosť*. Martin, Osveta, 1999, 531 s. ISBN 80-8063-017-8.
- KAFKA, J. et al. 2004. *Mentálne zdravie, psychiatria a ošetrovateľstvo*. Košice, Merkury-Smékal, 2004, 286 s., ISBN 80-89203-01-9

- ROBINSON, D., J. 2002. *Poruchy osobnosti*. Trenčín, Vydavateľstvo F –psychiatria, psychoterapia, psychosomatika. 138s., ISBN 80-88952-06-9
- VEVERA, J. et al. 2007. *Možnosti ovlivnění agitovaného a násilného chování v psychiatrické praxi*. *Psychiatria pre prax*, 2, 2007, s. 62-68.
- ZELMAN, M. 2010. *Agresívne prejavy a ich terapia*. *Kompendium medicíny*. Review z 14. česko-slovenského psychiatrického zjazdu, 2010, s. 22-23

Ivica Gulášová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o.
Bratislava

Špecifiká ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta s islamským náboženstvom */ Specifics of nursing care for patients with the Islamic religion*

Abstract

In the article the author focuses on the specifics of nursing care for clients with the Islamic religion. Islam is the religion of his devotees are called muslims. Islam is one of the most widespread religions of the meeting lovers worldwide. Muslims base their faith on five pillars. Islamic ethics is a very important part of muslim spirituality. Based on Islamic law. Meals are in islamic culture received big attention. The need for hygiene is extremely important for muslims, for reasons already flax was washing for prayer. Hygiene is closely related to the care of appearance. As the emphasis on the purity of the body and even the cleanliness of clothing. Clothing should be clean, decent, its purpose is to beautify the appearance of the shroud body. It is important to know the cultural specificities of Muslims. When we will have nurse enough information about of islamic culture and even beer on specific features of other cultures, it can avoid any misunderstanding the conflict, and even by the patient's prejudices another culture. It is a precondition for providing quality nursing care because all people, regardless of religion culture are entitled to the provision of quality health and nursing care.

Keywords: Islam, religion, muslim, care, culture, patient.

ÚVOD

Charakteristickým prvkom súčasnosti je migrácia. Svoje domovy ľudia opúšťajú z rôznych dôvodov, či už dobrovolne kvôli zamestnaniu, dovolenke, štúdiu, sobášu, alebo nedobrovolne z dôvodu vojny, zlej politickej situácii alebo prírodnej katastrofy. To všetko je príčinou prečo sa v jednej krajine stretávajú ľudia rôznych národností, kultúr, náboženstva a v neposlednej rade i rôznych jazykov, zvykov a životných štýlov, ktorých pôvod často siaha až za hranice Európy.

Na túto skutočnosť je potrebná dobrá pripravenosť z hľadiska transkultúrneho ošetrovateľstva. Cieľom je, aby sestry mali dostatok vedomostí a holistický pohľad na poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti pacientom s inou kultúrou. Sestry

by mali vedieť zhodnotiť aktuálny stav pacienta, ale aj reakcie na neuspokojovateľné potreby súvisiace s odlišnou kultúrou, etnikom a náboženstvom a podľa toho poskytovať o individuálnu ošetrovateľskú starostlivosť. Hlavnou úlohou sestier je citlivým prístupom a dôveryhodným spôsobom získať špecifické a podrobné informácie o inom životnom štýle a hodnotách, zvláštnostiach a obmedzeniach cudzinca. Dôležité je zohľadňovať pacientove etnické a kultúrne hodnoty, názory a praktiky, ktoré si váži a vlastnému zdraviu ako aj poskytovanie zdravotnej starostlivosti a pohľad na chorobu. Nemôžeme očakávať, že sa pacient s inou kultúrou bude prispôbovať tej našej a nášmu životnému štýlu. Cieľom nášho príspevku je opísať špecifiká islamského náboženstva, ktoré ovplyvňujú poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti.

Islam je náboženstvo a jeho vyznávači sa nazývajú moslimovia. Islam predstavuje jedno z najrozšírenejších náboženstiev a jeho vyznávačov môžeme stretnúť kdekoľvek na svete. Náboženstvo islam bolo založené v 7. storočí nášho letopočtu. Založil ho človek menom Mohamed. Toto náboženstvo má ústrednú autoritu a to Korán, svätú knihu, o ktorej moslimovia veria, že ju všemocný Boh, Alláh, odovzdal v siedmom storočí prorokovi Mohamedovi /Pejřimovský, 1998/. Korán prehlasuje svoju vlastnú Božiu autoritu. Na rozdiel od židov a kresťanov, ktorý považujú biblický text za Božie slová, ktoré inšpirovali ľudských autorov, moslimovia považujú Korán, čo znamená recitovanie, za Božie slová samotného Alláha. Mohamed je prostredníkom pre Božie slová, nie však ich autorom. Pre moslimov je Mohamed najvyšším vzorom Kutnohorská, 2013/.

PILIERE ISLAMSKÉJ VIERY

Moslimovia zakladajú svoju vieru na piatich pilieroch:

Vyznanie viery – šaháda: „ Neexistuje iný boh okrem Alláha a Mohamed je jeho prorok“. Vyznanie viery predstavuje pre moslima určité povinnosti, ku ktorým patrí pravidelné modlenie. Moslimovia sú šahádou sprevádzaný celý život a tiež má byť posledným slovom pred smrťou.

Modlitba – salát: počas dňa sa musí vykonať päť modlitieb. Ide o každodennú povinnosť moslima. Modlitba je platná, len keď sú dodržané stanovené podmienka, ako je čistota tela, miesta a oblečenia, vhodné oblečenie, správny modlitebný smer a čas. Modliť sa môže moslim v súkromí alebo kolektívne. Modlieniu predchádza umývanie určené k očisteniu tela. V Koráne je voda symbolom prejavu božstva, ktoré umožnilo stvorenie života na zemi. Je nutná k očisteniu, ktoré je potrebné pred každou modlitbou /Rémond, 2003/. V prípade, keď nemá veriaci k dispozícii vodu môže použiť aj piesok. Islam rozoznáva veľké a malé umývanie. Pri veľkom umývaní musí byť umyté celé telo. Robí sa po pohlavnom styku, menštruácii, po pôrode, v šestonedelí. Malé umývanie je určené pre každodenné modlitby. Rituálne umývanie začína rukami a pokračuje ústami, nosom, tvárou, ušami, predlaktím až po hlavu a chodidla. Modlitebné miesto považuje islam za čisté vtedy, keď je suché, čisté a nepoškvrnené. Preto sa používajú modlitebné koberčeky. Pri modlitbe je moslim otočený k Mekke, čo je jednou zo základných požiadaviek. Pri modlitbe musia byť oddelení muži od žien. Miestom na vykonávanie modlitieb je mešita.

Slovo mešita označuje miesto, kde sa ľudia skláňajú, miesto určené pre uctievanie. Mešita nie je využívaná len na spoločné modlitby, ale aj na rôzne zhromaždenia, súdi či jednania. Každý moslim má povinnosť vykonávať modlitbu. Musí byť však duševne zdravý a svojprávny, relatívne zrelý a dosiahol už pubertu, teda obvykle vek okolo trinásť rokov, a nie je postihnutý vážnou chorobou, ženy nesmú mať menštruáciu, rodiť alebo byť v šestonedelí /Pavlicová, et al., 1994/. K modleniu moslimov musia mať sestry vždy rešpekt, nakoľko modlitba je súčasťou ich identity. Je potrebné rešpektovať očistu pred modlením, nedotknuteľnosť koberčeka, a tiež to, že počas modlitby nemáme prechádzať pred nimi, aby sme nenarušili pomyselné spojenie s Mekkou.

Dávanie – zakát, alebo náboženská daň: každý musí dávať tým, ktorí sú v núdzi, lebo všetko pochádza od Alláha. Moslimovia ju chápu navracanie časti majetku, ktorý im umožnil Alláh získať. Náboženská daň je povinná, a má slúžiť na obecný prospech a k dobročinným účelom. Daň sa počíta len z finančného prebytku, aby sa ľudia mohli postarať o svoju rodinu a mali na potrebné platby a náklady. Odvádza sa raz do roka. Daň je možné odovzdať rovno tým, ktorým má pripadnúť, alebo ju dať na rozdelenie úradom. Príjemcami tejto dane sú moslimovia bez prostriedkov na pokrytie najnutnejších potrieb, alebo pokiaľ nemajú na konci roka predpísané minimum. Je to zvláštna náboženská povinnosť, a platí sa oddelene popri vládných daniach.

Pôst – sawm: vedľa čiastočného pôstu, všetci moslimovia majú pôst počas Ramadanu – deviaty mesiac moslimského kalendára. Ide o odmietanie potravín, nápojov, fajčenia a intimného styku od východu do západu slnka. Cieľom pôstu je vyvarovať sa hriechu a priblížiť sa k bohu. Pôst je povinný pre všetkých dospelých a mentálne zdravých moslimov. Čiastočnú výnimku majú chorý ľudia a cestujúci, tehotné a kojacie ženy, a tiež ženy, ktoré majú menštruáciu. Títo moslimovia však musia zmeškané dni nahradiť. Úplná výnimka sa týka starých ľudí nevyliciteľne chorých a vojakov vo vojne. Pôst je pre moslimov dôležitý z hľadiska ovplyvňovania ich života /Rémond, 2003/. Učí ich disciplíne, prispieva k pocitu identity vo vnútri spoločenstva, obnovuje zmysel pre pozornosť a súcit.

Púť do Mekky – háždž : ktorú by mal každý dospelý a duševne zdravý moslim bez rozdielu pohlavia podniknúť aspoň raz v živote. Súčasťou sú neustále modlitby, vnútorné rozjímanie a presúvanie moslimov. Púť sa koná každoročne medzi ôsmym a trinástym dňom posledného mesiaca v islamskom lunárnom kalendári a trvá desať dní.

Týchto päť príkázaní sa berie veľmi vážne a dodržiavajú sa doslovne. Prístup do raja pre moslima závisí od dodržiavania týchto piatich príkázaní. Je to zvláštna náboženská povinnosť

ISLAMSKÁ ETIKA A ISLAMSKÉ PRÁVO

Islamská etika je veľmi dôležitou súčasťou moslimskej spirituality. Vychádza z islamského práva. Islamské právo predstavuje rozsiahli katalóg toho čo sa musí robiť a toho čo je naopak vyslovene zakázané. Korán spolu s množstvom príkazov z tra-

dície prináša množstvo morálnych výziev, ktoré je ťažké zhrnúť do normalizovaných pravidiel. Správny moslim by mal nie len dodržiavať všetky ustanovené náboženské práva, ale mal by sa snažiť v tomto zmysle činiť dobro. Medzi najčastejšie zákazy pre ženy patrí – nesmie mať nezakryté vlasy na verejnosti, nesmie mať holé ruky, nesmie mať nezakryté nohy odhora až dole, nesmie sa milovať pred svadbou, uzavrieť sobáš s mužom inej viery, nosiť nohavice, nosiť parochňu, uchýľovať sa k mágii a dať si veštiť /Kutnohorská, 2013/. Muž nesmie byť homosexuálny, nosiť ženské oblečenie, robiť sochy alebo portrétovať, obliekať sa do hodvábu, nosiť šperky zo zlata, hrať na hudobné nástroje, venovať sa hazardným hrám, požičičiavať peniaze zo ziskom, ponúkať úvery alebo poistenie. Pre všetkých moslimov platí zákaz zosmiešňovať islam, zriekať sa moslimskej viery, rúhať sa, cudzoložiť, krivo svedčiť, kraďnúť, podvádzať, lúpiť, nosiť kríž, piť alkohol, jesť bravčové mäso a mäso zvierat, ktoré neboli rituálne zabité. Týchto predpisov je okolo sedemdesiat, podľa niektorých islamských právnikov ešte ďaleko viac. Tieto príkazy a predpisy sú pre európsku kultúru nepochopiteľné, nie sú ale výmyslom moslimských fanatikov, sú integrálnou súčasťou základných textov islamskej viery.

STRAVOVANIE

Stravovaniu je v islamskej kultúre venovaná veľká pozornosť. Korán zakazuje bravčové mäso, výrobky z neho, bravčovú masť a jedlá na nej pripravené. Povolené sú všetky ostatné druhy mäsa zo zvierat, ktoré nezomreli prirodzenou smrťou. Zakázaná je konzumácia alkoholu, a taktiež je zakázané užívať lieky s obsahom alkoholu. K zakázaným látkam patria drogy a fajčenie, pretože pôsobia škodlivo na ľudský organizmus a islam povoľuje iba to, čo je v ľudský prospech. Pre ošetrovateľskú starostlivosť je dôležité si uvedomiť, že islam kladie vysoký význam na stravovacie zvyky. Preto je potrebná vhodná úprava stravy. Nepodávať bravčové mäso a výrobky z neho, vhodné je nepodávať ani mleté mäso. Môžeme sa stretnúť s požiadavkou rodiny, aby mohli pripravovať jedlo pre príbuzného sami. Počas starostlivosti o pacienta sa a hospitalizácie sa môžeme stretnúť s ramadánom/ Lišková, Nádaská, et al., 2006/. Na tento pôst sa však počas ochorenia vzťahujú výnimky. Pacient sa však môže jeho dodržiavania dožadovať. Podávanie parenterálnej výživy je povolené, a hlavne sa musí postupovať v záujme zdravia pacienta. Moslimom je vhodné ponúknuť stravu vegetariánsku.

HYGIENA

Potreba hygieny je pre moslima nesmierne dôležitá, už len z dôvodu umývania sa k modlitbám. Lavú ruku pokladajú za nečistú a preto je potrebné pri starostlivosti o moslimského pacienta dávať pozor na to, aby sme mu nepodávali nič ľavou rukou. Môže to brať ako urážku. Povinnosťou moslima pri hygiene je umývať si zuby jedenkrát denne, odstraňovať si chlpy v podpazuší trikrát týždenne, v oblasti genitálií raz za štrnásť dní.

Moslimovia okrem toaletného papiera používajú na očistu predovšetkým vodu. Po použití WC a otreťí hrubých nečistôt, je nutné opláchnuť vonkajšie genitálie a oblasť konečníka vodou. Moslimovia k tomuto účelu používajú bidety alebo špeciálne spršky. Je preto potrebné v rámci ošetrovateľskej starostlivosti myslieť aj na

túto skutočnosť, a moslimskému pacientovi zabezpečiť možnosť opláchnutia sa po použití WC. Dôležité je mať na pamäti, že moslim na WC nesmie hovoriť, a že nesmierne stresujúcim faktorom ja aj skutočnosť, že sa na toalete nesmie zamknúť /Norková, 2008/.

Hygiena má svoje pravidlá pri narodení dieťaťa aj úmrtí človeka. Dieťa pri narodení musí byť najprv okúpané, až potom ho podajú matke. Pri úmrtí sa robí rituálne umytie až potom sa telo oblieka do rubáša.

OBLIEKANIE

S hygienou úzko súvisí starostlivosť o zovňajšok. Tak ako sa kladie dôraz na čistotu tela tak aj na čistotu oblečenia. Oblečenie musí byť čisté, slušné, jeho účelom je zahaliť telo a skrášliť vzhľad. Existujú len dve veci ktoré islam zakazuje mužom, a to nosiť zlato a oblečenie z hodvábu. Pre moslimky sú typickým oblečením skromné šaty a šatka. Moslimovia pomocou oblečenia vyznávajú vieru a zachovávajú čistotu, preto by im počas hospitalizácie mal byť povolené nosiť aspoň časť oblečenia, ktoré považujú za nevyhnutnú. Odev je dôležitý, nakoľko zakrýva nahotu a chráni intimitu. Intimitu je potrebné zachovávať dodržiavaním jednoduchého pravidla, aby ženu ošetrovala lekárka a muža lekár. Pokiaľ nie je možné zabezpečiť moslimke lekárku, na to aby ju mohol ošetriť lekár potrebuje súhlas manžela, ktorý je následne prítomný počas vyšetrenie.

RODINA, MATERSTVO

Rodina je pre moslimov najdôležitejšou hodnotou, znamená pre nich istotu a zapatrienie. Autoritou v rodine je muž, ktorý ju reprezentuje a komunikuje z vonkajším svetom. Jedným zo zvykov je, že sa moslimovia starajú o svojich chorých príbuzných, nosia im jedlo, alebo s nimi dokonca prenocujú v nemocnici. Obmedzená návštevná doba u nich môže vyvolávať pocit osamelosti a izolovanosti / Norková, 2008/. Islam ma taktiež prísne pravidlá týkajúce sa kontaktu s osobami opačného pohlavia, je bežné, že príbuzní sprevádzajú chorých aj na vyšetrenia. Je to časté najmä u žien, ktoré sprevádzajú manželia, alebo ich môže zastúpiť iná príbuzná žena.

Materstvo – islam oslovuje ženy, aby mali veľa detí, preto zakazuje antikoncepciu a taktiež je zakázané umelé prerušenie tehotenstva. Výnimkou pri umelom prerušení tehotenstva, je len stav kedy by bol ohrozený život matky, alebo by sa malo narodiť poškodené dieťa. Prerušenie tehotenstva je povolené aj v prípade znásilnenia. Súhlas k nemu musia podpísať obaja partneri.

Adopcia – dieťa je nositeľom vlastností oboch rodičov a zároveň pokračovateľom rodu. Umelé oplodnenie je povolené len pokiaľ je darcom spermii manžel. **Islam zároveň zakazuje adopciu, ktorá by narušila rodovú líniu.** Povolené je vychovávať siroty, ale nedostávajú rovnaké práva ako vlastné deti rodiny. Starostlivosť o siroty je zameraná na výchovu a vzdelanie a považuje sa za dobrý skutok.

TRANSPLANTÁCIA, EUTANÁZIA, RESUSCITÁCIA

Islam povoľuje používať všetky dostupné prostriedky k záchrane života či k jeho predĺženiu. Transfúzie krvi sú povolené, a to aj od darcu nemoslima. Eutanázia v akejkolvek podobe je zakázaná. Nie je povinné však pokračovať vo výkonoch, ktoré predlžujú utrpenie pacienta. Transplantácie o moslimov sú povolené len od živých darcov /Rémond, 2003/. Transplantácia orgánov od mŕtveho darcu je možná, len pokiaľ dá súhlas ešte za živa, a zároveň je potrebný súhlas rodiny.

UMIERANIE, PITVA

Umierajúci moslim a jeho rodina, vyžadujú aby umierajúci sedel alebo ležal tvárou otočenou k Mekke, a aby mu mohli čítať s koránu. Rodina si vyžaduje byť nablízku umierajúcemu, pokiaľ to umožňuje jeho stav. Pri umierajúcej žene môže byť prítomný muž len s jej súhlasom. Prítomnosť rodiny pri umierajúcom mu poskytuje morálnu podporu, vykonávanie náboženských obradov a recitácie. Ako náhle nastane smrť, oči moslimovi môže zatlačiť iba blízky príbuzný. Taktiež rituálne omývanie a obliekanie vykonáva rodina. Tieto konať zdravotník len vtedy pokiaľ nie je možné nadviazať kontakt s rodinou či členmi komunity.

Pitva je v islame zakázaná, nakoľko telo nepatrí umretému ani rodine, ale Allahovi. Pohreb by mal podľa moslimského práva prebehnúť ešte v deň smrti, inak je nutné ho vykonať čo najskôr /Gulášová, Hruška, Breza, Bačíková, 2012/. Uloženia tela do hrobu sa môžu zúčastniť len muži. Hlava smeruje smerom k Mekke a do jedného hrobu môžu uložiť len jedno telo. Hroby sú jednoduché, nemajú náhrobky, čím sa predchádza rozdielnemu prístupu k bohatým a chudobným, pretože pred Allahom sú si všetci rovní. Moslimovia zásadne odmietajú kremáciu. Plač a trúchlenie sú v islame prísne zakázané, tradície hovorí, že to spôsobuje umretému v hrobe utrpenie. Za najlepšie vyjadrenie úcty sa v islame považuje recitácia Koránu.

KOMUNIKÁCIA

Pri komunikácii s moslimským pacientom je nutné dodržiavať komunikačné tabu, ktoré sú veľmi prísne. Niekedy je to problém pri získavaní rodinnej a osobnej anamnézy. Pri rozhovore s osobou opačného pohlavia nie je vhodné sa pýtať na rodinné a intímne problémy. Taktiež sa moslimský pacienti hanbia hovoriť o fyziologických funkciách ako je močenie, stolica, výtoky, zvracanie a podobne. Moslimská žena nehovorí o tehotenstve z mužom. Slobodných moslimiek ja nevhodné sa pýtať na tehotenstvo, nakoľko mimomanželský vzťah je zakázaný. Nie je vhodné sa pýtať vydatej moslimky na deti, vníma to ako urážku pokiaľ nemá deti, nakoľko môže mať pocit, že je jej bezdetnosť vyčítaná. Otázka na rodinný stav je mnohými slobodnými, staršími osobami vnímaná tiež neprijemne, pretože nebiť v manželskom zväzku je považované za poškvrnu.

Neverbálna komunikácia je u moslimov taktiež špecifická. Vizuálny kontakt s osobou opačného pohlavia je v islamskej kultúre úplné tabu. Podávanie ruky pri stretnutí, lúčení v moslimskej kultúre nie je obvyklé. U ortodoxných moslimov je dokonca celkovo telesný kontakt medzi cudzou ženou a mužom úplné tabu. Taktiež môžu odmietnuť ruku zdravotníkovi opačného pohlavia /Gulášová, Hruška,

Breza, Bačíková, 2012/. Miesto podania ruky, na vyjadrenie pozdravu používajú položenie ruky na srdce. Pokiaľ moslimovia odmietajú podanie ruky, majú ruky väčšinou založené za chrbtom. Moslimovia žijúci dlhšie v inej krajine poznajú význam podávania ruky, a zdravotníkovi opačného pohlavia podávajú automaticky, nakoľko ho pokladajú za neutrálnu osobu. Dotýkať sa moslimských žien môže iba muž z rodiny /Strieženc, 1996/. V zdravotníctve pokiaľ moslimku vyšetruje lekár, je dotyk na určitých miestach zakázaný, preto je vhodné aby moslimku vyšetrowala lekárka.

ZÁVER

V dnešnej dobe globalizácie je čoraz viac pravdepodobné, že sa pri práci v zdravotníctve môžeme stretnúť s pacientmi islamskej kultúry. Z tohto dôvodu je dôležité poznať kultúrne špecifiká moslimov. Pokiaľ budú mať sestry dostatok informácií o islamskej kultúre ale aj o špecifických znakoch iných kultúr, môže sa predchádzať tak rôznym nedorozumeniam a konfliktom, ako aj predsudkom zo strany pacientov inej kultúry. Je to predpoklad pre poskytovanie kvalitnej ošetrovateľskej starostlivosti, pretože všetci ľudia bez ohľadu na náboženské vyznanie a kultúru majú nárok na poskytovanie kvalitnej zdravotnej a ošetrovateľskej starostlivosti.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- GULAŠOVÁ, I. – HRUŠKA, J. – BREZA, J. – BAČÍKOVÁ, Z.: *Komunikácia s pacientom inej kultúry*. [on line]. [citované 2015-3-23] 6 s. Dostupné na internete: <file:///C:/Users/Asus/Desktop/gulasova1%20%282%29.pdf>.
- KUTNORSKÁ, J. 2013. *Multikulturní ošetrovatelství*. 1. vyd. Praha: Grada publishing, a.s., 2013. 160 s. ISBN 978-80-247-4413-1
- LÍŠKOVÁ, M. - NADASKÁ, I. et al. 2006. *Základy multikultúrneho ošetrovatel'stva*. 1.vyd. Martin: Osveta, 2006. 69 s. ISBN 80-8063-216-2.
- NORKOVÁ, J. 2008. *Co je povolene a co je zakazane při ošetřování vyznavače islámu*. diplomová práca. České Budejovice: Jihočeská univerzita, 2008. 106 s.
- PAVLICOVÁ, H. et al.1994. *Slovník: Judaismus, křesťanství, islám*. 1.vyd. Praha, Mladá fronta, 1994, 472s., ISBN 80-204-0440-6
- PEJŘIMOVSÝ, J. 1998. *Náboženství: původ, zkoumání, srovnávání*. 1.vyd. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1998, 198s., ISBN neuvedené
- RÉMOND, R. 2003. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha, 1.vyd. Nakladatelství Lidové noviny, 2003, 273s., ISBN 80-7106-496-3
- STRIEŽENEC, M. 1996. *Psychológia náboženstva*. 1. Vyd. Bratislava, VEDA, 1996, 108s., ISBN 80-224-0475-6

Ivica Gulášová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o.
Bratislava

Lenka Gornerová

Vysoká škola Polytechnická, Jihlava

Ageismus v současnosti – v naší společnosti / *Ageism at present - in our society*

Abstract

The authors of a contribution in dealing with prejudice and negative images of older people and symptom discrimination against older person or a group of elders. We are talking about ageism thus, social prejudice against age. These are the statements and positions without a true foundation, but the appearance that they are at the core of truth. Some manifestations of discrimination are evident in some unspoken subtext. In practice, we often encounter ageism as age discrimination against individuals or groups of older people, for example, advertisements offering jobs. Generation 55+ is not only healthier than we think, but to live for a longer active life than previous generations, are far more involved in other activities than just gardening, fishing and baking cookies and cakes. Seniors begin also other careers, leading companies devoted to artistic activities, traveling, attending educational courses, schools and transmit their profession and experience to others. To give people a sense of well being and reinforce positive attitudes in society towards aging and older people is essential participation in social, economic, cultural and voluntary activities, responsible approach to their own life and interest in the development of society. The main ethical principles are respect for human uniqueness, while recognizing equality between people, respect for the dignity of the older person, and respect for its independence, the right to self-determination, the right to privacy and personal choice. It is important to promote, strengthen and protect the family as the basic cell of society, in which there is naturally intergenerational solidarity, and respect for the elderly. The program aims to create conditions for full and active life of seniors, eliminate the causes of the inadmissible restrictions on fundamental rights and freedoms for reasons of age and social status, combat discrimination and social exclusion of the elderly, strengthening intergenerational solidarity, self-reliance, recognizing the contribution of seniors to family and society, promote understanding, tolerance and solidarity.

Keywords: senior, ageism, discrimination, old age, society.

ÚVOD

S rostoucí střední délkou života v západní civilizaci je nutné otevřít i u nás toto tabuizované téma. To, že se o něm nemluví, neznamená, že neexistuje. Se vznikem kultu mládeže vzniká i opačný extrém – ageismus. Jde o slovo, které nemá český ekvivalent. Pojem je odvozen od anglického slova age, které znamená věk, stáří. Ageismus je potom společenský předsudek vůči stáří. Použil jej

Robert Butler, první ředitel National Institute on Aging v USA v roce 1969, který jako první hovořil o diskriminaci na základě věku (Vidovičová, 2004).

Dnes je termín ageismus definován širě. Zahrnuje předsudky a negativní představy o starých lidech nebo projevy diskriminace vůči staršímu člověku nebo skupině starších. Hovoříme o stereotypech, kdy v záporném stereotypu jsou vynechány příznivé charakteristiky. Jedná se o výroky a postoje bez pravdivého základu, ale se zdáním, že mají v jádru pravdu. Některé projevy diskriminace jsou zřejmé, některé v podtextu nevyslovené.

„Ageismus“ – věková diskriminace postihující především staré lidi; může vést k věkové segregaci, vyčleňování ze společnosti; je podporován ekonomicko-sociálními problémy a společenskými představami podceňujícími stáří

Ageismus je odlišný od jiných „ismů“, jako je sexismus, rasismus atd. Věková klasifikace není statická, jednotlivci postupuje přes jednotlivé životní cykly, klasifikace je charakterizovaná neustálou změnou (Vidovičová, 2005).

Stereotypy o stáří vznikají z předčasného a zjednodušeného hodnocení či dichotomického (černobílého) myšlení. Ageismus se projevuje na příklad v upřednostňování mládí (Palmore, 2011):

Mladí mohou chybovat či být pomalí bez nálepky, že jsou nemohoucí či senilní.

Mladí mohou zapomenout jméno nebo adresu bez toho, že by se s nimi jednalo s blahosklonnou přezíravostí.

Mladí mohou být popudliví nebo nepříjemní bez toho, že by byli označováni jako podivínští nebo potrhlí.

Mladý muž může zobrazovat a sdělovat své sexuální pocity nebo citové stavy na veřejnosti, aniž by byl nazván oplzlým dědkem.

Mladí lidé mohou sdělovat příznaky svých nemocí a zaujmou jimi, aniž by byli odbyti poukazem, že neduhy přináší věk.

Podobně vznikají některé mýty o stáří:

Stáří žijí jen v rozvinutých zemích.

Stáří lidé jsou všichni stejní.

Stáří mužů a žen je stejné.

Stáří je křehké – potřebující péči.

Stáří nemají čím společnosti přispět.

Stáří je ekonomickou zátěží společnosti.

Deset hlavních bodů shrnující předsudky (Palmore, 2011):

Zdrojem ageismu je - strach ze smrti.

Smrt je pojímána jako fáze mimo lidský životní cyklus. Smrt je nahlížena jako nepřátelská k sobě samému. Stáří vzbuzuje strach, smrt a stáří je viděno jako synonymum. Smrt není viděna jako přirozená a nevyhnutelná část lidského života.

K ageismu přispívá důraz na mládí a fyzickou krásu.

Stáří lidé jsou ignorováni. Pokud jsou zobrazováni, tak obvykle negativně. Důraz na mládí nespočívá jen ve vlivu, jak jsou stáří vnímáni, ale také jak stáří vnímají sami sebe.

Produktivita je těsně spjata s ekonomickým potenciálem.

Oba konce životního cyklu jsou viděny jako neproduktivní – děti i stáří. Střední věk je vnímán jako nesoucí zátěž o obě skupiny. Děti jsou viděny jako ekonomická investice, kdežto stáří jsou vnímáni jako finanční dluh, závazek. Z toho nevyplývá, že by měli být neproduktivní. Ale odchodem do důchodu stáří již nejsou viděni jako ekonomicky produktivní a tím jsou devalvováni.

Dopad negativních stereotypů na naše chování:

Například ošklivost v praxi odráží skutečnost, že ve hlavních večerních pořadech naší televize se setkáváme na obrazovce jen minimálně se staršími lidmi. Přes skutečnost, že starší osoby jsou nejrychleji rostoucí věkovou skupinou, v životě se zdá, jakoby šlo o mizející skupinu. Jak stárnou, ztrácejí důležitost, hodnotu, účinnost. Stáří lidé jsou téměř neviditelní v televizi, především ženy, přesto, že starší lidé více sledují televizi, než ostatní věkové kategorie.

Minimální zastoupení stáří je v reklamě – ta je zaměřena na jinou cílovou skupinu, s generací 50+ nepočítá. Totéž platí pro fotografie v novinách a časopisech. Jako by svět stárnoucích neexistoval (Lavička et al., 2013). Titulní stránky mají přece upoutat pozornost a zaujmout žádoucími nabídkami. A to vrásky v obličejích nejsou.

V praxi se často setkáváme s ageismem jako s věkovou diskriminací jednotlivce nebo skupin starších lidí například v inzerátech nabízejících zaměstnání: „Jsme mladý kolektiv, hledáme pružnou dynamickou osobnost“. Při výběrovém pohovoru vám ale nikdo nesdělí, že generace 50+ není chápána jako pružná a dynamická.

Nabízí se ale otázka, nakolik sami senioři přebírají stereotypy stáří a identifikují se s nimi a nic víc již nečekají a tím se sami podílejí na jejich udržení.

Slovo starý je spojeno s výše uvedenými stereotypy. Důkazy se objevují v současném jazyce, ve sdělovacích prostředcích, v seriálech, včetně kreslených, v humoru. Odchodem do důchodu, bez ohledu na zcela dobrý zdravotní, tj. tělesný i psychický stav, se situace ještě zvýrazní, člověk se stává anonymním příjemcem renty, člověkem bez profese, stává se důchodcem. Bortz zastává názor, že podmínky starších lidí jsou závislé na jejich sociálním postavení (Bortz, 1995) a dále zdůrazňuje, že s odchodem do důchodu a ztrátou společenského postavení se mnozí starší lidé

cítí být přebytnými. V této nedůstojné roli se nacházejí až od počátku dvacátého století. Jak asi vnímá dnešní senior nálepku starobní důchodce?

V našich podmínkách brzkých odchod do starobního důchodu byl od roku 1948 v období „budování socialismu“ především „dárkem“ pro ženy. Je snad žena se třemi dětmi na prahu důchodu v 54 letech stará a nemocná?

I některé pozitivní stereotypy jsou založeny na nepřesných informacích, posilujících zkreslený pohled na starší generaci. Patří sem moudrost, spolehlivost, laskavost a soucit, která trvale provází stáří. Z naší klasické literatury lze uvést Boženu Němcovou, která psala ve své knize „Babička“ o idealizovaných vztazích, jak by v rodině mohly vypadat.

Studie AARP prokázala, že i senioři jsou pod vlivem ageismu, protože očekávají, i když sami žijí aktivně, že jiní jsou na tom hůře, jak jim napovídají zažitá stereotypy. Holandské statistické údaje z roku 1998 jsou velmi podobné.

Ze studie dále vyplývá zveličování zdravotních problémů, osamělosti a finančních těžkostí starších lidí. Celkem 87% starších sdělilo, že jsou buď výrazně, nebo přiměřeně spokojeni se svým životem. Tato spokojenost koreluje pozitivně s vyšším vzděláním i vyšším příjmem domácnosti a dobrým zdravím.

Generace 55+ je tedy nejen zdravější než si myslíme, ale dožívá se delšího aktivního věku než předchozí generace, zapojuje se daleko více do dalších aktivit, než je jen zahrádkaření, rybaření a pečení cukroví a buchet (Lavička, 2013). Senioři začínají i další kariéru, vedou společnosti, věnují se uměleckým činnostem, cestují, chodí do vzdělávacích kurzů, škol a předávají svou profesi i zkušenosti ostatním.

VZTAH AGEISMU K VLASTNÍMU SEBEPOJETÍ:

Jedná se o tři stádia, kterými člověk může procházet s postupujícím věkem:

I. stádium: Jednotlivec je přístupný k přijetí nálepky, která způsobuje ztrátu jeho původní role či referenční skupiny, jedná se na příklad o nálepky důchodce, vdovec.

II. stádium: Upevňuje se závislost na vnějškové nálepce. Je-li nálepka převážně kladná, syndrom ztráty sebeúcty se nevyvíjí. Je-li spíše negativní, rozvíjí se třetí stádium.

III. stádium: Ztráta sebeúcty, kdy je vlastní prožitek stáří charakterizován pohledem společnosti jako nekompetentní. Senior přijímá negativní postoje a rozvíjí se jeho závislá role. Vnímá ztrátu dovedností, označuje sebe jako neadekvátního, nekompetentního, nemocného.

Osoby vystavené předsudkům a diskriminaci přijímají dominantní skupinový záporný obraz a chovají se tak, jak tomu odpovídá negativní stereotyp. **Může to znamenat, že redukují společenskou činnost, nehledají vhodné lékařské ošetření, nebo přijímají chudobu, postoj se obrací vůči sobě samotnému.**

Důsledky diskriminace stáří mohou mít řadu podob. Jako příklad lze uvést např. stěhování se do segregovaného bydlení, alkoholismus, zneužívání psychoaktivních látek, sebevraždy. Postoj k diskriminaci může ale být aktivní, kdy senior rozpozná pokus o jeho vyloučení ze společnosti a brání se.

Zapírání skutečného věku je běžné, ale může podporovat nahlodávání vlastní morálky. Další příklad je snaha vypadat jako mladší tím, že podstoupíme kosmetickou operaci, vlasovou transplantaci nebo používáme barvu na vlasy. Tato praxe je rozšířená, ale soustavná a převažující snaha po věčném mládí se může stát nepatřičná a směřovat k prohře pro ty, kdo se pokouší zastavit přirozený proces stárnutí.

Snaha za každou cenu o věčné mládí není reálná, je zbytečná a nepřirozená. Nikoli dlouhověkost, ale soustředěně raději svoji pozornost na kvalitu života. Finální důsledek ageismu je znehodnocení jednoho ze zásadních lidských zdrojů – starší generace.

NÁRODNÍ PROGRAM PŘÍPRAVY NA STÁRNUTÍ

Cílem tohoto dokumentu je podpořit rozvoj společnosti pro lidi všech věkových skupin tak, aby lidé mohli stárnout důstojně, v bezpečí a mohli se i nadále podílet na životě společnosti jako plnoprávní občané.

Je třeba překonat a změnit dosavadní stereotypní pohledy na stárnutí a stáří, překonat předsudky o životě, postavení a významu seniorů ve společnosti. Změna postojů jednotlivců i společnosti ke stárnutí a seniorům se musí stát základem pro přístup k naplňování celospolečenského programu přípravy na stárnutí. Nezastupitelnou roli v úspěšném prosazování programu přípravy na stárnutí a přijetí myšlenky „vytvoření společnosti pro všechny generace“ musí sehrát i soustavná a dlouhodobá medializace, publicita a propagace programu a jeho cílů, stejně jako veřejná kontrola jeho naplňování.

Stárnutí společnosti je třeba pojmut jako příležitost, které má být využito všemi generacemi. Národní program přípravy na stárnutí se proto obrací na celou společnost: mladou generaci, střední generace a samotné seniory.

Návrh Národního programu přípravy na stárnutí vychází z „Mezinárodního akčního plánu pro problematiku stárnutí“ (Viedeň 1982), „Zásad OSN pro seniory“ (1991) a je v souladu se závěry a **II. světového shromáždění OSN o stárnutí v Madridu** (8. - 12. 4. 2002) a přijatého „**Mezinárodního plánu stárnutí 2002**“ (Příhodová, 2002).

MLADÁ GENERACE A STÁŘÍ.

Je žádoucí, aby mladá generace přijala pozitivní přístup ke stáří a starším lidem. Duchovní, kulturní, sociální a ekonomický přínos starší generace je pro společnost cenný a měl by být takto chápán celou společností, tj. i mladou generací. Integrovaná součástí programu musí být příprava mladé generace na pozdější ži-

votní etapy, zahrnující všechny aspekty tohoto procesu a podpora mladé generace v pozitivním, aktivním a orientovaném přístupu ke stáří.

Přítomnost starších lidí v rodině, v sousedství a ve všech formách společenského života je stále nenahraditelnou lekcí humanity. Ohled na starší členy společnosti a péče o ně jsou jedny z mála stálých hodnot v lidské kultuře kdekoli na světě (Krajčík, Š, 2000). Je potřebné, aby mladá generace přijala princip nediskriminace a solidarity a uznala, že starší lidé přinášejí do života společnosti nezastupitelné kvality, že starší generace není ohrožením národního životního standardu, ale naopak se na jeho tvorbě může významně podílet.

STŘEDNÍ GENERACE A STÁŘÍ

Střední generace jako nejpočetnější a ekonomicky aktivní část společnosti odpovídá ve společnosti za prosazování a uskutečnění rámce politiky stárnutí, **přípravy na stárnutí, vytváření opatření ve prospěch seniorů a zároveň je zodpovědná i za svou vlastní přípravu na stárnutí a stáří.**

Rozhodující je zajištění rovných práv a příležitostí pro individuální rozvoj všech věkových kategorií bez rozdílu pohlaví a rasy a ve všech sférách života a posílení postavení starších osob a seniorů a významu procesu stárnutí. Vytvoření potřebných iniciativ a prosazování celospolečenských opatření pro realizaci přípravy na stárnutí přispěje k rozvoji společnosti pro všechny generace (Konceptia zdravotnej starostlivosti o geriatrických pacientov a pacientov dlhodobo chorých, 2005). Nedílnou součástí tohoto procesu je i oblast výzkumu v oblasti rodiny, stárnutí a seniorů, monitorování kvality života, názorů a potřeb stárnoucí populace a seniorů, stavu dodržování lidských práv a odstranění případné diskriminace jako nezbytného podkladu pro kvalifikovaný přístup (Kerschen, Hajdu, Igl, Joel, Knipscheer, Tomes, 2005).

K tomu přistupuje zodpovědný a dlouhodobý přístup jednotlivců v oblasti vlastní přípravy na stárnutí.

SENIORSKÁ GENERACE A STÁŘÍ

Ke změně společenského klimatu a přijetí starší generace jako plnoprávné složky společnosti je třeba především aktivního přístupu samotných seniorů ke stárnutí a stáří. Svými aktivitami a postoji by měli také senioři přispívat ke změně vnímání stárnutí a stáří ve společnosti.

Přitom je potřebné poskytnout seniorům dostatečný prostor a podmínky k aktivní účasti na životě společnosti a jejím rozvoji. **Zároveň se však senioři musí sami naučit využívat všech možností, které jim společnost nabízí k posílení vlastního postavení, k dosažení bezpečného stárnutí a k plnému a rovnoprávnému zapojení.** K vytvoření osobního pocitu pohody a k posílení pozitivních postojů společnosti ke stáří a starším lidem je **nezbytná účast seniorů na sociálních, ekonomických, kulturních a dobrovolných aktivitách, jejich odpovědný přístup k vlastnímu životu a zájem o rozvoj společnosti.**

ZÁVĚR

K hlavním etickým principům patří respekt k jedinečnosti člověka při současném uznání vzájemné rovnosti lidí, respekt k důstojnosti osobnosti seniora, respekt k jeho nezávislosti, právu na sebeurčení, k právu na soukromí a vlastní volbu. Je důležité podporovat, posilovat a **chránit rodinu jako základní článek společnosti, v níž se přirozeně realizuje mezigenerační solidarita, úcta a respekt ke starším lidem.**

Cílem programu je vytvořit podmínky pro rovnoprávný a aktivní život seniorů, odstraňovat příčiny nepřipustného omezování základních práv a svobod z důvodu věku a sociálního postavení, potírat diskriminaci a sociální vyloučení seniorů, posilovat mezigenerační solidaritu, soběstačnost, uznat přínos seniorů rodině a společnosti, podporovat postoje porozumění, tolerance a solidarity.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ:

- BORTZ, W., M. 1995. *Zdravě a úspěšně až do přirozené stovky*. Praha, Alternativa, 1995, 257s.
- KERSCHEN, N., HAJDU, J., IGL, G., JOEL, M. E., KNIPSCHER, K., TOMES, I. 2005. *Long-term care for older person*. In: Long-term Care for Older People. Conference organised by the Luxemburg Presidency with the Social Protection Committee of the European Union, Luxemburg, 12. and 13. May, 2005, Bulletin Luxembourgais des questions sociales 2005, Volume 19, ISSN 2-495-23050-4
- *Koncepcia zdravotnej starostlivosti o geriatrických pacientov a pacientov dlhodobo chorých*, 2005
- KRAJČÍK, Š. 2000. *Geriatría*. Trnava, SAP, 82s., ISBN 80-88908-68-X
- LAVIČKA, F. et al. 2013. *Kvalita života senioru – rodinné vztahy, zdraví, zdravotnictví*. Zborník z III. Medzinárodnej konferencie *Problematika - generace 50 plus*. ISBN 80-7040-903-7
- PALMORE, E. 2011. *Ageism: Positive and negative*. New York: Springer Publishing Co, 266p., ISBN 10:0826170013
- PŘÍHODOVÁ, A. 2002. *Modely komunitní práce*. Sociální práce / Sociálne práca, 2002, roč. I., 53 str.
- VIDOVIČOVÁ, L. 2008. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita.
- VIDOVIČOVÁ, L., RABUŠIC, L., PRINZOVÁ, M. 2003. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti*. Zpráva z empirického výzkumu. Praha, VÚPSV
- VIDOVIČOVÁ, L. 2005. *Věková diskriminace - ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. Praha, Brno: VÚPSV. On-line VIDOVIČOVÁ, L. 2004. „Je česká společnost ageistická?“ In: Sborník příspěvků semináře k diskriminaci seniorů jako aktuálnímu tématu pro Evropu.

Lucyna Kostuch

Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego
w Kielcach
E-mail: l.kostuch@wp.pl

How the attributes of Cleopatra VII changed over time

Abstract

The legend of Cleopatra VII in Western culture is a frequently researched topic. However, little thought is devoted to the Queen's attributes which, as centuries passed, underwent frequent metamorphoses. In art and literature, the attributes and motifs associated with Cleopatra are mainly the crocodile, the pearl, the snake and the cat (the panther, the lion and the sphinx). These royal symbols seem to have lived their own "lives" and form an interesting linear pattern. Furthermore, their history is full of paradox. The crocodile, although probably attributed to Cleopatra by the Romans, never became Cleopatra's perennial symbol. The famous cobra, initially huge and multiplied, was reduced over time to the size of a bracelet and was eventually replaced by the cat. The latter, undeniably an ancient animal, became Cleopatra's symbol only in the nineteenth century. Moreover, most probably, the snake was not linked to Cleopatra because of the erotic association, neither was the cat assigned to her because she was a voluptuous witch. Modern representations of Cleopatra with African animals are not necessarily a misunderstanding.

Keywords: Cleopatra VII; Attributes; Ancient tradition; Western culture.

Cleopatra VII – the last Queen of Hellenistic Egypt – is one of the most prominent figures of the ancient world in Western culture. The Egyptian Queen is also found in the Muslim tradition. However, these two images of Cleopatra are completely different: a *fatale monstrum* versus a great scientist and architect [Ashton 2008: 22; El Daly 2003: 51-54]. In Western culture, Cleopatra herself is the most important figure and her fame has nothing to do with the assessment of her rule over Egypt. A huge number of works of art devoted to Cleopatra prove the extraordinary position held by the Queen in European and American cultures. As Pucci states: "From Jodelle's *Cleopâtre Captive* (1552) to Margaret George's *The Memoirs of Cleopatra* (1997) at least two hundred plays and novels, forty-five operas, five ballets, forty-three movies have been inspired by the Queen of Egypt.

As for paintings and statues, A. Pigler records no fewer than 230 works in the seventeenth and eighteenth centuries alone” [Pucci 2011: 195; see also Schuller 2006: 208]. Obviously, every era had its Cleopatra – svelter or more voluptuous, light-skinned or swarthy, with blond or dark hair, clothed or naked, with a shorter or longer nose, Greek (European), Egyptian or African [Shohat 2003: 127-138; Walker and Ashton 2006: 13]. Never in history has Cleopatra been reduced to physiognomic formula – she would not be identified as the Queen without her royal attributes. This is most likely due to the fact that artists and writers created their art in alignment with the spirit of the times, and also because the ancient authors have left no literary description of Cleopatra’s beauty – not even one specific characteristics of her royal face is known. Her profile on coins, which is the basis for the identification of Queen’s busts, is more of a propaganda image rather than a faithful portrait. Also, the famous Cleopatra’s nose has different shapes on different coins – from upturned to Roman [Goudchaux 2001: 210-214; Johansen 2003: 75-77; Walker 2003: 508-517].

The myth of Cleopatra has often been a subject of scientific research [Hughes-Hallett 1990; Hamer 1993; Wyke 1997: 73-109; Walker and Higgs 2001; Walker and Ashton 2003; Andrae and Rhein 2006; Miles 2011]. And yet, the scientific literature has devoted just a meagre space to the traditional Queen’s attributes and their metamorphoses over the centuries in European and later American cultures (from antiquity to the present day). Thus, a question arises whether the elements which contribute to the modern, popular image of the Egyptian Queen originate from the treasury amassed through the ages in the form of great works of literature and art, or whether they are a result of new associations. Which attributes assigned to the Egyptian ruler can boast ancient provenance and which originated later? Recent studies of the legacy of antiquity place the analysis within a specific framework of time and space [Hardwick 2003: 5, 9-10], however, Cleopatra’s attributes form an interesting linear pattern.

It might seem that the modern Cleopatra should resemble a ruler of the cultural centre of the Mediterranean world, which was Alexandria – the capital of Hellenistic Egypt. Unfortunately, few people imagine the Queen holding a papyrus scroll, even though this must have been the object she used most often during her twenty-year rule. In films, it is mainly Romans, the intruders, who handle writing in the Alexandria palace. In modern art, Cleopatra does not look like the owner of the Royal Chancery. The numerous animal attributes that accompany the half-naked ruler attest to the fact that she is more of an erotic Mistress of Wild Animals. This interpretation is perfectly evident in the paintings of American pop culture artists, such as the one by Frank Brunner (1976), where the Queen walks through the dark Egyptian interior, holding two enormous animals of the *Felidae* family on a leash. Two enormous snakes are visible in the background. In another painting (by Jeff Barson, 1996), if not for the Egyptian scenery, one could think that it is the sacred circle of the Syrian Goddess, or a zoo, as we can see a resting lion, two leopards and a monkey. Also, in modern literature many cats are named Cleopatra, including a literary cat character (Mehitabel), who believes that she ruled Egypt in her distant incarnation. The Queen is also – as if it was mandatory – the

owner of an animal of the *Felidae* family. This might be a domestic cat which she pets or feeds poison, but also a leopard, and even a singing maneless lion, as in the *Asterix and Cleopatra* comic book. Sometimes the Queen is accompanied by the very basic element of the Nilotic landscape, namely a crocodile. This menagerie is complemented by elements of the Egyptian desert scenery: a pyramid, a sphinx (which became a royal vehicle in the film by J. Mankiewicz, 1963), and pharaonic regalia, including the famous vulture scalp and, occasionally, the famous pearl which the Queen's hand drops into a cup of vinegar.

If we tried to briefly summarize the story of the abovementioned Cleopatra's attributes using only a few sentences, it would look as follows: The sources that have survived to our time indicate that in ancient times Cleopatra was primarily associated with the crocodile, the pearl and the snake. It was the Romans who immortalized the Queen [Becher 1966; Alfano 2001: 276-291; Kleiner 2005] by endowing her with these attributes. In subsequent centuries, notions of the Egyptian ruler were developed on the basis of her image contained in Greco-Roman sources, corrupted with Augustan propaganda. We might assume that in ancient times the crocodile, the pearl and the snake were equally popular and defined the Egyptian Queen by associating her with the eastern exoticism, madness, arrogance and luxury. Among these attributes, the snake became the major symbol of the Queen for many centuries, overshadowing the crocodile and the pearl. As time went by, Cleopatra's snake got smaller and eventually became a snake bracelet. In many paintings, the outline of the reptile can only be guessed from the arrangement of robes, covers, hair, etc. In the nineteenth century, the snake – Queen's basic attribute – was largely replaced by the cat (lion, panther) which, although an Egyptian animal, was not the Queen's attribute in antiquity.

The progress of each Cleopatra's attribute through different eras is worth following. Due to the enormous number of works devoted to the Queen throughout history, this article will discuss only the most representative examples, and specify those which – according to the author – had key influence on the formation of canonical image of the Egyptian ruler. Not all works devoted to Cleopatra, even those created by great artists, became famous. This article only briefly illustrates the history of the four most common attributes associated with Cleopatra, without attempting to synthesize issues, but rather to present their outline.

THE CROCODILE

The crocodile has been associated with Egypt since its beginning. The animal can already be found in the images from the predynastic period [Patch 2012: 32-40]. Most likely, the crocodile appeared to the Romans as a *par excellence* Egyptian animal since their conquest of the land of the Nile. Undoubtedly, it was due to the imprint of the animal on the coins minted after the final defeat of the Queen, with the inscription *Aegypto capta* [Mattingly 1976 [BMCRE], nos. 650-655; see Draycott 2012: 43-56]. Numerous images of crocodiles in Roman art argue that the animal symbolized Egypt and personified the Nile. It was also associated with the cult of Goddess Isis who was already well known in Rome while Cleopatra

was alive [Versluys 2003: 95-100]. Consequently, the crocodile reminded about the Egyptian Queen because she identified herself with the goddess.

Although the crocodile was considered the cheapest and easiest African animal to transport [Jennison 1937: 64], it was perceived in Rome as a threatening and haughty beast. The evidence of such perception can be found in the writings of Pliny the Elder, according to whom the crocodile is a threat to those who flee before it but it runs away from those who chase it [Plin. *NH* 8.92-94]. Similarly to the crocodile, Cleopatra (in Augustan propaganda) was a threat to the Capitol at first, but then fled from Actium frightened of the powerful Octavian forces. Moreover, of all the Egyptian animals known to the Mediterranean world, the crocodile must have been the biggest surprise to the tourists who could see it adorned with earrings and bracelets [Fletcher 2008: 133]. What is important, no god had ever impersonated a crocodile to beguile Roman leaders. Thus, the crocodile was a purely Egyptian animal. The ship depicted in the relief from Palestrina can be easily identified as Antony's warship from Actium, because it is decorated with a crocodile [marble frieze with a scene depicting warship, c. 40-30 BC, Vatican Museums, no. 31680; Walker and Higgs 2001: no. 311].

When the Egyptian Queen was portrayed in Roman caricature, she must have been in the company of a crocodile. There is an interesting decoration on an oil lamp dating from the first century AD. It shows an ithyphallic crocodile with a nude female holding a palm branch. The vulgar image is supposed to portray Cleopatra as Isis [Roman terracotta lamp with a caricatured scene, c. 40-80 AD, London, British Museum, GR 1865.11-18.249; Walker and Higgs 2001: no. 357; Grimm 2000: 127-133 contra Etienne 2003: 95-100].

The crocodile did not prove a permanent attribute of the Egyptian Queen, neither in the arts nor in the literature of successive eras. It would not have been a fitting attribute for the Egyptian Queen as a woman in love. In one of the Renaissance plays, the despairing Egyptian Queen wishes to be eaten by a crocodile [R. Garnier, *Marc Antoine*, trans. Mary Sidney, *The Tragedie of Antonie* 2.398, London, 1595], while Shakespeare gives an enigmatic description of the animal in his *Antony and Cleopatra* [2.7.43-46].

In a modern playful representation, Cleopatra threatens the defiant to throw them to crocodiles to be devoured.

Admittedly, today it is the crocodile dung that are more popular than the animal itself – part of the ancient “filth pharmacy” [*Dreckapotheke*: von Staden 1989: 18]. Did Cleopatra use it as a contraceptive or perhaps as an ingredient in facial skin care?

THE PEARL

The pearl, which, according to Pliny, was worth ten million sesterces, was an entirely different matter. Cleopatra removed it from her earring and dropped it into a cup of wine vinegar where it dissolved. The Queen then drank the liquid only to flaunt her wealth and extravagance before Antony. The other pearl, which the

Queen was prevented from destroying, after her death was cut in half and adorned the statue of Venus in the Pantheon of Agrippa, the winner of the battle of Actium [Plin. *NH* 9.119-121; Macr. 3.17.14-18; Flory 1988: 498-504]. In ancient times, the Queen was undoubtedly associated with a pearl necklace. She was repeatedly depicted like this on coins. Most likely, the jewels were part of Cleopatra's regalia.

Because Pliny's work enjoyed extraordinary popularity in the Middle Ages and the Renaissance, the story of the Egyptian Queen dissolving a pearl of great value was permanently ensconced in the European canon. The image of Cleopatra taking out the pearl from her earring or holding her hand over a cup in which she will drop the pearl in a moment, is shown in numerous paintings, such as *Cleopatra's Feast* by Jacob Jordaens (1653), *The Banquet of Cleopatra* by Gérard de Lairese (1675) or *The Banquet of Cleopatra* by Giovanni Battista Tiepolo (1743-1744).

Over time, Cleopatra's pearl became the subject of jokes. In a burlesque by F. C. Burnand the Queen invents a "modern" alcoholic beverage based on a pearl [*Antony and Cleopatra; or, His-tory and Her-story in a Modern Nilo-metre*, London, 1866; Wyke and Montserrat 2011: 176-177]. Not surprisingly, in the pop culture, the Queen is associated with wine and her name appears on bottle labels. In modern scientific studies, the pearl links the Queen with chemistry, and an interesting question arises whether Cleopatra was really able to dissolve the pearl in wine vinegar? [Ullman 1957: 193-201; Fletcher 2008: 250; Jones 2010: 207-220].

THE SNAKE

It is the snake which is most often associated with the image of Cleopatra. The snake appears in a double, triple or even multiple form, forming specific tangles. A female figure with a snake, regardless of its size and location, is always associated first and foremost with the Egyptian Queen. This is true even if the serpent does not come in physical contact with the figure, and remains only a decorative motif of the vessel, forming part of the imagery – as is the case in what is known as Esquiline Venus, thought by some researchers to be Cleopatra [Esquiline Venus, c. 50 AD, Rome, Capitoline Museums, no. MC 1141; Andreae 2006: 14-47 contra Goudchaux 2006: 138-142].

During the Queen's lifetime, the snake was rising over her forehead, symbolizing royal majesty. The Uraeus, also shown as three cobras, was a part of Cleopatra's image, both in the Egyptian and Greek style [Ashton 2001: 148-155; Ashton 2008: 69-71]. In Rome, the city which made the Egyptian Queen famous, the Uraeus appeared in the decorative arts in the midst of obelisks and lotus flowers. Also Cicero was familiar with the Egyptian cult of the serpent [Cic. *Tusc.* 5.78]. However, it was not that snake that accompanied Cleopatra through the centuries. Instead, the tradition embodied a mysterious viper, which, according to tradition, had fatally bitten her.

Regardless of the alleged symbolic connection between the Uraeus and the death of the Queen, as well as the images of Isis with a snake entwined around the divine arm [Griffiths 1961: 113-118; Griffiths 1965: 209-211; Grant 1972: 227; Chauveau

2002: 74], Octavian decided to popularize in Rome the image which was primarily based on Roman interpretations. Cleopatra committing suicide by means of a cobra is part of Roman, not Egyptian, propaganda and therefore the image must have served Octavian's policy. Otherwise it would not have been used [Tronson 1998: 31-50; Kostuch 2009: 115-124].

In Rome, a viper was attached to Cleopatra's arm, as it was believed that the serpent poured its deadly venom just there. As early as in Augustan times, the Roman imagination doubled the viper, hence, in the work of Horace, Cleopatra picked up *serpentes* [Hor. *Carm.* 1.37.23.27] and Virgil in his *Aeneid* placed two serpents behind the Queen's back [Verg. *Aen.* 8.696-697; Prop. 3.11.53-54]. Cleopatra's snakes had already been multiplied on a massive scale in ancient times, as evidenced by the fact that the Queen allegedly owned their farming [Plut. *Ant.* 71; Cass. Dio 51.11.2].

With the beginning of the Christian era, viper tangles "slithered" on the Queen's body, reaching the royal breasts. At the beginning of the sixth century, bishop Fulgentius of Ruspe in Numidia wrote that the Egyptian Queen put snakes to her breast [Fulg. *De aetat.* 14]. It was undoubtedly a preliminary step to the sexualisation and demonization of images of Cleopatra with serpents. According to the ancient lore, the Queen died dressed in royal robes, therefore her breasts must have been covered, which would be further indicated by the fact that she herself hurt her breasts while lamenting the loss of Antony [Plut. *Ant.* 77; 83; 85]. It is not inconceivable, of course, that the image of the Queen with a snake in a love scenery was created by the Romans, however, it is not easy to prove. The story of Octavian's mother mating with a snake did not really encourage the creation of caricatures of Cleopatra mating with a viper.

Had the Queen been actually bitten by the Egyptian cobra (*Naja haje*), one of the most venomous serpents, able to instantly paralyze the victim, Cleopatra would have died from the venom injection of a two-meter long serpent. Also, smuggling such a monster, or even two, to the royal apartments seems a very risky venture [Tyldesley 2008: 193].

However, such scary snakes can be found in late-Medieval and early-Renaissance depictions of Cleopatra. The illustration in one of the editions of Giovanni Boccaccio's *De casibus illustrium virorum et feminarum* shows the Queen putting two huge, knee-length cobras to her naked breasts [translated into French by Laurent de Premierfait, Netherland (Burges) c. 1479-1480; London, British Library Royal MS 14 EV, f. 339 v; Reynolds 1988]. In an edition of *De mulieribus claris*, Cleopatra is killed by two dragons [in an anonymous French translation, France (Paris) 1st quarter of the 15th century; London, British Library Royal MS 20 CV f. 131 v; Reynolds 1988]. An even greater creative fantasy is found in the depiction of the Egyptian ruler in Albrechtsburg castle in Meissen, where bloated snakes held by Cleopatra in her hands are larger than the Queen.

In Chaucer's work, snakes somewhat became an integral part of the body of the Queen. The Queen jumped into the pit full of snakes, which is an allusion to the

popular at that time idea of worms and snakes devouring the entombed body [*The Legend of Good Women*, 669-702; Kolve 2009: 37]. The concept of snakes emerging from human remains has ancient roots, as evidenced by Plutarch's argument that, similarly, bees originate from the corpse of an ox, wasps from the corpse of a horse and scarabs from that of a donkey [Plut. *Cleom.* 39.6]. Shakespeare [*Antony and Cleopatra* 1.5.25-34; 5.2.308-309] then equates the body of Cleopatra with serpentine shapes of the Nile, and as for the snake at the breast of the Queen, he says that the serpent is nursing at her breast (in which he mimics Fulgentius). It is not surprising that in the same era, Piero di Cosimo, Andrea Solario and Michelangelo painted the Egyptian Queen in physical intimacy with serpents: her hair weaves resemble serpentine twists, her robe snakes around her body, she wears a snake necklace, and finally she holds a snake like a child in her royal arms.

The Baroque art of painting reversed the proportions: Cleopatra's naked body expands, and the snake disappears, often taking the form of a simple, barely visible viper which often resembles a mere string. In pictures, Cleopatra is dying with dignity and serenity from a venom of a small snake – there the Queen seems to dominate the serpent [for example sardonix cameos, late sixteenth century, London, British Museum Sloane Bequest 86, MME 1772, 3-14.188; Walker and Higgs 2001: no. 379, 380]. The only truly scary picture is that by Claude Vignon (*Cleopatra Committing Suicide*, 1643-1657), in which the bloodthirsty beast attacks a voluptuous body of the Queen.

The tendency to minimize the snake size continued in the following centuries, to the point where the serpent has to be looked for in a robe or between the bodies of Charmion and Eiras. In a novel by Henry Rider Haggard, published at the end of the nineteenth century, Cleopatra dies from the poisoned cup, and not from the venom injected into her blood [*Cleopatra. Being an Account of the Fall and Vengeance of Harmachis*, Longmans, 1889, pp. 260-262]. A few years later, George Bernard Shaw demoted the snake to the position of the leather used by the Queen to beat her nurse, and in the "carpet" scene, the Romans take the Queen for a viper [*Caesar and Cleopatra*, Act I, II]. When playing Cleopatra, Sarah Bernhardt used a live snake, and Yvette Guilbert sang of the actress's small (*petit*) snake, which dies of hunger at her breast. The peak of snubbing the snake is Theda Bara's film role as Cleopatra (1917) wearing a snake bra.

Although in modern literature and arts (including film), the Queen still uses the cobra to take her own life, the scene clearly alludes to Plutarch. Therefore, Cleopatra, dressed in royal attire, quietly falls into eternal sleep, and the scary serpent is not excessively exposed in most cases. In the film by J. Mankiewicz, we can only guess where it is. It is really hard to imagine Elizabeth Taylor putting snakes to her breast, like in pictures in Boccaccio's works. In the art of painting, the snake remains a decoration or a toy, and sometimes, the Queen holding a snake looks like a circus character. Today, Cleopatra's cobra is a symbol of exoticism, not metaphysics. In popular commercial images, Cleopatra, dressed as Isis, wears an earring in the shape of a snake, halfway between the forehead and arm.

It is evident that in the course of centuries, the snake was associated with different parts of Cleopatra's body. While she was alive, the snake was proudly raising its hood over her forehead. For a while, the second serpent was wrapped around her arm, then it "dropped" on her breasts only to "rise up" after centuries to the level of the royal ear. As time went by, it wrapped itself around her neck, in her hair or slithered up and down her robes.

THE CAT

To say that today Cleopatra is associated with a cat rather than with a snake would not be an exaggeration. A lion, panther (leopard) and a domesticated representative of the *Felidae* family replaced the snake in a spontaneous association with the Egyptian Queen.

It seems that these fur-bearing animals became Cleopatra's companions only in the nineteenth century. The initial stone base of the throne decorated with lion protomas and spotted coverlets assumed a life of their own, transforming themselves into four-legged animals, absolutely obedient to the Egyptian Queen. One could assume that artists found interest in Cleopatra full of life, imperious and indomitable, and thus they needed a new attribute. However, even earlier, the imagination of European artists was stimulated by images of Cleopatra's banquets, and cat decorations also persisted in the scenes of royal death.

Of course, single examples of the *Felidae* species can already be found in earlier European depictions of the Queen, such as the cat sitting next to Antony's chair in the painting *The Banquet of Cleopatra and Antony* (1610) by Leandro Bassano. Interestingly, dogs are also depicted in this and some other images. Although traditionally present at banquets in antiquity, they don't seem to be related to the Egyptian "barking Anubis" from Virgil's and Propertius's works [Verg. *Aen.* 8.698-700; Prop. 3.11.41]. There are no cats associated with the Queen in Shakespeare's works. She does not own a cat, a leopard or a lion, and yet the playwright must have been familiar with cat symbolism [Dyer Thiselton 1884: 159-164; Dent 1981].

Obviously, the cat is associated with the land of the Nile more than any other animal. It is significant that the cat became known in Italy only after the conquest of Egypt, that is, after the death of Cleopatra. Even if the animal had earlier lived in Italy, brought in by the Hellenes as evidenced by its images on the coins from Greek colonies in Italy (Tarentum, Rhegion), it was the last Egyptian Queen who contributed to the dissemination of knowledge about cats along the Tiber River. Although previously almost absent in Roman literature, the interest in the land on the Nile grew along with the increasing knowledge about Cleopatra. Another thing is that in Ptolemaic times, it was prohibited to export cats from Egypt and attempts were made to recover those which had already been illegally exported [Jennison 1937: 129]. Initially, cats must have been unpopular in Rome and it took some time before they became pets, since for the Romans the Egyptian cult of animals was absurd. As Cicero disdainfully remarked: the Egyptians worship an ibis, a snake, a cat, a dog and a crocodile [Cic. *Tusc.* 5.78]. Besides, the cat had

no practical use because mice were effectively controlled by the non-venomous species of snakes.

It cannot be ruled out that in Rome, due to her association with the popular cult of Isis, Cleopatra might have been linked to the cat-goddess Bastet. The figure of the she-cat often appears on the *sistra* found at Pompeii [Witt 1971: 28, 30, 82]. Also the panther (*pardus*, *leopard*) might have provided potential associations with the Queen, not only because Egyptian priests traditionally wore leopard skins, but due to the cult of Dionysus, widespread in the Hellenistic world. The god was traditionally presented riding a panther and accompanied by Maenads dressed in the skins of these wild animals. This image was well known throughout Italy, which is proven by the painting of Dionysus riding a panther in the Pompeian Temple of Isis. Another example is the famous silver plate from Boscoreale, where the animal is shown with a female figure considered to personify Alexandria, Cleopatra or her daughter Selene [I century BC – I century AD, Paris, Louvre; for example Grant 1972: 277]. The panther was of course associated with the East and symbolized the march of Dionysus to India. In his role, Dionysus was the precursor of Alexander the Great. Cleopatra's father, Ptolemy XII, venerated the god with particular concern as he himself was worshiped as *Neos Dionisios*. We shall not forget about Antony, who was identified himself with Dionysus. According to Athenaeus, the Roman commander arranged a "Bacchus Grotto" above the theatre in Athens, complete with this god's accessories [Athen. *Deipn.* 4.148].

There is little evidence to suppose that the Romans assigned the Queen a cat or panther as attributes. Also the sphinx – a "cat" in a specific sense – was well known in Rome but was not associated with the Queen because Octavian Augustus used its image as his seal. However, it is possible that Cleopatra was associated with a lion because of Antony. The Roman propaganda images portrayed the triumvir as Hercules in the company of Omphale. As we know, Omphale took the lion's skin from the hero and put it on, thereby depriving him of honour [Zanker 2003: 66-67].

Probably due to the lack of Roman sources, Cleopatra was not identified with furry animals, though in subsequent centuries the panther was associated with luxury (*luxuria*), and the cat with a bad and often dissolute woman.

All the evidence indicates that "Cleopatra's cat" has its roots in the nineteenth-century association between Egypt, the cat and the Queen. Following the Napoleonic military campaign in Egypt, Europe rediscovered the ancient Egyptian civilization. It was from there that animal mummies, and mummified cats in particular, were brought to Europe.

It is also significant that by the middle of the nineteenth century, the European population of cats increased enormously, to the point that there was one cat for every ten people in London [Werness 2006: 75; for cats in London, see also Thomas 1983: 110].

When searching for the reason why the Queen was accompanied by wild animals, we must remember that in the nineteenth century people started to talk about black Cleopatra, hence despite her typically white skin, paintings depict her as an African Queen.

In the nineteenth-century literature and art, the Egyptian Queen was associated with the lion, the panther, the cat and the sphinx. It's worth adding that at the same time, a fluffy Persian carpet appears, from which the Queen rolls out at Caesar's feet in the famous scene (previously it was a laundry sack or a mattress). As Pelling points out: "a carpet, in the modern sense, features in art at least as early as Jean Léone Gérôme's *Cleopatra before Caesar* (1866)" [Pelling 2011: 385]. In fact, the last decades of the nineteenth century found Europe in the grip of "Oriental carpet fever" [Spuhler, 1988: 10].

The nineteenth-century pictures show huge live cats and their skins. In the famous painting by Alexandre Cabanel, *Cleopatra Testing Poisons on Condemned Prisoners* (1887), the Queen is sitting on a lion's skin, with a live panther nearby. Cleopatra reclining on the skin of a leopard or dressed in it was painted by such artists as Mosè di Giosuè Bianchi (1865), Jean André Rixens (*Death of Cleopatra*, 1874) and Lawrence Alma-Tadema in two pictures: *Cleopatra* (1875) and *Antony and Cleopatra* (1883). Louis-Marie Baader showed Cleopatra dying under a picture of two lions (1899).

In the play by George Bernard Shaw, the Queen hides behind a sphinx, calling it her pet, just as if it was a cat. She also openly refers to her great-great-great-grandmother as the Black Kitten, daughter of the White Cat [*Caesar and Cleopatra*, Act. II].

At the turn of the century, the aforementioned Sarah Bernhardt named her tame leopards Antony and Cleopatra [Roberts 2002: 185]. It should be thus considered that at this point, cats – the big and the small, made of stone and alive – became permanent attributes of the Egyptian Queen.

*

In post-ancient literature and art, Queen Cleopatra is primarily a great lover, a seductress, the embodiment of tragedy, eroticism, and sensuality – a shadowy figure associated with the moon, mystery and sin. It is no wonder that the Egyptian ruler's attributes perfectly synthesize her character. In a dictionary, the snake is the oldest phallic symbol and the cat has been associated with lust and magic for centuries.

However, most probably, Cleopatra was not linked to the snake because of the erotic association, and the cat was not assigned to the Queen because she was a voluptuous witch from Egypt, even though that is how she was depicted in Roman propaganda. In both cases, the original context was therefore lost while succumbing to schematization.

Moreover, although the Queen could have been associated with furry animals in antiquity, she was not identified with them until centuries later. The panther was associated with the cult of Dionysus. In Hellenistic Alexandria, cats enjoyed particular protection. Numerous sphinxes transported from the depths of Egypt adorned the city streets. According to Lucian, Cleopatra even had a trained monkey [Luc. *Apol.* 5]. Thus, paradoxically, the modern pictures of Cleopatra with wild African animals – although they seem to be a misunderstanding because the Queen represented the Hellenic civilization on the Nile – are not actually unreasonable.

BIBLIOGRAPHY

- Alfano C., Egyptian Influences in Italy, in: Walker and Higgs 2001, p. 276-291.
- Andreae B., Rhein K. eds., Kleopatra und die Caesaren: eine Ausstellung des Bucerius Kunst Forums 28. Oktober 2006 bis 4. Februar 2007, Munich 2006.
- Andreae B., Kleopatra und die sogenannte Venus vom Esquilin, in: Andreae and Rhein 2006, p. 14-47.
- Ashton S.-A., Identifying the Egyptian-style Ptolemaic Queens, in: Walker and Higgs 2001, p. 148-155.
- Ashton S.-A., Cleopatra and Egypt, Malden MA 2008.
- Becher I., Das Bild der Kleopatra in der griechischen und lateinischen Literatur, Berlin 1966.
- Chauveau M., Cleopatra. Beyond the Myth, Ithaca and London 2002.
- Dent R. W., Shakespeare's Proverbial Language. An index. Berkeley-Los Angeles 1981.
- Draycott J., The Symbol of Cleopatra Selene: Reading Crocodiles on Coins in the Late Republic and Early Principate, "Acta Classica", 55, 2012, p. 43-56.
- Dyer Thiselton T. F., Folklore in Shakespeare. New York 1884.
- El. Daly O., 'The Virtuous Scholar': Queen Cleopatra in Medieval Moslem/Arab Writings, in: Walker and Ashton 2003, p. 51-54.
- Etienne M., Queen, Harlot or Lecherous Goddess? An Egyptological Approach to a Roman Image of Propaganda, in: Walker and Ashton 2003, p. 95-100.
- Fletcher J., Cleopatra the Great. The Woman Behind the Legend, London 2008.
- Flory M. B., Pearls for Venus, "Historia", 37, 1988, p. 498-504.
- Goudchaux G. W., Was Cleopatra Beautiful? The Conflicting Answers of Numismatics, in: Walker and Higgs 2001, p. 210-214.
- Goudchaux G. W., Die Venus vom Esquilin ist nicht Kleopatra, in: Andreae and Rhein 2006, p. 138-142.
- Grant M., Cleopatra, London 1972.
- Griffiths J. G., The Death of Cleopatra VII, "Journal of Egyptian Archaeology", 47, 1961, p. 113-118.
- Griffiths J. G., The Death of Cleopatra VII: A Rejoinder and a Postscript, "Journal of Egyptian Archaeology", 60, 1965, p. 209-211.
- Grimm G., Regina meretrix oder Kleopatra als königliche Hure, "Ancient World", 2, 2000, p. 127-133.
- Hamer M., Signs of Cleopatra: History, Politics, Representation, London-New York 1993.
- Hardwick L., Reception Studies, Oxford 2003.
- Hughes-Hallett L., Cleopatra: Histories, Dreams and Distortions, London 1990.
- Jennison G., Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome, Manchester 1937.
- Johansen F., Portraits of Cleopatra – Do they Exist? An Evaluation of the Marble Heads Shown at the British Museum in the Exhibition Cleopatra of Egypt: from History to Myth, in: Walker and Ashton 2003, p. 75-77.

- Jones P. J., Cleopatra's Cocktail, "Classical World", 103, 2010, p. 207-220.
- Kleiner D. E. E., Cleopatra and Rome, Princeton 2005.
- Kolve V. A., Telling Images: Chaucer and the Imagery of Narrative From Cleopatra to Alceste, vol. II, Stanford 2009.
- Kostuch L., Cleopatra's Snake or Octavian's? The Role of the Cobra in the Triumph over the Egyptian Queen, "Klio", 91, 2009, p. 115-124.
- Mattingly H., Catalogue of Coins of the Roman Empire in the British Museum [BM-CRE], vol. I, London 1976.
- Miles M. M. ed., Cleopatra. A Sphinx Revisited, Berkeley-Los Angeles 2011.
- Patch D. C., From Land to Landscape, in Dawn of Egyptian Art, ed. D. C. Patch, New York 2012, p. 32-40.
- Pelling Ch., Plutarch Caesar, Oxford 2011.
- Pucci G., Every Man's Cleopatra, in: Miles 2011, p. 197-207.
- Reynolds C., Illustrated Manuscripts in the British Library (London) Studi sul Boccaccio 1988, 17.
- Roberts M. L., Disruptive Acts. The New Woman in Fin-de-Siècle France, Chicago 2002.
- Schuller W., Kleopatra. Königin in drei Kulturen – eine Biographie. Hamburg 2006.
- Shohat E., Disorienting Cleopatra: A Modern Trope of Identity, in: Walker and Ashton 2003, p. 127-138.
- Spuhler F., Oriental Carpets in the Museum of Islamic Art. Berlin, London 1988.
- Thomas K., Man and the Natural World: A History of the Modern Sensibility, New York 1983.
- Tronson A., Vergil, the Augustans, and the Invention of Cleopatra's Suicide – One Asp or Two?, "Vergilius", 44, 1998, p. 31-50.
- Tyldesley J., Cleopatra. Last Queen of Egypt, New York 2008.
- Ullman B. L., Cleopatra's Pearls, "Classical Journal", 52, 1957, p. 193-201.
- Versluys M. J., Aegyptiaca Romana: Nilotic Scenes at the Roman Views of Egypt, Leiden 2002.
- von Staden H., Introduction, in: Herophilus. The Art of Medicine in Early Alexandria, ed. H. Von Staden, Cambridge 1989, p. 1-34.
- Walker S., Higgs P. eds., Cleopatra of Egypt, From History to Myth, Princeton 2001.
- Walker S., Ashton S.-A. eds., Cleopatra Reassessed, London 2003.
- Walker S., Ashton S.-A., Ancients in Action: Cleopatra, London 2006.
- Walker S., From Queen of Egypt to Queen of Kings: The Portraits of Cleopatra VII, in: Faraoni come dei, Tolomei come Faraoni. Atti del V Congresso Internazionale Italo-Egiziano, Torini, Archivio di Stato, 8-12 dicembre 2001, eds. N. Bonacasa, A. M. Donadoni-Roveri, S. Aiosa, P. Minà, Turin and Palermo 2003, p. 508-517.
- Werness H. B., The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in Art, New York 2006.
- Witt R. E., Isis in the Ancient World, Ithaca 1971.
- Wyke M., Projecting the Past: Ancient Rome, Cinema, and History, London 1997.
- Wyke M., Montserrat D., Glamour Girls. Cleomania in Mass Culture, in: Miles 2011, p. 176-194.
- Zanker P., Augustus und die Macht der Bilder, München 2003.

Ewelina Kurowicka

Uniwersytet Przyrodniczo – Humanistyczny w Siedlcach
E-mail: l.kostuch@wp.pl

Współpraca przedszkola ze środowiskiem lokalnym / *The kindergarten cooperation with the local environment*

Abstract

Kindergarten should lead structured cooperation with the local community in order to properly perform its function. Kindergarten as an educational establishment is an integral part of the environment in which it operates. A very important element of the proper functioning of the nursery is the mutual cooperation of parents, teachers and the local environment. To cooperate with the local community to increase the quality of work of kindergartens and deepens the experience and knowledge of children. The purpose of this article is to show the forms and purposes of cooperation with the local nursery and family.

Keywords: collaboration; the local environment; kindergarten.

WPROWADZENIE

Początków edukacji można doszukiwać się już od najwcześniejszych momentów życia człowieka. Jej proces rozpoczyna się, gdy dziecko uczy się nowych rzeczy np. chodzenia czy mówienia, czyli poznaje otaczający go świat. Przeważnie dzieci wchodzą w pierwsze interakcje społeczne na etapie edukacji przedszkolnej. Uczą się nawiązywania prawidłowych relacji z rówieśnikami, poznają rozmaite zjawiska poprzez zabawę, która jest podstawową formą aktywności dziecka w wieku przedszkolnym.

Encyklopedia PWN podaje, iż przedszkolem nazywa się „instytucję opiekuńczo-wychowawczą dla dzieci w wieku od 3 lat do rozpoczęcia obowiązku szkolnego”. Przedszkole pełni opiekuńczą, kształcącą oraz wychowawczą funkcję. Podstawa programowa wychowania przedszkolnego określa cele wychowania przedszkolnego. Zalicza się do nich między innymi: budowanie systemu wartości najmłodszych, wspieranie w rozwijaniu zdolności i umiejętności, dbałość o rozwój fizycz-

ny i zdrowie, wspieranie aktywności i ciekawości dzieci, pogłębianie umiejętności społecznych, wyrównanie szans edukacyjnych, a także kształtowanie wiedzy o otaczającym świecie.

Zadaniem przedszkola jest rozwój sfery intelektualnej, fizycznej, społecznej i emocjonalnej dziecka, zapewnienie odpowiednich warunków do wszechstronnego rozwoju wychowanków. Do podstawowych zadań tej instytucji należy przygotowanie dzieci do nauki w szkole. Przedszkola umożliwiają dzieciom wspólną zabawę w przyjaznych i bezpiecznych warunkach zgodnych z ich potrzebami rozwojowymi i stymulują rozwój. Zadaniem przedszkoli jest także prowadzenie zajęć dydaktycznych zgodnie z obowiązującym programem nauczania.

Jednym z ważniejszych zadań przedszkola jest współpraca ze środowiskiem lokalnym i rodzinnym. Celem podejmowania takiej współpracy jest uatrakcyjnienie i wzbogacenie podejmowanych przez nauczycieli działań dydaktycznych i wychowawczych. Podążając za W. Okoniem poprzez pojęcie współpracy można rozumieć „współdziałanie ze sobą jednostek lub grup ludzi, wykonujących swoje cząstkowe zadania, aby osiągnąć jakiś wspólny cel” (Bulera i Żuchelkowska 2006: 14). Przedszkole współpracujące z różnymi instytucjami lokalnymi umożliwia swoim podopiecznym zapoznanie się z różnymi zawodami i bezpośredni kontakt z ze światem. Dzieci poznają otaczającą rzeczywistość i sposoby funkcjonowania lokalnych instytucji. Dzieci jako baczni i ciekawi świata obserwatorzy znacznie łatwiej przyswajają sobie wiedzę na temat zjawisk, czy zdarzeń, z którymi mają styczność w praktyce i mogą bezpośrednio doświadczyć.

1. ŚRODOWISKO LOKALNE, Z KTÓRYM PRZEDSZKOLE PODEJMUJE WSPÓŁPRACĘ

W literaturze pedagogicznej dostępnych jest wiele definicji środowiska lokalnego, gdyż termin ten jest wieloznaczny. Według W. Okonia środowiskiem nazywa się całość procesów społecznych, ekologicznych, politycznych, ekonomicznych, instytucjonalnych oraz kulturowo-oświatowych w ich obustronnych zależnościach i związkach (Okoń 1996: 282).

Zatem środowisko jest miejscem realizowania rozmaitych działalności ludzi i spełniania ich potrzeb naturalnych. Poprzez społeczność lokalną rozumieć należy także „zorganizowany sposób życia ludzi na określonej przestrzeni, ceniącej wspólny dorobek historyczny, uczestniczący w zbiorowym życiu (...) i zdolnej do zbiorowego działania w rozwiązywaniu problemów dotyczących interesu publicznego” (Cook i Cook 1960: 26).

Przedszkole powinno współpracować z różnymi instytucjami. Podejmowane działania winny być zorientowane na współdziałanie ze wszystkimi wychowującymi podmiotami, gdyż wówczas przedszkole będzie mogło wykonywać swą wielostronną funkcję społeczno-wychowawczą (Dobosz 2005: 23).

Przedszkola opracowują plany współpracy ze środowiskiem lokalnym, w których zawarte są poszczególne zadania i formy oraz przewidywany termin realizacji,

a także wskazane są osoby odpowiedzialne za dany rodzaj współpracy. Dzięki prawidłowo organizowanej współpracy z lokalnymi instytucjami przedszkole może realizować w pełni swoje cele i zamierzenia wychowawcze. Kontakt dziecka ze środowiskiem lokalnym umożliwi mu lepsze funkcjonowanie w nim i sprzyja indywidualnemu rozwojowi. Współpraca ze środowiskiem lokalnym jest formą promowania przedszkola i podkreślania walorów realizowanej edukacji przedszkolnej. Zachęcanie społeczności lokalnej do działalności na rzecz przedszkola przede wszystkim jest wspaniałą okazją na urozmaicenie edukacji.

Interesującą formą współpracy przedszkola ze środowiskiem lokalnym jest organizowanie wycieczek do rozmaitych instytucji. Poniższa tabela 1. obrazuje instytucje, do których najczęściej wyjeżdżają przedszkola i cele organizowania takich przedsięwzięć.

Tabela 1. Lokalne instytucje i cele zaznajamiania przedszkolaków z ich funkcjonowaniem.

Instytucje lokalne	Cele organizowania spotkań z przedszkolakami
Policja	-zapoznanie dzieci z zawodem policjanta -przeprowadzenie pogadanki na temat bezpiecznego poruszania się po jezdni -współpraca związana może być z kontrolą autokaru przed wyjazdami na wycieczki -spotkanie profilaktyczne dotyczące postępowania w różnych sytuacjach, w kontakcie ze zwierzętami bądź osobami obcymi -zapoznanie z numerami alarmowymi
Straż Pożarna	-przeprowadzenie próbnej ewakuacji przedszkola - pogadanka na temat zawodu strażaka -zapoznanie z numerami alarmowymi -demonstracja wyposażenia wozu strażackiego i wyglądu ubioru strażaka
Biblioteka	-kształtowanie kompetencji czytelniczych dzieci -zainteresowanie książkami i zapoznanie ze sposobem ich wypożyczania -uwrażliwienie na szanowanie książek i nie niszczenie ich -zapoznanie z procesem powstawania książki -poznanie pracy bibliotekarza -zachęcanie do wypożyczenia książek -utrwalanie zasad zachowywania się w miejscu publicznym
Kościół, zgromadzenie siostr zakonnych	-prowadzenie zajęć religii -zapoznanie dzieci z wyglądem zgromadzenia siostr zakonnych
Teatr/Centrum Kultury/muzeum	-zapoznanie z zawodem aktora -wzbudzenie zainteresowania widownią, sceną teatralną -rozbudzanie wyobraźni dziecięcej i wzbogacanie słownictwa -wdrażanie dzieci do zabaw teatralnych w przedszkolu -uczestnictwo w lekcjach muzealnych

Oczyszczalnia ścieków	-realizowanie zagadnień związanych z edukacją ekologiczną -zapoznanie ze sposobami segregacji odpadów -poznanie znaczenia wody dla organizmów żywych
Schronisko dla zwierząt	-oglądanie schroniska -uwrażliwienie na poszanowanie zwierząt -pogadanka osób pracujących w schronisku i poznanie ich pracy -wyrabianie u dzieci poczucia odpowiedzialności za posiadane zwierzętko -zorganizowanie zbiórki karmy dla zwierząt ze schroniska
Inne placówki oświatowe: przedszkola, szkoły, uczelnie wyższe	-zaznajomienie przedszkolaków ze środowiskiem szkolnym -zapraszanie szkolnych kółek teatralnych na wykonanie przedstawień w dla dzieci przedszkolnych -uczestnictwo przedszkolaków w konkursach międzyprzedszkolnych
Ogród zoologiczny	-poznanie nazw zwierząt egzotycznych i sposobów ich funkcjonowania -objęcie opieką/patronatem przez przedszkole wybranego zwierzęcia (finansowanie jego pożywienia w ogrodzie zoologicznym)

Źródło: opracowanie własne.

Ponadto oprócz wymienionych w tabeli 1. instytucji przedszkola mogą współpracować z parkami narodowymi, co sprzyja pogłębianiu przez dzieci wiedzy z obszaru edukacji przyrodniczej. Dzięki organizowaniu wycieczek do parków narodowych rozbudza się w najmłodszych chęć odkrywania, poszukiwania i kształtuje się postawę badawczą.

Interesująca okazać się może również współpraca z władzami lokalnymi. Kontakt z władzami gminy, miasta może przyczynić się do promocji przedszkola i zachęcić wspomniane władze do sponsorowania przedsięwzięć przedszkola. Poza tym dzieci uczą się kulturalnego zachowywania się w miejscu publicznym i wdrażane są do stosowania zwrotów grzecznościowych.

Istotna jest współpraca z poradnią psychologiczno-pedagogiczną, która może okazać się doskonałym wsparciem dla rodziców i ich dziecka. Poradnia świadczy usługi w zakresie przeprowadzania badań przesiewowych. Prowadzi także szkolenia dla nauczycieli, które stanowią formę doskonalenia warsztatu pracy nauczyciela.

Cennym uatrakcyjnieniem realizowanych zajęć wychowawczo-dydaktycznych jest zapraszanie do przedszkola przedstawicieli różnych zawodów. Ważne jest zatem organizowanie spotkań między innymi z: weterynarzem, leśnikiem, dietetykiem, pielęgniarką, malarzem, kolejarzem, fryzjerem, sportowcem, redaktorem, stomatologiem, pisarzem, etc. Współpraca przedszkoli z różnymi przedsiębiorstwami może mieć charakter wielowymiarowy. Przedszkola zakupują niezbędne wyposażenie lub artykuły biurowe w różnych przedsiębiorstwach. Firmy zewnętrzne jako partnerzy oficjalni przedszkoli wspierają materialnie owe placówki.

2. CELE WSPÓŁPRACY ZE ŚRODOWISKIEM LOKALNYM

Istotnym celem współpracy przedszkola ze środowiskiem lokalnym jest poszerzanie wiedzy dziecka o otaczającym go świecie, zaciekawienie różnymi zjawiskami oraz wspieranie jego rozwoju. Współdziałanie przedszkola i innych instytucji przyczynia się do wzajemnej integracji obydwu środowisk. Następuje także rozpowszechnianie wartości wychowania przedszkolnego i sukcesów dzieci i nauczycieli reprezentujących przedszkole. Zachodzi również konsolidacja oddziaływań wychowawczych. Celem tejże współpracy jest kształcenie u dzieci umiejętności porozumiewania się z innymi ludźmi, ale również przygotowanie do pełnego funkcjonowania w społeczeństwie. Dzięki współpracy ze środowiskiem lokalnym przedszkole może pozyskiwać środki i wsparcie finansowe.

3. PROGNOZOWANE EFEKTY WSPÓŁPRACY I EWALUACJA

Dzięki obcowaniu z różnymi instytucjami lokalnymi dzieci nabywają umiejętność kulturalnego zachowywania się w miejscach publicznych. Chodzenie do kina czy teatru na spektakle uwrażliwia najmłodszych na sztukę i pobudza ich ekspresję twórczą oraz wyobraźnię. Styczność z przedstawicielami różnych zawodów kształtuje u dzieci poszanowanie dla pracy drugiej osoby. Przedszkole może starać się o finansowanie, sponsorowanie swoich inicjatyw przez podmioty, z którymi prowadzi współpracę.

Przewidywanym efektem współdziałania przedszkola i środowiska lokalnego jest rozbudowywanie wiedzy przedszkolaków z obszaru wielu edukacji – zdrowotnej, fizycznej, przyrodniczej itp. Dzięki współpracy ze schroniskami dla zwierząt dzieci uwrażliwia się na okazywanie bezinteresownej pomocy zwierzętom i wykazywanie postawy empatycznej w stosunku do otoczenia. Przedszkolaki mogą inicjować podejmowanie różnych działań, co prowadzi do tego, że odczuwają satysfakcję i zadowolenie z ich prowadzenia (np. zbiór nakrętek w celu przekazania ich chorym dzieciom, by wesprzeć ich leczenie).

Przedszkole, jak każda inna placówka oświatowa powinna prowadzić dokumentację zawierającą informację (zapisy, notatki) na temat podejmowanych rodzajach współpracy z lokalnym środowiskiem. Taka dokumentacja może prowadzona być w formie kroniki bądź zapisu zdjęć oraz nagrań wideo z różnorodnych wydarzeń z życia placówki. Na gazetce przedszkolnej mogą systematycznie pojawiać się informacje odnośnie planowanych przedsięwzięć.

Współcześnie obserwuje się coraz większą wszechobecność technologii informacyjno-komunikacyjnych w życiu człowieka. Niemalże w każdej dziedzinie życia ludzie korzystają z cyfrowych narzędzi – w edukacji, pracy, rozrywce i wielu innych sferach. Podążając za technologicznym postępem coraz częściej przedszkola zakładają własną stronę internetową. Stanowi ona doskonałą przestrzeń do zamieszczania informacji dotyczących współpracy z różnymi środowiskami. Na stronie internetowej zamieszczać można zdjęcia wraz z opisem danego wydarzenia, a kolorowa grafika i animacje uatrakcyjnią wygląd takiej internetowej kroniki przedszkolnej. Dostęp do wiadomości prezentowanych na stronie mają rodzice,

którzy w ten sposób na bieżąco mogą obserwować działania podejmowane przez przedszkole.

4. WSPÓŁPRACA ZE ŚRODOWISKIEM RODZINNYM

Rodzina jest pierwszym środowiskiem, w jakim wychowuje się dziecko. Jest to miejsce nawiązywania przez dziecko pierwszych kontaktów interpersonalnych i więzi. Rodzice powinni wspierać swoje dziecko w procesie kształcenia. Niezwykle istotną rzeczą jest współdziałanie nauczycieli z rodzicami.

Następujące akty normatywne ustalają zasady współpracy przedszkola z rodzicami:

- Ustawa o systemie oświaty
- Karta Praw Rodziny
- Europejska Karta Praw i Obowiązków Rodziców

Według Z. Tyszki rodzina pełni bardzo ważną rolę w życiu dziecka. W istotny sposób wpływa na socjalizacyjno-wychowawcze procesy, a także zaspokaja jego osobiste potrzeby oraz organizuje odpowiednie warunki do rozwoju (Tyszka 1974: 5-7).

A. Sawicka wyróżnia trzy podstawowe formy współpracy przedszkola z rodzicami (Sawicka 1978: 24-25):

- Kontakty indywidualne
- Komitet rodziców
- Praca z zespołem rodziców

Do indywidualnych form współpracy z rodzicami zaliczyć można m. in. rozmowy indywidualne, kącik i gazetka dla rodziców, zeszyt korespondencyjny, a także prowadzenie strony internetowej. Ciekawą formą współpracy jest zapraszanie rodziców na zajęcia otwarte lub dni otwarte do przedszkola. Podczas dni i zajęć otwartych rodzice będą mogli poobserwować funkcjonowanie swoich dzieci w grupie przedszkolnej, a także współuczestniczyć w organizowanych zajęciach. Codzienne rozmowy z rodzicami, wymienianie się spostrzeżeniami na temat dzieci są bardzo ważnymi elementami nawiązywania i podtrzymywania relacji nauczyciel-rodzice. Poprzez prowadzenie rozmów rodzice i wychowawcy przedszkolni mogą ustalić zasady, a także omówić obowiązki i prawa względem dziecka, co ułatwia wspólne rozwiązywanie napotkanych problemów (Lechowicz 2014: 59).

W przypadku, gdy kontakt bezpośredni z rodzicami jest utrudniony lub nie zawsze możliwy rozwiązaniem jest przekazywanie informacji za pośrednictwem zeszytu do korespondencji (funkcjonujący na zasadzie listów).

Na przedszkolnej tablicy ogłoszeń (tablicy informacyjnej) powinny znajdować się informacje o nadchodzących wydarzeniach. Nauczyciele mogą prowadzić gazetkę dla rodziców, na której zamieszczane będą broszury, wystawka prac dzieci, artykuły czy przykładowa literatura dla rodziców i dzieci. Takie działania mają na celu pedagogizację rodziców. Coraz częstszą formą promocji przedszkola jest prowa-

dzenie internetowych stron. Wyposażone są one w galerię zdjęć, opisy wydarzeń, statut przedszkola, ale również artykuły pedagogiczno-psychologiczne, adresy kontaktowe itp.

Istotną formą współpracy z rodzicami zwłaszcza na początku jest organizowanie spotkań adaptacyjnych. Ich celem jest pokonanie przez dzieci bariery lękowej związanej z rozstaniem z rodzicami i zaklimatyzowaniem się w nowym miejscu. Nauczyciele podczas takich spotkań mogą wysłuchać propozycji i różnych obaw rodziców, a także udzielić cennych rad i wskazówek pomagających w adaptacji dziecka do przedszkola.

Ciekawą formą współpracy jest aranżowanie festynów rodzinnych mających na celu integrację przedszkola ze środowiskiem rodzinnym i umocnienie wzajemnej więzi z grupą. W trakcie prowadzonych zabaw integracyjnych zgromadzeni rodzice wraz z dziećmi i nauczycielami mogą wspólnie, miło spędzić czas i lepiej się poznać. Ważne jest zapraszanie rodziców na zebrania grupowe (około 3-4 razy w ciągu roku). Na takich zebraniach rodzice informowani są o osiągnięciach wychowawczo-dydaktycznych dzieci, regulaminie przedszkola, programie pracy wychowawczo-dydaktycznej i zadaniach z niego wynikających. Rodzice powinni uczestniczyć w ważnych uroczystościach przedszkolnych, takich jak np. spotkanie wigilijne, Dzień Rodziny, pasowanie na przedszkolaka czy zakończenie roku szkolnego. Współpraca z rodzicami może dotyczyć przygotowań do wymienionych świąt i uroczystości. Rodzice pomagają w wykonaniu strojów dla dzieci, dekoracji, przygotowują poczęstunek. Angażują się także w współorganizowanie wyjazdów oraz wycieczek.

W celu pedagogizacji rodziców organizowane są spotkania z ekspertami, specjalistami z różnych dziedzin, w zależności od zaistniałych potrzeb. Przydatne mogą okazać się spotkania m. in. z lekarzem, psychologiem czy dietetykiem.

PODSUMOWANIE

W celu właściwego spełniania swoich funkcji przedszkole powinno prowadzić systematyczną i planową współpracę ze środowiskiem lokalnym. Przedszkole jako instytucja oświatowa jest integralnym elementem środowiska, w którym funkcjonuje. Bardzo znaczącym elementem prawidłowego prosperowania przedszkola jest wzajemne współdziałanie rodziców, nauczycieli i lokalnego środowiska. Należy uszczegółowić cele i ustalić formy współpracy. Prowadzenie kooperacji ze środowiskiem lokalnym w istotny sposób zwiększa jakość pracy placówki oświatowej, a zarazem rozwija umiejętności, pogłębia doświadczenia oraz wiedzę dzieci na temat rozmaitych sfer życia. Kontakt dziecka z najbliższym otoczeniem lokalnym wdraża je do właściwego funkcjonowania w rolach społecznych. Zaplanowane cele edukacyjne są możliwe do uzyskania, gdy współpraca pomiędzy nauczycielem a rodzicami jest oparta na wzajemnym zrozumieniu, szacunku i życzliwości.

LITERATURA:

- Bulera M., Żuchelkowska, K., Edukacja przedszkolna z partnerskim udziałem rodziców. Toruń: Wyd. Edukacyjne „Akapit” 2006
- Cook, A., Cook, E.F., A Socjological Approach to Education, New York, Toronto, London 1960
- Dobosz M., Promocja przedszkola w środowisku., „Wychowanie w Przedszkolu” 2005, nr 5
- Lechowicz K., Współpraca nauczyciela przedszkola z rodzicami [w:] Z. Załona (red.) Aktywność podmiotów edukacji, Nowy Sącz: Wyd. Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2014
- Okoń W., Nowy słownik pedagogiczny, Warszawa: Wyd. Żak 1996
- Sawicka A., Współpraca przedszkola z rodzicami. Warszawa: WSiP 1978
- Tyszką Z., Socjologia rodziny, Warszawa: PWN 1974

Dagmar Marková

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky FF UKF v Nitre
E-mail: dmarkova@ukf.sk

Podmienky morálneho (ne)
schvaľovania sexu: eticko-deskriptívny
výskum sexuálnej morálky u učiteľov
a učiteliek špeciálnych základných škôl
*/ Conditions of moral (dis)approval of sex: ethical-
descriptive research of sexual morality of teachers
at special primary schools*

Abstract

In this text we present a part of ethical-descriptive research results, which are focused on moral preferences in the area of sexuality of teachers at special primary schools, specifically moral terms of (dis) approval of sex. These results represents only part of research results which was focused on attitudinal and behavioral attributes of sexuality of people with intellectual disabilities and their socio-cultural and ethical contexts. In order to establish a broader moral frames within which are constructed attitudes of teachers at special primary schools toward sexuality of people with intellectual disabilities, within the research we also focused on the finding of certain moral preferences in the area of sexuality. Monitored area concerned to importance of love, fidelity, safety, sexual pleasure, attractiveness of partner, perspective longterm relationships, reproduction and others as a conditions for the approval or disapproval of sex.

Keywords: Intellectual disability. Sexuality. Morality. Ethics. Special primary school. Ethical-descriptive research.

ÚVOD¹

Výskum morálnych preferencií, postojov a aj praktík v oblasti sexuality osôb s mentálnym postihnutím v ich sociálnych kontextoch nielen u osôb s postihnutím, ale aj u odborných a pedagogických zamestnancov a zamest-

¹ Text vznikol na základe podpory grantu VEGA 1/0286/14: *Behaviorálne a postojevé atribúty sexuality mládeže s ľahkým mentálnym postihnutím v kontexte rizika a prevencie.*

nankyň, rodičov či laickej verejnosti by mal tvoriť jednu z kľúčových oblastí pre porozumenie rámcov, v rámci ktorých sa sexuálne správanie osôb s mentálnym postihnutím realizuje. Čiastkové empirické výskumy v tejto oblasti na Slovensku v súčasnosti realizovali napr.: Marková, Lištiak Mandzáková (2015, 2011), Marková, Lištiak Mandzáková (2013), Lištiak Mandzáková, Marková (2013(a,b), Mandzáková (2010), Mandzáková (2011), Mandzáková (2012), Mandzáková, Horňák (2009), Lištiak Mandzáková (2013(a,b).

Eticko-deskriptívne výskumy v oblasti sexuality osôb s mentálnym postihnutím však patria medzi ojedinelé a obzvlášť to platí pre skúmanie širších morálnych a sociálnych rámcov, v rámci ktorých sa konštruujú postoje (ne)pedagogického personálu, ktorý pracuje s osobami s mentálnym postihnutím. Pritom práve takéto výskumné zameranie môže prispieť k objasneniu súvislostí medzi všeobecnou sexuálnou morálkou a morálkou v oblasti sexuality osôb s mentálnym postihnutím. Tiež na praxeologickej rovine môže byť takéto poznanie dôležité pri koncipovaní efektívnej sexuálnej výchovy osôb s mentálnym postihnutím a príprave učiteľov a učiteľiek na jej realizáciu.

VÝSKUM

Výskum postojových a behaviorálnych atribútov sexuality osôb s mentálnym postihnutím a ich sociokultúrnych a etických kontextov, ktorý sme realizovali v roku 2014 bol okrem iného orientovaný aj na zmapovanie morálnych konštrukcií a postojov k sexualite u učiteľov a učiteľiek na špeciálnych základných školách. S cieľom postihnúť širšie morálne rámce, v rámci ktorých sa konštruujú postoje učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl k sexualite osôb s mentálnym postihnutím, sme sa v oblasti sexuálnej morálky zamerali aj na identifikáciu niektorých morálnych preferencií v oblasti sexuality všeobecne. Sledovali sme súvislosti medzi všeobecnou sexuálnou morálkou a so sexuálnou morálkou v špecifickej oblasti sexuality osôb s mentálnym postihnutím².

V tomto texte uvádzame parciálne výskumné zistenia, ktoré sa týkajú vybraných morálnych podmienok (ne)schvaľovania sexu u učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl. Nezameriavame sa teda na sexuálnu morálku v špecifickej oblasti sexuality osôb s mentálnym postihnutím, ale na morálne preferencie učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl, ktoré sa vzťahujú k ich vlastnému sexuálnemu správaniu. Konkrétne prezentujeme stručnú analýzu (pomocou deskriptívnej štatistiky) *úzkej časti z výsledkov o preferenciách* učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl vo vybraných oblastiach sexuálnej morálky³, ktoré sa týkali podmienok, za akých by odmietli sex. Sledované oblasti sa týkali dôležitosti lásky, vernosti, ochrany, sexuálneho potešenia, atraktivity partnera/partnerky, perspektívy trvalého vzťahu, reprodukcie a i. ako podmienok pre schvaľovanie alebo odmietanie sexu.

2 Časť z týchto výsledkov bola publikovaná napr. v: Marková, Mandzáková, 2015.

3 Pri interpretácii výsledkov je však nutné prihliadať na to, že sledované oblasti nepokrývajú (ani nemôžu pokrývať) diverzitu v oblasti sexuálnej morálky.

VÝSKUMNÝ SÚBOR A METÓDY

Vo výskume boli celkovo využité kvalitatívne aj kvantitatívne metódy. V tomto texte *však prezentujeme* len časť z tých výsledkov, ktoré sme získali pomocou vlastne skonštruovaného Dotazníka sexuality a sexuálnej výchovy žiakov a žiačok s mentálnym postihnutím. Analyzujeme položky zamerané na zisťovanie preferencií vo vybraných oblastiach sexuálnej morálky, ktoré sa týkali podmienok, za akých by účastníci a účastníčky výskumu odmietli sex⁴. Konkrétne sme sa účastníkov a účastníčok výskumu pýtali, za akých podmienok by odmietli sex a svoje odpovede mali vyznačiť na päťstupňovej škále, kde 1 = určite áno, 2 = áno, 3 = niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 = nie, 5 = určite nie.

Výskumný súbor tvorili učitelia a učiteľky špeciálnych základných škôl (n = 322). Výskumný súbor nebol reprezentatívny. Z hľadiska pohlavia vo výskumnom súbore prevládali ženy – 82 %, zastúpenie mužov bolo 18 %. Priemerný vek u učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl bol 43,6 rokov a najčastejšie uvádzaný vek bol 40 rokov.

VÝSKUMNÉ ZISTENIA

Preferencie v oblasti sexuálnej morálky u opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl najskôr stručne deskribujeme pomocou štatistického ukazovateľa priemer (tabuľka č. 1). Na základe hodnoty priemeru sme orientačne zoradili jednotlivé posudzované podmienky (ne)schvaľovania sexu – od najviac odmietaných po najmenej odmietané (tabuľka č. 2).

Výsledky na základe priemeru, i keď sú len ilustratívne, naznačujú prevažne odmietavé preferencie vo väčšine hodnotených položiek (s výnimkou troch posledných položiek, ktorých priemer sa ale pohyboval okolo strednej hodnoty na odpovedovej škále⁵).

Ako morálne podmienky k sexu u účastníkov a účastníčok výskumu sú prevažne (na základe priemeru – tab. č. 2) považované:

- vernosť partnera/partnerky (vlastná nevera – 9. miesto podľa odmietania na základe priemeru – bola považovaná za menej dôležitú podmienku odmietnutia sexu v porovnaní s vernosťou partnera/partnerky (prvé miesto podľa odmietania na základe priemeru),
- láska partnera/partnerky a ich vlastná láska k partnerovi/partnerke,
- spoľahlivá ochrana,
- žiadne manželské záväzky partnera/partnerky s inou osobou (t. j. respondenti a respondentky odmietali keby mali byť milenkou/milencom ženatého muža/vydatej ženy),
- sexuálna spokojnosť partnera/partnerky,
- poznanie sexuálneho/sexuálnej partnera/partnerky.

4 Táto metodika bola použitá aj v skoršom výskume sexuálnej morálky a sexuálnych životných štýlov na Slovensku a v Čechách (pozri napr. v Marková, 2015(b), a i.).

5 Tieto položky sú vyznačené hrubým písmom.

Podľa poradia na základe priemeru sa ako menej odmietané podmienky pre sex s potenciálnym/ou partnerom/partnerkou ukazujú (i keď priemer sa pohyboval okolo strednej hodnoty na škále):

- sex bez spojenia s reprodukciou,
- viaceré predošlé sexuálne skúsenosti partnera/partnerky.

Tab. 1: Štatistické ukazovatele: preferencie vo vybraných oblastiach sexuálnej morálky u opýtaných učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl

Variable	Descriptive Statistics				
	Mean	Median	Mode	Frequency of Mode	Std.Dev.
Var227	2,25271	2,00000	1,000000	100	1,189188
Var228	2,19623	2,00000	1,000000	97	1,100613
Var229	2,25483	2,00000	2,000000	83	1,021440
Var230	2,99231	3,00000	3,000000	101	1,159125
Var231	2,13433	2,00000	1,000000	106	1,133693
Var232	2,11654	2,00000	1,000000	102	1,094389
Var233	2,68561	3,00000	3,000000	109	1,083764
Var234	2,06844	2,00000	1,000000	95	0,989965
Var235	2,59542	3,00000	3,000000	128	1,007851
Var236	2,90769	3,00000	3,000000	114	1,086571
Var237	2,26641	2,00000	3,000000	96	1,005060
Var238	2,69732	3,00000	3,000000	96	1,171928
Var239	3,25490	3,00000	3,000000	88	1,239811
Var240	2,51737	3,00000	3,000000	95	1,097340

Legenda: Odmietanie sexu: 227 – keby bol partner/partnerka ženatý, vydatá, 228 – keby nemali možnosť spoľahlivej ochrany, 229 – keby v sexe partner/partnerka nemal/a žiadne potešenie, 230 – keby mal partner/partnerka viac predošlých sexuálnych skúseností (vzťahov alebo kontaktov), 231 – keby partnera/partnerku nemilovali, 232 – keby ich nemiloval partner/partnerka, 233 – keby partner/partnerka nebol fyzicky atraktívny/a, 234 – keby im bol partner/partnerka neverný/á, 235 – keby oni boli partnerovi/partnerke neverní/é, 236 – keby s partnerom/partnerkou nechceli zostať trvale spolu, 237 – keby partnera/partnerku dobre nepoznali, 238 – keby to bol len sex pre fyzické potešenie, 239 – keby sex vylučoval reprodukciu, 240 – keby museli partnera/partnerku k sexu dlho prehovárať (keby nemal/a záujem o sex).

Tab. 2: Preferencie vo vybraných oblastiach sexuálnej morálky u učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl – zoradenie na základe priemeru

PORADIE	PODMIENKY (NE)SCHVAĽOVANIA SEXU	PRIEMER
1.	keby im bol partner/partnerka neverný/á	2,06844
2.	keby ich nemiloval partner/partnerka	2,11654
3.	keby partnera/partnerky nemilovali	2,13433
4.	keby nemali možnosť spoľahlivej ochrany	2,19623
5.	keby bol partner/partnerka ženatý, vydatá	2,25271
6.	keby v sexe partner/partnerka nemal/a žiadne potešenie	2,25483
7.	keby partnera/partnerky dobre nepoznali	2,26641

8.	keby museli partnera/partnerky k sexu dlho prehovárať (keby nemal/a záujem o sex)	2,51737
9.	keby oni boli partnerovi/partnerke neverní/é	2,59542
10.	keby partner/partnerka nebol fyzicky atraktívny/a	2,68561
11.	keby to bol len sex pre fyzické potešenie	2,69732
12.	keby s partnerom/partnerkou nechceli zostať trvale spolu	2,90769
13.	keby mal partner/partnerka viac predošlých sexuálnych skúseností (vzťahov alebo kontaktov)	2,99231
14.	keby sex vylučoval reprodukciu	3,25490

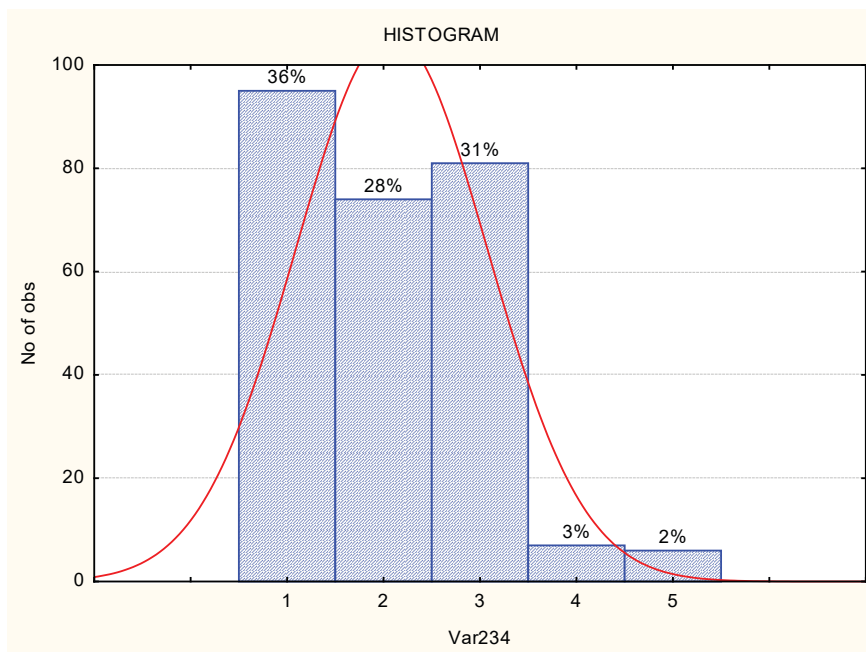
Percentuálne zastúpenie odpovedí opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl, ktoré sa týkajú ich preferencií v sledovaných oblastiach sexuálnej morálky je prezentované v grafoch č. 1-14.

Deskripciu výsledkov začneme otázkami, či by účastníci a účastníčky výskumu odmietli sex s partnerom/partnerkou, ktorý/á im bol/a neverný/á (graf č. 1) alebo keby oni boli v partnerskom/manželskom vzťahu, t. j. keby oni boli neverní/é partnerovi/partnerke (graf č. 2). Keby bol dotazovaným osobám neverný/á partner/partnerka, tak 36 % by určite sex s ním odmietlo a ďalších 28 % by tiež sex odmietlo. Naopak, pre spolu 5 % by nebola nevera partnera/partnerky prekážkou pre sex s ním/ňou a až 31 % uviedlo strednú odpoveď na odpovedovej škále. Priemer bol 2,1 (tab. č. 1).

V prípade vlastnej nevery by sex určite odmietlo 20 % respondentov a respondentiek a 17 % by sex tiež odmietlo. Najčastejšie však bola zvolená stredná hodnota na škále (až u 49 % účastníkov a účastníčok výskumu). Naopak, vlastná nevera by nebola prekážkou pre sex spolu u 14 % opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl. Priemer bol 2,6 (tab. č. 1).

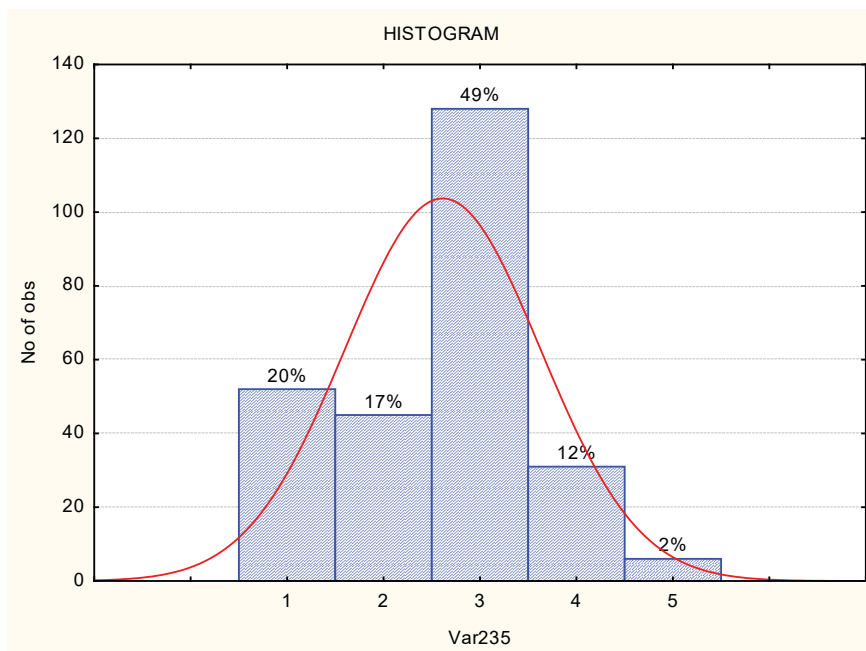
Výsledky z grafov č. 1 a 2, ako aj priemery (tab. č. 1) poukazujú na to, že vlastná nevera nie je považovaná až za takú prekážku k sexu ako nevera partnera/partnerky. Spolu 68 % odmieta sex s neverným/ou partnerom/partnerkou a 37 % odmieta sex v rámci vlastnej nevery (keby boli zadani/é a teda neverní/é partnerovi/partnerke). Pri oboch týchto položkách bola ale často zvolená stredná odpoveď na škále, čo môže poukazovať na význam iných (napr. situačných) faktorov pri posudzovaní morálnosti sexu v rámci nevery.

Graf 1: Odmietanie sexu s partnerom/partnerkou, ktorý/á im bol neverný/á podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

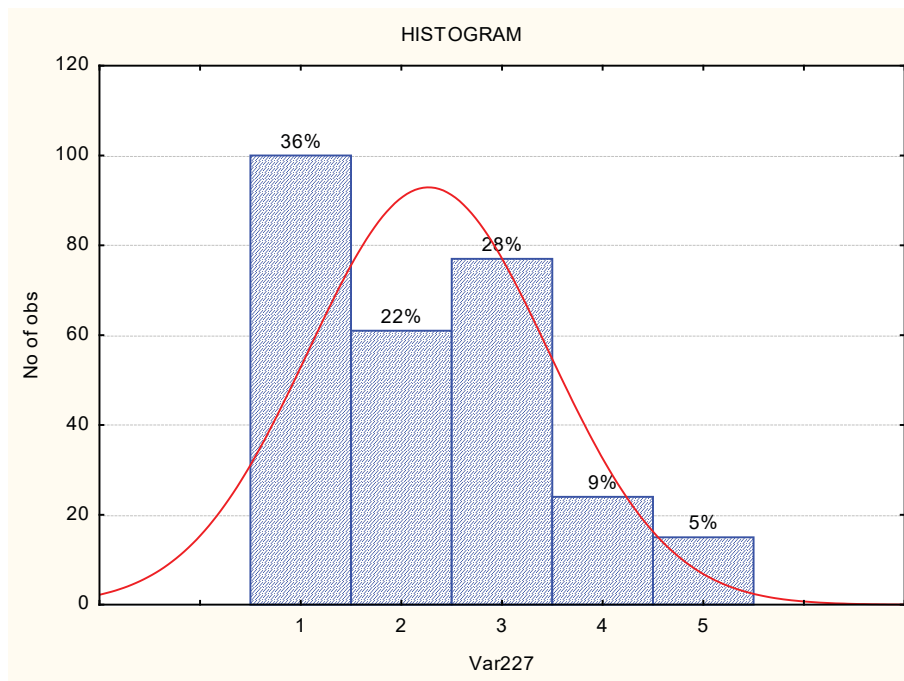
Graf 2: Odmietanie sexu v rámci vlastnej nevery – keby boli partnerovi/partnerke neverní/é podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

S otázkou nevery súvisí aj ďalšia, ktorá sa týkala toho, či by účastníci a účastníčky výskumu odmietli sex so ženatým, resp. vydatou partnerom/partnerkou (t. j. či by odmietli keby mali byť milenkou/milencom ženatého muža/vydatej ženy). Percentuálne zastúpenie odpovedí opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl na túto položku sú v grafe č. 3. Najčastejšie bola zvolená odpoveď určite áno – uviedlo ju 36% dotazovaných osôb a ďalších 22% zvolilo odpoveď áno. 28% uviedlo strednú odpoveď na škále. Naopak, spolu 14% morálne schvaľuje sex so ženatým mužom, resp. vydatou ženou. Priemer 2,3 (tab. č. 1) tiež naznačuje skôr odmietavé morálne preferencie respondentov a respondentiek v tejto otázke (spolu 58%).

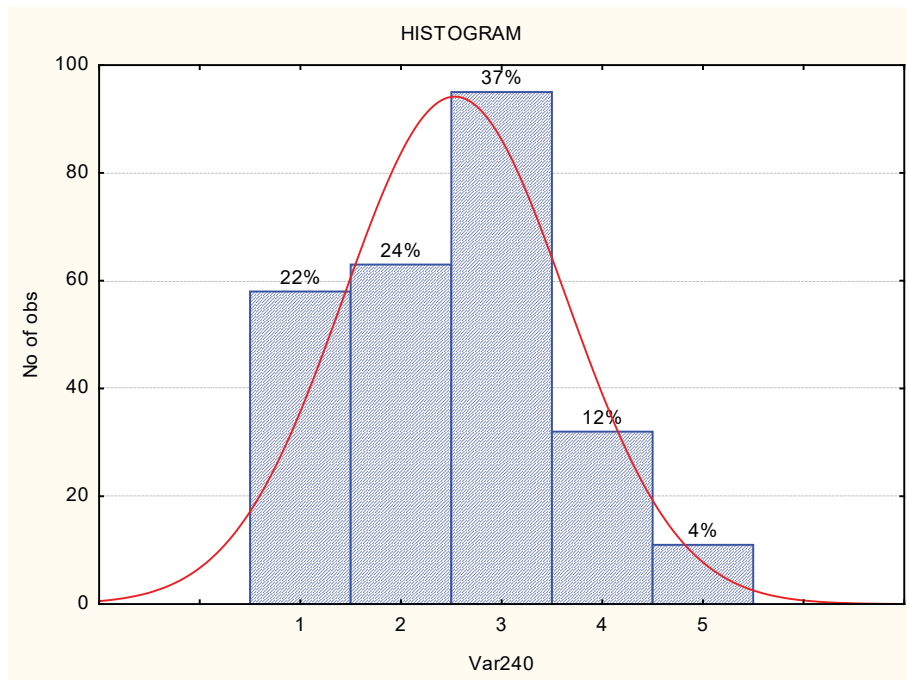
Graf 3: Odmietanie sexu, keby bol partner/partnerka ženatý, vydatá podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

Zisťovali sme aj to, aký dôležitý je záujem partnera/partnerky o sex (dlhé prehováranie partnera/partnerky na sex) pre odmietnutie sexu s ním/ňou. V grafe č. 4 sú prezentované odpovede opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl na to, či by odmietli sex, keby museli partnera/partnerku **k sexu dlho prehovárať. Možno vidieť, že spolu 46%** opýtaných osôb by sex s partnerom/partnerkou, ktorý/á nemá záujem odmietlo, 37% zvolilo strednú odpoveď na škále a spolu 16% dlhé prehováranie partnera/partnerky na sex nepovažovalo za dôležitú morálnu podmienku pre odmietanie sexu. Priemer bol 2,5 (tab. č. 1). Je nutné brať do úvahy, že táto otázka môže naznačovať aj to, že dlhé prehováranie k sexu v prípade nezájmu partnera/partnerky **môže súvisieť s nátlakom k sexu.**

Graf 4: Odmietanie sexu, keby museli partnera/partnerku k sexu dlho prehovárať (keby nemal/a záujem o sex) podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

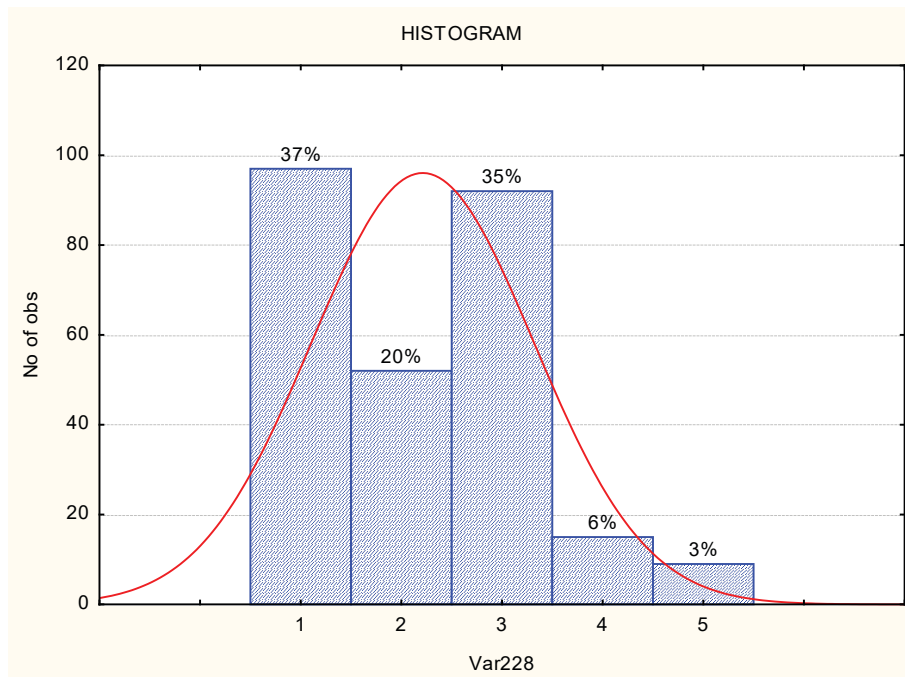

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

Vo vzťahu k rizikovým aspektom sme zisťovali, **či by respondenti/respondentky** odmietli sex, keby nemali možnosť spoľahlivej ochrany. Najčastejšie účastníci a účastníčky **výskumu** odpovedali „určite áno“ – 37 % z nich (graf č. 5). Ďalších 20 % zvolilo odpoveď „áno“. Strednú odpoveď na škále vyznačilo 35 % opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl. Spolu 57 % by sex bez spoľahlivej ochrany odmietlo a naopak, spolu 9 % nepovažuje spoľahlivú ochranu za dôležitú vzhľadom na morálne schvaľovanie sexu. Priemer bol 2,2 (tab. č. 1).

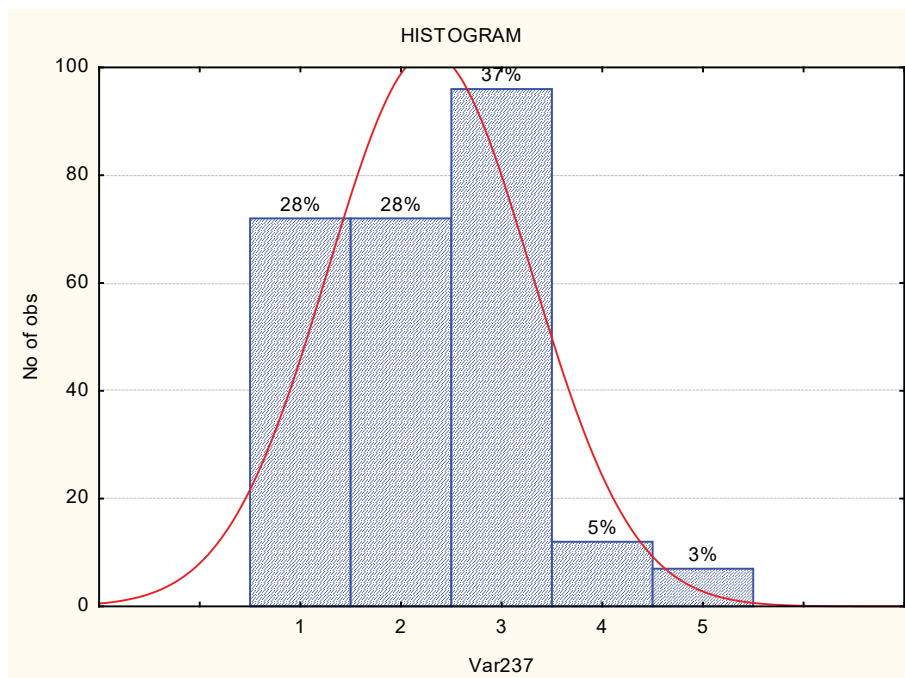
Graf 5: Odmietanie sexu, keby nemali možnosť spoľahlivej ochrany podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

Odmietli by opýtané osoby sex, keby partnera/partnerku dobre nepoznali? Odpovede opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl na túto otázku sú prezentované v grafe č. 6. Najčastejšie bola zvolená stredná odpoveď na škále – vyznačilo ju 37 % účastníkov a účastníčok výskumu. 28 % uviedlo odpoveď „určite áno“ a ďalších 28 % „áno“. Ukazuje sa, že spolu 56 % učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl by sex s neznámym/ou partnerom/partnerkou odmietlo a naopak, pre 8 % opýtaných osôb by to, že partnera/partnerku dobre nepoznajú prekážka k súhlasu so sexom nebola. Priemer bol 2,3 (tab. č. 1).

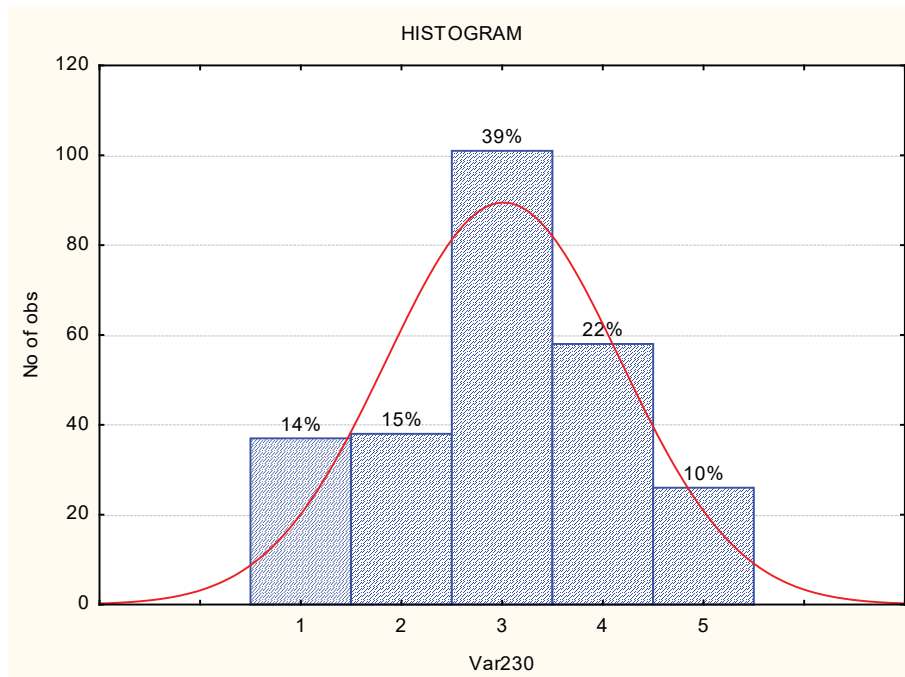
Graf 6: Odmietanie sexu, keby partnera/partnerku dobre nepoznali podľa opýtaných učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

Nakoľko je prijateľný pre opýtaných učiteľov a učiteľky špeciálnych základných škôl sex s partnerom/partnerkou, ktorý/á mal/a viac predošlých sexuálnych skúseností (vzťahov alebo kontaktov)? Z grafu č. 7 možno vidieť, že pre menej ako polovicu respondentov a respondentiek (spolu 32 %) predchádzajúce sexuálne skúsenosti partnera/partnerky nepredstavujú prekážku pre realizáciu sexu s ním/s ňou – 22 % uviedlo odpoveď „nie“ (t. j. že by neodmietli sex, keby partner/partnerka mal viac predošlých sexuálnych skúseností) a ďalších 10 % by to neodmietlo „určite“. Priemer bol 2,99 – tab. č. 1. Naopak, spolu 29 % by sex so sexuálne skúseným/ou partnerom/partnerkou odmietlo a 39 % zvolilo strednú odpoveď na škále, čo bola **zároveň** aj najčastejšie zvolená odpoveď.

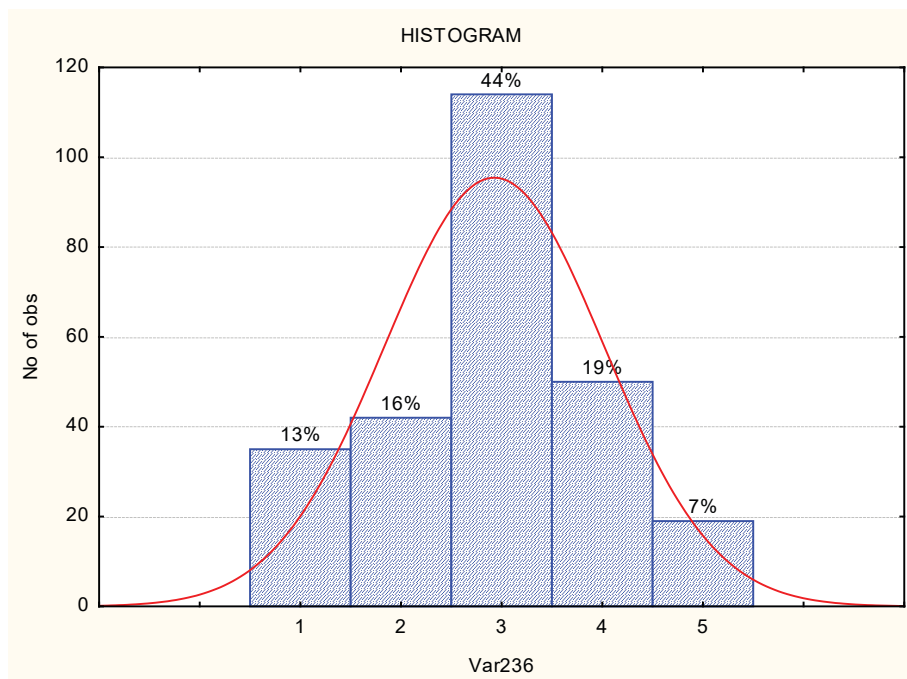
Graf 7: Odmietanie sexu, keby mal/a partner/partnerka viac predchádzajúcich sexuálnych skúseností podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

V grafe č. 8 je prezentované percentuálne zastúpenie odpovedí opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl na otázku, či by odmietli sex s takým/takou partnerom/partnerkou, s ktorým/ktorou by nechceli zostať trvale spolu (v trvalom vzťahu). Najčastejšou odpoveďou bola opäť stredná odpoveď na škále (44 %). Spolu 26 % opýtaných osôb nepovažuje perspektívu trvalého vzťahu za dôležitú morálnu podmienku pre schvaľovanie sexu a naopak, spolu 29 % by odmietlo sex s partnerom/partnerkou, keby s ním/ňou nechceli zostať trvale spolu. Priemer bol 2,9.

Graf 8: Odmietanie sexu, keby s partnerom/partnerkou nechceli zostať trvale spolu podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

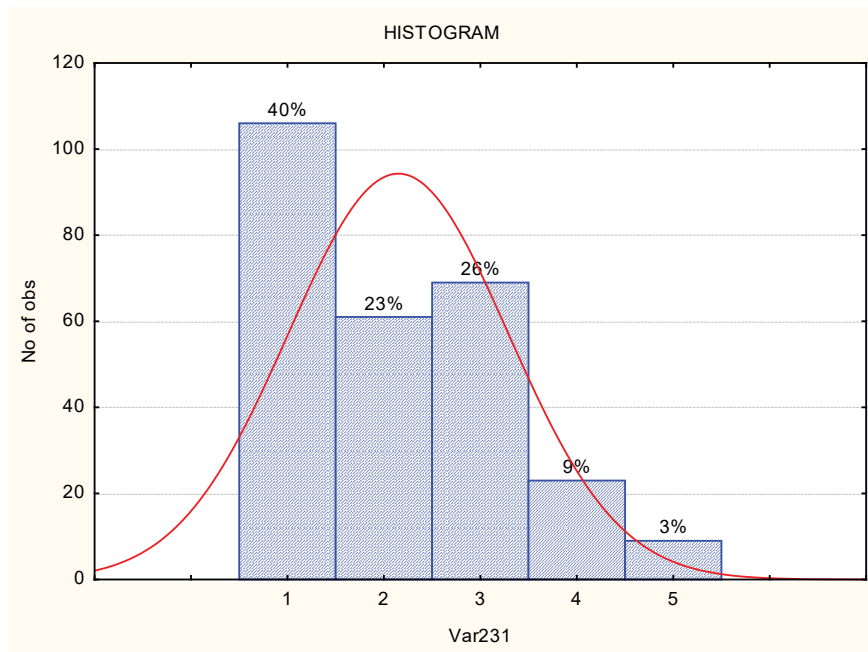
Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

V rámci dvoch ďalších otázok sme sa u účastníkov a účastníčok výskumu zamerali na zisťovanie toho, či by odmietli sex, keby ich nemiloval partner/partnerka (graf č. 10) alebo, keby oni nemilovali partnera/partnerku (graf č. 9). Ukazuje sa, že v morálnych preferenciách prevláda odmietanie sexu bez lásky (či už vlastnej alebo partnerovej).

Z grafu č. 10 ja zjavné, že viac ako polovica respondentov a respondentiek (spolu 63 %) by sex s partnerom/partnerkou, ktorý/á by ich nemiloval/a, odmietla. Naopak, láska partnera/partnerky nie je pre sex s ním/ňou dôležitá pre 10 % opýtaných osôb (spolu). Stredná odpoveď na škále bola vyznačená u 27 % opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl. Priemer bol 2,12 (tab. č. 1).

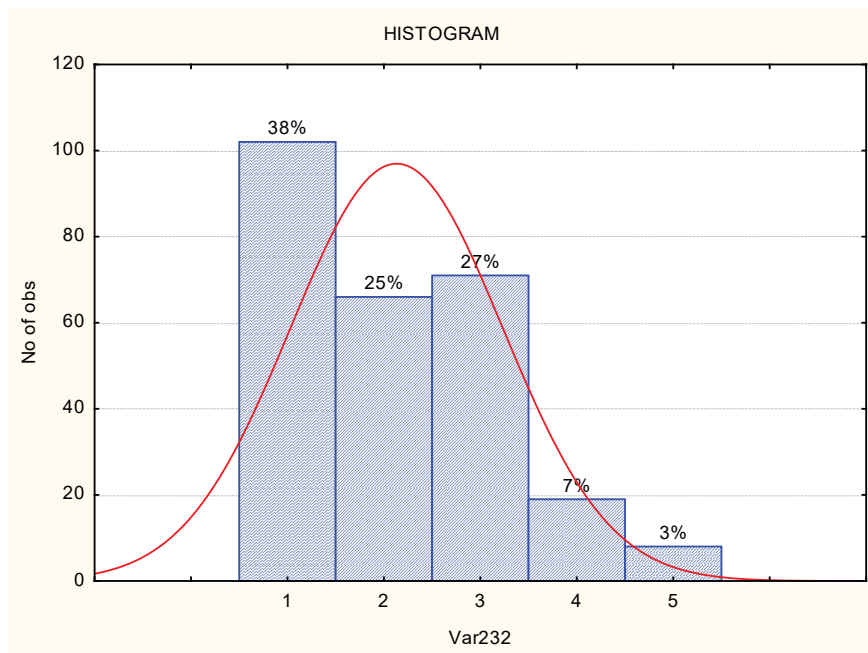
Keby partnera/partnerku nemilovali respondenti a respondentky (graf č. 9), tak u 63 % by to bol dôvod pre odmietnutie sexu s ním/ňou, a naopak, pre 12 % z nich láska k partnerovi/partnerke nie je morálnou podmienkou pre schvaľovanie sexu s ním. Strednú odpoveď na škále vyznačilo v tejto otázke 26 % opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl. Priemer bol 2,13 (tab. č. 1).

Graf 9: Odmietanie sexu, keby partnera/partnerku nemilovali podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

Graf 10: Odmietanie sexu, keby ich nemiloval/a partner/partnerka podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

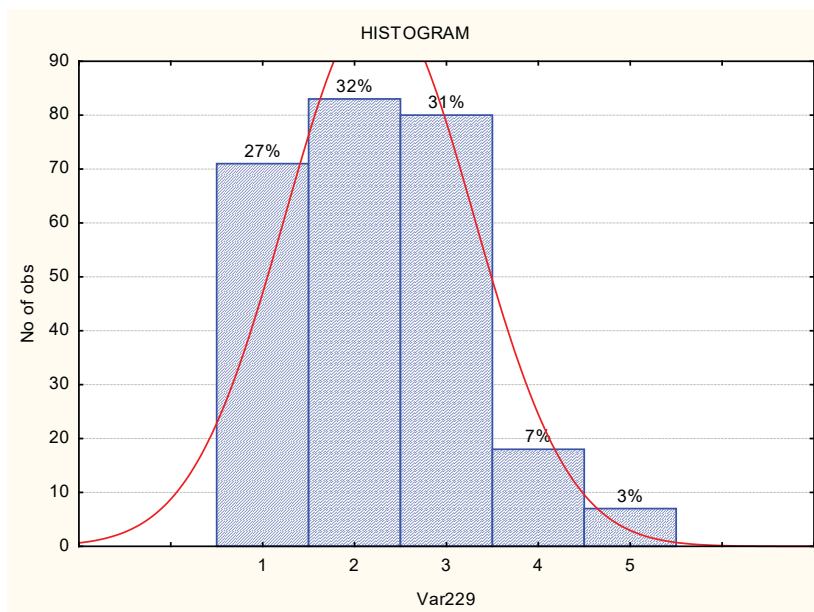
Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

Vo vzťahu k hedonistickým sexuálnym hodnotám, ale aj rizikovosti sexuálneho správania sme sa účastníkov a účastníčok výskumu pýtali aj na to, či by odmietli sex, keby to bol sex len pre vlastné fyzické potešenie alebo keby partner/partnerka nemal/a v sexe žiadne potešenie zo sexu?

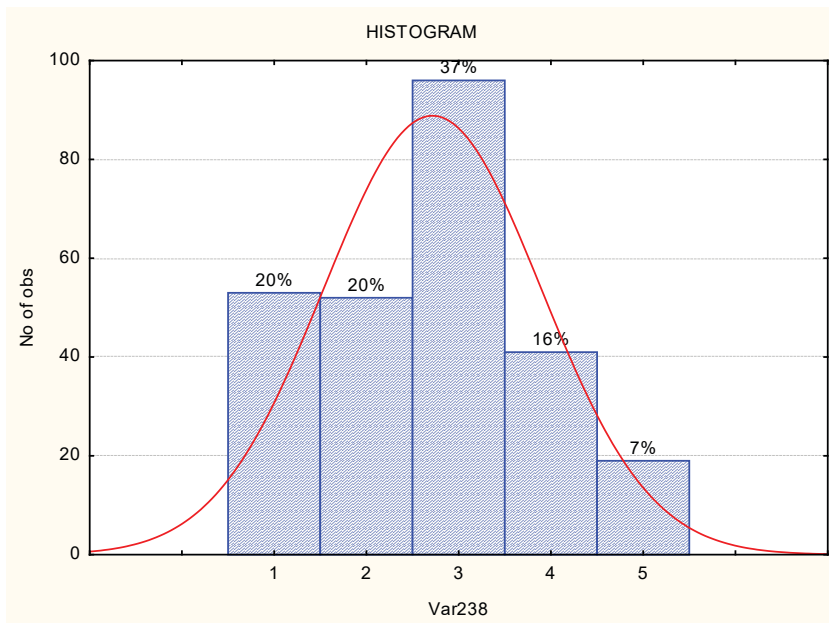
V grafe č. 12 sú prezentované odpovede opýtaných učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl na schvaľovanie sexu výlučne pre fyzické potešenie. Možno vidieť, že najčastejšie zvolili respondenti a respondentky opäť strednú odpoveď na škále (37 %). 40 % (spolu) opýtaných osôb sex len pre fyzické potešenie schvaľuje a naopak, 23 % takýto sex neschvaľuje. Priemer bol 2,7 (tab. č. 1). Na základe uvedeného sa ukazuje, že približne pre jednu pätinu respondentov a respondentiek je morálne prijateľný sex výlučne pre fyzické potešenie a možno u nich predpokladať hedonistické morálne pozadie.

Vo vzťahu k morálnemu (ne)schvaľovaniu sexu, keby v ňom partner/partnerka nemal/a žiadne potešenie (graf č. 11) sa ukazuje, že u viac ako u polovice opýtaných osôb je takýto sex odmietaný – spolu u 59 % respondentov a respondentiek. 31 % vyznačilo strednú odpoveď na škále a 10 % opýtaných osôb spolu by neodmietlo sex, keby v ňom ich partner/partnerka nemal žiadne potešenie, pričom 3 % z nich by taký sex neodmietli“ určite“. Priemer bol 2,3 (tab. č. 1). Ukazuje sa, že i keď viac ako polovica opýtaných učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl považuje sexuálne uspokojenie partnera/partnerky za dôležité, tak ďalších 31 % má k tomu nevyhranený postoj (zvolilo strednú odpoveď na škále) a pre 10 % je sex morálne prijateľný aj za takých okolností, ak v ňom partner/partnerka nemá žiadne potešenie.

Graf 11: Odmietanie sexu, keby v sexe partner/partnerka nemal/a žiadne potešenie podľa opýtaných učiteľov a učiteľiek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

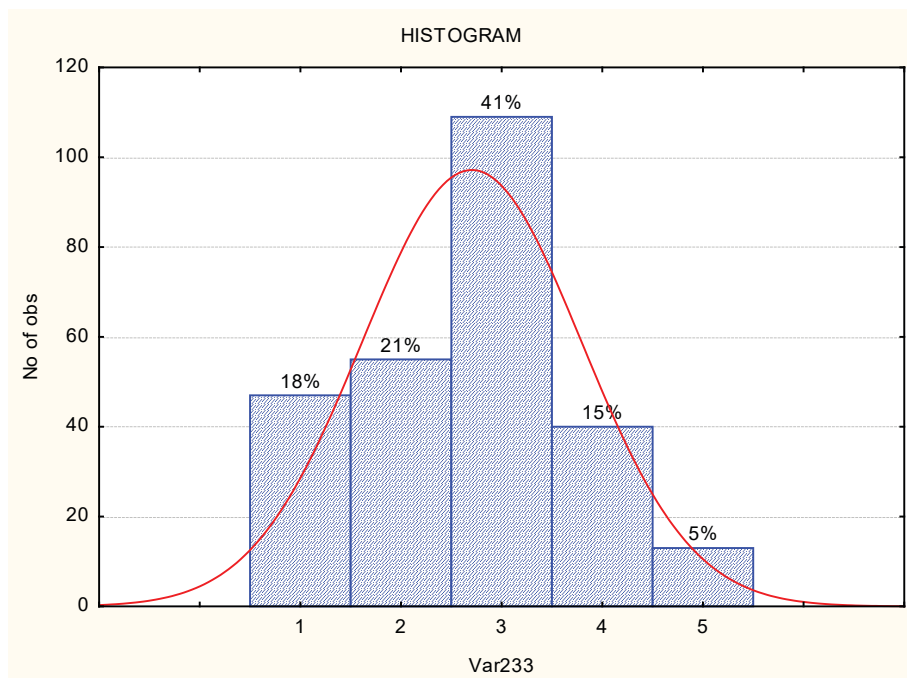
Graf 12: Odmietanie sexu, keby to bol sex výlučne pre fyzické potešenie podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

Nakoľko je dôležitá fyzická atraktivita partnera/partnerky pre schvaľovanie sexu s ním/ňou? Percentuálne zastúpenie odpovedí opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl na túto otázku je prezentované v grafe č. 13. Sex s partnerom/partnerkou, ktorý/á by nebol/a fyzicky atraktívny/a by odmietlo spolu 39 % opýtaných osôb (18 % vyznačilo odpoveď „určite áno“ a 21 % „áno“) a pre ďalších 20 % atraktivita partnera/partnerky ako podmienka na schvaľovanie sexu dôležitá nie je (15 % vyznačilo odpoveď „nie“ a 5 % „určite nie“). Najčastejšie – 41 % opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl uviedlo strednú odpoveď na škále. Priemer bol 2,7 (tab. č. 1).

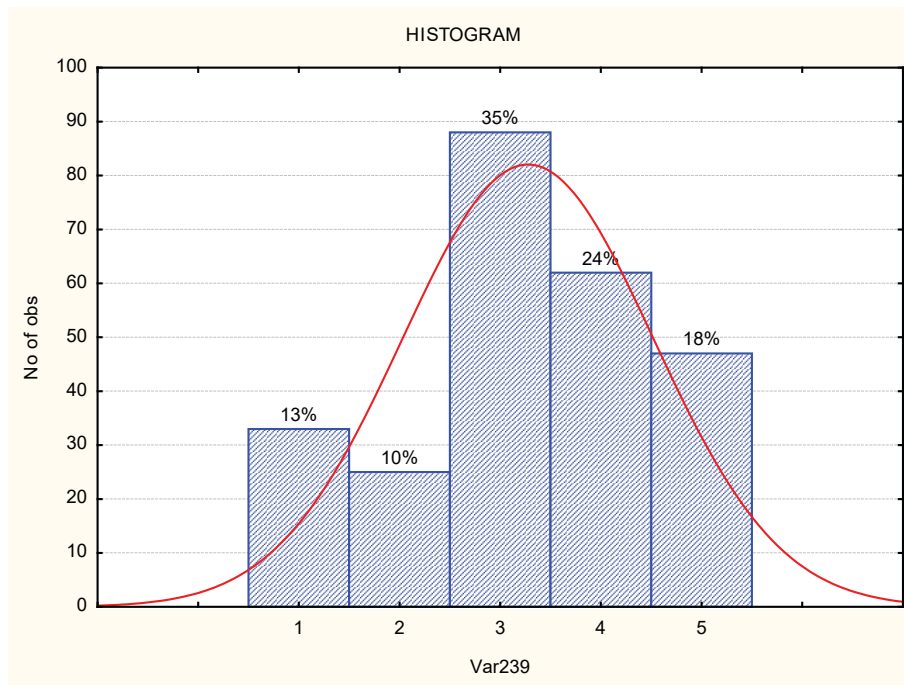

Graf 13: Odmietanie sexu, keby partner/partnerka nebol fyzicky atraktívny/a podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

Keby sex vylučoval reprodukciu, bol by to pre opýtaných/é učiteľov a učiteľky špeciálnych základných škôl dôvod pre odmietnutie sexu? V poslednom prezentovanom grafe č. 14 sa nachádza percentuálne zastúpenie odpovedí účastníkov a účastníčok výskumu na túto otázku. Pre 42 % (spolu) respondentov a respondentiek je prijateľný sex, ktorý by vylučoval reprodukciu (24 % z nich vyznačilo odpoveď „nie“ a 18 % „určite nie“). Naopak, 23 % opýtaných osôb by odmietlo sex, ktorý by reprodukciu vylučoval. Zvyšných 35 % respondentov a respondentiek vyznačilo strednú odpoveď na škále, ktorá bola opäť u opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl najčastejšie zvolenou odpoveďou. Ukazuje sa, že spojenie sexu s reprodukciou je u necelej štvrtiny opýtaných osôb stále morálnym ideálom v oblasti sexuality. Priemer bol 3,3 (tab. č. 1).

Graf 14: Odmietanie sexu, keby sex vylučoval reprodukciu podľa opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl

Legenda: 1 – určite áno, 2 – áno, 3 – niečo medzi (možno áno, možno nie), 4 – nie, 5 – určite nie

ZÁVER

Morálnym ideálom u opýtaných osôb je sex s takým partnerom/partnerkou, ktorý/é je verný/á, milujúci/a (a ktorého/ktorú aj oni milujú) ako aj voľný/á (bez manželských záväzkov). Pre morálne schvaľovanie sexu sa ako dôležitá ukazujú aj sexuálna spokojnosť partnera/partnerky, jeho/jej poznanie (t. j. že partnera/partnerku dobre poznajú) a taktiež spoľahlivá ochrana. Výsledky však naznačujú pomernú diverzitu v preferenciách, ktoré sa týkajú morálnych podmienok (ne) schvaľovania sexu u učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl. Uvedené je v súlade s našimi zisteniami (Marková, 2015(a,b)), podľa ktorých sú láska a vernosť dominantne považované za najdôležitejšie hodnoty, i keď sa rovnako ako v tu prezentovaných výsledkoch ukazuje dvojaký morálny štandard pri posudzovaní vlastnej a partnerovej sexuality – ako morálna podmienka pre schvaľovanie sexu je dôležitejšia vernosť partnera/partnerky ako vlastná vernosť.

Celkovo sme zaznamenali vysoké zastúpenie odpovedí na strednej odpovedovej škále (odpoveď „niečo medzi“), čo by mohlo poukazovať na význam iných (napr. situačných) faktorov pri posudzovaní morálnosti sexu – pri mnohých položkách môže byť pre účastníkov a účastníčky výskumu podstatná miera výskytu posudzovaného sexuálneho správania, resp. jeho ďalšie okolnosti.

Na základe výsledkov možno zhrnúť, že prevažne odmietaný je sex s takým/ou potenciálnym/ou partnerom/partnerkou, ktorý/á bol neverný/á a tiež ktorý/á je

zadaný/á (ženatý, vydatá), sex bez lásky (vlastnej či partnerovej), bez spoľahlivej ochrany, sex s partnerom/partnerkou, ktorého/ktorú dobre nepoznajú alebo ktorý/á v sexe nie je spokojný/á (keby v sexe partner/partnerka nemal/a žiadne potešenie).

Síce viac odmietaná ako schvaľovaná (ale len u menej ako polovice opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl) je vlastná sexuálna nevera, ale aj sex výlučne pre fyzické potešenie, sex s partnerom/partnerkou, ktorý/á nie je fyzicky atraktívny/a alebo s ktorým/ktorou by nechceli trvalo zostať spolu, či s takým/takou partnerom/partnerkou, ktorý/á nemá záujem o sex (treba ho/ju k sexu dlho prehovárať).

Na druhej strane, z morálneho hľadiska je viac schvaľovaný ako odmietaný (ale nie dominantne, t. j. u menej ako polovice opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl) sex bez spojenia s reprodukciou a tiež viaceré predošlé sexuálne skúsenosti partnera/partnerky. Vo výskume (Marková, 2015(b) sme zistili, že sexuálne neskúsený/á partner/partnerka už nie je dominujúcim morálnym ideálom pre opýtané osoby (59 % **študentov a študentiek**) v porovnaní s opýtanými učiteľmi a učiteľkami **špeciálnych základných škôl, u ktorých** 32 % schvaľuje sex s partnerom/partnerkou s viacerými predchádzajúcimi sexuálnymi skúsenosťami. Celkovo sa pri komparácii s respondentmi a respondentkami z nášho skoršieho výskumu⁶ (Marková, 2015(b) ukazujú konzervatívnejšie morálne preferencie u opýtaných učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl, čo (okrem iného) súvisí s vekovým rozložením súborov a s tým, že v prvom výskume (Marková (2015(a,b) výskumný súbor tvorili študenti a študentky univerzít.

Tieto výsledky sú však len čiastkovou výskumnou sondou do sexuálnej morálky u učiteľov a učiteliek špeciálnych základných škôl. Ďalšie analýzy predovšetkým vo vzťahu k súvislostiam so sexuálnou morálkou v oblasti sexuality osôb s mentálnym postihnutím budú nasledovať.

ZOZNAM LITERATÚRY

- LIŠTIAK MANDZÁKOVÁ, S. 2013a. *Sexuální a partnerský život osob s mentálním postižením*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0502-9.
- LIŠTIAK MANDZÁKOVÁ, S. 2013b. Sexuality and Sex Education in Individuals with an Intellectual Disability in Social Care Institutions. In: Salehi, A. (Ed.) *Developmental Disabilities – Molecules Involved, Diagnosis, and Clinical Care*. Croatia: Published by InTech, 2013, p. 107-144. ISBN 978-953-51-1177-1.
- LIŠTIAK MANDZÁKOVÁ, S. – MARKOVÁ, D. 2013(a). Morálne posudzovanie autostimulácie u osôb s mentálnym postihnutím (Moral assessment of masturbation in persons with intellectual disabilities). In: *PROSOPON: European Humanities and Social Studies*, No. 2, Poľsko, 2013, p. 305-316. ISSN 1730 – 0266.
- LIŠTIAK MANDZÁKOVÁ, S. – MARKOVÁ, D. 2013(b). Etické, právne a špeciálno-pedagogické kontexty genitálnych sexuálnych aktivít osôb s mentálnym postihnutím (Ethical, legal and special pedagogical contexts of genital sexual activities of people with intellectual disabilities). In: *Humanum: Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne*, No. 11, 2, 2013, p. 169-178. ISSN 1898-8431.
- MANDZÁKOVÁ, S. 2010. Postoje interdisciplinárneho tímu odborníkov k sexualite osôb s ťažším mentálnym postihnutím. In: FRANIOK, P. KOVÁŘOVÁ R. (Eds.).

6 Výskumný súbor tvorili českí/é a slovenskí/é denní/é a externí/é študenti a študentky na univerzitách (n=1022).

Reflexe současných trendů ve speciální pedagogice: sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra speciální pedagogiky, 2010, s. 251-269. ISBN 978-80-7368-942-1.

- MANDZÁKOVÁ, S. 2011. *Kvalita sexuálneho a partnerského života osôb s ťažším mentálnym postihnutím.* Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. ISBN 978-80-555-0455-1.
- MANDZÁKOVÁ, S. 2012. Vplyv vybraných faktorov na postoje odborných zamestnancov domovov sociálnych služieb k sexualite klientov s ťažším mentálnym postihnutím. In: *Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky*, 2012, roč. 22, č. 4, s. 306-325. ISSN 1211-2720.
- MANDZÁKOVÁ, S., HORŇÁK, L. 2009. *Sexuálna výchova a príprava na partnerstvo osôb s mentálnym postihnutím.* Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. ISBN 978-80-8068-935-3.
- MARKOVÁ, D. 2015(a). *Moral values in sexual and partner relationships.* Ljubljana: KUD Apokalipsa and Central European Research Institute **Søren Kierkegaard**, 2015. ISBN 978-961-6894-67-8.
- MARKOVÁ, D. 2015(b). *Sexual morality in Slovakia and the Czech Republic.* Ljubljana: KUD Apokalipsa and Central European Research Institute **Søren Kierkegaard**, 2015. ISBN 978-961-6894-68-5.
- MARKOVÁ, D. – LIŠTIAK MANDZÁKOVÁ, S. 2015. *Sexuálna morálka a mentálne postihnutie.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 200. ISBN 978-80-555-1370-6.
- MARKOVÁ, D. – LIŠTIAK MANDZÁKOVÁ, S. 2013. Morálne postoje k reprodukcii mužov a žien s mentálnym postihnutím - etické a špeciálnopedagogické kontexty. In: LIŠTIAK MANDZÁKOVÁ, S. – MARKOVÁ, D. – HORŇÁK, L. (Eds.). *Sexualita a postihnutie.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 307- 341. ISBN 978-80-555-0981-5.
- MARKOVÁ, D. – MANDZÁKOVÁ, S. 2011. *Postihnutá sexualita alebo ľudské sexuálne príbehy? : O sexualite a sexuálnej výchove osôb s mentálnym postihnutím.* Nitra: Garmond, 2011, s. 200. ISBN 978-80-89148-72-1.

Dionýz Ordódy

Tomáš Florián

St. Elizabeth University of Health and Social Work in Bratislava

Poskytovanie komplexných služieb
v rámci komunitnej a terénnej
sociálnej práce ako prevencia
pred záškoláctvom a delikvenciou
u rómskych detí a mládeže v osade
Plavecký Štvrtok / *Provide comprehensive
services within the community and field social
work for the prevention of truancy and delinquency
among Roma children and youth in the village
Swimming Thursday*

Abstract

Roma are an ethnic group whose ancestors came from India. They left their original homeland in several waves during 9-10. century. Characterized Roma as an ethnic group has tried several ethnographers. Horváthová characterizes Gypsies - Roma read: „Gypsies are exterritorial, an ethnic group living in inoetnickom environment as an internally differentiated diaspora.” (1964, In: Koteková, Šimová, Gecková 1998, p. 46.) Dubayová this definition adds: „They are incomplete predtriednou ethnic formation. „(2001, p. 50.) in 1971, in London met Roma representatives from each country and founded the World Romani Union. They agreed on a uniform labeling of his ethnic group - the Roma. They agreed on a unified grammar of the Roma language and approved the use of its own flag and anthem. Roma have become a nation, nationality. (Cangár, 2002) According to experts, lives in a world about 12 million Roma. Of the eight million living in Europe. In absolute terms, most of the Roma live in Romania (1.8 to 2.8 mil.). Calculated to the population of the country, however, have the largest Roma community in the world, along with Bulgaria, Slovakia and Macedonia (8-9%). (M. Vašečka, 2000).

Keywords: Roma, chikdren, social work.

KTO SÚ TO RÓMOVIA?

Rómovia sú etnická skupina, ktorých predkovia pochádzali z Indie. Svoju pravlasť opúšťali vo viacerých vlnách v priebehu 9-10. storočia. Charakterizovať Rómov ako etnikum sa pokúšalo viacero etnografov. Horváthová charakterizuje Cigánov – Rómov takto: „Cigáni sú exteritoriálna, etnická skupina žijúca v inoetnickom prostredí vo forme vnútorne diferencovanej diaspóry.“ (1964, In: Koteková, Šimová, Gecková 1998, str. 46.) Dubayová túto definíciu dopĺňa: „Sú neúplnou predtiednou etnickou formáciou.“ (2001, str. 50.) V roku 1971 sa v Londýne stretli rómski zástupcovia jednotlivých krajín a založili Svetovú rómsku úniu. Dohodli sa na jednotnom označovaní svojho etnika – Rómovia. Zhodli sa na jednotnej gramatike rómskeho jazyka a schválili používanie vlastnej vlajky a hymny. Rómovia sa stali národom, národnosťou. (Cangár, 2002) Podľa odborníkov žije vo svete približne 12 miliónov Rómov. Z toho osem miliónov žije v Európe. V absolútnych číslach žije najviac Rómov v Rumunsku (1,8 – 2,8 mil.). V prepočte na počet obyvateľov krajiny však vykazujú najväčšiu rómsku komunitu na svete Slovensko spolu s Bulharskom a Macedónskom (8-9 %). (M. Vašečka, 2000).

HISTÓRIA RÓMOV

Pravlasť Rómov je India. Predkovia Rómov prináležali k pôvodnému obyvateľstvu tohto subkontinentu. Odlišovali sa od väčšiny telesnou konštrukciou a hlavne farbou pleti (mali tmavšiu pleť) . Už v ich vlasti im kočovanie pomáhalo uplatniť remeselné zručnosti.

Z Indie emigrovali Rómovia pravdepodobne kvôli obžive. Emigrácia však nebola taká jednoduchá. Trvala veľa storočí. Indiu opúšťali vo vlnách. Sú historici (napr. Daniels), ktorí tvrdia, že boli v Malej Ázii a v Egypte už 1 000 rokov pred Kristom. Dnes ich nájdeme na celom svete. Do Európy prišli pred rokom 1 000. Prišli sem cez dnešné Turecko. V súčasnej rómčine nachádzame slová, ktoré majú slovný základ v trinástich rôznych jazykoch. Dá sa usudzovať, že sa Rómovia dlhšiu dobu zdržovali v dnešnom Iráne. Najviac slov však prevzali z gréčtiny a z jazykov Balkánskeho polostrova. Na Balkánskom polostrove sa niektoré skupiny usadili natrvalo.

Prvá zmienka o Rómoch v Európe pochádza z roku 1068. V tej dobe sa pohybovali po strednej Európe v pomerne veľkých skupinách, vedení starejšími (dnešní vajdovia). Zaujímavá je cesta „kráľa“ Sindela s vajdami (vojvodami) Panuelom, Michalom a Ondrejom, ktorí získali dva ochranné listy nemeckého cisára a českého kráľa Žigmunda. Dokonca v roku 1422 získali i list (ochranný glejt) od pápeža Martina V., v ktorom bolo vajdovi Ondrejovi prikázané, aby on a jeho druhovia putovali ako kajúnci po Európe sedem rokov. Z toho im vyplynul nárok na pomoc, ochranu a almužnu. Priaznivé prijímanie Rómov v Európe však netrvalo dlho. Cirkev skoro odhalila falošných kajúcnikov. V roku 1427 ich parížsky arcibiskup exkomunikoval – vylúčil z cirkvi. Okrem toho ich podozrievali, že špehujú v prospech Turkov a že zakladajú požiare. Z pútnikov sa stávajú štvanci. Sú vypovedaní zo zeme, mučení, beztrestne zabíjaní, prípadne využívaní na nútených prácach.

RÓMOVIA NA SLOVENSKU

Prvé konkrétne zmienky o Rómoch na našom území pochádzajú zo 14. storočia. Spišskonovoveský richtár Ján Kunch sa zmieňuje o potulujúcich sa Rómoch na majetkoch rodiny Mariássyovcov. Prvý uvádzaný rok v súvislosti s Rómami je rok 1329, kde ich spomína Szabolcs – Szatmárska župa.

Prvé skupiny Rómov sa po etnicky heterogénnom Uhorsku pohybovali nenápadne a bez problémov a začleňovali sa do majoritnej spoločnosti. Na začiatku 15. storočia zaplavila Panónsku nížinu nová, obrovská migračná vlna Rómov, ktorá pôsobila veľmi okázalo a ktorá sa dôrazne dožadovala materiálnej podpory, na základe už spomínaného listu pápeža Martina V. V roku 1417 prešli najväčšie skupiny na čele s kráľom Sindelom od Budína cez Košice až do Prešporku, kde sa rozdelili na dve časti. Rómske kováčske remeslo, oprava zbraní a výroba nábojov, našli bohaté uplatnenie vďaka vojne Uhorska proti Turecku. To spôsobilo vysoko početný výskyt Rómov v celej strednej a východnej Európe. V roku 1423 údajne získali od cisára Žigmunda Luxemburského na Spiši ochranný gleit, vďaka ktorému sa mohli slobodne usadzovať na spomínanom území.

V 17. storočí sa postoj obyvateľov Uhorska k Rómom mení. Uhorsko je vyčerpané tureckou okupáciou a protihabsburskými povstaniami a stáva sa zaostávajúcou krajinou. Výrazne vzrástol počet „cudzích“ Rómov a možnosti obživy sa zhoršovali. Začali sa hromadiť sťažnosti na množiace sa krádeže koní, na ohrozovanie domáceho obyvateľstva krádežami potravín, poľných plodín, na prenášanie chorôb atď. V dôsledku toho sa množili zákazy vstupu Rómov na územie jednotlivých stolíc a miest.

Mier po ukončení tureckej okupácie a po poslednom protihabsburskom povstaní umožnil pristúpiť k rekonštrukcii spustošenej zeme a zavádzať nové metódy do spravovania krajiny, aj do riešenia rómskej problematiky. O to sa najviac pokúšali osvietenský panovníci – Mária Terézia a Jozef II. Počas ich panovania prišlo k zmene diskriminačného charakteru rómskej politiky. Obaja panovníci sa pokúšali asimilovať Rómov na normálnych občanov monarchie a prijali viaceré legislatívne opatrenia, ktoré nariaďovali Rómom usadiť sa, platiť dane a povinnosť slúžiť miestnym zemepánom. Ide tu o prvý pokus asimilovať Rómov na území dnešného Slovenska. Tieto opatrenia predstavovali prvý krok smerom k definitívnemu usadeniu Rómov, čo sa stalo dôležitým rysom, ktorý dodnes odlišuje Rómov zo strednej a východnej Európy od Rómov žijúcich v západnej Európe. Hoci tieto opatrenia sledovali často násilnú asimiláciu Rómov, boli zároveň prvým krokom na ceste k chápaniu Rómov ako občanov štátotvorného národa a k zastaveniu ich perzekúcií.

Prvá Československá republika (1918-1938) prijala legislatívu, ktorá obmedzovala mobilitu a občianske práva Rómov. Existenčné podmienky Rómov sa výrazne zhoršili počas II. svetovej vojny. Rómovia sa, podobne ako Židia, stali terčom diskriminačnej legislatívy a vyhladzovania. Počas obdobia holocaustu bolo zavraždených v koncentračných táboroch približne pol milióna Rómov z celej Európy. Bolo to určite najbrutálnejšie chladnokrvne plánované vyvražďovanie Rómov vôbec.

V dokumentárnom filme, ktorý nakrútil V. Politikovič hovorí jedna Rómka, ktorá prežila hrôzy koncentračného tábora o tom, ako dozorca koncentračného tábora rozdal skupine žien mydlá na sprchovanie a poznamenal, že si mydlá môžu nechať, lebo sú vyrobené z ich vlastných detí.

Počas existencie Slovenského štátu boli práva Rómov do značnej miery obmedzené. Okrem iného mali zakázané zdržiavať sa na verejných priestranstvách a používať verejnú dopravu. Museli presťahovať svoje obydlia do vzdialenosti najmenej dvoch kilometrov od všetkých verejných ciest. Toto nariadenie malo za následok zakladanie mnohých rómskych osád mimo dosahu infraštruktúry.

Socialistický režim prijal koncepcie a opatrenia zamerané na asimilovanie Rómov a eliminovanie ich etnických špecifik. Tieto opatrenia zanechali dedičstvo, ktoré ovplyvňuje socio-ekonomické postavenie Rómov aj v súčasnom období transformácie. Rómovia nemali právo na vlastné kultúrne aktivity. Vydávanie rómskych kníh a časopisov a spievanie rómskych piesní na školách boli zakázané. V roku 1945 boli vládou zriadené tzv. pracovné tábory pre asociálne osoby a zaháľáčov, ktorými sa mysleli predovšetkým Rómovia. V rokoch 1945-1953 prešlo týmito tábormi viac ako 9000 ľudí. V dokumentárnom filme P. Korca, jeden z Rómov rozpráva príbeh o tom, ako ho príslušníci štátnej bezpečnostnej služby zastavili, keď sa vracal domov z obchodu a násilne odvedli do pracovného tábora, ktorý budoval na východnom Slovensku železničnú trať. V roku 1959 vláda odštartovala násilnú kampaň proti kočovníctvu Rómov a vypracovala plán na rozptýlenie a presunutie Rómov, ktorý mal za cieľ presídliť Rómov z oblastí na východnom Slovensku do Čiech. Tento program sa nepodarilo celkom uskutočniť, hoci niektoré rodiny boli násilou presídlené do Čiech. V roku 1968 sa situácia o niečo zmiernila. Ale po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy sa represívne opatrenia opäť zaviedli so zvýšenou intenzitou. Niektoré z najstriktnejších protirómskych opatrení boli prijaté v 80-tych rokoch. Najznámejšie z nich zaviedlo sterilizačný program pre rómske ženy, v snahe obmedziť rast rómskej populácie. V rámci programu sa miestni zdravotnícki pracovníci pokúšali presvedčať rómske ženy, aby sa dali za finančnú kompenzáciu sterilizovať.

SÚČASNÁ DEMOGRAFICKÁ SITUÁCIA RÓMOV NA SLOVENSKU

Na Slovensku existujú viaceré odhady počtu rómskeho obyvateľstva, z ktorých niektoré sa pohybujú na úrovni 500 000 osôb a viac. Takéto odhady sú podľa B. Vaňa a E. Haviarovej nereálne. Vo väčšine prípadov nie sú známe žiadne informácie o vzniku týchto odhadov. Autori taktiež upozorňujú na rozdiel medzi pojmi etnikum a národnosť. Nie všetci Rómovia sa totiž hlásia aj k rómskej národnosti. V súčasnosti neexistujú žiadne oficiálne čísla o etnickom zložení obyvateľstva na Slovensku. Takéto výskumy boli po roku 1989 zakázané, lebo sú z dnešného pohľadu v rozpore s ľudskými právami. Rómovia si totiž väčšinou volia inú ako rómsku národnosť. Prevažne je to slovenská alebo maďarská. Ak zoberieme do úvahy, že posledný najpresnejší údaj o počte Rómov na Slovensku udáva sčítanie obyvateľov z roku 1980, pričom sa dá predpokladať, že zistený počet 200 000 je pod-

hodnotený najviac o 15 %, je zrejme, že v roku 1980 nežilo na Slovensku viac ako 230 000 Rómov. Pri zohľadnení špecifik a reprodukčného správania sa a z neho vyplývajúceho rastu rómskej populácie možno predpokladať, že v súčasnosti žije na Slovensku maximálne 390 000 Rómov. S najväčšou pravdepodobnosťou ich na Slovensku v roku 2002 žilo približne 370 000. Ide však stále iba o štatistické odhady. Podľa sociografického mapovania vlády z roku 2004 bolo Rómov v tomto období na Slovensku okolo 320 000. Prieskum uskutočnený predstaviteľmi okresných úradov štátnej správy v roku 1998 odhadol celkový počet rómskych osád na 591, čo je značný nárast oproti počtu 278 osád zistených v roku 1988. Podľa posledného sociografického prieskumu z roku 2004 anketári navštívili 1 087 obcí a miest. V nich bolo identifikovaných 1 575 osídlení rôzneho typu, v ktorých žijú komunity vnímané majoritou ako rómske. Z nich boli identifikované ako osídlenia lokalizované na okraji obce/mesta 338, za osídlenia priestorovo vzdialené alebo oddelené prírodnou alebo umelou bariérou 281 a za segregované osídlenia 149. Spolu bolo teda v roku 2004 na Slovensku 768 rómskych komunít - osád. Číslo je pre nás alarmujúce, pričom Štát a Cirkev by si mali uvedomiť rozsiahlosť charitatívno-misijného územia vyžadujúceho sociálnu intervenciu, ktoré sa často veľmi nelíši od misijných území Afriky a iných rozvojových krajín.

RÓMSKA RODINA

TRADIČNÁ INDICKÁ RODINA – ZDROJ TRADÍCIE RÓMSKEJ RODINY?

Medzi tradičnou rómskou rodinou a tradičnou indickou rodinou je mnoho podobností, ktoré sa nedajú prehliadnúť. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli priblížiť hlbšie indickú rodinu. Hlavným zdrojom informácií bola pre nás Anna Rácová (In: Hábovčíková, 1998). Tradičnú indickú spoločnosť charakterizuje život vo veľkorodinách. Veľkorodinu tvorí patrilineárna skupina osôb zložená z niekoľkých domácností. Žijú v nej rodičia so ženatými synmi a ich rodinami a niekedy aj so starými rodičmi a nevydatými dcérami. Majú spoločné obydlie, spoločný príjem a majetok, ktorý spoločne užívajú, spoločne si varia a spoločne sa zúčastňujú na všetkých obradoch sprevádzajúcich človeka od narodenia až do smrti. Hlavou veľkorodiny je najstarší muž, otec, ktorému ostatní musia prejavovať náležitú úctu. On spravuje rodinné financie, zastupuje rodinu navonok, je zodpovedný za sobáš detí, má za ne ekonomickú zodpovednosť. Ani postavenie najstaršej ženy – manželky, matky, babičky a svokry v jednej osobe – nie je zanedbateľné. Vďaka svojej životnej múdrosti a skúsenosti sa obyčajne teší úcte najbližších. Indická veľkorodina sa udržuje a prípadne rozrastá tým, že si synovia zakladajú vlastné rodiny, t.j. privedú si manželky do rodičovského domu. Rodina, ktorá má iba dcéry, sa usiluje, aby sa do nej priženil niektorý zo zaťov a pomohol im tak pri hospodárení. Na takúto úlohu sa však zriedka podujme chlapec s prestížnym postavením v danej spoločnosti. Na druhej strane takýto mladý muž prižením sa do manželkinej rodiny, ktorá má oproti jeho rodine zvyčajne vyššie postavenie, získava ako protihodnotu účasť na jej majetku a jeho deti sa stávajú dedičmi. V niektorých prípadoch sa veľkorodina z nejakého dôvodu rozpadne na jednotlivé domácnosti. I v takých prípadoch sa však v čase dôležitých rodinných udalostí, akými sú predovšetkým svadba a úmrtie, znovu schádza. Tradičné hinduistické manželstvo

má oveľa väčší význam ako len jednoduché spojenie muža a ženy v manželskom zväzku. Podľa hinduistických posvätných textov sa manželstvo považuje za súčasť dharmy, náboženskej povinnosti človeka, lebo jednotlivec bez manželského partnera je neúplný, a preto je neúplná aj obeta, ktorú prináša bohom. Manželstvo spája nielen telá, ale aj duše, a pretože duša zostáva nedotknutá aj po smrti tela, manželstvo je nezrušiteľné. Pravda, tento náboženský predpis dodržiavajú len vyššie kasty. Aj pre nízke kasty je monogamia normou a polygamia skôr odchýlkou od normy, ale uchylujú sa k nej, ak je žena frigidná, hašterivá, ak trpí na nevyliciteľnú chorobu, ale predovšetkým vtedy, ak je bezdetná. Muž si môže pribrať za ďalšiu manželku nielen slobodné dievča, ale aj vdovu alebo rozvedenú ženu. Rozvod sa však považuje za veľmi degradujúci, najmä vo vyšších kastách, preto sa rodina a príbuzní snažia udržať manželstvo za každú cenu. Ak sa rozvedená žena znovu vydá, musí spolu s novým manželom zaplatiť cenu za nevestu opustenému manželovi a nahradiť tak rodine prvého manžela výdavky na sobáš. Dokonca aj rodiča ženy, ktorá opustila manžela a znovu sa vydá, môžu od druhého manžela žiadať istú sumu za pripravenie druhej svadby. V polygamných rodinách má prvá manželka vyššie postavenie ako ostatné, deti sa však považujú všetky za legitímne a majú rovnaké práva. Muž si najčastejšie berie ďalšiu alebo novú manželku vtedy, keď mu prvá žena neporodí syna. Lebo syn je v hinduistickej rodine životnou aj náboženskou nevyhnutnosťou. Jeho úloha v rodine je nezastupiteľná, preto sa jeho narodenie víta s oveľa väčšou radosťou ako narodenie dcéry. Syn sa totiž stáva ekonomickou posilou rodiny, pracuje na ňu a keď sa ožení, privádza do rodiny ďalšiu pracovnú silu. Syn zachováva rod a je nositeľom rodinného mena. A iba syn môže za svojich rodičov vykonať pohrebné rituály, bez ktorých by sa ich duše neuvolnili z pozemskej existencie. Pravda, manželia si môžu syna aj adoptovať, obyčajne dieťa blízkych príbuzných, ale túto možnosť využívajú skôr rodiny z vyšších kást, ktoré majú na adopciu finančné prostriedky. Za adoptovaného syna sa môže považovať aj prirozený zať. V ostrom protiklade k postaveniu syna je postavenie dcéry. Dcéra rodinu ekonomicky veľmi zatažuje. Rodina ju vlastne vychováva ako pracovnú silu pre rodinu manžela, musí jej nájsť vhodného ženicha, musí znášať nesmierne náklady spojené s jej svadbou. Svadba má veľký spoločenský aj ekonomický dosah. Ťarchu výdavkov znáša najmä rodina nevesty a podľa ich výšky sa posudzuje pozícia rodiny na spoločenskom rebríčku. V nízkych kastách rodina ženicha za nevestu platí, čím pomáha jej rodine znášať bremeno svadobných výdavkov. Nie je bez zaujímavosti, že ak si rodina z nižšej kasty vylepší svoju ekonomickú situáciu, prestáva dávať alebo prijímať peniaze za nevestu (čo sa považuje za ukazovateľ nízkeho postavenia rodiny). Za ideálnych okolností deti pri výbere partnera rešpektujú vôľu rodičov. Poslušnosť detí voči rodičom je tak silná, že syn študujúci na Západe sa bez odvrávania príde do Indie oženiť s nevestou, ktorú mu rodičia za jeho neprítomnosti vybrali. Manželstvo sa považuje za náboženskú povinnosť človeka. Náboženstvo prikazuje postarať sa o rozvoj a pokračovanie rodu každého príslušníka. Grhastha - hospodár môže opustiť svoju rodinu a oddať sa duchovnému životu až vtedy, keď uzrie synov svojich synov. Pravdaže, India nekladá dôraz len na túto jeho stránku. Hľadajú naň aj ako na inštitúciu, ktorá spoločensky prijateľným spôsobom zabezpečuje sexuálne potreby partnerov. Sú totiž presvedčení, že starý mládenec bude žiť hriechom životom, aby uspokojil svoje telesné potreby. Rovna-

ko otec slobodného dievčaťa v puberte považuje jeho stav nevydatej ženy za ťažký hriech a spôsobuje mu nemálo starostí, lebo sa obáva, že prebúdzajúce sa sexuálne potreby by mohli dcéru viesť ku konaniu, ktoré by ju mohlo znevážiť. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa v Indii tradične sobášia ľudia veľmi mladí, vlastne ešte deti, a to dievčatá pred dosiahnutím puberty ako deväť až štrnásťročné a chlapci dvanásť až šestnásťroční. Indovia uprednostňujú sobáše pred pubertou nielen preto, že sa považujú za čistejšie (žena je ešte panna a neznečistila sa menštruáciou), ale aj z presvedčenia, že skorým sobášom sa uľahčí dievčaťu prechod spod vplyvu otca pod vplyv manžela a nevesta sa ľahšie prispôsobí životu u svokrovcov. Postavenie nevesty v rodine sa zlepšuje s narastajúcim počtom detí, najmä synov. Pravda, tradičná indická veľkorodina už nemá, najmä v mestách, takú váhu ako v minulosti. Pod vplyvom industriálnej spoločnosti a západných sociálnych myšlienok sa jej mladší členovia niekedy usilujú osamostatniť, zdráhajú sa ekonomicky prispievať na všetkých členov rodiny a hľadajú si zlepšiť najmä vlastné spoločenské postavenie. Napriek tomu je však pocit príbuzenskej spolupatričnosti v Indii oveľa silnejší než v západných spoločnostiach. Je ťažké odhadnúť, ako dlho ešte budú putá hinduistickej veľkorodiny odolávať tlakom modernej doby.

RÓMSKA RODINA NA SLOVENSKU VO SVETLE DOTERAJŠÍCH VÝSKUMOV

Rómska rodina na Slovensku je v európskom kontexte špecifická. Okrem prvkov kultúry, ktoré rómske etnikum prebralo od majoritnej spoločnosti, je rozhodujúcim dôvodom inštitucionálny prístup. Za posledných 50 rokov výrazne ovplyvnil vývoj rómskej rodiny, jej formy a funkcie. V prvých povojnových rokoch si osobitosti Rómov všimla etnografka Emília Horváthová. Rómskou rodinou sa zaoberala priamo (aj keď iba okrajovo, popri šírke záberu) v rozsiahlej štúdií *Život a kultúra rožkovianskych Cigánov*, ktorá bola publikovaná v periodiku *Slovenský Národopis*. V uvedenej štúdií charakterizuje rómsku rodinu asi takto : „...Kočovnú skupinu tvorila rodina, ktorá pozostávala z niekoľkých ženatých bratov, ich ženatých synov a detí. Takúto kočovnú skupinu nazývajú Cigáni, usadení v Rožkovanoch, „partija“. O záležitostiach celej takejto rodiny rozhodoval vajda.“ (Horváthová, E.: 1954, IN: Zuza Kumanová, 1998, str.18). Z citovaného vyplýva, že autorka chápe rodinu ako jednotku, ktorá patrí pod niečo väčšie – veľkorodinu. V závere štúdie autorka konštatuje, že rodina u Cigánov polokočovných a kočovných bola patriarchálna s jednotlivými párovými rodinami. Ďalej píše, že sa „partija“ delila na dve, alebo tri časti vtedy, keď sa priveľmi rozrástla. Najbližší príbuzní utvorili jednu „partiju“ a nová časť si tiež zvolila nového vajdu. Dôvodom na osamostatnenie sa teda nebol sobáš, ale nárast počtu rodín.

Eva Davidová vo svojej knihe „Bez kolíb a šiatrov“ (Davidová, E.: 1965) opisuje sexuálne správanie sa Rómov : „...dodnes sa u niektorých Cigánov na nižšej úrovni môže stretnúť aj s prípadmi krvismilstva, kde okrem obvyklých vzťahov žijú manželským životom napríklad otec s dcérou, matka so synom, alebo brat so sestrou ... je možné v tom pozorovať akési pozostatky skupinového manželstva...“ (Davidová, E.:1965, IN: Zuza Kumanová, 1998, str. 19). V 70tych rokoch sa venovala *Urbal Gypsie Study*, zameranej predovšetkým na zmenu spôsobu života a kultúry Rómov v Českom Krumlove. Všíma si ich akulturáciu a konštatuje : „

... Často dlhšie pretrvávajúca spoločenská izolácia v mestách spôsobuje dôležitosť extenzívnych rodín a príbuzenských zväzkov, avšak pozvoľne sa zmenšuje, aj keď je stále významná a oveľa viac rozhodujúca ako u necigánskej populácie ... „

(Davidová : 1986, IN : Kumanová, 1998, str.20.) V roku 1995 vyšla Eve Davidovej kniha „Cesty Romů“ . V pravom zmysle slova tu ide o vedecké pamäti, zaznamenávajúce podstatný vývoj Rómov aj ich spoločenského života. Rodine venovala kapitolu Rómska skupina – veľkorodina – rodina, tradícia a súčasnosť. V nej konštatuje, že základom rómskeho spoločenstva bola a je rodová inštitúcia, viažuca sa k špecifickým rodinným vzťahom. Podľa autorky pre väčšinu Rómov bola donedávna charakteristická patriarchálna veľkorodina. Túto veľkorodinu tvorí niekoľko základných rodín. Od skončenia II. svetovej vojny až po rok 1989 viedli miestne úrady štátnej správy evidenciu „občanov cigánskeho pôvodu“. Výskum z konca 70tych a začiatkom 80-tych rokov bol plne podriadený praxi a presadzovaniu politiky riešenia integrácie Rómov.

V rokoch 1982 – 1983 realizoval rezortný výskumný ústav ministerstva práce socio-štatistický výskum starostlivosti o spoločenskú integráciu „cigánskych občanov“. Výskum bol orientovaný prevažne na oblasť rómskej rodiny, predovšetkým existenciu a početnosť tzv. cigánskej veľkorodiny. Výsledkom výskumu bolo konštatovanie, že model veľkorodiny pretrváva predovšetkým u zaostalo žijúcich cigánskych občanov, pričom počet takýchto rodín je relatívne nízky. Výskum tiež ukázal, že je do náhradnej ústavnej výchovy zverovaný vysoký počet rómskych detí. Tie sú predovšetkým z rodín málo integrovaných. Pre prax bolo odporučené, aby boli deti z málo integrovaných rodín naďalej umiestňované do náhradnej výchovy. Všetko, čo vykazovalo odlišnosť od modelu správania sa majoritnej spoločnosti sa považovalo za patologické. Rómsku veľkorodinu hodnotili ako príčinu neintegrovanej. Koncom 80-tych rokov sa rozbehli ďalšie výskumy zamerané na rómsku rodinu. Posun nastal v tom, že výskum realizovalo pracovisko, ktoré malo v predchádzajúcom období skúsenosti s národnostnou problematikou – SAV v Košiciach. Nastal posun od striktno sociálneho k etnickému náhľadu. Zvolených bolo takmer 70 problémových okruhov – indikátorov rómskej rodiny. Medziiným k okruhom patrili tiež systém rodinno-rolových vzťahov, postavenie a rola ženy – matky v rodine.

RÓMSKA RODINA V SÚČASNOSTI

Davidová (1995) konštatuje, že etnosociálna štruktúra spôsobu života Rómov má na Slovensku svoje vývojové dimenzie. Aj keď veľmi zjednodušene, možno ju dichotomizovať na tradičnú a súčasnú. Ide o dynamický proces a prebiehajúce procesy premien spôsobu života a aj myslenia Rómov v tradičnom i novom prostredí, ktoré sa premietajú do nasledujúcich oblastí ovplyvňujúcich aj oblasť rodiny: individuálna (fyzické a duševné dispozície), materiálna (spôsob života – materiálne prejavy), spoločenská (spoločenské vzťahy – vnútorná i vonkajšia, sociálna a medzirodinná komunikácia) a duchovná (duchovná kultúra – hodnotové vzorce). tieto oblasti sú veľmi úzko spojené a existujú medzi nimi vzájomné vnútorné väzby. Na rodinu pôsobia však aj politické, ekonomické, sociálne a kultúrne

procesy. Rodina sa na zmenené podmienky snaží na jednej strane adaptovať, na strane druhej je však voči mnohým zmenám rezistentná a na vonkajšie podnety reaguje selektívne. V prípade rómskej populácie na Slovensku, teda aj rómskej rodiny, si musíme uvedomiť, že bola vystavená priamym vplyvom inštitucionálnych zásahov, čo ju do značnej miery ovplyvňovalo. Tieto zásahy často, menej alebo viac citlivo, zámerne alebo nechtiac, narúšali, a tak menili tradičné vzory rodinného správania Rómov. Pri deskripcii tradičnej rómskej rodiny bolo možné oprieť sa o veľké množstvo etnografického výskumného materiálu. Žiaľ, v prípade opisu súčasného rodinného správania nie je k dispozícii taký rozsiahly východiskový materiál. Okrem niekoľkých výskumov v posledných desaťročiach, zameraných konkrétne na skúmanie rómskej rodiny, je možné využiť demografické dáta a výsledky výskumov, ktoré sa len sprostredkovane zaoberali rómskou rodinou. Aj v nich je však zreteľné prispôbenie rodinného správania novým podmienkam (či už na konci socialistického alebo v transformačnom období. V závislosti od mnohých determinujúcich skutočností sa však mení aj demografické a rodinné správanie rómskeho obyvateľstva. Je možné identifikovať znaky a prejavy postupného demografického prechodu/revolúcie (postupné znižovanie pôrodnosti, pokles detskej úmrtnosti, a podobne) v niektorých rómskych komunitách a preberanie majoritných rodinných a demografických vzorov správanie takzvanej integrovanej časti rómskeho spoločenstva. I. Radičová (2001) tvrdí, že rómska rodina až do súčasnosti predstavuje odlišný typ rodiny, ale jej odlišnosť od majoritnej populácie nie je podmienená etnicitou, ale skôr posunutím v čase. Preto sa dá v tejto súvislosti hovoriť predovšetkým o fázovom posune, a nie o etnických špecifikách správania sa v rómskej populácii. Údaje o demografickom správaní sa rómskej populácie na Slovensku veľmi silne pripomínajú údaje opisujúce demografické správanie sa nerómskej populácie pred niekoľkými desaťročiami, alebo sú porovnateľné s údajmi z rozvojových krajín. Ako príklad možno uviesť, že údaje o dojčenskej úmrtnosti rómskeho obyvateľstva boli v 80. rokoch veľmi podobné údajom z celého Československa v 50tych rokoch. Pravdepodobná stredná dĺžka života rómskej minority medzi rokmi 1970 a 1980 zodpovedala situácii v celej populácii v ČSR v rokoch 1929 – 1933 (v prípade rómskych mužov) a po druhej svetovej vojne (v prípade žien). Je možné predpokladať, že súčasná rómska populácia dosiahne demografické charakteristiky majority o jednu generáciu.

Na záver I. Radičová dodáva: „Myslím si, že najväčší problém, ktorý spôsobuje toto posunutie v čase je vzťah Rómov k vzdelaniu a k zaradeniu sa na trhu práce. Z generácie na generáciu sa preberajú a odovzdávajú vzorce správania sa v oblasti vzdelávania a uplatnenia sa na trhu práce. Rómovia uprednostňujú v danej komunite opakovanie overených vzorcov s prevažujúcou orientáciou na súčasnosť. Vzdelanie je však orientované na budúcnosť. Toto opakovanie vzorcov bolo podporované majoritnou populáciou. Komunistická forma extenzívnej ekonomika potrebovala množstvo nekvalifikovanej pracovnej sily. Príjmová diferenciácia a životný štandard nebol počas komunizmu odvodený od dosiahnutého vzdelania. Boli preferované hlavne výrobné odvetvia. Vzdelanie nebolo chápané ako nástroj na dosiahnutie určitého životného štandardu a tak Rómovia nemali potrebu úro-

veň svojho vzdelania a kvalifikácie zvyšovať. Táto životná filozofia sa stala po roku 1989 pascou.“ (I. Radičová, 2001, str.64)

ŠPECIFICKOSŤ RÓMOV AKO NÁRODNOSTNEJ MENŠINY

Rómovia sú veľmi špecifickou menšinou. Zlá situácia väčšiny Rómov na Slovensku priam vyvoláva otázku, či Rómovia nezačínajú byť viac sociálnou ako etnickou skupinou. M. Vašečka tvrdí, že sa k nim čoraz viac priraduje pojem „underclass“. K základným charakteristikám „underclass“ podľa Vašečku patrí – dlhotrvajúca nezamestnanosť, fragmentarizovaná pracovná kariéra, trvalé uplatnenie iba na sekundárnom trhu práce, závislosť od sociálnych dávok, alebo od aktivity v tieňovej ekonomike. Vo vzťahu k majoritnej spoločnosti sa vyznačuje celkovou rezignáciou, malým rešpektom k autoritám, nízkou sociálnou kontrolou, spoliehaním sa na systém podpôr a vytrácaním sa pracovnej etiky. Tieto charakteristiky „underclass“ presne vystihujú Rómov v osadách a čoraz častejšie aj mimo nich. Podľa výskumu sociálnej blízkosti agentúry FOCUS z roku 1999 by Róma za suseda nechcelo mať 86,8 % obyvateľov. Je to veľmi veľké číslo a hovorí veľa o vzťahoch a vnímaní rómskej komunity majoritnou spoločnosťou. Pre nás by aj toto číslo malo byť alarmujúce. Rómska komunita je vnútorne veľmi silno diferencovaná. Dôležitou diferenciaciou je stabilizácia subetnických podskupín Rómov na Slovensku. Najpočetnejšie sú skupiny usadlých Rómov (Rumungri) a kočovných – olašských Rómov (Vlašika Roma), samostatnú skupinu tvoria zvyšky nemeckých Sintov.

RÔZNE POHĽADY NA RÓMSKU PROBLEMATIKU NA SLOVENSKU

Riešenie rómskej problematiky na Slovensku je neľahký dlhodobý proces, ktorý si vyžaduje odborný prístup viacerých vedeckých disciplín. Neexistuje žiaden dokonalý recept, podľa ktorého by sa dalo postupovať. Veľa aktivít, spojených so snahou vyriešiť tento problém, stroskotalo. Medzi neúspešné projekty patria aj rôzne štátne a cirkevné aktivity. Teraz sa zameriame na obsah pojmu „rómska problematika“ a budeme sa zaoberať pohľadmi na riešenie rómskej problematiky niektorých odborníkov, ktorí s Rómami pracujú a majú s nimi bohaté skúsenosti. Čo je to tá, tak často spomínaná rómska problematika. Veľakrát sa tu hovorí o vzdelaní, zamestnaní, zdravotnej starostlivosti, o prístupe k sociálnym službám, bývaní a segregácii. Niektorí autori spomínajú aj témy ako je rasizmus, kriminalita, asociálne správanie a rôzne deviácie. Na začiatku je však dôležité upresniť si, koho sa vlastne rómska problematika týka. Je možné považovať Rómov za problematiku? Veď ich veľa žije pokojným životom, majú ukončené vzdelanie, sú zamestnaní a sú plnohodnotnými členmi spoločnosti. Preto chceme upresniť, že nechceme označiť za problém Rómov, ako národ. Pri poukazovaní na rómsku problematiku nechceme zovšeobecňovať dané atribúty na všetkých Rómoch. Na druhej strane sa však u Rómov čoraz viac ukazujú javy ako delikvencia, kriminalita, záškoláctvo, dlhotrvajúca nezamestnanosť, nízka úroveň vzdelanosti a kvalifikácie, vysoká miera drogovej závislosti mládeže, fragmentarizovaná pracovná kariéra, trvalé uplatnenie iba na sekundárnom trhu práce, závislosť od sociálnych dávok alebo od aktivity v tieňovej ekonomike a rozmach úžerníctva. Vo vzťahu k majoritnej spoločnosti

sa vyznačujú celkovou rezignáciou, malým rešpektom k autoritám, nízkou sociálnou kontrolou, spoliehaním sa na systém podpôr, vytrácaním sa pracovnej etiky. Imrich Vašečka píše: „V rómskej problematike sa kumulujú takmer všetky sociálne problémy súčasnosti.“ V tejto článku nebudeme jednotlivé znaky rozoberať. Podrobne sú rozobrané v diele Michal Vašečka a kolektív: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku (2002). Je však naozaj potrebné, aby sme pri riešení rómskej problematiky nemali na očiach ružové okuliare. Množstvo frustrovaných a znechutených kňazov, pastoračných asistentov, sociálnych pracovníkov, pedagógov a úradníkov nás núti otvoriť oči a vidieť situáciu reálne. Pohľady a názory na to, ako riešiť rómsku problematiku sú rôzne. Podľa M. Vašečku existujú dilemy priorit, čo by malo byť konečným cieľom aktivít a projektov, ktoré sú pripravované na zlepšenie postavenia Rómov na Slovensku. Je to integrácia, alebo asimilácia Rómov? Hovorí sa o integrácii, konkrétne opatrenia však vedú k asimilácii a výsledok týchto opatrení vedie k segregácii. Pre mnohých je najdôležitejším pozdvihnutie socio-ekonomického statusu Rómov, pre iných je to vzdelávanie na všetkých úrovniach vzdelávacieho systému, kým aktivisti v oblasti ľudských práv sa sústreďujú predovšetkým na zavádzanie protidiskriminačnej legislatívy. Zaujímavý pohľad na rómsku problematiku má P. Řičan. „Na demonštráciách za občianske práva čiernych Američanov v Spojených štátoch bývalo veľa nadšenia, odhodlania a hlasitých protestov, a tiež tiekla aj krv. Naša situácia je iná. Rómovia majú rovnaké práva ako Nerómovia. Problém je ale v tom, že niektoré z týchto práv zostávajú len na papieri a v tom, že Rómovia ich nie sú schopní využiť.“ P. Řičan ďalej tvrdí, že v prvom rade treba zmeniť stav ducha. Bude treba vytrvalú mravčiu prácu, ktorej výsledky dlho nebudú viditeľné. „Budeme potrebovať učiteľov a sociálnych pracovníkov, schopných a ochotných chodiť do rómskych rodín.“ Podľa I. Radičovej je styčný bod kontaktu, a často jediného kontaktu, Rómov s majoritnou populáciou, sociálny pracovník. Je symbolom štátu a symbolom majoritnej populácie. Preto je nutné, aby sa odstránili prípadné prejavy rasizmu, ktoré sú vlastné aj sociálnym pracovníkom. Sociálni pracovníci mnohokrát do osád vôbec nechodia. I. Radičová preto navrhuje vytvorenie siete kvalifikovaných terénnych a komunitných sociálnych pracovníkov schopných poskytovať a objednávať verejné služby. L. Čonka kladie dôraz na pôsobenie na rómsku rodinu cielenou výchovou a primeraným vzdelávaním a tak vytvárať predpoklad postupnej zmeny hodnotového systému v nej. Vzdelanosť sa má stať primeranou hodnotou a zároveň predpokladom na úspešné zvládnutie sociálnych, kultúrnych, ekonomických a spoločenských problémov. M. Zíma si myslí, že hlavnou úlohou pre Rómov je to, že „Rómovia najviac potrebujú získať pocit zodpovednosti za svoju prítomnosť a vieru v budúcnosť. Ich najväčší súčasný problém je to, že sa naučili byť klientmi. Zvykli si nepodieľať sa na vlastnej budúcnosti. Sú lapení do klasickej sociálnej pasce. Keď ideme dnes riešiť nejaký problém do rodiny, tak nám najčastejšie ľudia hovoria: „... pozrite, že tu máme čisto a upratané „ - akoby práve toto bolo to najdôležitejšie na svete. Hovoria to preto, že to po nich sociálni pracovníci v minulosti požadovali a tiež ich tak trochu podľa toho merali. Rómovia sa tak naučili pasívne na seba brať vonkajšie znaky majoritnej spoločnosti, byť za to oceňovaní cez sociálny systém a nikomu nehovoriť, či im to vyhovuje, alebo nie.

ŽIVOTNÉ STRATÉGIE CHUDOBNÝCH V RÁMCI RÓMSKYCH OSÁD

Ako uvádzajú Stanislava Kompaníková a Michal Šebesta (2002), opustenosť, hlad, ekonomická neistota a choroby sú sprievodnými javmi života chudobných. Namiesto konvenčných sobášov je tu bežné nemanželské spolužitie. Mládež nedokončuje školskú dochádzku, v priebehu ktorej si beztak neosvojila hodnoty a konvencie hlavného prúdu spoločnosti (či už sa týkajú správania, alebo aspirácií). Pre kultúru chudoby je na komunitnej úrovni charakteristická nedostatočná participácia v inštitúciách širšej spoločnosti. Na úrovni rodiny ide o krátke detstvo, predčasné sexuálne skúsenosti, nemanželské spolužitie spojené s nestabilitou týchto zväzkov. Na individuálnej úrovni ide o silný pocit marginality a bezmocnosti, závislosti a inferiority. S tým je spojené slabé ego, nedostatočná kontrola emócií, orientácia na prítomnosť s neschopnosťou plánovať a odkladať požitky, sklon k fatalizmu a vysoká tolerancia k patologickému správaniu všetkého druhu. Neadekvátne rodinná výchova, nízke aspirácie a nevhodné rodinné prostredie i prostredie susedstva a širšej komunity ovplyvňujú negatívne hodnotový systém detí. Chudoba sa stáva normou a očakávaným spôsobom života. Deti si neosvojujú hodnoty motivujúce ku snahe o únik z tohto prostredia. V takto vzniknutej kultúre chudoby sa ľudia síce naučia so svojou chudobou žiť, avšak adaptačné mechanizmy, ktoré im dovoľia v tejto situácii prežiť, zároveň vedú k tomu, že ju akceptujú ako normálny stav (Mareš, 1999). Etnická príslušnosť a rasa všeobecne sú v európskej populácii významnou črtou štruktúry chudoby a nerovnosti. Chudoba je medzi príslušníkmi etnických skupín častejšia ako medzi majoritnou populáciou. Neprejavuje sa len ako neistota zamestnania a nízky príjem, resp. nezamestnanosť. Má i povahu širších nevýhod: znížených životných šancí a zúženej kvality života, nerovnosti v prístupe k lekárskej starostlivosti, ku vzdelaniu a pod. Často je spojená s diskrimináciou príslušníkov etnických skupín na trhu práce, v bývaní, vzdelávaní i v ďalších oblastiach (o príjem ide sekundárne) ako dôsledku xenofóbie, etnickej neznášanlivosti či rasizmu majoritnej populácie. Môže mať pramene i v odlišnom demografickom (početné rodiny) či kultúrnom (ľudský kapitál) správaní príslušníkov danej etnickej minority (Mareš, 1999). Jedna z tradičných stratégií v takejto životnej situácii spočíva v obmedzení spotreby.

V mnohých rómskych osadách sú ľudia odkázaní len na jedno teplé jedlo denne, často absentujú raňajky či večera. Cigarety nahrádza lacný šňupací tabak a alkohol zasa jablkové víno. Menej štandardnými riešeniami je potom uspokojovanie pololegálnymi či nelegálnymi prostriedkami a často k nim vedie nevoľa zrieknuť sa pôvodného rozsahu potrieb.

ZÁŠKOLÁCTVO A RÓMOVIA

Vo výchove a vzdelávaní rómskych detí hlavne zo sociálne znevýhodneného prostredia sa vyskytuje množstvo špecifických problémov. Jedným z nich je aj nezáujem o vzdelávanie u žiakov, ale aj rodičov, čo má negatívny vplyv na dochádzku žiakov do školy. V mnohých rodinách sú nevyhovujúce podmienky pre zdravý rozvoj osobnosti detí, Rodičia so školou nespolupracujú, nemajú potrebné vedomosti ani záujem o výchovu detí. Nízka úroveň jazykovej zdatnosti žiakov a slabá

slovná zásoba vo vyučovacom jazyku má negatívny dopad na vzdelávacie výsledky rómskych detí. Zanedbávaná je predškolská výchova, žiakom chýba osvojenie základných hygienických návykov a zručností v sebaobslužných činnostiach. Žiaci sa ťažko prispôbujú podmienkam školy a sú ťažko vychovávateľní z dôvodu existencie rozporu medzi hodnotovým systémom v rodinách a hodnotami prezentovanými školou. V dôsledku zlého hospodárenia s finančnými prostriedkami, ktoré poskytuje rómskym rodinám sociálny systém, žiaci často nemajú uspokojené základné biologické potreby (strava, oblečenie). Väčšina rómskej mládeže po absolvovaní povinnej školskej dochádzky ostáva v sociálnej sieti s minimálnou perspektívou uplatnenia sa na trhu práce.

KRIMINALITA A RÓMOVIA

Kriminalita patrí medzi najviac patologické individuálne životné stratégie, ktoré sa podľa Lubelcovej (1996) na jednej strane viažu na príznaky solventnosti obyvateľstva, teda na bohatšie regióny s podnikateľským potenciálom, a na druhej strane na motívy chudoby a sociálnej odkázanosti, ústiace často do hľadania nelegálnych alternatív prežitia. V tomto prípade sú to práve motívy chudoby. Analyzovanie štatistiky kriminality ktorejkoľvek etnickej či národnostnej skupiny sa môže chápať ako nekorektné. Kriminalita vnímaná cez prizmu etnickej príslušnosti je veľmi populárna medzi rasistami, v prípade jednoduchých riešení sa dajú na takto postavenom probléme získavať politické body. Ľudia hlásiaci sa k takejto etnickej skupine potom argumentujú, že sú majoritou vnímaní ako celok a „hádzaní do jedného vreca“. Odporuje samozrejme občianskym právam urobiť o komkoľvek v súvislosti s jeho trestnou činnosťou úradný záznam o tom, že je Róm, najmä pokiaľ si sám nepraje byť za Róma označovaný (Říčan, 1998). A ako píše Večerka (1999), kriminologická teória ukazuje, že s určitými životnými podmienkami a skúsenosťami na jednej strane a stupňom či smerom socializácie na strane druhej sú asociované aj určité spôsoby správania sa. Materiálna a mravná chudoba, nedostatok vzdelania a výchovy, asociálne vzory, hodnoty a normy, ako aj nedostatok pozitívnych identifikačných možností, pocit vykorenenosti a nemožnosti ovplyvniť vlastný osud, závislosť od alkoholu či iných drog, popretŕhané rodinné väzby – to a nielen to nachádza kriminológia v anamnézach prevažnej časti delikventov, bez ohľadu na ich etnicitu. Tragédia Rómov potom spočíva v tom, že v podmienkach, ktoré asociálnosť plodia, žijú relatívne častejšie, takže sa nemožno diviť, že tiež častejšie vykazujú asociálne správanie.

CHARAKTERISTIKA OSADY PLAVECKÝ ŠTVRTOK

Obec Plavecký Štvrtok sa nachádza približne 20 km od Bratislavy severozápadným smerom. Nie je známe, kedy sa Rómovia presne v lokalite usadili. Z druhej polovice 19. storočia však môžeme v obecnej kronike nájsť frekventovane rómske priezviská a tiež označenia bydliska „cigánska kolónia“. V roku 1996 odhadovali pracovníčky obecného úradu, že v osade žije približne 350 Rómov. Patria do rómskej podskupiny Rumungri. Dnes v osade žije približne 700 Rómov, z toho legálne približne 600. Rómska komunita v Plaveckom Štvrtku je pokladaná za najzaostalejšiu na Západnom Slovensku. Rómsku osadu v Plaveckom Štvrtku tvorí približne 120 domov. Legálne je postavených približne iba 30 domov. Osada je

segregovaná, nachádza sa na okraji dediny. Štruktúru domu zväčša tvorí kuchyňa a jedna izba, ktorá slúži ako spálňa aj ako obývačka. Kúpeľňu nemajú. Zdroj pitnej vody je zavedený do rómskej kolónie centrálna a Rómovia si nosia vodu do domu vo vedrách. V kolónii je zavedená elektrina, ale legálne je iba v dvadsiatich domoch. Kanalizáciu nemajú. Situáciu riešia suchým záchodom – latrinou, alebo chodia na WC do lesa. V zime si kúria drevom, ktoré získavajú v neďalekom lese. Kolónia tvorí prirodzenú súčasť obce, ale napriek tomu je úplne izolovaná od diaľnic v ostatných častiach obce. V blízkosti osady sa nachádza materská škola, ktorá bola v minulosti nefunkčná. Teraz ju spravuje cirkev Slovo Života, ktorá sa venuje pastoračii kolónie. Navonok v osade vládne špina, všade sa rozvalujú psy, súčasťou osady je smetisko. Ale vo vnútri domov majú Rómovia prekvapujúco čisto. Vzdelanostná úroveň Rómov žijúcich v osade je veľmi nízka. Väčšinou neukončili ani základné vzdelanie. Dokonca poniektorí z nich neukončili ani osobitnú školu. Časť dospelaj populácie má problémy s písaním. Deťom chýbajú hygienické návyky a začínajú veľmi skoro viesť pohlavný život. U niektorých detí a mládeže sa vyskytuje kriminálna činnosť a záškoláctvo.

Po ukončení základnej školy deti ostávajú doma. Na inú školu s takýmito vedomosťami ísť sotva môžu a zamestnanie si väčšinou nenájdu. Ostávajú na podpore a z prostredia kolónie sa už sotva vedia vymaniť. Z celej osady pracovali v roku 1997 iba traja Rómovia. Veková štruktúra Rómov v kolónii Plavecký Štvrtok sa zásadne odlišuje od ostatnej populácie v Plaveckom Štvrtku. Približne 70% rómskej populácie tvorí veková kategória do 40 rokov. V roku 1999 žilo v lokalite iba 17 Rómov starších ako 55 rokov, čo je iba 1,8%.

Postoj nerómskeho obyvateľstva Plaveckého Štvrtka sa dá charakterizovať ako odmietavý. Ale ani vzájomné spolužitie Rómov nie je bezkonfliktné. Obyvatelia kolónie sú rozdelení na tri časti – jedna sa označuje ako Bučanskí a druhou skupinou sú tí, ktorí sa k Bučanským nehlásia. Tretou skupinou sú Rómovia prisťahovaní z mesta Malacky. Čo sa týka náboženstva, hovoria o sebe, že sú kresťania. V súčasnosti pôsobí medzi nimi cirkev Slovo Života, Armáda Spásy a Rímsko-katolícka cirkev. Obyvatelia kolónie nehovoria takmer vôbec po rómsky.

OBČIANSKE ZDRUŽENIE FRANCESCO PÔSOBIACE V OSADE PLAVECKÝ ŠTVRTOK

Občianske Združenie Francesco vzniklo v roku 2013 z iniciatívy sociálneho pracovníka Mgr. Tomáša Floriána, ktorý dlhodobo v prostredí osady pôsobil a aj pôsobí, pričom s mnohými jej obyvateľmi má blízky, priateľský a osobný vzťah. Jedným z hlavných dôvodov bolo nadviazanie na prácu sestier Saleziánok, ktoré dlhodobo pracovali s miestnou rómskou komunitou.

V rámci Občianskeho Združenia Francesco pracujú traja pracovníci s ukončeným vysokoškolským vzdelaním druhého stupňa v oblasti sociálnej práce, špeciálnej a liečebnej pedagogiky a jeden sociálny pracovník s ukončením prvým stupňom vysokoškolského vzdelania v odbore sociálna práca. Zároveň so združením spolupracuje niekoľko stabilných dobrovoľníkov, rehoľníkov, kňazov a celý rad odborníkov z rôznych profesijných odvetví.

Občianske Združenie Francesco úzko spolupracuje s rádom Františkánom a prostredníctvom jeho členov sa aktívne realizuje evanjelizačná činnosť a duchovná podpora pre Rómov z miestnej komunity. Združenie Francesco v čase svojho vzniku pôsobilo v budove komunitného centra, v budove bývalej škôlky a v bezprostrednej blízkosti osady, čím bola zaručená dobrá dostupnosť služieb pre našich klientov. Po ukončení nájomnej zmluvy združenie ďalej pôsobí v triede miestnej základnej školy, kde väčšinu žiakov tvoria Rómovia. Momentálne získalo združenie Francesco vlastné priestory na komunitné centrum, ktoré je v bezprostrednej blízkosti osady, kde bude naďalej poskytovať a zabezpečovať celý komplex služieb. Komunitné centrum je otvorené pre všetky vekové kategórie vo vymedzenom čase podľa daných aktivít.

Pracovníci združenia a dobrovoľníci pomáhajú deťom s doučovaním, s písaním domácich úloh, odprevádzajú deti zo školy domov a spolupracujú s učiteľmi, pracovníkmi školy a poobednej družiny.

V rámci terénnej sociálnej práce pracovníci navštevujú rodiny, v rámci konzultácií napomáhajú riešiť výchovné problémy, sprostredkovávajú rodičom požiadavky školy, povzbudzujú rodičov ku zodpovednosti za výchovu detí aj prostredníctvom dohliadania a trvania na dodržiavaní školskej dochádzky.

Svojou činnosťou chce dosiahnuť združenie Francesco dosiahnuť aj zmiernenie trecích plôch medzi majoritným obyvateľstvom a rómskou minoritou a ponúka možnosť pozitívneho náhľadu na Rómov. Členov rómskej komunity sa snaží podnietiť ku aktívnemu prístupu k ich životnej situácii, ku pozitívnemu náhľadu na okoliu a ku prebraniu zodpovednosti za vlastný život.

AKTIVITY OZ FRANCESCO – POSKYTOVANIE KOMPLEXNÝCH SLUŽIEB V RÁMCI KOMUNITNEJ A TERÉNNEJ SOCIÁLNEJ PRÁCE

Združenie Francesco poskytuje celý rad služieb a aktivít na ktorých, spolupracuje viacero odborníkov a dobrovoľníkov. Realizuje výchovno-vzdelávaciu činnosť s rómskymi deťmi a mládežou, terénnu sociálnu prácu v rámci ktorej pracovníci kontaktujú a navštevujú rodiny, poskytuje a sprostredkováva pracovné príležitosti, študijné možnosti, sociálne a právne poradenstvo, organizuje výlety, letné prímestské zážitkové tábory a zmysluplné voľno časové a športové aktivity pre deti, mládež a aj dospelú klientelu. Tieto aktivity vnímame ako komplex služieb, ktorý vo svojom širokospektrálnom zábere môžeme považovať za nástroj prevencie pred kriminalitou a záškoláctvom detí a mládeže z tejto osady, zároveň však slúži ako nástroj socializácie, ktorý pozdvihuje kultúrne a morálne hodnoty obyvateľov tejto rómskej osady.

Podstatnú časť klientely tvoria deti vo veku od 6 do 15 rokov. Prakticky, však združenie Francesco pracuje s deťmi od 3 rokov až po seniorov. Medzi pravidelné aktivity v komunitného centra patrí doučovanie, ktoré sa realizuje každý deň v popoludňajších hodinách, herne pre rôzne vekové skupiny, výtvarné dielne, športové indoorové aj outdoorové aktivity (futbal, pozemný hokej, stolný tenis, plávanie,

korčuľovanie...), výlety, hudobné herne, hudobné vystúpenia. Doučovanie prebiehalo (aj v súčasnosti prebieha) motivačnou formou. Je založené na odmene za vykonané úlohy formou bodov (zástupných peňazí) za ktoré si deti vo vybraných termínoch môžu nakupovať potrebné veci na burze zriadenej za týmto účelom. Ide hlavne o ošatenie a školské pomôcky.

Prostredníctvom kňazov z rádu Františkánov sa v osade konajú sv. omše, vysluhujú sa sviatosti a veriaci Rómovia tak majú možnosť saturácie svojich duchovných potrieb.

V rámci Občianskeho Združenia Francesco a pri príležitosti otvorenia vlastných priestorov plánujeme obnoviť a inovovať nasledujúci komplex služieb v rámci jednotlivých aktivít komunitného centra Emanuel:

Škôlka pre najmenšie deti predškolského veku (v spolupráci s OZ Človek v tísiňi pôsobiacom na Slovensku a venujúcemu sa aj Rómskej problematike) zo zameraním na nácvik základných hygienických a sebaobslužných činností, činnosti v kolektíve, príprava na základnú školskú dochádzku.

Rodinné centrum určené pre mamy, rodičov a príbuzných podporujúce nácvik rodičovských zručností, sprostredkujúce osvetu ku správnej životospráve detí, výchove k manželstvu, stabilnému partnerstvu, rodičovstvu a zodpovednému sexuálnemu správaniu.

Pravidelné každodenné **doučovanie** detí prvého aj druhého stupňa základnej školy, vo vybraných prípadoch aj z iných typov škôl (špeciálnych učilíšť a pod.), ktoré sa bude realizovať v popoludňajších hodinách. Doučovanie bude prebiehať motivačnou formou, ktorá je založená na odmene za vykonané úlohy prostredníctvom bodov (zástupných peňazí) za ktoré si deti vo vybraných termínoch môžu nakupovať potrebné veci na burze zriadenej za týmto účelom. Program doučovania bude zameraný na prekonávanie bariér vo vzdelávaní detí (chýbajúce podmienky na domácu prípravu, nedostatok podnetov na osobný rozvoj, nízke vzdelanie rodičov a v niektorých prípadoch ich neschopnosť pomôcť deťom s prípravou do školy a zvyšovanie ich záujmu o školské výsledky detí.) Doučovanie plánujeme realizovať na princípe spolupráce so školou, teda prepojenia našej snahy a snahy a pôsobenia učiteľských autorít.

Herne pre deti a mládež rôznych vekových skupín zamerané na športové vyžitie, súťaženie, stretnutie sa a na zmysluplné trávenie voľného času.

Výtvarné dielne zamerané na podporu spontánneho výtvarného prejavu detí a kreativity.

Hudobné herne podporujúce prirodzený hudobný talent Rómov, hudobné vystúpenia pre miestnu komunitu, spevácky zbor.

Športové indoorové aj outdoorové **aktivity** (futbal, pozemný hokej, stolný tenis, plávanie, korčuľovanie...) podporujúce zdravú súťaživosť, prirodzene korigujúce temperamentné správanie.

Výlety do blízkeho aj vzdialenejšieho okolia zamerané na zážitok, spoznávanie okolia, aktivity mimo osady sprostredkujúce deťom zážitky v podnetnejšom prostredí.

Osvetové aktivity, aktivity zamerané na získavanie finančnej gramotnosti (pre deti aj dospelých).

Podpora dobrovoľníckej činnosti prostredníctvom spolupráce s vybranými univerzitami, vysokými a strednými školami so snahou získavať pre naše služby dobrovoľníkov z radov študentov sociálnej práce, pedagogiky a príbuzných smerov, ktorí majú záujem prispieť vlastnou prácou k činnosti centra. Našou ponukou pre nich je absolvovanie praxe v našom centre, kde môžu zažiť praktickú skúsenosť s použitím metód sociálnej práce. Motiváciou im však môže byť aj možnosť pracovať priamo s klientmi v odbore, ktorý študujú, čím získajú skúsenosti do svojej ďalšej práce.

Kultúrne podujatia (divadlo, koncerty) s primárnym zameraním na tie, v ktorých aktívne participujú Rómovia.

Duchovné, evanjelizačné aktivity – spoločné modlitby, čítania, sviatosti, sväté omše, nácvik náboženských piesní, aktivity súvisiace so sviatkami – Vianočné katedovanie, posväcovanie domov na Troch kráľov, púte.

Systematická práca s deťmi a mládežou v súčinnosti s rodičmi a rodinnými príslušníkmi, autoritami školy a obce.

Poskytovanie a sprostredkovanie sociálneho, právneho, profesijného a pedagogického a špeciálno-pedagogického **poradenstva**. Sem môžeme zahrnúť aktivity ako: sprostredkovanie pracovných pohovorov, pomoc pri písaní žiadostí a životopisov, pomoc pri riešení exekúcií a úžery, pomoc a asistencia pri vybavovaní kompenzácií, sociálnych dávok, sociálnych služieb a životných udalostí, príprava na prijímanie pohovory, riešenie výchovno-vzdelávacích potrieb a prekážok, špeciálno-pedagogické poradenstvo.

Vzdelávanie pre pracovníkov a dobrovoľníkov, odborné semináre a supervízne stretnutia.

Snaha o **spoluprácu** s inými svetskými a cirkevnými organizáciami a združeniami za účelom širšieho uchopenia problematiky a jej riešenia a tiež za účelom trvalej udržateľnosti nášho projektu.

KOMUNITNÉ CENTRUM EMANUEL

Komunitné centrum vo všeobecnosti vnímame ako centrum komplexných služieb, ktorými sa dá reagovať na potrebu lokálne dostupných a rôznorodých služieb, potrebu kvalitnej sociálnej ako aj komunitnej práce vo vylúčenej rómskej lokalite. Vnímame potrebu informácií, poradenstva a politik pre obce ako Plavecký štvtok, ktoré skúsenosť s problémom s rómskou komunitou majú a snažia sa ho riešiť. Na stabilný priestor lokalizovaný v blízkosti osady a tým pádom dostupný sa omnoho prirodzenejšie viažu aktivity ktoré máme v pláne naplňať.

HISTÓRIA KOMUNITNÉHO CENTRA EMANUEL

Komunitné centrum v daných podmienkach existovalo vyše 10 rokov, jeho vznik a celkovú potrebu pracovať s miestnou rómskou komunitou inicioval rád Sestier Matky Terezy. V roku 2001 boli medializované opätovné nepokoje medzi znepriatelenými stranami v osade, ktoré vyústili do násilných sporov. Na základe týchto nepokojov a veľkej chudoby v Rómskej osade začali v roku 2002 navštevovať Rómov v Plaveckom Štvrtku sestry matky Terezy (Misionárky lásky). Ich hlavným cieľom bola evanjelizačná činnosť. Navštevovali rodiny a pripravovali záujemcov ku sviatostiam. Pri realizovaní aktivít im pomáhal sociálny pracovník. Do osady chodili pravidelne dvakrát do týždňa. V nedeľu odprevádzali deti a navštevovali s nimi omšu vo farskom kostole.

V neskoršom období boli ku spolupráci postupne pozvaní ďalší aktivisti z rad rehoľníkov (Redemptoristov, Verbistov, Saleziánov, Františkánov, Jezuitov) a rovnako aj laikov. Saleziáni začali v osade pôsobiť v roku 2003. Kontakty s miestnymi Rómami realizovali prostredníctvom návštev v rodinách, pretože stále neboli k dispozícii žiadne priestory. Neskôr mali spolu s Verbistami na starosti sv. omše. V lete 2003 realizovali Saleziáni v spolupráci s dobrovoľníkmi prvý prímestský tábor v osade.

Komunitné centrum Emanuel bolo v prevádzke od roku 2004 do roku 2014 a bolo otvorené pravidelne 5 dní v týždni. Centrum poskytovalo našim klientom služby kontaktnej práce, sociálnej pomoci a psychosociálnej podpory, ktoré boli kombinované s ponukou voľno časových aktivít. Deťom a mladým ľuďom poskytovalo bezpečný, podporný priestor a vytváralo tak podmienky pre zmysluplné trávenie voľného času, zvyšovanie sociálnych a životných zručností, poskytovalo pomoc pri prekonávaní problémov a konkrétnymi činnosťami citlivo vnímalo a zabezpečovalo aj potrebu duchovnej formácie. Ako sme už uviedli, momentálne opäť otvárame vo vlastných priestoroch v bezprostrednej blízkosti osady komunitné centrum, kde sa budeme snažiť nadviazať nielen na doterajšie aktivity a služby, ale pokúsime sa na základe našich skúseností a dopytu, priniesť množstvo inovácií v poskytovaní služieb a efektívnej a aktívnej sociálnej intervencii.

SPOLUPRÁCA A OBČIANSKE ZDRUŽENIE FRANCESCO

Občianske Združenie Francesco považuje za nevyhnutné pri svojej práci spolupracovať s obcou, miestnou základnou školou, ktorú navštevuje väčšina detí z osady a s neziskovými organizáciami a občianskymi združeniami participujúcimi na práci s Rómskym obyvateľstvom z osady Plavecký štvrtok. Pri takomto projekte je veľmi dôležité delenie kompetencií v rámci pôsobnosti a vykonávaných aktivít, aby sme predišli zbytočným nedorozumeniam a chaosu. Za pozitívne považujeme sedenia a porady, ktoré sa uskutočnili na pôde miestnej základnej školy, ktorých sa zúčastnili okrem starostu obce, riaditeľky školy a pedagógov aj zástupcovia ministerstva, občianskych združení a cirkevných organizácií. Toto je model, ako efektívne môže spolupracovať a riešiť potreby obec, škola, štát, cirkev a tretí sektor. Najužšiu spoluprácu má združenie Francesco práve s riaditeľkou a pedagógmi miestnej základnej školy, kde každý pracovný deň konzultujeme výchovno-vzde-

lávacie potreby žiakov a posúvame si vzájomne informácie a skúsenosti. Často fungujeme ako spojka medzi školou a rodičmi počas návštev jednotlivých rodín v osade. Veľmi dobrú spoluprácu máme aj s Občianskym Združením Človek v tísni, ktoré pôsobí na Slovensku a venuje sa aj Rómskej problematike. Spolu kooperujeme na doučovaní detí a mládeže a na rôznych aktivitách a podujatiach, ktoré sa týkajú obyvateľov osady.

NAŠE SKÚSENOSTI A VÝSLEDKY

Za posledné dva roky evidujeme v rámci pôsobenia nášho občianskeho združenia Francesco viacero pozitívnych zmien a výsledkov. Čo sa týka výchovno-vzdelávacej činnosti spätná väzba od pedagógov základnej školy je veľmi pozitívna – tvrdia, že na základe nášho doučovania sa mnohým žiakom zlepšil prospech a vnímajú našu prácu ako mimoriadnu pomoc pre úspešné napredovanie týchto detí. Viacerí absolventi a žiaci základnej školy úspešne absolvovali prijímacie pohovory na stredné školy a odborné učilišťa. Viacero žiakov sa vyučilo v odbore a tento rok evidujeme dokonca aj jednu študentku Vysokej Školy. Mnohí rodičia zodpovednejšie pristupujú k školskej dochádzke svojich detí a kladú dôraz na dôležitosť vzdelania.

V rámci terénnej sociálnej práce a sociálneho poradenstva sa nám podarilo vyriešiť mnohé životné udalosti a problémy Rómov z tejto osady. Jednalo sa nielen o podporu a pomoc voči jednej sirote pri strate svojich príbuzných, ale aj o pomoc pri sprostredkovaní práce a pomoc v náročnej existenčnej situácii mnohých rodín, pomoc pri vybavovaní sociálnych dávok a kompenzácií ťažkého zdravotného postihnutia. Často riešime aj exekúcie a úžeru, ktorá je častým fenoménom Rómskych osád. Návštevu domáceho rodinného prostredia považujeme za prioritu vo vytváraní vzťahov a dôvery pre úspešnejšiu a efektívnejšiu spoluprácu.

Voľno-časové aktivity, tábory, stretnutia, kultúrne podujatia a výlety nám ukázali potenciál mnohých našich klientov a tak otvorili priestor pre plnohodnotné využitie talentu a voľného času. Zároveň však tieto aktivity poskytujú prevenciu pred negatívnymi návykmi, ktoré sú často ukazovateľom málo podnetného prostredia. Naša skúsenosť je, že najskôr je potrebné budovať vzťahy, dôveru a získať si deti a mládež z osady pomocou ich záujmov a talentov, až potom môžeme formovať, budovať a nastaviť intervenciu.

Na duchovnej službe sa okrem rehoľníkov a kňazov podieľajú aj niektorí laici. V osade sa pravidelne vysluhujú sviatosti, konajú sa bohoslužby, katechézy a stretnutia. Tento rok absolvovali niektoré deti, mládež, ale aj dospelý sviatosť krstu, prvé sväté prijímanie a sviatosť birmovania. Viacerí obyvatelia uzavreli sviatosť manželstvo a aktívne sa zapájajú do duchovného a kultúrneho života.

Sociálnu prácu s deťmi, ale aj ich rodinami, súčinne s celým komplexom aktivít a služieb považujeme za nevyhnutné k dosiahnutiu pozitívnych výsledkov, čo sa týka budovania študijných a profesionálnych úspechov, budovania morálnych a duchovných hodnôt, ako aj celkovej socializácie Rómskych detí a mládeže. Ak chce-

me byť úspešní, musíme Rómov prijať a mať radi takých aký sú – aj s ich temperamentom, pozitívami, ale aj negatívami.

ZDROJE:

- Bačová Viera : Žena v cigánskej rodine, Sociálna politika, 1989, n. 9, p. 20-21.
- Bakalář, Petr: Psychologie Romů. Praha : VOTOBIA, 2004.
- Bartosz, Adam: Neboj sa Cigána – Na dara Romestar. Sobrance : Romani vodži, 2004.
- Bešenyei, Peter: Rómovia a spôsoby pastorácie. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská
- bohoslovecká fakulta univerzity Komenského v Bratislave, 1997.
- Cangár, Ján: Ľudia z rodiny Rómov. Doplnková učebnica o dejinách a živote Rómov pre
- základné a stredné školy. Nové Zámky : CROCUS, 2002.
- Čonka, Ladislav: Hľadáme východisko, In: ZEMAN, V. (Eds): Súčasný stav a perspektívy
- riešenia rómskej problematiky na Slovensku. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva,
- 1999. p. 20-22.
- Davidová Eva : Cesty Romů, Univerzita Palackého, Olomouc 1995.
- Dubayová, Mária: Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny. Prešov : Filozofická fakulta
- Prešovskej univerzity, 2001.
- Fejcz, Eugen: Starostlivosť Cirkvi o Rómov na Slovensku. Ružomberok : Pedagogická
- fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2004.
- Gavenda, Teodor: Pastorácia rómskej mládeže (Poštárka – Bardejov). Bratislava :
- Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta univerzity Komenského v Bratislave,
- 2003.
- Hábovčíková Bohuslava, Hábovčík Ondrej : Rómska rodina a škola v multikultúrnom
- priestore, KZN & KRK PF UKF, Nitra 1998.
- Hinduistická veľkorodina v Indii a rómska rodina u nás, Štvorlístok – Štareprajten-
- gro,
- IV/2001, n.1-5, p. 30-31.
- Hübschmannová Milena : Co napovídá o rómske rodině tradiční seznamovací ce-
- remoniál,
- Romano džaniben III/1996, n.1-2, p. 19.
- Kollár Miro : Úloha cirkví pri riešení rómskej problematiky, Listy, 2001, n. 2, p. 14-
- 15.
- Koteková, Rastislava, Šimová, Eva, Gecková, Andrea: Psychológia rodiny. Michal-
- ovce :
- PeGaS s.r.o., 1998.
- Kováč, Milan, Mann, Arne B. (eds.): Boh všetko vidí – Duchovný svet Rómov na
- Slovensku,
- O Del sa dikhel – Romano pařaviben pre Slovensko. Bratislava : CHRONOS, 2003.
- Kumanová Zuza : Veková štruktúra obyvateľov Plaveckého Štvrtka s dôrazom na
- rómsku
- populáciu, Slovenský Národopis, 1999, n.1, p.42.
- Kumanová Zuza : Rómska rodina, Filozofická fakulta UK, Bratislava 1998.
- Moos R. H., Insel P.M., Humphrey B. : Škála rodinného prostredia, USA

- Matoušek Oldřich : Rodina jako instituce a vztahová síť, SLON, Praha 1997.
- Prevendárová Jitka, Kubíčková Gabriela : Základy rodinnej a sexuálnej výchovy, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996
- Puliš Peter, Vašečka Michal, Jurásková Martina, Kriglerová Elena, Rybová Jana: Rómske hlasy, Rómovia a ich politická participácia v transformačnom období, IVO, Bratislava 2002
- Radičová, Iveta: Hic Sunt Romales. Bratislava : Nadácia S.P.A.C.E, 2001.
- Riboldi, Mario: Blahoslavený Róm. Miláno : LA VOCE, 1993.
- Semančíková, Anna: Pastoračia Rómov v Jarovniciach (minulosť a súčasnosť). Košice :
- Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta - teologický inštitút v Košicach, 2001.
- Říčan, Pavel: S Rómy žít budeme – jde o to jak. Praha : PORTÁL, 1998.
- Rohr Richard : Divý muž, Zrno, Dolný Kubín 1997.
- Satirová Virginia : Kniha o rodině, Inštitút Virginie Satirovej, Práh, Svan, Praha 1994.
- Sobotková Irena : Psychologie rodiny, PORTÁL, Praha 2001.
- Vašečka, Michal (Eds): Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava : IVO, 2002.
- Vašečka, Michal: Rómovia, In: MESEŽNIKOV, G., KOLLÁR, M. (Eds): Slovensko 2000,
- Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava : IVO, 2000.

Justyna Sala-Suszyńska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Pedagogiki
E-mail: justyna.s.sala@gmail.com

The influence of culture on child development

Abstract

Over the past few years, media use among children and teens has become more prevalent than ever. With the launch of the iPod, the explosion in instant messaging, the birth of mobile video and YouTube, and the advent of social networking sites, young people are rarely out of contact, or out of reach of the media. Although culture and society have the potential to generate both positive and negative effects, everything depends on parents and parental supervision.

In this paper, I want to present benefits and drawbacks which culture carries, because humans are cultural beings. We learn to communicate and understand our world through the context of our languages, traditions, behaviours, beliefs and values. Our cultural experiences and values shape the way we see ourselves and what we think is important.

Keywords: child, development, media, art, reading, music.

INTRODUCTION

Culture may be said to be the whole complex of distinctive spiritual, material, intellectual and emotional features which characterise a society or social group. It includes not only the arts and letters, but also modes of life, the fundamental rights of the human being, value systems, traditions and habits.

Culture shapes experiences and influences children's development. Children's connection to their culture develops through their experiences. In particular, warm and secure emotional connections with the adults who care for them help children connect with their cultural identity. Having a strong sense of their own cultural history and the traditions associated with it helps children build a positive cultural identity for themselves. This also supports children's sense of belonging and, by extension, their mental health and wellbeing.

Early childhood is the most and rapid period of development in a human life. The years from conception through birth to eight years of age are critical to the complete and healthy cognitive, emotional and physical growth of children. Young people are surrounded by influential imagery, especially that of popular media. It

is no longer possible for an identity to be constructed merely in a small community and only be influenced by family or culture. Nowadays, arguably everything concerning people lives is seen to be constructed by media.

Therefore, it is obvious that in constructing an identity adolescent would make use of imagery derived from the popular media. For example, it is becoming increasingly common for young children to have their own television and music systems in their bedrooms whilst also having easy and frequent access to magazines especially aimed at the developing child and/or teenager. So, if young people have such frequent access and an interest in the media, it is fair to say that their behaviour and their sense of self will be influenced to some degree by what they see, read, hear or discover by themselves. Such an influence may include a particular way of behaving or dressing to the kind of music a person chooses to listen to or a movie actress. These are all aspects which go towards constructing a person's own personal identity.

MEDIA: BENEFITS AND DRAWBACKS

Television, movies, computer games and the internet can be a positive influence on your child, especially if you get involved when your child is using them and help your child make good choices. The benefits depend on how old child is, and what kind and quality of media child is using. For children aged 2-8 years, carefully chosen TV programs, movies, apps and computer games offer many developmental and social benefits. These can have even more value through middle and later childhood. Also, social networking sites can have social benefits for teenagers.

For younger children, the developmental benefits of media include developing:

- *literacy skills* – for example, learning letters of the alphabet through programs such as, or through educational computer games and apps;
- *numeracy skills* – for example, learning to count or identify shapes through programs;
- *social skills* – for example, learning cooperation by watching TV programs and using computer games and apps, and websites, which show cooperative and helping behaviour (Comstock, Strasburger, 1990).

For older children, there are:

- *intellectual benefits* - developing problem-solving and critical thinking skills by playing computer games designed to develop these skills, or developing ethical thinking by comparing family values with values in fiction or documentaries;
- *educational benefits* - encouraging reading, particularly after watching a program or movie based on a book;
- *social benefits* - joining online clubs, which teach children strategies for effectively and safely using social networking sites, or playing computer games with friends and family;

- *creative benefits* - developing skills in imagination, art and modelling, music and media, through using software and apps, or being inspired to make something by a TV show.
- Teenagers can develop their:
- reading, writing and critical thinking skills through using blogs and chat rooms
- social skills through connecting with others on social networking sites
- political and social awareness by watching news, current affairs and documentaries, or reading about issues online
- values through observing good role models in the media.

Researchers have identified three potential responses to media violence in children (Josephson 1995):

1. **Increased fear—also known as the “scary world syndrome”** Television frequently portrays a much more violent world than the real one, and this can have an effect on kids: children who have seen significant amounts of violence on TV are more likely to believe that the world is a frightening place. This effect is more powerful when the violence is portrayed realistically or when it is depictions of actual violence
2. **Desensitization to real-life violence** There is significant evidence that exposure to violence in real life can cause young people to see violence as acceptable or unremarkable. There is some evidence to suggest this may happen, on a smaller scale, as a result of exposure to media violence.
3. **Increased aggressive behaviour** There seems to be a relationship between violent media and aggression, but it's not clear whether violent media can make children more aggressive or whether kids who are already more aggressive are drawn to violent media. It's also possible that the two reinforce one another, so that kids who are prone to be aggressive choose more violent media which encourages their aggressiveness.

Today children are bombarded with sexual messages and images in all media: television, magazines, advertisements, music, movies and the Internet. Adults are often concerned about whether these messages are healthy. While television can be a powerful tool for educating young people about the responsibilities and risks of sexual behaviour, such issues are seldom mentioned or dealt with in a meaningful way in programs containing sexual content (Kutner, Cheryl, 2008).

Television viewing frequently limits children's time for vital activities such as playing, reading, learning to talk, spending time with peers and family, storytelling, participating in regular exercise, and developing other necessary physical, mental and social skills. In addition to the amount of time spent in front of the television, other factors that influence the medium's effect on children include the child's developmental level, individual susceptibility and whether children watch television alone or with their parents (Gentile, 2003).

The Internet has a significant potential for providing children and youth with access to educational information, and can be compared with a huge home library. However, the lack of editorial standards limits the Internet's credibility as a source of information. There are other concerns as well.

The amount of time spent watching television and sitting in front of computers can affect a child's postural development (48). Excessive amounts of time at a computer can contribute to obesity, undeveloped social skills and a form of addictive behaviour (9). Although rare, some children with seizure disorders are more prone to attacks brought on by a flickering television or computer screen. No data suggest that television viewing causes weakness of the eyes. It may be different when a child is closely exposed to a computer screen for long periods, although there are no definitive references to support this. There is also the potential for children to be exposed to pornographic material. Parents can use technology that blocks access to pornography and sex talk on the Internet, but must be aware that this technology does not replace their supervision or guidance. These dangers must be unmasked and a wise parent will learn how to protect their children by immersing themselves in the medium and taking advice from the many resources aimed at protecting children while allowing them to reap the rich benefits in a safe environment.

To sum up, media can be a powerful entertainment and education tool for children by given the right programming. However, studies have shown media in general, can also have a very negative influence. Some studies indicate it can shorten attention span, distort body image, work in conjunction with other factors to escalate obesity, create fear, and increase aggressive and anti-social behaviours if exposure is unmonitored and unlimited.

THE IMPORTANCE OF READING

Research has shown that the single most important thing that a parent can do to help their child acquire language, prepare their child for school, and install a love of learning in their child, is to read to them (Russ, 2007). Reading to a child is one of the easiest ways to prevent future learning problems, and yet many people do not fully understand the enormous, positive impact that this simple act has on the life of a child.

Many studies have demonstrated that reading to children has many positive effects. Reading to children is one of the most effective way of building the language neural connections in their growing brains. Books teach child thinking skills early. While reading, child learns to understand cause and effect, he learns to exercise logic, as well as think in abstract terms. He learns the consequences of actions, and the basics of what is right and wrong.

Books teach children about relationships, situations, personalities, and what is good and what is bad in the world they live in. Fantasy books provide material for their imagination and free play. Fairy tales fascinate children, and help them distinguish between what is real and what is not. When child reaches a new stage in

his growth, or experiences a new and unfamiliar situation, reading to child about a story relevant to his new experience can relieve his anxiety and help him cope. For example, if child is stressed about his first day in school, or about moving to a new location, parents can read a book to him that shows that these should not be painful experiences. Children learn early that reading is fun and not a chore. When child grows up, parents will not be stressed about getting him to read, as reading has become, for him, a pleasurable habit.

A study by Keller and Just (2009) found that when a child listens to someone reading, there is increased activity in the language output centre in his or her brain as they are trying to store the spoken words into their memory. This is a crucial step in understanding language because children's knowledge of the sound system of language enables them to move from oral to written language, understand the individual components of language, and develop an understanding that letters make sounds (Roberston, 2011). Thus, being read to reading aloud has been shown to build the kinds of language skills that are essential for later success in learning to read (Russ, 2007).

ROLE OF MUSIC

Many parents, teachers, scholars, and businesses are interested in learning more about the influence of music on the development of children.

Anvari, Trainor, Woodside, and Levy (2002) support claims of a relationship between musical training and linguistic development. Anvari et al. (2002) found that music skills were correlated with phonological awareness and early reading skills. The basic auditory skills for music perception were similar to early reading skills which shared some of the same auditory mechanisms that predicted reading ability. Moreno, Marques, Santos, Santos, Castro, and Besson (2009) found that training in music helps build skills important to reading.

Enhanced listening skills help develop linguistic organization. In a study Milovanov, Tervaniemi, and Gustafsson (2004) suggest that there is a connection between music and language skill. This led Milovanov et al (2007) to believe that musical expertise might possibly affect the dominance of one side of the brain in controlling the musical and linguistic processing in the brain.

As children get older, they begin to expand their vocabulary and they start to make connections with words and their meanings. Another way that children can enhance language development can be found through music and ear training. Forgeard (2008) found that instrumental music training may enhance auditory discrimination, vocabulary, and non-verbal reasoning skills. Forgeard (2008) found that children who received musical training not only outperformed the children in the control group, but that the duration of the musical training was important. The longer children received musical training, the more likely they were to outperform children who did not receive musical training.

Musical training not only affects reading, vocabulary, and pre-reading skills, but also speech skills when it comes to language development. Children who receive

musical training will develop aural skills for spoken sounds and spoken words faster than children who did not receive musical instruction, which helps when it comes to learning in the classroom.

Southgate and Roscigno (2009) examined the relationship between music training and academic achievement in schools among children and adolescents 13-17 years old. The researchers found that music involvement had a positive association with grades and math and reading scores. What was concluded was that music is meaningful not as predictor of achievement but as a medium to support children's achievement.

Franklin et al. (2008) concluded that musicians perform better on verbal working memory tasks as well as verbal long-term memory tasks than non-musicians. This may be because musicians have a more developed verbal rehearsal mechanism. Finally, he found evidence for greater verbal working memory span in musicians than non-musicians.

Gromko (2005) showed that children who receive musical training will develop aural skills for spoken sounds and spoken words faster than children who did not receive musical instruction.

SIGNIFICANCE OF ART

Children love art because it's fun and provides them with authentic self-expression, but how important is art to a child's healthy development? Children's art is many things to many people. To a parent, art is a display of a child's imagination. To an educator, it's a teaching tool. To a psychologist, art is a way to understand a child's mind. To a grandparent, it's a way to feel connected. To a librarian, it's a way to enhance book knowledge. To a child, art is a way to have fun, make decisions, and express choices (Dissanayake, 2003).

Picasso wrote, "Every child is an artist. The problem is how to remain an artist once he grows up." Is children's art an act of genius? Are children more creative than adults? Perhaps Picasso was simply impressed by the spontaneity of children's art. Child art, like most child behaviour, is direct and uncensored. A young child doesn't critique his work – he paints freely and with pleasure, enjoying the fine and gross motor experience of moving paint over paper and watching lines, shapes, and colours come to life. Art puts a child in the "driver's seat" and provides freedom: the freedom of choice, thought, and feeling.

Physiologically, the human brain consists of 2 parts, the left and the right hemisphere. The left brain is used in logical thinking and analytical processes. This is typically what is trained in school work that consists of math, reading and science. The right brain is used in emotional perception, intuition and creativity. It is the right brain that is mainly used when a person is involved in creative endeavours such as making art. It is this part of the brain that typical school environment neglects to train. It is shown that when gifted kids solve problems in their areas of giftedness, there is increased electrical activity in both hemispheres. It appears that

for the brain to be efficient, the two hemispheres of the brains must work together (Beveridge, 2010).

By stimulating and exercising the right hemisphere of the brain, the arts strengthen the connection between the hemispheres. Children should be exposed to the arts as their cognitive skills mature so that their right brain will be as developed as the left, and both hemispheres work in tandem, thus achieving the full potential of the mind.

Researchers from the Michigan State University have found a very strong correlation between childhood engagement in the creative arts and measurable success later in life. Children who were exposed to a wide variety of arts and crafts were more likely to create unique inventions that is worthy of patents, come up with ideas good enough to start a new company, or publish provocative papers on science and technology. The researchers suggest that children exposed to arts and crafts are able to think out of the box since a lot of working with hands involve figuring out how to solve problems creatively (Hetland, 2000).

Arts education and appreciation were also found to have benefits on young people's brains. In a study by researchers from University of Kansas, students who were selected to visit a museum shows stronger critical thinking skills, displayed higher levels of social tolerance, exhibited greater historical empathy and developed a taste for art museums and cultural institutions (Murfee, 1995).

Studies show that there is a correlation between art and other achievement. A report by Americans for the Arts states that young people who participate regularly in the arts (three hours a day on three days each week through one full year) are four times more likely to be recognized for academic achievement, to participate in a math and science fair or to win an award for writing an essay or poem than children who do not participate (Deasy, 2002).

CONCLUSION

Early childhood development is the key to a full and productive life for a child and to the progress of a nation. Early childhood is a critical stage of development that forms the foundation for children's future well-being and learning. Research has shown that half of a person's intelligence potential is developed by age four and that early childhood interventions can have a lasting effect on intellectual capacity, personality, and social behaviour. Parents should take care about their children. Not only, they ought to show culture, but also protect children from the danger, which is also caused by the nowadays aspects of culture.

SOURCES

- Anvari, S., Trainor, L., Woodside, J., Levy, B., (2002). Relations among musical skills, phonological processing and early reading ability in preschool children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 83(2), 111-130.
- Beveridge, T. (2010). No Child Left Behind and fine arts classes. *Arts Education Policy Review*, 111 (1), 4-7.
- Comstock G, Strasburger VC (1990). *Deceptive appearances: Television violence and aggressive behaviour*. *J Adolesc Health Care*. 11:31-44.

- Deasy, R. J. (2002). *Critical Links: Learning in the arts and student academic and social development*. Washington, DC: Arts Education Partnership.
- Dissanayake, E. (2003). Art in global context: An evolutionary/functionalist perspective for the 21st century. *International Journal of Anthropology*, 18, 245–258.
- Gentile A. (2003). *Media violence and children*. Istanbul: Fatih University Press.
- Gromko, J. (2005). *The effect of music instruction on phonemic awareness in beginning readers*. *Journal of Research in Music Education*, 53 (3), 199-209.
- Forgeard, M. (2008). *Practicing a musical instrument in childhood is associated with enhanced verbal ability and nonverbal reasoning*. *PLoS One*, 3e3566.
- Franklin M., Moore, K., Yip, C., Jonides, J., Rattray, K., & Moher, J. (2008). *The effects of musical training on verbal memory*. *Psychology of Music*, 36(3), 353-365.
- Hetland, L. (2000). Listening to music enhances spatial-temporal reasoning: Evidence for the Mozart Effect. *Journal of Aesthetic Education*, 34 (3–4), 105- 148.
- Josephson W.L. (1995). *Television Violence: A Review of the Effects on Children of Different Ages*. Ottawa: National Clearing house on Family Violence.
- Kutner L., Cheryl K. (2008). *Grand Theft Childhood: The Surprising Truth About Violent Video Games*. New York: Simon, Shuster.
- Milovanov, R., Tervaniemi, M., Takio, F., Hämäläinen, H. (2007). Modification of dichotic listening (DL) performance by musico-linguistic abilities and age. *Brain Research*, 1156, 168-173.
- Moreno, S., Marques, C., Santos, A., Santos, M., Castro, S., Besson, M. (2009). Musical training influences linguistic abilities in 8-year-old children: More evidence for brain plasticity. *Cerebral Cortex*, 19 (3), 712-723.
- Murfee, E. (1995). *Eloquent evidence: Arts at the core of learning*. Washington, DC: President's Committee on the Arts and Humanities.
- Robertson, S. (2011). *Meeting the literacy challenge*. Oshla: Indiana University of PA.
- Russ, S., Perez, V., Garro, N., Klass, P., Kuo, A., Gershun, M., Halfon, N., and Zucherman, B. (2007). *Reading across the nation*.
- Southgate, D., Roscigno, V. (2009). The impact of music on childhood and adolescent achievement. *Social Science Quarterly*, 90(1), 4-21.

Pavol Tománek

St. Elizabeth University of Health and Social Work in Bratislava
Slovakia

Fragmenty rodziny a małżeństwa / *Fragments of family and marriage*

Abstract

The family upbringing is thus increasingly suffering from permanent development and innovation, not only in society, but especially families. Why? Probably also because the traditional family model has appeared so he mocked that show lack of pragmatic family and social networks. Acceleration time is felt more and more. Being demolished relations is atomized families. We are seeing new types of family life, such as single, mingle, patchwork families, gay families, and so on. More young heterosexual couples does not enter into a marriage, because marriage is considered unnecessary formalities with the statement that “do not need a paper that they love!”

Keywords: Family, Prevention, Religion, Society, Education.

„Aj zašpinená minca má svoju hodnotu.“

(autor)

ÚVOD

V rodine je možné badať čoraz častejšie meniace sa pravidlá vo výchovnom procese. S istou frekvenciou sa v spoločnosti stretáme so skutočnosťou, kedy si ľudia svojvoľne zamieňajú pojmy. Prichádza k etymologickému chaosu. Ľudia používajú slovnú zásobu, ktorej často ani nerozumejú. Zlo sa nazýva cnosťou, nemravnosť sa povyšuje na kult, hriech sa ospravedľuje estetikou. Výchova v rodine je tak čoraz častejšie poznačená permanentným vývojom a inováciami nielen v oblasti spoločnosti, ale hlavne rodiny. Prečo? Zrejme aj preto, že klasický model rodiny sa akoby zosmiešňoval natoľko, že badať absenciu aj pragmatických rodinných sociálnych sietí. Akcelerácia doby je cítiť čoraz viac. Rúcajú sa vzťahy, atomizujú rodiny. Sme svedkami nových typov rodinného spoluzitia, akými sú *single*, *mingle*, *patchwork* rodiny, homosexuálne rodiny a pod. Čoraz viac mladých heterosexuálnych párov nevstupuje do manželstva, pretože manželstvo považujú za zbytočné formality s vyhlásením, že „nepotrebujú papier na to, že sa majú radi!“ Na druhej strane, akoby v opozícii, sa však demonštrujú mladé homosexuálne páry, ktoré sa dožadujú legalizácie ich vzťahu až do úrovne manželstva, resp. re-

gistrovaného partnerstva. Čiže, môžeme reflektovať, že tradičné chápanie vzniku rodiny (máme na mysli práve heterosexuálne manželstvo) už „papier na legalizáciu svojho vzťahu“ nepotrebuje, pričom novovznikajúce formy manželského (ako aj rodinného spoluzitia) „tento papier“ vyžadujú. Pýtame sa preto, prečo isté skupiny tento „papier“ už nepotrebujú, a naopak, prečo iní tento „papier“ vyžadujú? Iný pohľad na celú problematiku manželstva spočíva vo fakte, že súčasné mladé heterosexuálne páry majú potrebu žiť spolu pred manželstvom, aby si „vyskúšali“ fungovanie ich vzťahu, no paradoxom ich vzťahu je skutočnosť, že málokto z týchto párov po uzavretí manželstva oslavujú 3-5 výročie uzavretia manželského života. Pritom ich rodičia, starí rodičia, ktorí nežili spolu pred vstupom do manželstva, si pripomínajú 20., 30., 40. výročie manželstva. V spoločnosti sa vytvára o manželstve mýtus, že ide o prekonané spoluzitie, ktoré má nahradiť voľnosť kohabitujúcich heterosexuálnych/homosexuálnych vzťahov. Manželstvo v myslení ľudí vstupuje akoby do „súdnej siene“, kde o ňom vyslovujú verdikt oslobodenia, či verdikt k smrti a zániku. Čo je však dôležitejšie, je skutočnosť, že z takýchto atomizovaných a „pokrivených“ rodín vychádzajú deti do sveta, ktorý nie je pre ne vždy dostatočne pripravený. A tak mnohé deti z týchto rodín končia v náhradnej rodinnej starostlivosti, detských domovoch alebo paradoxne v nových rodinách, kde síce zažívajú nového otca i matku, no často po niekoľkých výmenách a obmenách (single, mingle, patchwork rodiny, či homosexuálne rodiny). Pýtame sa teda, či sa do pomyselnej „súdnej siene“ spoločnosti, kde sa rieši existencia manželstva a rodiny, postupne dostanú aj deti, ktoré majú síce rodičov, no po prvej, druhej a xtej výmene. Nadobúdame presvedčenie, akoby spoločnosť 21. storočia vytvárala a schvaľovala také zoskupenia rodín, manželstiev, ktoré sú samodeštrukčné či už hľadiska sociologického, pedagogického, psychologického alebo právneho?!

Príspevok komparujeme aj slovenské a európske tendencie a perspektívy a pod., čím chce čitateľovi pripraviť kvalitnú pôdu pre pochopenie rodiny a rodinnej výchovy v súčasných podmienkach nielen na Slovensku.

RODINA

Pod pojmom rodina rozumieme predovšetkým sociálnu skupinu, ktorá je zložená z dvoch alebo viacerých osôb žijúcich spolu v jednej domácnosti, ktoré sú spojené manželskými, pokrvnými alebo adoptívnymi zväzkami. Možno ju charakterizovať aj ako primárnu, neformálnu a intímnu sociálnu skupinu a základnú spoločenskú jednotku, ktorá je často považovaná za kolísku ľudstva a výchovy (Tamášová, 2007, s. 12). Rodina sa charakterizuje aj ako malá spoločenská skupina, založená z dvoch dospelých členov opačného pohlavia a ich potomkov. Je to prvé sociálne prostredie, ako i výchovná inštitúcia prvoradého významu, v ktorej sa jedinec ocitá (Prevendárová, 1998, s. 11). Rodina je spoločensky schválená forma partnerských vzťahov dvoch rovnoprávných, rovnocenných a milujúcich sa ľudí, spojená pevným príbuzenským a pokrvným zväzkom. Jej znakom je intímne spoluzitie v jednej domácnosti, spolupráca, pomoc a kooperácia jej členov. Atmosféra rodinného prostredia je daná vzájomnými vzťahmi medzi rodičmi a ostatnými členmi rodiny. Dieťa sa formuje podľa rodinných vzťahov, podľa rodinného prostredia, v ktorom vyrastá. To, čo dieťa v rodine vidí, to aj napodobňuje. Dospelí, najmä rodičia sú

preň vzorom v akomkoľvek konaní. Rodina je prirodzenou sociálnou skupinou, základnou bunkou spoločnosti. Združuje ľudí v intímnej jednote na podklade pokrvnej príbuznosti. Všade tam, kde muž a žena žijú spolu, bývajú pod jednou strechou, spoločne hospodária a vychovávajú deti, hovoríme o rodine. V nej si dieťa vytvára vlastnú identitu a typickú kultúru prezentovanú vlastnými tradíciami, hodnotami a konvenciami. Pokrvná príbuznosť, rodinné ekonomické záujmy ako aj výchova detí nevystihujú však ešte dostatočne podstatu rodiny. Rodina totiž nie je schopná existovať izolovane od spoločnosti, vždy je súčasťou širšej sociálnej jednotky, ktorej normy, kultúra, tradície a náhľady zasahujú aj rodinu. Rodina je preto prvým článkom reťazca, ktorý spája jedinca so spoločnosťou. Rodina je prvým skúšobným prostredím (Tamášová, 2007, s. 37). Rodina je založená na manželstve, ktoré predstavuje vzájomný vzťah muža a ženy. Pre ňu je najdôležitejšia stabilita manželského vzťahu, teda jeho trvácnosť až do smrti jedného z manželov a práve takáto rodina môže vytvoriť najvhodnejšie podmienky pre zdravý duševný a telesný vývoj detí. Preto je veľmi dôležité, aby deti vyrastali v rodine, ktorá sa právom pokladá za základnú bunku spoločnosti. Otázkami rodiny a ich riešením na vedeckom základe sa v súčasnosti zaoberajú rôzne vedné disciplíny. Sú to predovšetkým:

- **sociológia**, ktorá sa rodinou zaoberá z hľadiska demografického, sociálnej štruktúry, generačných vzťahov, rozvodov,
- **psychológia**, ktorá predstavuje v tomto smere veľmi široký záber, nakoľko rieši, napomáha riešiť rôzne psychologické problémy a navrhuje spôsoby prevencie konfliktov v manželstve, medzi rodičmi a deťmi a to najmä formou rôznych psychologických poradní,
- **pedagogika** skúma rodinu z hľadiska jej výchovného pôsobenia na deti od ich narodenia až po dospelosť. Pedagogika rodiny je teda subdisciplína pedagogiky, ktorá má svoje opodstatnenie v holistickom nazeraní na človeka. Pedagogika rodiny je na Slovensku veľmi mladou subdisciplínou, no vo svete je pedagogika rodiny už zabývaná. Medzi prvými krajinami, ktoré zaviedli pedagogiku rodinu, bolo Poľsko. Inak, Poľsko je tiež prvou krajinou, kde sa začal robiť priestor pre rodinu na vedeckej úrovni. Začali sa vytvárať prvé inštitúty zamerané na rodinu a pod. V tabuľke ponúkame stručný pohľad na subdisciplínu pedagogiky rodiny vo svete,
- **teológia manželstva a rodiny**: skúma manželstvo a rodinu z historicko-biblického a teologického hľadiska. Manželstvo a rodina sú v rámci teologických disciplín považované za fundamentálne spoločenstvo kreujúce výchovu v rodine nové Božie deti.

svojich členov. aby si zakladali rodiny a v nich vychovávali svoje deti,

Rodina má tiež svoje znaky. Niektoré sú typické pre všetky inštitúcie, iné sa dajú ľahko odpozorovať zo životného cyklu, či postojov jednotlivcov, ktorí rodinu tvoria.

Medzi základné znaky rodiny (Tamášová, 2007) patria:

1. **Univerzalita** – rodina si stále plní úlohu základnej spoločenskej inštitúcie. Je známa ako ľudstvo samo. Rodina má svoj pravidlá, svoje mantinely. Jednotlivci v rodine majú svoje návyky a navonok sa každý prejavuje originálne.
2. **Tradicionalita** – rodina je tradičnou základnou bunkou spoločnosti. Spoločnosť doposiaľ nevymyslela nič lepšie, ako je inštitúcia rodiny.
3. **Konzervatizmus** – rodina sa vyznačuje svojimi hodnotami, kultúrou a tradíciami. Má svoju obvyklú štruktúru, ktorá sa v najužšom smere skladá s rodičov a detí.
4. **Sakralita** - rodinné zväzky sú pre členov rodiny posvätné. Členovia rodiny sa navzájom podporujú, pomáhajú si, kooperujú.
5. **Azylita** – každá jedna rodina si buduje vlastnú domácnosť, vlastné domáce spoločenstvo. Poznajú svoje nálady, postoje, vedia, na koho sa majú obrátiť, keď niečo potrebujú.

Rodina je preto prvým článkom reťazca, ktorý spája jedinca so spoločnosťou. Úloha rodiny je v oblasti výchovy nezastupiteľná, jej práva sú prvoradé pred všetkými inštitúciami. Dôležitá úloha rodiny vytvára prostredie bohaté na lásku, v ktorom si dieťa vytvára správny vzťah k hodnotám. Dieťa potrebuje byť milované, akceptované, cítiť bezpečie, mať vzor dospelého, prejavovať sa bez zábran a strachu, mať životný optimizmus, kritické myslenie a všestranný rozvoj. Niektoré zážitky môže dieťa získať len v rodine, napr. byť milované len preto, že existuje. Tieto zážitky sa neskôr odrazia v schopnosti nájsť seba samého. Medzi základné úlohy rodiny patrí:

1. vytváranie spoločenstva: rozvoj vzťahov, vzájomná komunikácia, dôvera, úprimnosť,
2. odovzdávanie života: zachovanie rodu a generácie,
3. rozvíjanie spoločnosti: vzdelanie detí, angažovanie sa v rôznych oblastiach spoločenského života.

Na budovanie zážitkov majú najväčší vplyv rodičia. V rodine sú dôležité nasledovné aspekty, resp. postoje rodiča, ktoré sme postavili do „provokačných otázok“:

- a) **postoj rodiča, ktorý počúva** alebo *rodič, ktorý počúva sám seba?*,
- b) **postoj odpustenia** (odpustenie sa stáva obnovením lásky), alebo *odpustím, ale nezabudnem?*,
- c) **postoj pochvaly a povzbudenía** – alebo *tzv. skrytý pštros*, teda: Ak sa ti niečo podarí, poviem: „*Vidíš, ja som ti to hovoril!*“ No, ak sa mi niečo nepodarí, povieš: „*Vidíš, ja som ti to hovoril!*“
- d) **postoj otvorenosti, neklásť podmienky, aby mohlo byť dieťa milované**, alebo: „*Môj milý, pokiaľ si v mojom dome, budeš tancovať ako ja pískam!*“
- e) **schopnosť milovať pravdu o svojich deťoch** alebo: *Môj zlatý, to, čo si spravil, veď nebolo až také zlé, veď to všetci robia, nie si prvý ani posledný!*“ teda *tzv. všeobecné ospravedlnenie, alebo odhrievkovanie si hriechu.*

V čom vidíme zlyhávanie v súčasných rodinách? Kde je problém súčasného pohľadu na rodičovstvo? Na demonštráciu uvedieme základné poruchy socializačno-výchovnej funkcie zlyhávania rodín:

- **rodičia sa nechcú starať** o svoje deti (osamelé matky, tzv. *single rodiny*, *mingle rodiny*, alebo aj rodičia, ktorí sami vyrástli v detskom domove, rodičia zo slabších sociálnych vrstiev),
- **rodičia sa nemôžu starať** o svoje deti (nedokážu dieťaťu poskytnúť dostatočnú starostlivosť, sú vo výkone trestu odňatia slobody, zlý zdravotný stav rodičov, závislosť rodičov od návykových látok, my dopĺňame pestúnskych rodičov, ktorí majú dieťa v osobnej starostlivosti, ako sú starí rodičia; tu môže nastať nehoda vo výchove, napr. generačný problém, často nastáva choroba. Ide často o skupinu profesionálnych rodičov. Stáva sa, že zo strany zamestnávateľa či aj vedenia detského domova je realizovaný nevhodný výber uchádzača o zamestnanie profesionálneho rodičovstva v problematike, ako je dieťa s poruchami správania),
- **rodičia sa nevedia starať** o svoje deti (deti maloletých matiek, mentálne postihnutí rodičia, ktorí sami vyžadujú starostlivosť, rodičia zbavení svojprávnosti),
- **rodičia s tzv. dvojkoľajovou výchovou:** ide o rodiny, ktoré potrebujú pomoc na určitý čas. Ide o tzv. *patchwork rodiny*. V tomto čase by nie len dieťa, ale aj rodičia mali navštevovať odbornú sociálnu, psychologickú alebo psychoterapeutickú pomoc. Tak ako dieťa pracuje na zmene správania, musia na nej pracovať aj rodičia.

MANŽELSTVO AKO PREDPOKLAD RODINY

Rodina má predpokladať manželstvo. Manželstvo je vstupnou bránou k rodine. Manželstvo je sociálne uznaný a formálne uzatvorený zväzok dvoch osôb (Roziňajová, 1992, s. 24). Vyplývajú z neho mnohé sociálne práva a povinnosti. Manželstvá možno rozdeliť na základe 2 kritérií:

1. usporiadanie manželských vzťahov:

- a. **monogamia:** párový vzťah muža a ženy,
- b. **polygamia:** manželstvo jednej osoby s niekoľkými osobami. Môže mať podobu:
  - i. polygynie: manželstvo jedného muža a viacerých žien
  - ii. polyandrie: manželstvo jednej ženy a viacerých mužov

2. okruh výberu manželského partnera.

Dimenzia manželstva je zastúpená takmer vo všetkých krajinách na celom svete, či už vo forme civilného alebo konfesijného uzatvorenia manželského zväzku, ako je to známe napr. na Slovensku, alebo formami, ktoré sú vzdialené nielen našej kultúre a mentalite ľudí, ale aj svojim náboženským svetonázorom, napr. ako to možno badať v primitívnych afrických polygamických kmeňoch. Lat. Matrimonium sa prekladá ako manželstvo. Uvedený termín sa skladá z dvoch slov: „mater“ (matka) a „munia“, resp. „munus“ (úloha, poslanie). Manželstvo je zmluva medzi mužom

a ženou (právný aspekt), ktorá spôsobuje, že muž a žena sa spájajú v jedno telo na čas celého ich života (*consortium totius vitae*), tvoria teda spoločenstvo (sociálny aspekt) postavené na prirodzenosti človeka. Cieľom tohto spoločenstva je dobro manželov, plodenie a výchova detí. Vo väčšine konfesií (katolíckej, pravoslávnej a sčasti aj v anglikánskej) je manželstvo chápané ako výsostne sviatostný akt dvoch ľudí opačného pohlavia, resp. právnym úkonom (pri civilnom manželstve), ktorým si dvaja ľudia slobodne a zodpovedne sľubujú vernosť a lásku (Helinger, 2000, s. 28) s cieľom plodiť a vychovávať aj deti. V slovenskom právnom systéme poznáme teda dva druhy uzatváranie manželského zväzku, a to: cirkevnou alebo civilnou formou (známou tiež ako civilný sobáš). Manželstvo je zväzkom jedného muža a jednej ženy,¹ ktorý bol uzavretý spôsobom ustanoveným alebo uznaným Slovenskou republikou. Takýmto spôsobom nie je možné uzavrieť iný zväzok. Osobitnú ochranu, ktorú zákon priznáva manželstvu, nie je možné priznať inému zväzku, než je manželstvo. Manželský zväzok muža a ženy² je svojou prirodzenosťou zameraný na blaho manželov a na plodenie a výchovu detí (Kratochvíl, 2000, s. 35). Manželský zväzok je potvrdený súhlasným vyjadrením.

Pri uzatváraní manželstva sú prítomní zvyčajne dvaja svedkovia.

Manželstvo si plní nasledovné aspekty:

- **právný aspekt:** je zmluvou medzi mužom a ženou,
- **prirodzený aspekt:** manželia, ktorí vytvárajú spoločenstvo, sú zameraní predovšetkým na: dobro samotného manželstva, dobro manželov, plodenie a výchovu detí,
- **sociálny aspekt:** toto spoločenstvo je postavené na prirodzenosti človeka,
- **kultúrny a náboženský aspekt:** tradičné manželstvo je chápané ako vzťah jedného muža a jednej ženy (rovnocennosť: katolícke, evanjelické, pravoslávne a židovské náboženstvo; nerovnocennosť, resp. tzv. kastovníctvo: budhizmus, šintoizmus, hindoizmus, konfucionizmus).

SOCIÁLNE FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE INŠTITÚT MANŽELSTVA A RODINY

J. Gabura (2006) uvádza, že medzi najfrekvencovanejšie **sociálne faktory**, ktoré najviac ovplyvňujú vývoj a formovanie rodiny patria: migrácia a s ňou spätá urbanizácia obyvateľstva, atomizácia rodiny a emancipácia. Všetky uvedené sociálne faktory sú spájané s prácou, s hľadaním živobytia a sťahovaním sa za ním, čo zanecháva následok aj na fungovaní samotnej rodiny. Migrácia obyvateľstva je veľmi úzko prepojená s urbanizáciou obyvateľstva a atomizáciou rodiny. Sťahovanie sa

1 Podobnú definíciu manželstva môžeme citovať aj podľa kán. 776, § 1 CCEO: „Matrimoniale foedus a Creatore conditum eiusque legibus instructum, quo vir et mulier irrevocabili consensu personali totius vitae consortium inter se constituunt, indole sua naturali ad bonum coniugum ac ad filiorum generationem et educationem ordinatur“ Dostupné na: http://www.grkat.nfo.sk/Texty/instrukcia_16.html [cit. 07.09.2011]

2 Similar definition can be cited also according to Church Canon 776, § 1 CCEO: „Matrimoniale foedus a Creatore conditum eiusque legibus instructum, quo vir et mulier irrevocabili consensu personali totius vitae consortium inter se constituunt, indole sua naturali ad bonum coniugum ac ad filiorum generationem et educationem ordinatur“ Available: http://www.grkat.nfo.sk/Texty/instrukcia_16.html [cit. 07.09.2011]

ludí za pracou viedlo a aj dnes vedie k miešaniu rôznych kultúr, čo sa medzi manželmi najviac prejavuje v odlišnom socio-kultúrnom pozadí, v odlišnosti hodnôt, predstáv, zvykov, tradícií a životného štýlu, na aké boli manželia pred vstupom do manželstva zvyknutí. Táto rozdielnosť je mnohokrát príčinou rôznych hádok, či nedorozumení v manželstve. Sťahovanie sa za pracou do miest, urbanizácia, navyše plodí anonymitu a predstavuje ťažisko sociálno-patologických javov.

Rodina je špecifickým sociálnym prostredím, kultúrnym útvarom, kde sa odovzdáva výchova a hodnoty, či už materiálne alebo duchovné. No v poslednom období je rodina a manželstvo vystavené mnohým, najmä demografickým zmenám. Medzi najčastejšie zmeny zaraďujeme: zvyšovanie veku ženy pri vstupe do manželstva, výrazný pokles natality, redukcia štruktúry rodiny (max. 2 deti), neúplné rodiny, rozvodovosť, registrované homosexuálne a heterosexuálne partnerstvá, homosexualita a lesbicizmus, strach z detí, nedostatok financie, priestor na bývanie, impotencia, deprivácia (dlhodobu neuspokojované potreby), atomizácia rodiny (rozpad tradičnej rodiny), entropia = zánik rodiny a pod., workoholizmus, prostitúcia a pornografia, závislosti (internet, drogy, alkohol) a gamblerstvo, rôzne deviácie, liberalizmus, medzigeneračné problémy, *vzrastajúci individualizmus*, *dostupnosť antikoncepcie*, *klesajúci vplyv cirkvi a tradičných náboženstiev na rodiny*, *abortivita*, *zmena v statuse ženy*, *zvýšená mobilita*, *rozpad tradičných spoločenstiev* (Tamášová, 2007, s. 38). Základným ukazovateľom **sociálno – ekonomických problémov** je práve výška dosiahnutého príjmu. Ak je sociálno – ekonomická situácia v rodinách, ktorá je sprevádzaná stresom, napätím, neistotou nepriaznivá, odráža sa to aj v kvalite rodinných vzťahov. Podľa M. Hardy (2011) medzi najväčšie sociálno-ekonomické problémy v rodinách patrí najmä: nezamestnanosť, práca za minimálnu mzdu, schopnosť udržať si zamestnanie, zadlženosť najmä mladých rodín v podobe omeškania splátok, pôžičiek, hypoték, nedoplatkov za energie, telefón a pod. K problémom, ktoré sú spôsobené nedostatočným príjmom a ktoré vedú k pocitom hanby, bezmocnosti, či k psychickej záťaži patria aj: nevyhovujúce podmienky bývania, prekážky v prístupe k vzdelávaniu, či ku kultúre, nedostatočná zdravotná starostlivosť a i. J. Gabura (2006) medzi ďalšie sociálne faktory vplyvajúce na fungovanie rodín zaraďuje **masmédiá a oslabený vplyv cirkvi**. Masovokomunikačné prostriedky, ktoré chtiac-nechtiac ovplyvňujú myslenie, konanie, správanie a očakávania svojich konzumentov, ponúkajú model vzorovej, ideálnej alebo patologickej rodiny ako imitačné vzory, čo určitým spôsobom vplyva na porovnávanie a na spokojnosť, resp. nespokojnosť partnerov s rodinným životom. Komunikáciu, spoločné rozhovory, záujem o deti, či o partnera nahrádza pasívny konzum v podobe televízie, videa, počítačových hier, či internetu. Autorita, úcta a rešpekt voči rodine sa vytráca aj pod oslabeným vplyvom cirkvi a jej benevolentnejším prístupom či pohľadom na rozvedených ľudí a na predmanželský sexuálny život partnerov. **Znižovanie sobášnosti a pôrodnosti**, manželstvo a rodičovstvo vo vyššom veku a s tým spájané celkové starnutie populácie, zvyšovanie počtu detí narodených mimo manželstva, nárast jednorodičovských rodín, či zvyšovanie rozvodovosti predstavujú vo svojej podstate dôsledok vznikajúci pôsobením nevhodných sociálnych faktorov (Gabura, 2006). „Sociálne problémy, s ktorými dennodenne zápasia mnohé rodiny, by mohli byť natoľko únosné, že by nepred-

stavovali bytostný problém pre normálnu a prirodzenú existenciu v spoločnosti. Dlho očakávané ozdravenie je v súčasnosti spomalené, ba priam zastavené“ (Gašpariková, 2009, s. 117). Ak nenastane radikálna zmena v oblasti sociálnej politiky, ktorá by vytvorila systém, či sociálny program, ktorý bude transparentný, trvalo finančne udržateľný s rovnosťou príležitosti pre všetkých, garantujúci udržanie a rozvoj ľudských, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv smerujúci k dôstojnej životnej úrovne všetkých, budú mnohé, zvlášť mladé rodiny aj naďalej zápasíť so sociálnymi problémami, čo bude ovplyvňovať stabilitu a očakávané fungovanie rodiny. Otázkou zostáva aj tzv. **sobášny trh**. Často ide o nie výstižný názov. V podstate zahmlieva cieľovú deštrukciu samotného manželstva. V sobášnom trhu ide predovšetkým o to, že sobáš - ako ho mnohí - poznáme, je prezentovaný ako tovar medzi ostatnými pultovými potravinami. V praxi sa často prezentuje ako mediálny sobáš ľudí, medzi ktorými je veľký vekový rozdiel, alebo ako sobáš za účelom získania vytúženej odmeny (rôzne súčasné realityshow) a pod. So sobášnym trhom úzko súvisia aj **manželskí podvodníci**. Väčšinou sú organizovaní v „pasáckych“ skupinách. Často ide o prostitútky, ktoré „pasáci“ navádzajú, resp. nútia k tomu, aby si podmanili bohatých mužov. Tí po čase podľahnú ich kráse a v naivite si zoberú prostitútku za ženu. Najmenej do mesiaca, najviac do pol roka prichádza k rozvodu a zúženiu majetku minimálne o polovicu (nehovoriac o psychických traumách, ktoré druhá strana = obeť prežíva). Medzi ďalšie faktory ohrozujúce inštitút manželstva a rodiny zaraďujeme aj tzv. **predmanželské zmluvy**. Termín predmanželská zmluva je známy širokej verejnosti aj vďaka vysokej popularite a mediálnej prezentácii. V stručnosti ide o zmluvu medzi dvomi ľuďmi (snúbencami, resp. budúcim manželmi), ktorá v najužšom chápaní zaväzuje obidve zúčastnené stránky k obsahu tejto zmluvy. V nej sa okrem iného často prezentujú fakty vzťahujúce sa predovšetkým na množstvo a veľkosť tej - ktorej stánky, čo vstupuje do manželstva. V praxi to najbežnejšie funguje spôsobom, že keď sa snúbenci zosobášia a manželskou zmluvou „prinesú“ do manželstva svoj podiel majetku, ak by nastal rozvod, táto predmanželská zmluva im môže zaručiť, že neprídu o majetok, s ktorým vstúpili do manželského zväzku. Ak predmanželská zmluva nie je protiústavná, prinajmenšom je neetická už vo svojej podstate. Záverom z toho vyplýva nelogické filozofovanie o tom, že snúbenci sa majú natoľko radi, že už teraz vedia, že sa nebudú mať veľmi radi (predmanželská zmluva, ktorá ešte pred manželstvom dáva obidvom stranám ponuku, resp. možnosť rozchodu a pod.). Pravdepodobne najviac propagovaným trendom v dnešnej spoločnosti zostáva aj tzv. **žitie v partnerstvách (konkubinát, kohabitácia)**. Mnohí mladí ľudia sa nechcú manželstvom zaväzovať do trvalého vzťahu. Skôr si volia možnosť žiť „len tak“, kupujú a nadobúdajú spoločne majetok, väčšinou neplánujú deti a ak nastane medzi nimi rozchod, všetko si delia podľa svojich zásluh, prípadne cestou jurisdikcie. Svoje správanie väčšinou odôvodňujú tvrdeniami: nebudeme sa sobášiť, aby sme sa prípadne niekedy nemuseli rozvádzať, nebudeme mať deti, pretože mať deti v dnešnej spoločnosti je luxus a ten si nemôžeme dovoliť (mať dieťa je finančne nákladné), musíme si predsa užiť, než vstúpime do manželstva, musíme vedieť, či nám to bude spolu „klapať“, chceme si budovať kariéru a manželstvo by nás zbytočne zaťažovalo (manželka, deti, stravovanie a pod.) a iné dôvody.

Ide často o zvrátenosť, pretože žitie v partnerstvách neľahčuje vstup do manželského zväzku. Vôbec nie je pravdou tvrdenie, že mladí ľudia chcú žiť spolu preto, aby sa poznali. V podstatnej miere ide väčšinou o prežívanie svojho sexuálneho apetítu. Ak partner zlyhá v sexuálnej oblasti, mnohé partnerstvá sú odkázané k atomizácii svojho vzťahu. Nehovoriac o psychických a ekonomických problémoch, ktoré takéto rozchody ľudí zo sebou prinášajú. V súvislosti s konkubinátom sa v poslednej dobe čoraz častejšie stretávame s tvrdením, kedy ženy vstupujú do vzťahu s cieľom **MAŤ DIEŤA, no NECHCEM MAŤ MUŽA!** Dalo by sa konštatovať, že ide o lobistické a hedonistické pohnútky ženy. Opak však je pravdou. Ženy sa často rozhodujú pre tento životný štýl preto, lebo doposiaľ si nikoho nenašli, s kým by spoločne trávili svoj život; po skúsenostiach mnohých týraných žien a rozvedených žien sa chcú týmto spôsobom vyhnúť možným problémom a po tretie – chcú z tohto pragmatického vzťahu na skúšku vyjsť ako víťazky, ktoré zostali tehotné. Dokonca, mnohé ženy si s mužmi podpisujú akúsi formu zmluvy, kde sa žena zaväzuje mužovi, že po narodení dieťaťa si nebude od neho žiadať priznanie otcovstva a prípadné dávky na dieťa, ľudovo nazývané ako alimenty. V rodinách začína prevládať konzumný spôsob života. Vytrácajú sa z nej pozitívne hodnoty života, minimalizujú sa tradičné hodnoty, presadzuje sa egoizmus, súťaživosť a individualizmus. Nasledujúca tabuľka nám predstavuje hlavné smerovanie zmien vo formách manželstva a rodiny.

Tab. 1: Rodina a jej zmeny

Tradičný model	Model zmien
Manželstvo legalizované podľa svetového alebo cirkevného práva	Skupinové manželstvá, rodinné spoločenstvá, komúny, rodina s jediným rodičom, dobrovoľné slobodné materstvo, sloboda, rekonštituovaná rodina, homosexualita, atď.
Viacgeneračná rodina	Jadro rodiny, vzdialená rodina generačná priepasť v prenose kultúry
Rodičovstvo	Malý počet detí, obyčajne jedno, maximálne dvojete detí, dobrovoľná bezdetnosť
Väzby vo vzťahoch a definícia právneho a morálneho statusu dieťaťa	Rodina s dvoma jadrami, rekonštituované rodiny, dieťa rozvedených rodičov a bez väzieb, hybridné rodiny
Dvaja rodičia: matka a otec	Dobrovoľné slobodné materstvo, bez manželstva vo všeobecnosti, predmanželské slobodné otcovstvo
Vytrvalosť	Rozvody, uzatváranie druhých manželstiev
Muž je živiteľ rodiny, má autoritu, žena sa venuje najmä domácnosti a výchove detí	Profesionálna práca oboch manželov, vyššie ekonomické postavenie ženy a počas nezamestnanosti strata práce muža, väčšie práva žien v rozhodovaní rodiny, otvorené manželstvá „dochádzanie“ do manželstva
Sexuálna výlučnosť	Mimomanželské vzťahy, sexuálne otvorené manželstvá, striedanie partnerov (swinging)
Heterosexualita	Homosexuálne vzťahy a možnosť ich legalizácie
Domácnosť dvoch dospelých ľudí	Širšie rodiny, rodina s pridruženými členmi, ktorí nie sú príbuzní, „takzvané“ rodiny

Zdroj: ONDREJKOVIČ, P. 2006. *Rodina v novom miléniu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, 2006. s. 49.

VÝVINOVÉ TRENDY K OTÁZKE MANŽELSTVA

V nasledujúcej kapitole sa budeme venovať fenoménu registrované partnerstvo, ktoré si vytvára cestu aj na Slovensku, atakuje inštitút manželstva a rodiny a v neposlednom rade sa chce stavať do úrovne alternatívy k manželstvu, čo je vylúčené už vo svojej podstate, lebo manželstvo nemá a nemôže mať alternatívu, inak by stratilo odlišnosť od ostatných inštitúcií. Sme svedkami, kedy čoraz viac mladých heterosexuálnych párov nevstupuje do manželstva, pretože manželstvo považujú za zbytočnú formalitu s vyhlásením, že „nepotrebujú papier na to, že sa majú radi!“ Na druhej strane, akoby v opozícii, sa však demonštrujú mladé homosexuálne páry, ktoré sa dožadujú legalizácie ich vzťahu až do úrovne manželstva, resp. registrovaného partnerstva. Čiže, môžeme reflektovať, že tradičné chápanie vzniku rodiny (máme na mysli práve heterosexuálne manželstvo) už „papier na legalizáciu svojho vzťahu“ nepotrebuje, pričom novovznikajúce formy manželského (ako aj rodinného spoluzitia) „tento papier“ výsostne vyžadujú. Natíska sa preto otázka, prečo isté skupiny tento „papier“ už nepotrebujú, a naopak, prečo iní vehementne tento „papier“ vyžadujú? Fenomén registrovaného, resp. legalizovaného partnerstva nie je moderným hitom 21. storočia. Otvorene sa prvý raz o legalizovaných partnerstvách začalo hovoriť už na prelome 19. a 20. storočia, pričom fenomén homosexuality sa výrazným spôsobom prezentoval na prelome 17. a 18. storočia. Legalizované partnerstvo je právnou formou uplatnenie zväzku dvoch ľudí rovnakého pohlavia uzatvoriť vzájomný vzťah ako alternatívu k manželskému zväzku. V krajinách, kde nie sú legalizované partnerstvá rovnakého pohlavia (pretože legalizovaným partnerstvom môžu byť právne aj muž so ženou), sa uzatvárajú len manželské zväzky pred štátnou alebo cirkevnou autoritou. Manželský zväzok je v takýchto krajinách aj legislatívne ukotvený, čo neplatí o legalizovaných partnerstvách. Z právneho hľadiska vyplývajú manželom práva a povinnosti, ktoré si musia plniť nielen voči sebe, deťom, ale aj voči štátu. Právne hľadisko v krajinách, kde legalizované partnerstvo nie je, buď absentuje, alebo je do väčšej miery atomizované, resp. z partnerských zväzkoch nevyplývajú žiadne povinnosti, čiže ak sa dvojica rozíde, neplynú pre ňu žiadne právne sankcie.³ Problematika legalizácie homosexuálnych partnerstiev (do pozície zrovnoprávnenia s klasickou podobou manželstva) je citlivou témou. Nevynímajúc skutočnosť, že tradičné heterosexuálne vzťahy odmietajú vstupovať a uzatvárať manželstvo s tvrdením, že nepotrebujú „papier“ ako dôkaz svojej lásky, pričom homosexuálne vzťahy, resp. páry tento „papier“ vehementne požadujú. Je to paradoxné a núti to k zamysleniu, čo je vzácné a čo je doslova až odmietavé práve na tomto kuse „papieru“...? Ak vychádzame zo zaužívaných konvencií a modelov rodiny, takáto „základná bunka spoločnosti“

3 Podľa zákona č. 461/2003 o sociálnom poistení v znení neskorších predpisov manžel, manželka a nezaopatrené dieťa poškodeného, ktorý zomrel v dôsledku pracovného úrazu alebo choroby z povolania, majú nárok na jednorazové odškodnenie. Životný partner nemá nárok na vdovský alebo vdovecký dôchodok, ošetrovné, ktoré sa poskytuje poistencovi, ktorý opatruje chorého manžela, chorú manželku, chorého rodiča alebo chorého rodiča manžela, manželky. Zákon nepozná vzájomnú vyživovaciu povinnosť životných partnerov a inštitút bezpodielového spoluvlastníctva sa vzťahuje iba na manželov. Nie je možné ani znížiť si základ dane o nezdaniteľné časti základu dane, ako je to v prípade manžela alebo manželky. Je len niekoľko príkladov životných situácií, ktoré súčasná právna úprava nereguluje. Osoby rovnakého pohlavia, ktoré žijú v spoločnej domácnosti sú takýmto spôsobom znevýhodnené proti manželom, napriek skutočnosti, že rovnako platia odvody a dane.

na Slovensku a aj v celom európskom regióne je netradičnou. Nielen z biologického a reprodukčného hľadiska, ale aj z hľadiska bežnej paradigmy. Homosexualita sa považuje za odchýlku z normality.⁴ Vo veku, kedy adolescent ešte „nemá stabilizovanú pohlavnú identitu“, zostáva subjektom so zablokovaným sexuálnym vývojom – najmä ak žije výlučne s osobami rovnakého pohlavia.

Aspekty partnerského života:

- **Právny aspekt:** Právne hľadisko v krajinách, kde legalizované partnerstvo nie je, buď absentuje, alebo je do väčšej miery atomizované, resp. z partnerských zväzkoch nevyplývajú žiadne povinnosti, čiže ak sa dvojica rozíde, neplynú pre ňu žiadne právne sankcie.
- **Sociálny aspekt:** vzťahy muž/žena (kohabitácia), muž/muž alebo žena/žena (homosexuálne zväzky), sú v štatistických ukazovateľoch menej trvalé (viď tab. neskôr)
- **Prirodzený aspekt:** absentuje...
- **Kultúrny, náboženský aspekt:** ide o alternatívu k tradičnému chápaniu manželstva. Manželstvo, z lat. *matrimonium* sa prekladá ako *mater* (matka) a *unus* alebo *nunus* (úloha, poslanie). Homosexuálny vzťah sa teda z etymologického hľadiska môže označovať vždy len ako partnerstvo. V štátoch (Holandsko...), kde je legislatívne existuje označenie homosexuálne manželstvo, momentálne riešia sťažnosti na ústavnom súde za „etymologický paradox.“ Žiadne náboženstvo oficiálne neschvaľuje homosexuálne zväzky (iba toleruje) (Suvada and Tománek, 2015).

Tradičné predstavy o manželstve ako legalizovanom zväzku muža a ženy s cieľom splodenia a výchovy detí v Európe pomaly nahrádza liberálnejší prístup.⁵ Zákon o registrovanom partnerstve platí už v osemnástich európskych krajinách a umožňuje partnerom rovnakého pohlavia uzatvárať zväzky podobné manželstvu. Zákon upravuje vznik a koniec partnerského zväzku. Takýto zväzok sa uzatvára pred matričným úradom. Partnerom zaručuje nárok na informácie o zdravotnom stave a právo dediť. Zakotvuje aj vzájomnú vyživovaciu povinnosť a umožňuje spoločnú výchovu detí, nie však adopciu.⁶ Tradičné manželstvo chránia rôznymi spôsobmi v Európe napr. ústavy Poľska, Litvy, Lotyšska, Írska alebo viacerých štátov Spojených štátov amerických (Aliaška, Hawai, Nebraska, Nevada, Texas = schválené vlastné ústavné dodatky chrániace definíciu manželstva; Alabama, Arizona, Arkansas, Colorado, Delaware, Florida, Georgia, Illinois, Michigan, Minnesota, Pennsylvania, Texas, Virginia a ďalšie = schválená ochrana manželstva zákonom alebo v referende; výnimku tvorí štát Masseurchusetts, v ktorom je legalizované homosexuálne manželstvo, podobne ako v Kanade a v Juhoafrickej republike).

4 Pokiaľ bola Svetovou zdravotníckou organizáciou definovaná ako choroba, vznikali snahy o jej liečenie. Až v roku 1992 bola zo zoznamu chorôb tejto organizácie vypustená. Americká psychiatrická asociácia (American Psychiatric Association) odstránila homosexualitu zo svojho „Diagnostického a štatistického manuálu“ a svojho vlastného zoznamu psychologických porúch už v roku 1973. Napriek tomu snahy o jej liečenie neprestali.

5 *Registrované partnerstvo už aj v Čechách:* <http://www.euractiv.sk/rovnost-sanci/clanok/registrovane-partnerstvo-uz-aj-v-zechach> (cit. dňa 16.3.2012)

6 Tamtiež.

Tab. 2: Legislatíva tradičného manželstva v niektorých krajinách sveta⁷

Možnosti v krajinách	Krajiny, resp. štáty
1. krajiny, v ktorých je manželstvo chránené ústavou danej republiky, resp. štátu	napr. Poľsko, Litva, Lotyšsko, Írsko a niektoré štáty USA
2. krajiny, v ktorých sú schválené vlastné ústavné dodatky chrániace definíciu manželstva	napr. štáty v USA: Aliaška, Hawai, Nebraska, Nevada, Texas
3. krajiny, v ktorých je schválená ochrana manželstva zákonom alebo v referende	napr. Alabama, Arizona, Arkansas, Colorado, Delaware, Florida, Georgia, Illinois, Michigan, Minnesota, Pennsylvania, Texas, Virginia ⁷
4. krajiny, v ktorých nie je žiadna ochrana manželstva	napr. Slovensko

Prameň: TOMÁNEK, P. 2012a. Manželstvo, rodina a legalizované partnerstvo v EÚ. In *Rodina v treťom tisícročí – Familiaris consortio – nádej pre súčasnú rodinu*, 2012. s. 308.

Na Slovensku, ako aj v ostatných krajinách EÚ, sa uzatvárajú manželstvá pred štátnou a cirkevnou autoritou (podľa konfesií, ktoré daný štát uznáva na svojom území, napr. rímskokatolícke, gréckokatolícke, pravoslávne, islamské náboženstvo a iné). V otázke legalizovaných partnerstiev však môžeme badať aj výraznejšie medzištátne rozdiely (z právneho hľadiska).

Právna úprava životných partnerstiev dvoch osôb rovnakého pohlavia sa v EÚ a v zahraničí realizuje v troch formách:

1. **faktické spolužitie** – vzájomné práva a povinnosti partnerov vznikajú uplynutím stanovenej doby spolužitia, spravidla bez ohľadu na pohlavie partnerov,⁸
2. **registrované partnerstvá** – osobitný právny inštitút, ktorý predstavuje štátom uznané spolužitie partnerov rovnakého pohlavia alebo bez ohľadu na pohlavie, z ktorého vyplývajú podobné alebo rovnaké práva ako v prípade manželstva,
3. **manželstvá** – manželstvá homosexuálnych párov sú rovnocenné manželstvám heterosexuálnych partnerov vrátane možnosti výchovy detí.

Prvou krajinou, v ktorej boli legalizované homosexuálne manželstvá, bolo Holandsko (2001),⁹ za ním nasledovalo Belgicko (2003)¹⁰, Španielsko (2005) a doposiaľ posledným štátom, ktorý schválil legalizované homosexuálne manželstvá, bolo Francúzsko (2013).¹¹ Vo Veľkej Británii síce schválili homosexuálne manželstvá (2005), avšak – v porovnaní s predchádzajúcimi štátmi sa vo Veľkej Británii oficiálne neuznávajú. S otázkou legalizovania homosexuálnych manželstiev často súvisí aj adopcia detí pre tieto homosexuálne manželské páry. Belgicko, Holandsko, Španielsko, ale aj Veľká Británia túto myšlienku schválili. V Dánsku, Nórsku,

⁷ Výnimku tvorí štát Masechusetts, v ktorom je legalizované homosexuálne manželstvo.

⁸ Faktické spolužitie dvoch osôb rovnakého pohlavia bolo v Holandsku uznané už v roku 1979.

⁹ Návrh zákona presadila vláda vtedajšieho premiéra Wima Koka, predsedu ľavicovej Strany práce. Proti sa postavili iba kresťanskí demokrati v roku 2000 a potom aj v roku 2001.

¹⁰ Zákon prešiel bez podpory kresťanských demokratov, podobne ako tomu bolo v Španielsku.

¹¹ Z mimoeurópskych krajín je legalizované homosexuálne manželstvo napr. v Kanade, Juhoafrickej republike, či dokonca v niektorých štátoch USA, ako je to v Masechusetts.

Nemecku a Francúzsku sa homosexuálnym manželom umožňuje adoptovať si dieťa svojho životného partnera.

Tab. 3: Homosexuálne partnerstvá, resp. manželstvá v Európe ¹²

Možnosti homosexuálnych partnerstiev, resp. manželstiev nielen v EÚ	Krajiny uplatnenia týchto možností
1. krajiny, v ktorých nie je homosexualita trestaná, ani sa v nich neumožňuje registrované partnerstvo a niet ani antidiskriminačnej legislatívy	Cyprus, Estónsko, Grécko, Írsko, Lotyšsko, Malta, Poľsko a Rakúsko, Turecko
2. krajiny, v ktorých nejestvuje možnosť uzavrieť registrované partnerstvo, ale zákony zakazujú diskrimináciu homosexuálov v prístupe k službám či prijímaní do zamestnania	Litva, Slovenská republika, Slovinsko, Taliansko, Bulharsko a Rumunsko, Švajčiarsko
3. krajiny, v ktorých homosexuáli majú možnosť uzavrieť registrované partnerstvá,	Česká republika ¹² , Fínsko, Francúzsko, Luxembursko, Maďarsko, Nemecko, Portugalsko a Švédsko, Chorvátsko, Nórsko
4. krajiny, v ktorých môžu homosexuáli uzatvárať manželstvá, čo im dáva viac práv, okrem možnosti adoptovať si aj deti,	Belgicko
5. krajiny, ktoré pripúšťajú možnosť uzatvárať homosexuálom nielen manželstvá, ale i adopciu,	Holandsko, Španielsko, Veľká Británia
6. krajiny, v ktorých je uzákonená možnosť adopcie pre homosexuálne páry.	Dánsko, Švédsko

Prameň: TOMÁNEK, P. 2012a. Manželstvo, rodina a legalizované partnerstvá v EÚ. In *Rodina v treťom tisícročí – Familiaris consortio – nádej pre súčasnú rodinu*, 2012. s. 309-310.

Z prieskumu, ktoré robilo Centrum pre výskum verejnej mienky¹³ v októbri 2005 a z údajov výskumných agentúr GEORG a Focus sa zistilo, že Slováci sú k homosexuálom (vrátane homosexuálnych partnerstiev a manželstiev) menej tolerantní než ľudia v Čechách. Prieskumu s zúčastnilo 1075 ľudí. Zistilo sa, že iba 24 % Slovákov by súhlasilo, aby homosexuálne páry mali právo na uzavretie manželstva. Prieskum odhalil aj skutočnosť, že na rovnakú otázku odpovedalo kladne (v percentuálnom vyjadrení) aj 21 % Poliakov, 25 % Maďarov a až 42 % Čechov.

Manželstvo a rodina nepoužívajú osobitný spoločenský status a vyššiu ochranu spoločnosti kvôli individuálnemu naplneniu cieľov jednotlivých členov manželstva, ale predovšetkým kvôli jedinečnému a spoločnosti prospešnému prínosu, ktorý manželstvo a na ňom založená rodina prinášajú spoločnosti ako celku. Preto sa domnievame, že štát by mal preferovať taký zväzok, ktorý je v jeho „životnom záujme“, t. j. manželský zväzok, ktorý zabezpečuje potenciál pre vznik rodiny..., pretože bezdetné manželstvá nebudú v životnom záujme tejto spoločnosti. Hlavným poslaním manželstva je založenie rodiny a výchova detí. Prirodzené posta-

¹² Parlament v roku 2006 prelomil veto prezidenta ČR Václava Klauša a opätovne prijal zákon o registrovanom partnerstve. Česká zákon však neumožňuje napríklad spoločné zdanenie, teda znížiť si dane, ak je jeden z partnerov bez práce. V prípade, že je partner cudzinec, nemá šancu rýchlejšie získať trvalý pobyt či občianstvo, ako je to v prípade manželstva. Zákon však umožňuje partnerom dediť hneď v prvej línii, ako aj odmietnuť výpoveď na súde, ktorá by mohla partnerovi uškodiť, alebo zastupovať ho v konaniach na úradoch.

¹³ *Registrované partnerstvo už aj v Čechách*: <http://www.euractiv.sk/rovnost-sanci/clanok/registrovane-partnerstvo-uz-aj-v-cechach> (cit. dňa 16.3.2012)

venie a pôsobenie rodiny a manželstva vyplýva zo základných potrieb ľudskej bytosti. Status osobitnej ochrany¹⁴ zase vyplýva z dôvodov všeobecne prospešných prínosov rodiny a manželstva pre spoločnosť. K vedomiu každého človeka, ktorý vstúpil do manželského zväzku preto bezprostredne patrí aj dimenzia rodičovstva (Šuvada, 2015b).

Registrované partnerstvá (heterosexuálne a homosexuálne) a ich propagácia priamo ohrozujú inštitúciu manželstva a v neposlednom rade aj inštitúciu rodiny. Heterosexuálne partnerské spolunažívanie, inými slovami často označované aj ako konkubinát, či kohabitácia, si plní funkciu vzájomného obohatenia sa partnerov, no ostatné základné funkcie (ako reprodukčná a výchovná) často zostávajú nepovšimnuté, pretože veľa súčasných heterosexuálnych partnerstiev je natoľko pracovne a spoločensky vyťažovaných, že si nechcú priberať ďalšiu starosť na svoje plecia, a to plodenie a výchovu detí. Homosexuálne partnerské spolunažívanie si neplní ani základnú reprodukčnú funkciu. Homosexuálni partneri sa môžu stať „rodičmi“ len:

- **formou adopcie** (ak máme na mysli, napr. vzťah muž – muž), alebo
- **formou priamej línie** (napr. keď si žena alebo muž z prvého heterosexuálneho vzťahu privedie do homosexuálneho vzťahu vlastné dieťa, ktoré im bolo zverené do opateru).

V spoločnosti je zaznamenaných (odpozorovaných) 5 etáp na prisvojenie si kultúry homosexuality. Ide o tieto kroky:

- **1. krok: tolerancia:** čiže právo byť nedotknuteľný. Hovorí sa tomu aj anti-diskriminačná politika, napr. na základe sexuálnej orientácii (napr. niektoré krajiny EÚ, USA...),
- **2. krok: žiadosť o rovnoprávnosť:** v USA existuje organizácia s názvom *Human Rights Campaign*, čiže Kampaň za ľudské práva, ktorá šíri do celého sveta LGBTI tematiku a snaží sa, aby v jednotlivých štátoch, krajinách prišlo nielen k zrovnoprávneniu, ale až k trestu za to, keď niekto nebude súhlasiť s homosexualitou. Homosexualita sa predstavuje ako ľudské právo. V Anglicku (Londýne) je zasa tzv. *Tavistov s institut for human rights*. Jeho existencia siaha až do čias II. svetovej vojny. Inštitút mal byť honorom ľudských práv, no dnes sa stal okrem iného aj propagátorom LGBTI tematiky. Založený bol už v roku 1921 ako klinika, až po II. svetovej vojne sa z neho stal inštitút, po podpise Memoranda vzájomného porozumenia, ktorý podpísali osobnosti ako Rokefeler, Tavistov a Rolling. Hlavná myšlienka tohto inštitútu je zmena ľudského chápania, vytvorenie novej kultúry v novom veku. Ide o propagáciu hnutia New Age, resp. v súčasnosti už Next Age. Propagácia sa stala viditeľnou najmä projektom Heapes,
- **3. krok: priznanie:** to znamená, že už nestačí len tolerancia a zrovnoprávnenie, ale sa vyžaduje aj hlásenie ich hodnôt,
- **4. krok: povinná účasť:** homosexualita sa berie ako osobná cesta,

¹⁴ Porov.: Návrh Ústavného zákona O ochrane manželstva (2006); II. časť: Poslanie a postavenie rodiny a manželstva.

- **5. krok: trest:** každý, kto je proti homosexualite, je potrestaný, sankcionovaný, napr. v niektorých štátoch USA každý, kto nesúhlasí s homosexualitou, dopúšťa sa trestného činu.

Homosexualita sa tak stáva častým medzistupňom k založeniu homosexuálnych registrovaných partnerstiev. Inštitút manželstva sa týmito procesmi často bagatelizuje. Pritom manželstvo bolo vždy chápané ako predpoklad základnej bunky spoločnosti – rodiny. Základná znamená, že sa dokáže deliť, teda odovzdávať život. Bunka – že v sebe má život. Spoločnosti – teda fakt, že bez budúcej populácie svet nebude... A rodina je prvým socializačným prostredím, kde dieťa dostáva prvé modely správania. Je miestom, kde sa po prvý raz buduje jeho osobnosť. A prioritný vplyv na budovanie detskej osobnosti majú vždy mama a otec.

Štatistický úrad SR vykonal v dňoch 1.-10. februára 2005 zaujímavý prieskum verejnej mienky ohľadom tolerantnosti k homosexuálnym partnerstvám. Z výskumu vyplynulo, že až 99% respondentov, považuje manželstvo ako vzťah muža a ženy. Homosexuálne partnerstvo odmietlo 77% respondentov, pričom 81% respondentov navyše nesúhlasí, aby boli zverené deti do starostlivosti práve homosexuálnym partnerom.¹⁵

V závere predkladáme stručný tabuľkový prehľad zemí sveta, ktoré zákonom upravujú spolužitie osôb rovnakého pohlavia.¹⁶

Tab. 4: Krajiny, ktorých legislatíva umožňuje sobáš homosexuálov

Krajina	Rok prijatia
Holandsko	2001 (možnosť aj adopcie detí)
Belgicko	2003 (adopcia detí od r. 2005)
Španielsko	2005 (Zákon o spolužití homosexuálov, vrátane adopcie detí, už mali autonómne oblasti Katalánsko - 1998, Baskicko - 2002, Navarra - 2000 a Aragonia - 1999).
USA	2004 (Ako jediný z 50 štátov USA postavil sobáš homosexuálov na úroveň sobášom heterosexuálov štát Massachusetts. Štáty Vermont a Connecticut umožňujú zväzky osôb rovnakého pohlavia, nie však svadby).
Kanada	2005 (Sobáše homosexuálov umožňovalo už predtým deväť z 13 kanadských provincií a teritórií).

Prameň: <http://www.ganymedes.info/archiv2006/rok2006.asp?intClanek=6> [cit. 07.09.2011]

¹⁵ Dostupné na: <http://queering.wordpress.com/2005/12/11/najnovsi-prieskum-verejnej-mienky-neprekvapil-slovaci-nie-su-k-homosexualom-velmi-tolerantni/> [cit. 03.09.2009]

¹⁶ Dostupné na: <http://www.ganymedes.info/archiv2006/rok2006.asp?intClanek=6> [cit. 07.09.2011]

Tab. 5: Krajiny, ktoré majú zákon o registrovanom partnerstve a zvláštnosti v jednotlivých krajinách

Krajina	Rok prijatia
Veľká Británia	2005 (bez adopcie detí)
Česká republika	2006
Dánsko	1989 (homosexuálne páry môžu i adoptovať pokrvného potomka jedného z partnerov)
Fínsko	2001 (neumožňuje však rovnaké priezvisko ani adopciu detí)
Island	1996
Nemecko	2001 (od roku 2004 môžu adoptovať vlastné dieťa jedného z partnerov)
Nórsko	1993 (bez možnosti adopcie detí. Od roku 2001 si môžu homosexuálni partneri brať deti do pestúnskej starostlivosti)
Nový Zéland	2004 (platnosť od apríla 2005)
Švédsko	1994 (od februára 2003 môžu adoptovať dieťa. Od 1. júla 2005 majú lesbické páry rovnaké právo na umelé oplodnenie ako bezdetné ženy v heterosexuálnych zväzkoch. 27. októbra 2005 rozhodol vrcholný orgán švédskej luteránskej cirkvi Kyrkomötet, že homosexuálne páry teraz budú môcť absolvovať i cirkevný „akt požehnanja“)
Švajčiarsko	2005 (prijatí referendum; bez adopcie detí)

Prameň: <http://www.ganymedes.info/archiv2006/rok2006.asp?intClanek=6> [cit. 07.09.2011]

Tab. 6: Krajiny, ktoré priznávajú homosexuálnym párom zákonom niektoré obdobné práva, ako majú heterosexuálne páry

Krajina	Rok prijatia
Francúzsko	1999 (od roku 1999 môžu vo Francúzsku osoby rovnakého pohlavia uzavrieť občiansku zmluvu o solidarite, ktorá upravuje ich spoločný život, ale nemá rovnaké právne účinky ako sobáš)
Chorvátsko	2003 (zrovnoprávnenie spolužitia v spoločnej domácnosti pre homosexuálne a heterosexuálne páry)
Luxembursko	2004 (podľa francúzskej predlohy)
Maďarsko	1996 (spolužitie homosexuálov v spoločnej domácnosti)
Portugalsko	2001 (páry žijúce spolu viac než dva roky bez ohľadu na pohlavie zaručené niektoré práva, najmä majetkové, napr. dedičstvo či nájom bytov)

Prameň: <http://www.ganymedes.info/archiv2006/rok2006.asp?intClanek=6> [cit. 07.09.2011]

Manželstvo a partnerstvo prechádzajú rôznymi spoločenskými turbulenciami. Vytvárajú sa dva tábory postojov, názorov, vplyvov. Ak by spoločnosť zostala len pri názoroch, postupne by nenapredovala, začala by stagnovať. Preto sa v nasledujúcom texte budeme snažiť zargumentovať niektoré skutočnosti a podať relevantné fakty:

- **štáty, v ktorých doposiaľ nie sú legalizované heterosexuálne/homosexuálne partnerstvá, často čelia výsmechu zo zaostalosti a istého tradicionalizmu a konzervatizmu...** Nie však všetko moderné, je zároveň aj dobrým a etickým (Žilínek, 1997, s. 34)
- podľa švajčiarskych a nemeckých výskumov (2010-2011), v ktorých bolo zapojených 20.000 homosexuálov, je až **68 % homosexuálov BISEXUÁLMI**¹⁷... lenže, podľa R. Uzla, českého sexuológa, bisexualita neexistuje, ide len o istý druh zvláštného správania...
- nie rodina, ale manželstvo je v kríze. Mladí ľudia sa nám neženia, nevstupujú, resp. neuzatvárajú manželstvo, čoho výsledkom sú často *single, mingle, patchwork*, či *homosexuálne rodiny* (Tománek, 2014, s. 44)
- **keď A, tak potom aj B:** krajiny, kde je legalizované homosexuálne partnerstvo (napr. v Holandsku je to už viac ako 12 rokov) momentálne riešia otázku, čo s deťmi, ktoré boli vychovávané homosexuálnymi partnermi? Až 57 % detí z homosexuálnych rodín má psychické a sociálne problémy. Prečo? Nemajú podobné problémy aj deti, ktoré pochádzajú z heterosexuálnych vzťahov? Odpoveď je áno, lenže vo veľkom nepomere. Prečo? V heterosexuálnych vzťahoch prichádza ku väčšej kríze, ktorá často vedie k rozvodu, medzi 5-7 rokom spoločného manželského života, lenže v homosexuálnych vzťahoch je to medzi 1,5-3,5 rokom spoločného života (Pastor, 2012). To znamená, že v homosexuálnych vzťahoch prichádza k obmene 2 až 3 krát skoršie ako v heterosexuálnych vzťahoch. Nevynímajúc skutočnosť samotnej výchovy detí (biologickým alebo adoptívnym spôsobom), ktorí týmito častými rozchodmi svojich „rodičov“ strácajú stabilitu akéhokoľvek vzťahu¹⁸... (ide napr. o Holandsko, Austráliu, Veľkú Britániu,¹⁹
- **každá minoritná skupina, ktorá prichádza „na trh“** (napr. nové náboženstvo, sekta, alternatíva k manželstvu...?), musí predložiť niečo, čím je pre spoločnosť prospešná. Čo prináša heterosexuálne/homosexuálne partnerstvo?
- **otázka konkubinátu** (kohabitácie): *concubine* znamená spoločníčka, prostitútka. Ide o starší názov pre heterosexuálne spolužitie partnerov. Od tohto slova pochádza výraz konkubinát. Nemecké výskumu z roku 2008 (Pastor, 2012, s. 265) uvádzajú, že manželstvá, ktoré vznikli po predošlom spoločnom

17 *Protect the children*: www.lds.org/general-conference/2012/10/protect-the-children (cit. 4.6.2013)

18 *Adoptive couple vs. Baby girl*: <http://www.law.ufl.edu/academics/centers/childlaw/> (cit. 4.6.2013); Taktiež: *The negative effects of same sex marriages*: <http://christocentric.com/main/?p=992> (cit. 4.6.2013)

19 *Protect the children*: www.lds.org/general-conference/2012/10/protect-the-children (cit. 4.6.2013). Taktiež: *Gay family?*: www.sltrib.com/sltrib/news/...78/gay-family-parents-lgbt.html.csp

nažívaní, sa do 10 rokov po uzatvorení manželstva rozvádzajú. Čiže nie je pravda, že vyskúšané dlhšie vydrží.

- **zavádzanie pojmov Rodič 1 a Rodič 2:** v poslednom období sa v spoločnosti rieši otázka nahradenia pojmov matka a otec termínmi rodič 1, rodič 2. V podstate ide o propagandu LGBT komunit (komunity, ľudia s homosexuálnou, transsexuálnou a intersexuálnou orientáciou). Tieto termíny sa už naplno používajú, napr. v Benátkach.²⁰ V roku 2013 pripravila Nórska delegácia kontroverzný návrh, ktorý podporilo len 33 štátov zo 193 členských štátov OSN. Aj na základe tohto faktu je možné reflektovať, ako je často väčšina diskriminovaná menšinou, či inak: ako sa menšinové návrhy často paušalizujú s cieľom väčšej propagandy.²¹

ORGANIZÁCIE PODPORUJÚCE RODINU

V tejto kapitole sa zameriame na dve významné organizácie (jednu slovenskú a druhú medzinárodnú), ktoré sa zameriavajú na rodinu, rodinnú výchovu a podporujú informovanosť o rodinách a politike rodinnej výchovy.

EPA - *European parents association* – Európska asociácia rodičov: bola založená v Miláne v roku 1985. Sídlo má v Bruseli. Členstvo je rodičom zabezpečené cez národné rodičovské organizácie v členských štátoch EÚ. Ide o pluralistickú, apolitickú a areligióznu organizáciu. Je to multikultúrna organizácia. Základným cieľom tejto organizácie je v edukačnom procese pracovať spoločnými silami v prospech budúcnosti našich detí. A to prostredníctvom výchovy a vzdelávania v rodinách, školách a národných inštitúciách. EPA v roku 1991 vypracovala aj Chartu práv a zodpovedností rodičov Európy, kde okrem iného je zadeninované, že základnú výchovu v rodine zabezpečujú práve rodičia. EPA zaviedla aj ocenenie *ALCIUN AWARD* – ide o ocenenie za najlepšie projekty, ktoré sa dotýkajú inovácií v rámci výchovy a vzdelávania v oblasti rodiny a školy (zameranie rodinná výchova). Základnou prioritou EPAy je predovšetkým komunikácia, výmena informácií, budovanie kontaktných centier, rozvoj vzťahov rodiny a školy.

SRRZ – *The Slovak Council of Parent Associations SCPA* - Slovenská rada rodičovských združení – je nezávislé, apolitické, občianske združenie, ktoré združuje rodičovské združenia v školách a školských zariadeniach v SR. Organizácia bola založená v roku 1991 v Bratislave ako organizácia so samostatnou právnou subjektivitou. V súčasnosti má okolo 4000 členov, a stále rastie. Cieľom tejto organizácie je kvalitná výchova a vzdelanie v oblasti rodinnej výchovy na princípoch humanizmu, demokracie, vlastenectva a vedeckosti. Ďalej ochrana práv detí, ochrana záujmov rodičov (v zmysle Zákona o rodine), ochrana učiteľov s morálnym kreditom proti nátlakovým skupinám a intrigánstvu. Organizácia sa zameriava na riešenie problémov vo výchovno-vzdelávacom procese, ochraňuje žiakov pred negatívnymi vplyvmi, usiluje sa zabezpečovať racionálne stravovanie detí na školách, zhromažďuje námety a pripomienky k zlepšeniu výchovy a vzdelávania na školách v oblasti rodinnej výchovy, výchovy k manželstvu a zodpovednému rodičovstvu a pod. SRRZ je plnoprávnym členom EPA od roku 1996.

20 Porov.: <http://www.lifesitenews.com> [cit. 04-09-2013]

21 Porov.: <http://www.hli.org.pl> [cit. 04-09-2013]

ZÁVER

Rodina, i keď je v dnešnej dobe vystavená posmodernému liberalizmu, si stále udržiava svoj kredit, hodnotu a opodstatnenie. Vzťahy v spoločnosti, rodine nie sú vždy ideálne, avšak atmosféra nielen rodinného prostredia musí byť sofistikovane premyslená, pretože v nej nejde len o vzájomné vzťahy detí a rodičov, ale kreujú sa aj základy ostatných budúcich vzťahov, pretože dieťa si práve podľa rodinných vzťahov vyhľadáva a formuje vzťahy nielen v rodinnom prostredí, v ktorom vyrastá. Ak nie je výchova a vzdelanie v ranom detstve, nebudeme mať čo vychovávať a vzdelávať v dospelosti. Rodina, ktorá je hlavným miestnym kultivácie osobností, má vytvárať vhodné podmienky k tomu, aby mladý človek a neskôr dospelá osoba vedeli obstáť v náročných životných situáciách, aby nezanevrelí na výchovu, na vzdelávanie, ale aby sa celoživotne navzájom vychovávali a vzdelávali pre dobro rodiny, spoločnosti, štátu. Rodinný život vo všeobecnosti odráža všetko, čo sa v rodine deje. Deti a mládež dnešnej doby nemajú alebo strácajú mantinely slušného správania, nevedia alebo nechcú vedieť, čo je správne a čo je krajne nevyhovujúce. Rodina sa tak stáva veľmi zraniteľnou (dôraz sa kladie na perfekcionizmus alebo naopak ľahostajnosť rodičov, jednostrannosť, neprimeranosť výchovných nástrojov a postupov k veku dieťaťa, zanedbávanie, preťažovanie). Spoločnosť postupne stráca kontrolu nad svojimi citmi, upadá do osamelosti a akejsi citovej otupenosti a bezohľadnosti nielen rodinných, ale často aj pracovných vzťahoch. Tieto skutočnosti často vyvolávajú sociálno-emocionálne dopady na dieťa (Šuvada 2015c). K nim zaraďujeme nasledovné:

V čase krízy vedúcej k rozpadu rodiny si dospelí prioritne riešia svoj problém – zanedbávajú dieťa, čo dieťa emocionálne a sociálne zneisťuje. Prejavuje sa to najmä: - v zvýšení rizika sociálno-patologických javov (záškoláctvo, skúsenosti s návykovými látkami, šikanovanie, agresívne konanie a pod.), - v úzkosti, úniku do choroby, sebaopškodzovaniu, sebaobviňovaniu (ono je „príčinou“ krízy), - v zvýšenej nedôvere voči „svetu“ dospelých (Šuvada, 2015a).

V čase odchodu jedného z rodičov od rodiny (napr. *single rodiny*) alebo rozvodu (napr. *mingle, patchwork rodiny*): prežíva dieťa traumu identity – ak oni nepatria k sebe, môžem patriť k obom? dieťa je predmetom „obchodu“, v sociálnej rovine prakticky stráca jednu vzťahovú a modelovú osobu, v prípade striedavej starostlivosti ide jednak o adaptačnú záťaž, jednak o problém, „kde má vlastne svoj domov“???

V porozvodovom období je v popredí neistota rodiča voči dieťaťu, neschopnosť dávať mu primerané požiadavky: **často sú prítomné pocity viny a snaha „nahraďiť“ druhého rodiča.** strata jedného príjmu vedie matky k hľadaniu si druhého zamestnania a materializácii „výchovy“, dieťa trávi veľa času bez dozoru – riziká partí, dieťa sa naučí využívať „slabé stránky“ oboch rodičov, manipuluje, vydiera – „pôjdem k otcovi“, odmietanie nového partnera: „ty mi nemáš čo rozkazovať – ty nie si môj otec!“, oslabuje sa vzťah k rodine ako inštitúcii, dievčatá – zvýšené riziko promiskuitných vzťahov.

K týmto životným fázam môžeme spokojne zaradiť aj ďalšie sociálne dopady na dieťa, ako sú: v neúplnej rodine sa komplikuje starostlivosť o chorých a starších členov rodiny, oslabuje sa jej funkcia primárnej sociálnej siete., narastajú požiadavky na štátny systém finančnej podpory – dávky (je rozdiel, keď je nezamestnaný jeden rodič v úplnej alebo neúplnej rodine), hľadanie „náhrady“ za druhého rodiča – „poveš“ na verejnosti, ďalšie ekonomické i sociálne problémy (moja deti + tvoje deti+ naše deti) – tzv. patchwork rodina, či dokonca homosexuálna rodina, dlhodobé riziko právnych i ekonomických konfliktov s druhým biologickým rodičom.

Domnievame sa, že nielen slovenská, ale celá európska spoločnosť stojí a čelí veľkému problému v oblasti rodiny. Až príliš bezhlavo, bez logickej argumentácie si niektoré štáty a ich predstavitelia a následne aj organizácie (vládne i mimovládne) legalizujú pravidlá spoločného a spoločenského života. Rodičia so skúsenosťami, ale aj mladí rodičia, ktorí prichádzajú so svojimi deťmi pred veľkú scenériu sveta sa často nevedia zorientovať v progrese, či dokonca regrese hodnôt nielen v slovenskej spoločnosti. Manželský zväzok sa nemôže stotožňovať s homosexuálnym alebo aj heterosexuálnym, i keď legalizovaným partnerstvom, resp. kohabitáciou. K manželstvu neexistuje žiadna alternatíva, žiadna napodobenina, pretože manželstvo bolo v dejinách ľudstva vždy definované ako rovnocenný zväzok muža a ženy.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BIBLIA. (1998). Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1998. ISBN 807140070X.
- BIBLIA S APLIKÁCIAMI PRE ŽIVOT. (1998). Bratislava: Tlačiareň Svornosť, 1998. ISBN 8071310395.
- GABURA, J. (2006). *Sociálna práca s rodinou*. 1. vyd. Bratislava: Občianske združenie sociálna práca, 2006. 59 s.
- GAŠPARÍKOVÁ, D. (2009). Súčasná rodina v sociálnej a ekonomickej núdzi. In *Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2009. ISBN 978-80-89271-63-4, s. 115 – 123.
- HANESOVÁ, D. (2006). *Náboženská výchova v EÚ*. Banská Bystrica : UMB, 2006. ISBN 80-8083-304-4.
- HARDY, M. – DUDÁŠOVÁ, T. – VRANKOVÁ, E. – HRAŠKOVÁ, A.
- (2011). *Sociálna patológia rodiny*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety. 365 s. ISBN 978-80-8132-000-2.
- HELINGER, B. (2000). *Skrytá symetrie lásky (Co podporuje lásku v partnerských vzťahoch)*. Praha : Pragma, 2000. ISBN 8072057596.
- KOSTRUB, D. (2007). Dieťa – (ako) autonómny a kompetentný subjekt. In pedagogická tvorivosť učiteliek materských škôl. Žiar nad Hronom: Aprint, 2007. s. 15-18. ISBN 978-90-80-969549-4-0.
- KŘIVOHLAVÝ, J. (1994). *Mít pro co žít*. Praha : Návrat domů, 1994. ISBN 80-85495-33-3.
- MOŽNÝ, I. 2002. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2002. 250 s. ISBN 8086429059.
- ONDREJKOVIČ, P. (2006). *Rodina v novom miléniu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, 2006. 168 s. ISBN 80-8050-982-4.
- ONDREJKOVIČ, P. - MAJERČÍKOVÁ, J. (2006). Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena. Príspevok k diskusii o charaktere rodiny na Slovensku. In *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2006, roč. 38, č. 1, s. 5-30.

- PASTOR, K. (2003). *Prokreatívne správanie rodín dnes a jeho širšie spoločenské súvislosti*. In Zborník referátov z konferencie Úloha otca a matky v rodine. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo, 2003. ISBN 80-968891-0-9.
- PASTOR, K. (2012). Demografické faktory stability manželstva. Bratislava : Teologická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku. Inštitút Jána Pavla II. v Bratislave. In *Rodina v treťom tisícročí – Familiaris consortio – nádej pre súčasnú rodinu*, 2012. s. 262-268. ISBN 978-80-971162-8-6.
- Pedagogická encyklopédia Slovenska. Bratislava : Veda, 1984.
- PODMANICKÝ, J. – PODMANICKÁ, Z. (2013). Demografický a spoločenský aspekt fenoménu rozvodovosti na Slovensku. In *Studia Aloisiana*, č. 2, roč. 4, 2014. s. 49-59. ISSN 1338050-8.
- PREVENDÁROVÁ, J. (1998). *Rodina s postihnutým dieťaťom*. Nové Zámky : Psychoprod spol. s r. o., Artus, 1998. ISBN 80-976148-9-9.
- PREVENDÁROVÁ, J. (2000). *Výchova k manželstvu a rodičovstvu*. Bratislava : SPN, 2000.
- ROZINAJOVÁ, H. (1988). *Pedagogika pre rodičov*. Martin : Osveta, 1988.
- ROZINAJOVÁ, H. (1988). *Pedagogika rodinného života pre učiteľov*. Martin : Osveta, 1988. s. 96.
- ROZINAJOVÁ, H. (1992). *Matrimoniagogika. Pedagogika rodinného života*. Martin : Osveta, 1992. 246 s. ISBN 8008017686.
- ROZJINAJOVÁ, H. (1992). *Základy rodinnej výchovy*. Bratislava : SPN, 1992. 188 s. ISBN 8008013109.
- ŠKOVIERA, A. (2005). *Malá polepšovňa (pre rodičov)*. Bratislava : Petrus, 2005. ISBN 8088939968.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. (2012). *Pohyb obyvateľstva za roky 1999 až 2011*. [online]. 2012. [citované 2012-11-25]. Dostupné na internete: < <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=1839>>.
- SUVADA, J. (2015a). *Meet the experts on HIV and STDs*. SPAY (Social Pathology Among Youth) conference, St. Elizabeth University of Health and Social Work, Bratislava (23.4.2015). Abstract book pp.143. ISBN 978-80-8132-131-3, EAN 9788081321313
- SUVADA J, TOMANEK P. (2015b). *Conference Abstract book*. Social Pathology Among Youth, St. Elizabeth University of Health and Social Work, Bratislava, May 2015, pp.143. ISBN 978-80-8132-131-3, EAN 9788081321313
- SUVADA J. (2015c). *Poor outcomes for migrants and refugees with cancer*. The Oncopost. 2015 European Multidisciplinary Cancer Congress. 26th Sept 2015, Vienna, p. 33-34 BIO763106-01
- TAMÁŠOVÁ, V. (2007). *Teória a prax rodinnej edukácie*. Ivanka pri Dunaji : Axima, 2007. 210 s. ISBN 978-80-969178-3-9.
- TOMÁNEK, P. (2011). Primárna prevencia v rodinnej výchove pred mediálnym násilím. Bratislava : PdF UK, Ústav pedagogických štúdií, Katedra pedagogiky a sociálnej pedagogiky. In *Aktuálne otázky pedagogiky* (11.11.2011), s. 508-516. ISBN 978-80-223-3121-0.
- TOMÁNEK, P. (2011). Mediálne násilie v rodinnej výchove. Piešťany : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. In *Sociálna patológia a intervencia sociálnej práce* (19.-20.10.2011). s. 139-146. ISBN 978-80-8132-018-7.
- TOMÁNEK, P. - FULKOVÁ, E. (2011). Vplyv synkretizmu a okultizmu na súčasnú výchovu. In *Pedagogické rozhľady*, 2011, roč. 20, č. 2. s.14-17. Bratislava : MPC. ISSN 1335-0404.
- TOMÁNEK, P. - TOMÁNKOVÁ, M. (2011). Kresťanské manželstvo a legalizované partnerstvá v súčasných podmienkach EÚ. In *Viera a život*, 2011, roč. XXI, č. 3. s. 63-70. ISSN 13356771.
- TOMÁNEK, P. - FULKOVÁ, E. (2011). Okultné a synkretické prejavy v súčasnej výchove. In *Disputationes scientificae Universitatis catholicae*. Ružomberok, 2011, č. 3. s. 185-193. ISSN 1335-9185.
- TOMÁNEK, P. (2011). Súčasné problémy rodinnej výchovy. In *Rodina a škola*, roč. 60, č. 1, 2012. s. 16-17. ISSN 0231-6463.

- TOMÁNEK, P. (2012). *Rodinná výchova*. Ružomberok : Verbum, 2012. 113 s. ISBN 978-80-8084-893-4.
- TOMÁNEK, P. (2012). *Teoretické východiská rodinnej výchovy*. Brno : Tribun. 165 s. ISBN 978-80-263-0233-9.
- *Web-based Injury Statistics Query and Reporting System (WISQARS)* [online]. Atlanta : Centers for Disease Control and Prevention. 2010. [cit. 2012-10-19]. Dostupné na internete: www.cdc.gov/injury/wisqars/index.html.
- Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 551/2010 Z. z. a ktorým sa menia a doplňajú niektoré zákony.
- Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.
- ŽILÍNEK, M. (1997). *Éthos a utváranie mravnej identity osobnosti*. Bratislava : Iris, 1997. ISBN 8088778603.

USED INTERNET SOURCES:

- *Adoptive couple vs. Baby girl*. [online]. Available at: <http://www.law.ufl.edu/academics/centers/childlaw/> [cit. 04.06.2013]
- *Demografický vývoj na Slovensku 2011*. [online]. Available at: http://portal.statistics.sk/files/informativna-sprava_demograficky-vyvoj_2011.pdf [cit. 17.3.2012]
- *Chammurapiho zákonník*: [online]. Available at: <http://leccos.com/index.php/clanky/chammurapiho-zakonik-a-dalej> [cit. 06.09.2011]
- *Gay family?* [online]. Dostupný: www.sltrib.com/sltrib/news/...78/gay-family-parents-lgbt.html.csp [cit. 04.06.2013]
- *Generational presentation*: [online]. Available at: polk.uwex.edu/cnred/documents/GenerationalPresentation.ppt [cit. 08.10.2011]
- *Generations*: [online]. Available at: <http://www.fdu.edu/newspubs/magazine/05ws/generations.htm> [cit. 23.04.2010]
- *Protect the children*. [online]. Dostupný: www.ids.org/general-conference/2012/10/protect-the-children [cit. 04.06.2013]
- *Registrované partnerstvo už aj v Čechách*: [online]. Available at: <http://www.euractiv.sk/rovnost-sanci/clanok/registrovane-partnerstvo-uz-aj-v-cechach> [cit. 06.09.2011]
- *Slováci nie sú k homosexuálom tolerantní*: [online]. Available at: <http://queering.wordpress.com/2005/12/11/najnovsi-prieskum-verejnej-mienky-neprekvapil-slovaci-nie-su-k-homosexualom-velmi-tolerantni/> [cit. 03.09.2011]
- *The negative effects of same sex marriages*. [online]. Available at: <http://christocentric.com/main/?p=992> [cit. 04.06.2013]

António Carneiro Torres Lima

Ramiro Délio Borges Meneses

Investigadores do Instituto de Bioética da Universidade Católica
Portuguesa

Homo salutaris: pelas dimensões e pelos fundamentos antropológicos / *HOMO salutaris: the dimensions and the anthropological foundations*

Abstract

According to this manuscript we carry out the anthropological dimensions to study the evolution and the conditions of the new sense of Health. There are so many different opportunities to make up a new and more apt definition to the OMS Health critics from the biomedical, cultural, social, economic education and finally the archeobiological determination in the health language. It's very important to write the ethical and bioethical foundations of the Health concept.

Keywords: Homo Salutaris, Health, human qualities, and bioethics.

INTRODUÇÃO

Tal como a maior parte dos conceitos, o de saúde é susceptível de uma multiplicidade de usos e sentidos¹. Todos fazemos a experiência da saúde como elemento essencial da nossa condição antropológica. No ligação à nossa corporeidade, que a Fenomenologia² fez emergir para linha primeira da reflexão filosófica, apenas vamos mencionar, sem aprofundar, a distinção entre o corpo como realidade objetiva - o "corpo de fora", no dizer de Ortega, o "corpo objetivo" no dizer de Merleau-Ponty, ou o "corpo para o outro", na visão de Sartre; ou o corpo como realidade subjetiva - "o intracorpo" orteguiano, "o corpo para mim" sartreano e "o corpo subjetivo" de Merleau-Ponty³; ou, ainda, o desvio na era digital⁴, enquanto abertura de um campo de possibilidades através dos univer-

1 Cfr. R. D. BORGES MENESES, "Ego Sanator Tuus", : *Enfermagem Oncológica*, 10 (1999), 48-55; *Idem*, "Saúde, Recitação e Meditação": *Igreja e Missão*, 189 (2002), 71-91.

2 Cfr. I. C. R. RENAUD, "Corpo": *Logos - Enciclopédia Luso-Brasileira de Filosofia*, I, Lisboa/S. Paulo; Ver bo.; *Ibid.*, "A Ética face a situações-limite do corpo", in: *Brotéria*, 145 (1997), 603-613.

3 Cfr. P. LAÍN ENTRALGO, *Antropologia Médica*, Barcelona, Salvat, 1984, pp. 124-176.

4 Cfr. M. V. ALVES, *Corpo Rizomático*, in: *O Corpo na Era Digital*, Lisboa, Edição da Faculdade de Medicina de Lisboa, 2000, pp.23-56.

so do corpo, onde se podem cruzar e religar transversalmente saberes diversos, por vezes compartimentados e até redutores, para uma aproximação ao todo da condição humana. Em termos etimológicos, o conceito de saúde aponta para uma associação às ideias de salvação e de totalidade. Na verdade, a palavra latina *salus-salutis* está na raiz, de diferentes palavras, em várias línguas românicas, entre as quais o português, tendo a mesma raiz que *salvus* (salvo), bem como o termo grego (σάος), que significa “todo”, “são”, “inteiro”, “intacto”⁵; já nas línguas germânicas, e limitando-nos ao exemplo do inglês, sublinha-se que o étimo *hal* deu origem a *health*. Salvação, saúde, totalidade estão, assim, aparentadas, o que se testemunha no hebraico *shalom*. No célebre *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine*, Ernout ⁶ acrescenta: “na linguagem da Igreja, tomou o sentido de “salvo mal pelo Salvador””. *Salus* significa assim o “estado daquele ou daquilo que é *salvus*, estado bom, salvação, salvaguarda, conservação”. Interessa notar que o adjectivo latino *salvus* – que corresponde ao nosso “salvo” – está muitas vezes na companhia de *sanus*, cujo sentido é “sain [no sentido de saudável], bien portant (de corps ou d’esprit)”. Traduzamos a continuação desta citação relativa a *sanus*: “Muitas vezes unido a *salvus*. O advérbio *sane*, “de um modo são”, utiliza-se, tal como *valde*, com um valor intensivo: *sane sapere* (...), *sane bonus*, *sane bene* [muito bom]”. E é de *sanus* que provém os termos *sanatorius* e *sanabilis*. Dir-se-ia hoje que um corpo “saudável” se refere a um corpo “super” ou um corpo “extra”. Ligando as duas ideias, podemos afirmar que a saúde é a “conservação integral da realidade humana no seu estado melhor”. Tal como muitas outras definições ⁷ – como esta, proposta por Isabel Renaud – não levantaria a ambiguidade, que se condensa no termo integral e melhor, se se dissesse “no estado melhor possível”⁸, o sentido já seria mais preciso; do mesmo modo, é necessário determinar o que se considera como “inteiro”, quando se fala de integralidade, de saúde integral. É por isso que, apesar do seu interesse, a etimologia da “saúde” não nos resolve o problema semântico.. A resposta deve provir da articulação dos sentidos metafóricos na base do sentido primordial: se o *corpus* e *soma* são a realidade primordial da vida humana, a saúde corpórea ou somática constitui o sentido primordial da saúde. É assim que podemos legitimar os usos metafóricos ou analógicos de saúde mental, de saúde relacional, de saúde moral, de saúde laboral, de saúde espiritual, etc. Mas a dificuldade surge quando verificamos que, ainda que seja uma com a vida, a saúde pode, tal como a vida, coexistir com alterações em um ou vários níveis. Se o enunciado do adágio latino *mens sana in corpore sano* (mente sã em corpo são), descrito nas *Sátiras* de Juvenal, evoca a integralidade da saúde como um ideal, sabemos que pode coexistir também uma *mens non sana in corpore sano* (mente não sã em corpo são). Esta é uma das principais dificuldades para abordar o pro-

5 Cfr. M. B. PEREIRA, “Meditação Filosófica e Medicina” (dedicado a Daniel Serrão), in: *Revista Filosófica de Coimbra*, 21 (2002), p. 35.

6 Cfr. A. ERNOUT; C. MEILLET, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine – histoire des mots*, C. Klincksieck, Paris, 1993. Cfr. J. P. MACHADO, *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, vol. 5.º, 7.ª edição, Lisboa, Horizonte, Lisboa, 1995, p. 165.

7 Nota: após a II Guerra Mundial, a Organização Mundial de Saúde (**OMS**) introduz uma controvertida noção da saúde, que, aliás, consta da sua constituição a 7 de Abril de 1984, a saber: passa a ser entendida como “estado de completo bem-estar físico, mental e social, e não apenas a ausência de doença ou enfermidade”. A título meramente ilustrativo, grafamos os epítetos de “falsidade” e “utopia” (Cfr. P. LAÍN ENTRAGO, *Antropologia Médica*, op.cit.).

8 Cfr. I. RENAUD, “Saúde e Vulnerabilidade”, op. cit., p. 69.

blema da vida e da saúde: os níveis de saúde não formam uma simbiose. Podemos ter uma saúde física ou somática cada vez pior e uma saúde ética ou espiritual ou psicológica em constante progresso; podemos progredir na saúde física ou somática e, do ponto de vista relacional, tornarmo-nos associais.

O CONCEITO DE SAÚDE DA OMS: PARA UMA REFLEXÃO

Após a II Guerra Mundial, a OMS introduz uma definição de saúde que deixamos antever como impossível de realizar, porque, no mínimo, controversa na sua formulação - foi entendida como “estado de completo bem-estar físico, mental e social, e não apenas a ausência de doença ou enfermidade”⁹. Por conseguinte, aquando da desambiguação da definição de saúde, entendendo esta como “estado melhor possível”, ao qual podemos agora acrescentar “aceitável, adequado ou suficiente, [que] além de se tratar de uma proposta de definição mais correcta, significaria o ideal ou a tendência da Medicina como um todo”¹⁰, bem como o reconhecimento de que os grandes avanços na saúde, sobretudo nestes dois últimos séculos, resultaram de outros factores, com o objetivo de promover “o acesso aos cuidados de saúde necessários, considerando-se um direito civilizacional”, sobremaneira através da Medicina Profilática¹¹. Retomando a pensamento de Pedro Laín Entralgo¹², que, além de sublinhar a dimensão subjetiva da doença – há um modo humano de adoecer – aponta um conjunto de critérios que permitem uma concepção de saúde mais adequada do que a proposta pela OMS, a saber:

- o critério morfológico (são, no sentido de ileso), isto é, sem lesões ou modificações, tomando-se como referência a estrutura anatómica;
- o critério funcional, na hipótese das suas constantes vitais apontarem para um valor normal;
- o critério utilitário (no sentido de são ou útil), quando a pessoa humana é capaz de responder às tarefas que se esperam dela em termos de rendimento vital;
- o critério comportamental (no sentido de são ou íntegro), relevando deste a boa inserção na sociedade;
- o critério etiológico (são no sentido de determinar a causalidade que provoca a doença), correspondendo à ausência de anomalias genéticas e/ou outras patologias;
- o critério ecossistémico (são no sentido de que não somos nós e tudo o resto mas no sentido de que fazemos parte do mesmo ecossistema).

Assim, a noção de Laín Entralgo¹³, que na óptica da enfermidade, ou seja, da pessoa doente, “é um modo doloroso e anómalo da vida da pessoa, reativo a uma al-

9 Cfr. S. LAMMER; A. VERHEY, *Theological Perspectives in Medical Ethics*, Michigan, Grand Rapids, 1989, pp.165-172.

10 Cfr. R. D. BORGES MENESES, *Ego Sanator Tuus*, op. cit., pp. 50-51.

11 Cfr. D. SERRÃO, “O acesso aos cuidados de saúde: Problemas éticos”, : *Bem da Pessoa Humana e Bem Comum: Um desafio à Bioética*, Edição organizada pelo Centro de Estudos de Bioética, Coimbra, Gráfica de Coimbra, 1998, p. 257.

12 Cfr. P. LAÍN ENTRALGO, *Antropologia Médica para Clínicos*, Barcelona, Salvat, 1984, pp.150-154.

13 Cfr. *Ibid.*, p. 150.

teração do corpo psico-organicamente determinada; alteração em virtude da qual as funções e as funções do indivíduo afetado o sujeitam à dor e sofrimento, graças à qual o doente torna ao estado de saúde (doença curável), morre (doença mortal) ou ganha uma deficiência vital permanente (doença crónica)”. O conteúdo do binómio saúde/doença não deixa – como salienta Lain Entralgo – de ser filho do Chronos, deus grego do tempo, engolido, mas não destruído¹⁴, o que implica, pela mediação cultural, a sua variabilidade, tal como são mutáveis – como anteriormente referimos – as noções de normalidade e de patologia¹⁵; isto porque, como salienta também Daniel Serrão, “a archeo-biologia dos estados mórbidos com alteração estrutural permite, sempre, garantir que o adoecer é um acontecimento biográfico individual. Não posso ter paludismo sem ser picado pelo Anofeles, nem sofrer de cirrose alcoólica se não beber álcool em excesso; nem terei carcinoma no dorso do nariz, porque nunca abusei da exposição solar.” Quanto maior é a harmonia com os outros seres vivos, incluindo as bactérias, menor é o risco biográfico de adoecer e melhor é a saúde como estado de bem-estar (...)”¹⁶.

ANTROPOLOGICA DA SAÚDE: PARA UMA INTERPRETAÇÃO

As questões médicas sobre a avaliação da saúde e as questões éticas sobre a relação entre curar (cure) e cuidar (care), mutuamente implicadas, remetem a perguntas antropológicas, a saber: Que é a saúde? Quem somos nós?¹⁷ Quem somos e como queremos ser os humanos? Hoje, mais do que no passado, necessitamos de recordar para tornar presente o lema do enunciado socrático: “Conhece-te a ti mesmo”. Com que significado, sentido e finalidade? Sem dúvida que é no sentido de percebermos e reconhecermos as fragilidades, as limitações e as vulnerabilidades inerentes à vida da pessoa humana na dimensão da sua finitude ou criaturalidade.

Desta feita, se coloca a pergunta, no âmbito antropológico, que sirva de base à Bioética. Ora, se esta se pode definir – como o faz Reich¹⁸ – “como uma ética da gestão da vida humana, face aos rápidos avanços biomédicos”, ou se sobre ela se pode lançar a pergunta – como faz Luís Archer¹⁹: Bioética: Avassaladora. Porquê? – temos de perguntar-nos, também, por exemplo, quais são os limites do processo terapêutico? A procura e facilidade crescente dos transplantes (de células, tecidos e órgãos) levou a que muitos bioeticistas se perguntassem: até onde vai a ação com benefício e onde está o risco? Quais são as fronteiras da ação terapêutica e os limites da investigação? Outro exemplo vem-nos do questionamento da Medicina tendo em conta que, sendo a sua finalidade curar, pode também ser iatrogénica²⁰

14 Cfr. P. LAIN ENTRALGO, *El sueño de lo posible. Bioética y terapia génica*, Madrid, Alianza, 1999, pp. 335-338.

15 Cfr., M. RICOU – “Ética e saúde mental”, i: *Ética em cuidados de saúde*, coord. de Daniel Serrão e Rui Nunes, Porto, Porto Editora, 1998, pp. 61-62; 70-71.

16 Cfr. D. SERRÃO, “A Criação e o Genoma”, in: *Brotéria* 153, (2001), p. 812.

17 Cfr. L. CAVALLI-SFORZA, *Quem Somos Nós: A História da Diversidade Humana* (trad.), Lisboa, Instituto Piaget, 1997, 14-76.

18 Cfr. W. T. REICH, «The word “bioethics”, the struggle over its earliest meanings», in: *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 5 (1995/1), pp. 19-34.

19 Cf. L. ARCHER, “Bioética: Avassaladora. Porquê?”, *Brotéria* 142 (1996), 391-418.

20 Cfr. E. LOPEZ AZPITARTE, *Ética y Vida: desafíos actuales*, Madrid, Ediciones Paulinas, 1993, p. 237.

e nosocomial²¹. Este elenco de perguntas pode conduzir a uma fenomenologia da Medicina, decisiva para a Bioética. Hoje exige-se ser repensada à luz das novas realidades que desafiam a sua justificação no mundo contemporâneo dos saberes (...), para melhor compreendermos a sua relevância actual e futura²². No equacionamento do problema inerente às fronteiras entre o “natural” e o “artificial” da vida em geral e da vida e existência humana em particular — ao tornar-se extensiva à praxis da Medicina para além do que até agora considerávamos como os limites naturais da vida — emergiram dois tipos de problemas:

- sobre o papel da Medicina em relação com a saúde;
- sobre em que sentido da vida, enquadrar o da saúde.

Para responder a estes problemas fundamentais, teremos de nos distanciar do influxo e refluxo exercido na nossa sociedade pela excessiva medicalização da existência²³. É a este nível reflexivo que a antropologia filosófica parece ter um papel fundamental, antecipando-se aos debates em torno aos dilemas éticos:

- sobre o papel da filosofia das ciências e da medicina;
- sobre o ser humano, a saúde, o significado e sentido da vida e da morte.

Neste diálogo interdisciplinar, a antropologia deverá perguntar, entre múltiplos outros aspeos, pelos limites das intervenções para modificar a identidade da pessoa humana; terá de afirmar, sem relativizar o valor supremo da vida e a dignidade da pessoa humana; dará uma visão de conjunto, colocará o valor da vida e da saúde em referência com os outros valores, descentrando sem dispersar e alienar o ser humano, fazendo-o sair de si mesmo como um outro, abrindo-se à liberdade e responsabilidade vitais²⁴ “na afirmação da Pessoa como categoria ética [que] responda a uma exigência no plano do agir e assente claramente na distinção conceptual entre Homem e Pessoa, privilegiando a especificidade do humano, considerada quer do ponto de vista singular, quer universal. A noção de Homem corresponde primeiramente a uma definição biológica, referindo-se ao ser natural comum à espécie; a noção de Pessoa corresponde fundamentalmente a uma definição ética, referindo-se ao ser espiritual individualizado. Sob esta perspectiva, a Pessoa, como categoria ética, responde a uma exigência no plano do agir (de uma acção que não está mais determinada pela Natureza, mas de que o homem é autor) e constitui o corolário do desenvolvimento antropológico, constituindo a essência ou especificidade de ser Homem”²⁵.

Hoje, o médico e o biólogo não intervêm apenas ou somente entre o nascimento e a morte, por vezes, podendo impedir aquele ou podendo atrasar a chegada desta.

21 Cfr. R. D. BORGES MENESES, “Doenças nosocomiais: infecciológica e ética”, : *Enfermagem Oncológica*, 7 (1998), pp. 57-64.

22 Cfr.. M. VC. PATRAO NEVES, “Repensar a Ética Hipocrática: A evolução da Ética Médica e o surgimento da Bioética”, : *Cadernos de Bioética*, 26 (2001), 5-6.

23 Cfr. D. SERRÃO, “Formas de Atentado à Vida: O Direito de Morrer com Dignidade”, : *Memória*, 10 (2003), p. 118 ss.

24 Cfr. G. HOTTOIS, *O Paradigma Bioético, uma ética para a tecnociência*, (trad.), Lisboa, Edições Salamandra, 1992, pp.34-65.

25 Cfr. M. C. PATRÃO NEVES, , “Consciência, Devir Pessoa, Liberdade e Responsabilidade”, in: *Humanidades*, 2 (2001), pp. 48-52.

De facto, colocam-se, inevitavelmente, no domínio da reflexão bioética, muitos problemas não só sobre o sentido da vida, como também na dignidade da pessoa humana. Estas são questões às quais todos os profissionais de saúde devem responder, junto com os doentes. Em suma, a prática clínica coloca cada vez mais questões, que transcendem o domínio específico da estrita ciência biomédica ou dos recursos técnicos²⁶.

MULTIDIMENSIONALIDADE²⁷ DO HOMO SALUTARIS

Este aspeto tem consequências importantes, na medida em que uma visão antropológica inerente ao homem como um todo na sua pluridimensionalidade deve compreender, como se depreenderá da reflexão que vamos iniciar:

DIMENSÃO BIOMÉDICA

No interface do plano especulativo com o operativo, a reflexão bioética, sobre o homem saudável, envolve, de pleno direito, a biomedicina. Assim perspectivada, a Biomedicina que se coloque ao serviço da dimensão salutar da existência constituiria a “medicina da saúde, cujos requisitos essenciais, podem sintetizar-se como paideia, formação global do Homem; aponta para o “ótimo”, para o perfeito, para a consecução do máximo, mesmo da parte dos que têm necessidades especiais, tendendo para a satisfação não só das carenciais, mas também das evolutiva. Será assim bio-psico-socio-económico-espiritual — em pluridimensionalidade do humano, implicando um “paradigma²⁸ salutogénico”, não hierárquico mas heterárquico —, dado que aponta para a multidimensionalidade da estruturação do Homo Salutaris, a saber:

- traduzida no bem-estar bio-psíquico e serve-se do potencial energético bio-psíquico;
- é holística, porquanto se ocupa globalmente do Homem todo (e de todos os homens), designadamente: alimentação, higiene, educação física, desporto, eurtimia de vida, equilíbrio de trabalho manual e intelectual, eros, agape, tempos de lazer, etc;
- é ecológica, no sentido de tratar do Homem inserido no seu contexto ambiental, social, interpessoal e estético;
- é autoterapêutica, enquanto responsabiliza o paciente pela gestão da sua dimensão salutar;
- é paritária, estabelecendo uma relação diferente, entre paciente e médico, em que este não se sobrepõe de modo paternalístico ao primeiro e, radicada na confiança, como coração da ética médica (como veremos adiante);

26 “Aos nossos alunos limitamo-nos a ensinar a medicina triunfal, a medicina do progresso científico e tecnológico, em que a morte surge quase, como disse alguém, como uma opção”. J. L. ANTUNES, *Sobre a mão e outros ensaios*, Lisboa, Gradiva, 2005, p. 101.

27 Cfr. A. C. TORRES LIMA; R. D. BORGES MENESES, (coords.), *Bioética e Qualidade de Vida: Sobre a Multidimensionalidade*; *Bioética e Teologia: As Qualidades de Vida*, Roma, If Press, 2012, pp. 107-127.

28 Cfr. M. ASTERMAN, “A Natureza de Um Paradigma” (1970); I. Lakatos, A. Murgrave (org.), *Crítica e Crescimento do Conhecimento*, trad. it., Milano, Feltrinelli, 1976, pp. 129-163.

- é diacrónica e diasistémica, enquanto não se limita a uma única intervenção especializada, mas segue o homem na sua dimensão biográfica e/ou a biografar, no curso da sua existência²⁹.
- é oligofarmacológica, reduzindo ao mínimo o consumo de fármacos e evitando a medicalização da existência, valorizando o sistema imunitário;
- é revigorante, pois tende para a superação de si mesmo, dos seus limites, das suas deficiências: medicina da heurística da coragem em detrimento da medicina da heurística do medo³⁰.

Neste contexto, de modo sucinto, — na pegada de Lobo Antunes — poderíamos falar de uma Nova Medicina e do perfil do Novo Médico e, cujos objetivos educacionais constam de uma sua oração de sapiência proferida na Universidade de Lisboa e que passamos a transcrever: “Saber escolher e saber educar, mulheres e homens dedicados e íntegros, imbuídos do sentido do dever e do sacrifício, corajosos na luta, humildes na vitória, inconformados na derrota, devotados à verdade e à excelência intelectual, dotados de sentido de humor e das conveniências, aptos a trabalhar em harmonia com outros — iguais ou diferentes —, tudo isto temperado por uma profunda compaixão e, porque não dizê-lo, já que isto é para mim o segredo do bom médico, possuídos de amor pelo próximo, e animados por uma viva curiosidade pela sua diversidade biológica”³¹. E a propósito do progresso da medicina de há uma década a esta parte, com a sabedoria a que já nos habituou, reflectindo um conhecimento profundo das áreas do conhecimento que domina, Lobo Antunes, com serena inquietude, escreve então: “Não sei o que nos espera, mas sei o que me preocupa: é que a medicina empolgada pela ciência, seduzida pela tecnologia e atordoada pela burocracia, apague a sua face humana e ignore a individualidade única de cada pessoa humana que sofre, pois embora se inventem cada vez mais modos de tratar, não se descobriu ainda a forma de aliviar o sofrimento sem empatia ou compaixão”³².

DIMENSÃO PSICOLÓGICA

A mais célebre definição de Saúde foi apresentada, em 1946, pela OMS, a qual se refere como completo bem-estar físico, psíquico e social, não sendo uma mera ausência de doença. Esta definição foi aperfeiçoada, mais tarde, da seguinte forma: A saúde é um recurso para a vida diária e não um objectivo de vida, como conceito positivo, enfatizando recursos sociais e pessoais, tanto quanto as aptidões físicas (1984)³³. Na obra de Gadamer³⁴, não há referência à clássica e generalizada definição de saúde da OMS, pronunciada em 1946. A mais aturada, conhecida e célebre definição de saúde foi aceite, por unanimidade, pela comunidade médica

29 Cfr. D. SERRÃO, *Na Academia das Ciências. Comunicações Regimentais, Elogios Académicos, Outras Participações*, Porto, Edição do Autor, 2010, pp. 253 e 257.

30 Cfr. H. JONAS, *Le Principe Responsabilité*, (trad.), Paris, Cerf, 1990, pp. 26-54.

31 J. L. ANTUNES, *A Nova Medicina*, Fundação Francisco Manuel dos Santos, Lisboa, Relógio D'Água Editores, 2012, p. 73.

32 Cfr. *Ibid.*, p. 10.

33 Cfr. WORLD HEALTH ORGANIZATION (WHO). *Basic Documents*. 44 ed., WHO, Geneve, 2003., Ver o “site da Internet OMS”: <http://www.who>.

34 Cfr. H-G GADAMER, *Hermeneutik, Gesammelte Werke-I, Aufsätze und Vorträge*, Frankfurt-am-Main, Suhrkamp, 1993, pp.432-444.

internacional e em Saúde Pública³⁵. A única reflexão de Gadamer, que mais se aproxima da indicada pela OMS, é quando se refere à saúde como algo que não é feito pelo médico, mas pela “natureza”. Segundo o filósofo, a saúde não é um “facto social”. Pelo contrário, é muito mais um facto psicológico-moral, do que um facto demonstrável pelas ciências naturais. Segundo o Filósofo, o “factor curativo” pertence a uma dimensão diferente da acção físico-química dos medicamentos (farmacologia) sobre o organismo ou de uma qualquer intervenção cirúrgica. A definição de Gadamer é incompleta, bem como a da OMS. Mas, Gadamer dá-nos uma definição antropológica de saúde. Uma e outra possuem aspectos criticáveis, mas complementares.

A definição de Gadamer é restritiva. Mas, a saúde apresenta-se como condição antropológica, tal como a doença. Primeiro, não se pode dizer que a “saúde” não é um facto social. Também é. Se assim não fosse, não existiriam a Medicina Comunitária e a Saúde Pública, as quais, per essentiam, possuem uma componente social. Daqui se aúfere que a saúde se poderá declarar como estado de uma comunidade ou população, onde estão asseguradas as melhores condições de desenvolvimento pessoal e colectivo pelo eficiente controlo ou prevenção das doenças. Segundo a epidemiologia clínica, a saúde pública e comunitária é indispensável³⁶. Para completar a definição de Gadamer, que não considera a saúde como algo de socialis, poderíamos apontar outra definição, elaborada por eminentes clínicos a nível mundial. Esta apresenta-se como estado caracterizado pela integridade anatómica, fisiológica e psicológica, segundo a capacidade para desempenhar pessoalmente funções familiares, profissionais e sociais, caracterizando-se pela habilidade para tratar tensões físicas, biológicas, psicológicas e sociais, com sentimento de “bem-estar” livre de risco de doença ou morte extemporânea. Contudo, Gadamer tem razão, num aspecto, ao referenciar a saúde como facto psicológico-moral, como característica que falta à definição da OMS. Igualmente, segundo esta, a saúde apresenta-se como estado de adequado ou proporcionado “bem-estar físico, mental e social” e não apenas como ausência de doença ou de enfermidade³⁷. De facto, para ficar completa, a definição da OMS (1946) teria de incluir o elemento ético, o chamado bem-estar moral, que é indispensável para, numa ética teleológica, se descrever como felicitas. A saúde necessita da ética e a ética necessita da saúde. Quer uma quer outra expressam-se em mundividências complementares, havendo, entre ambas, uma reciprocidade e continuidade no ser e no agir. Resumindo o sentido da crítica a Gadamer e à definição da OMS, salientamos, de forma dialética, que a saúde é uma afirmação do “bem-ser”, do “bem-estar” e do “bem-agir”.

35 Cfr. F. GEORGE, *História de Saúde Pública*, Lisboa Livros Horizonte, 2004, pp.34-76.

36 Cfr. L. REY, *Dicionário de Termos Técnicos de Medicina e Saúde*, Rio de Janeiro, Guanabara, 1999, pp. 687-688.

37 Cfr. R. D. BORGES MENESES, “*Ego Sanator tuus*”: *Enfermagem Oncológica*, 10, (1999), 48-55.

DIMENSÃO SOCIAL

A dimensão social do Homem constitui-se e expressa-se nas interações sociais de relação Eu- Outro. Por isso, podemos falar da construção de uma identidade do sujeito, também, externa (ad extra). E a face externa da identidade pessoal corresponde — neste âmbito de enunciação — à sua definição pelos “outros”, solicitada a cada ser humano como actor social, sendo julgado pelo modo como desempenha os seus papéis sociais (v.g. papel familiar, papel profissional ...) bem como pelo modo de assumpção do seu estatuto social (v.g. a posição — conquistada ou imposta — que o sujeito ocupa no seio do grupo). A atitude valorativa dos outros incide também, sobre a atitude de consistência, coerência, solidez, fiabilidade e confiança do modo de ser e de agir de cada ser humano nos seus percursos de alteridade. Assim, a face interna, é o “eu social”, urdido no seio do próprio actor social e que se exprime na preocupação que cada ser humano tem de se situar e de se auto-avaliar relativamente aos demais, de ser reconhecido por eles e de os ver devolverem-lhe a imagem positiva que ele deseja dar de si mesmo. Por conseguinte, o “eu social” é um conjunto de representações do “Eu” nas suas relações com o “Outro”. O reconhecimento da necessidade da construção da identidade pessoal e social leva-nos a reclamar, para o seu repensamento, uma dimensão simultaneamente dinâmica e ecológica, em que o que se é individual e socialmente é sempre um ser humano, que a faz ponte entre o que foi e o que será, mas que, simultaneamente, faz a ponte entre o que se é e o que os outros são e entre o que os outros são em nós e nós somos nos outros, entendendo este ser também nas suas encarnações concretas, corpóreas e inerentes ao conceito de mundividência pessoal e social de Homem salutar... Somos mas ainda não somos e, por isso, estamos sempre, homens salutareis, activos, dolorosamente e, ao mesmo tempo, esperançosamente a caminho de ser e do nosso viver salutar.

DIMENSÃO ECONÓMICA

Não há dúvida que, na perspectiva económica, a qualidade de vida salutar se reporta ao suporte financeiro e aos bens materiais, que cada ser humano possui, bem como à sua dimensão decisora. Porém, temos de verificar que uma sociedade devidamente solidária, como a nossa, consegue proporcionar, às pessoas com escassos recursos económicos, o acesso, por exemplo, aos cuidados de saúde e respectiva qualidade de vida e bem-estar³⁸. Assim é forçoso concluir que algumas pessoas consideram possuir qualidade de vida salutar a nível económico, apesar de não possuírem muitos recursos financeiros, enquanto outras pessoas, pelo contrário, — pese embora serem detentoras de muitos recursos financeiros — não se consideram com qualidade de vida salutar, uma vez que aspiram a uma maior riqueza e a adquirirem todos os bens materiais sem mesura. Estas pessoas têm um perfil de eternas insatisfeitas e acorrem a todo o tipo de ofertas da sociedade de consumo. A própria lei da oferta e da procura, verdadeiro apotegma da economia,

38 Cfr. D. SERRÃO, *O Direito à Saúde e a Distribuição dos Recursos Escassos*; *Comissões de Ética: das bases teóricas à actividade quotidiana*, coordenação de Maria do Céu Patrão Neves, Ponta Delgada, Publicação do Centro de Estudos de Bioética/Pólo Açores, 1996, 87-99.

enquadra-se como uma lei da qualidade vida salutar? E apetece afirmar: Mas há mais vida ...para além da economia... Porém, é humanamente salutar inquirir: Mas haverá mais qualidade de vida para além da alta finança? E como cidadão comum devo ainda indagar: Como tornar os mercados e os seus agentes mais responsáveis? Sei que não vivo para comer, mas como para viver. O mesmo se poderá aplicar à dimensão salutar na perspectiva económica, ou seja, não é o homem para o dinheiro, mas o dinheiro para o homem.

E, podemos continuar a perguntar: será consumir, usar algo até o destruir? Ou então: para onde estamos a caminhar nesta nossa sociedade de consumo? Até onde vai o nosso veio ancestral seletivo, fortemente competitivo? Porém, os animais — que eu saiba — não competem uns com os outros por motivos económicos, por dinheiro ... E, então: nascemos ou fazêmo-nos no modo que somos, enquanto consumidores? ...Os nossos genes podem tornar-nos vulneráveis ao perigo de gastos desnecessários no vício do jogo, mas, os nossos genes não são “gaiolas de ferro” que confrangem as nossas escolhas económicas e financeiras. O risco é um atributo fundamental da personalidade de cada indivíduo: ser capaz de tomar a atitude de risco é fundamental para o ato de decidir. A hereditariedade, o meio e a educação contam para que nos tornemos naquilo que somos e naquilo em que nos vamos tornando ... Também em termos económicos é importante ser adequado e saber adequar os recursos às necessidades múltiplas. De facto, podemos moldar as nossas personalidades, escolher o meio e deixar que a educação complete o que nos falta para que possamos ascender à completude, quer haja excesso ou escassez económica. A qualidade de vida plutocrática acentuará o egoísmo e o individualismo e será o “ter” em detrimento do “ser”... E os desperdícios? Que fazemos para reduzir, reutilizar e reciclar no domínio da qualidade de vida ambiental? Que contas damos dos direitos das gerações futuras ou vindouras? Estas são questões que não podem deixar de ser colocadas e para as quais temos de tirar tempo para reflexão e para a acção. A nossa cultura global apresenta-se como uma qualidade de vida pecuniária, com o mercado a necessitar de regulação e de ética financeira. Caso contrário, dificilmente haverá consenso acerca do enunciado qualidade de vida, apesar de cada vez mais pessoas revelarem ser importante possuir o suficiente e não estarem preocupadas com o acumular de bens materiais como critério decisor e da quantificação da vida salutar. Neste sentido, podemos afirmar que o importante é planear para ter o suficiente, sem consumir em exagero e com desperdício. Podermos inferir não ser o excesso de bens materiais e financeiros sinónimo de qualidade de vida salutar em termos económicos³⁹.

DIMENSÃO RELIGIOSA

Gadamer refere, várias vezes, que a saúde implica uma Aufgabe (tarefa), tal como se analisa nas relações entre saúde, médicos e Medicina. O filósofo não considerou a Gesundheit als Gabe, simplesmente refere-a como Wunder, porque a saúde é algo de “natural”, não constituída pelo médico. Gadamer, ao definir saúde como Aufgabe, salienta o enigma da saúde que representa apenas um pequeno recorte

³⁹Cfr. F. S. CABRAL, “O que é a qualidade de vida. Perspectiva económica”, in: *Cadernos de Bio-ética*, 4 (1992), 14-20.

de todas as tarefas (Aufgaben) que temos pela frente. A saúde reside em estabelecer um equilíbrio (Gleichgewicht) entre o “poder-fazer” e a “responsabilidade” na vontade e na acção do médico e da medicina. Segundo Gadamer, a característica da “arte de curar” vê a sua - Aufgabe - mais como restabelecimento de algo natural (saúde), do que como arte de produzir algo artificial. A grande Aufgabe na saúde será a arte de curar, que é um “poder-fazer” e não uma criação ou originalidade do médico. Faltou a Gadamer uma reflexão teológica sobre a saúde. Alcançou a Gesundheit como Verborgenheit do Da-sein, bem como a reflexão fenomenológica sobre esta necessidade dos seres viventes. A vida poderá ser um mistério (Geheimnis), sendo a “saúde” a “gratuidade” da vida, que na ordem filosófica surge como substrato. Para haver saúde ou doença terá que existir, fisiológica e ontologicamente, a vida. Poderíamos enunciar o seguinte adágio: primum vivere, deinceps salus. A importância da saúde é tal que só a consideramos quando estamos doentes e, só assim, damos valor e significado a esta, tal como referiu o pensador de Heidelberg. A audição em saúde tem um topos próprio, que tem atualização como afirmação (tese) na anamnese. Em saúde, surge uma audição por causa do eventum clinicum. Sem a anamnese (argumento clínico) e sem o encontro da palavra numa relação pessoal será impossível a afirmação e a vida da audição. Em saúde, somos todos ouvintes da palavra. Pela saúde e pela doença, a audição vive ad verbi limina, como sua condição e, assim, é uma morada (oikia) da conduta humana (éthos), a qual tem “ouvintes da palavra” (anamnese) e se realiza num logos vivente. A recitação e a decisão dialeticamente surgem da “audição”⁴⁰. A recitação institui e cria, para aquele que anuncia, presente e futuro. A saúde é presente e é futuro, porque implica a redenção da pessoa doente, pela sabedoria e pela ciência. A saúde estará sempre entre a “recitação” e a “decisão”. O restabelecimento da natureza doente implica esta dualidade. A recitação tem por função, precisamente, fundar a acção do homem-doente. A recitação é passiva e activa, dado que a saúde também o é, verificando-se pelo “bem-estar”, sob todas as suas formas, na tradução da definição da OMS. A recitação não se faz senão para a decisão. Recitar o passado é fazer a decisão. Grande é a recitação da saúde. Mas, maior será a responsabilidade que desencadeia: conservar, manter e guardar. Esta apresenta-se para além da fisiologia, da fenomenologia e da teologia com direitos e deveres. Segundo a história das religiões, as civilizações e culturas clássicas tinham uma deusa para o “bem-estar”. Os gregos adoravam a Hygieia e os romanos a Salus. A saúde aparece como uma qualidade de vida e esta surge como saúde. Será pois viver na vida quotidiana a experiência antropológica do homem salutar para fazer a hermenêutica da espiritualidade, da religião e das crenças⁴¹ pessoais, a partir de fora e a partir de dentro. Ao mesmo tempo que fazemos a hermenêutica de nós mesmos, confrontados com a espiritualidade, religião e crenças pessoais alheias, — que produzem em nós encanto e rejeição e nos fazem descobrir a nossa espiritualidade, religião e crenças pessoais, — à luz e por contraste com a própria —, portanto, descobrem-se aspectos da alheia que, às vezes, passam despercebidos aos que nela nasceram e nela foram educados. Mais ainda: Será possível ter a vivência de descobrir a espi-

40 Cfr. R. D. BORGES MENESES,; A. C. TORRES LIMA, “Do Desvalido no Caminho (Lc.10, 25-37): uma metáfora viva entre o deontologismo e a aretologia”: *Burgense*, 52 (2011), 189-213.

41 Cfr. F. A. SANTOS, *A malha técnico-científica*, Porto Alegre, UFRGS, 1998, pp.25-43.

ritualidade para além das formas, expressões e concreções históricas das diversas religiões? Arrisco ser assertivo após a leitura de Jaspers⁴² e, alguns apontamentos⁴³ recolhidos da comunicação de Masiá Clavel, intitulada Decálogo de Vivências entre Oriente e Ocidente. O sapiencial, — dizia-nos este Professor de Bioética da Universidade de Sophia, Tóquio — no fundo das raízes xintoístas, bidistas, confucianistas ou taoistas, converge para uma meta de iluminação e libertação, pacificar-se e pacificar, lucidez e compaixão, desenganar-se e evitar a violência. É-se convidado a sair de si por duas vias: pela contemplação e pela ação.

DIMENSÃO DA EDUCABILIDADE

No centro das atenções do filósofo I. Kant, a educabilidade é colocada em evidência quando proclama que “o homem é a única criatura que deve ser educada” ou que é “susceptível de educação”⁴⁴. E deve ser educada, porquê? A dimensão da criaturalidade, poderia levar-nos a pensar e acentuar as carências do ser humano, propiciadora e exigível pela educabilidade. Porém, Kant valoriza o potencial sentido antropológico prospetivo que cumpre à educação realizar através do aprofundamento da liberdade de que o homem desfruta no espaço da sua indeterminação natural, pela consumação da sua essencialidade ética e desenvolvimento da sua perfectibilidade⁴⁵. No seu tratado de pedagogia, sobressai a originalidade da ideia fulcral de que “o homem não pode vir a ser homem, senão pela educação”⁴⁶. Assim a educação assegura a transição entre ser encarado na sua condição frustrante e ainda próxima da animalidade e um estatuto humano, onde a essencialidade é conquistada pelo acesso a um destino moral, que é um “dever-ser”. Por conseguinte, isto mesmo coloca em evidência, quando afirma: “é no problema da educação que gira o grande segredo do aperfeiçoamento da humanidade”. O que é dado, é uma natureza, que não é forçosamente boa, mas neutra, contendo os germes tanto do mal como do bem; mas, a esta natureza, responde uma razão e uma liberdade, que pode assegurar, a título de projeto a realizar, um reino do dever e um reino de fins, de essência puramente moral. E a essência da educação reside em conduzir a esta mestria de si, que permitirá ao homem cumprir-se na sua essencialidade, que é de natureza ética, estabelecendo a pureza moral na sua existência e numa constituição civil governada apenas pelas regras da justiça. O verdadeiro homo salutaris será, de facto, um homo educabilis e o homo educabilis será homo salutaris.

42 Cfr. K. JASPERS, *Os Mestres da Humanidade. Sócrates, Buda, Confúcio, Jesus*, trad. Jorge Teles de Meneses, Coimbra, Livraria Almedina, 2003, pp. 23-46..

43 Congresso Internacional “Deus no século XXI e o futuro do cristianismo”, realizado no Seminário da Boa Nova, Valadares, de 8 a 11 de Setembro de 2005, por ocasião do 75º aniversário da Sociedade Missionária Portuguesa, sob coordenação de Anselmo Borges.

44 Cfr. *Ibid.*, p. 69.

45 Cfr. *Ibid.*, p. 35.

46 Cfr. *Ibid.*, p. 25.

FUNDAMENTOS ARQUEOBIOLOGICOS: PRINCÍPIO DOS PRINCÍPIOS

A dimensão archeobiológica do homem salutar reporta-se à postura intelectual assumida por Daniel Serrão⁴⁷ e que resume assim: “em biologia nada pode ser entendido e interpretado sem se reconhecer que a vida se manifesta no tempo, tem evoluído no tempo e é, no tempo, que se pode descobrir a sua lógica interna. O sentido que um acontecimento possa ter no presente, ou pareça ter no presente, está inscrito na sua história temporal”. E na eventual vinculação à biologia da atitude ética dos seres humanos actuais a uma evolução temporal dessa mesma biologia, emerge a significância do perguntar salutar: o homem foi sempre, no tempo, um animal ético como o conhecemos presentemente?

Daniel Serrão argui de modo sintético: “O que eu defendo é que sem uma certa evolução biológica, que culminou com a evolução cerebral, esta espécie humana não teria triunfado como espécie criadora de cultura e, em muitos aspectos, de uma cultura oposta à natureza. As escolhas autoconscientes, as decisões individuais e a selecção dos desejos, que são a base de todas as organizações sociais dos seres humanos, configuram o comportamento ético mínimo e não podem fazer-se contra valores biológicos fundamentais e indispensáveis à manutenção da capacidade de julgar, de decidir, de actuar: Seria como matar a galinha dos ovos de ouro...”. E conclui: “A norma ética, porque é, antes de mais, biológica, tem de ser universal, transcultural, no tempo e no espaço. Não há uma ética europeia, uma ética americana e uma ética do terceiro mundo ou da selva africana ou amazónica. Todos os seres humanos são eticamente iguais, embora diversamente aculturados”⁴⁸. E, na sua original e fecunda análise da relação da Archeobiologia e Epigénese⁴⁹, apresenta esta, o “fisioma”, ou seja, a epigénese, como uma relação fundante com a concepção archeobiológica, transformando o ponto de vista archeobiológico num fecundo campo de investigação para biólogos moleculares, embriologistas, geneticistas e antropologistas, etc.. E porque todas são complementares entre si e com a própria natureza física e química que as constitui, a cooperação é uma condição segura do êxito biológico continuado desta espécie triunfadora, o homem, a única que cria cultura fora da natureza mas que não pode servir-se da cultura para destruir a natureza. Destruir a natureza é destruir a possibilidade de haver homem e de haver cultura”⁵⁰. Daí o seu apelo a uma ética que respeite o ser na sua dimensão archeobiológica; e não matar será o primeiro mandamento ético a ser individualmente assumido e universalmente cumprido, como fundamento e não como dimensão o archeobiológica do homem salutar. Porque o discurso sobre o nosso ser ético que a perspectiva archeobiológica manifesta para nós, deixa oculto o essencial, o cerne, de um instante cognitivo archeobiologicamente vivenciado

47 Cfr. SERRÃO, Daniel – “Paleo (arqueo) biologia do sistema linfóide”: *Memórias da Academia das Ciências de Lisboa, Classe de Ciências, XXVI*, (1984/85), 213-223.

48 Cfr. D. SERRÃO “Para uma Fundamentação Biológica da Ética Humana”, in: *Academia das Ciências. Comunicações Regimentais, Elogios Académicos, Outras Participações*, Porto, , Edição do Autor, 2010, pp. 39-48.

49 Cfr. D. SERRÃO, Archeobiologia e Epigénese”: *Na Academia das Ciências. Comunicações Regimentais, Elogios Académicos*, pp. 187 e 196.

50 Cfr. D. SERRÃO, “Para uma Fundamentação Biológica da Ética Humana”, in: *Academia das Ciências. Comunicações Regimentais, Elogios Académicos*, pp. 47- 48.

pelo autor-inventor e criador deste termo neológico, desta inovadora e fecunda perspectiva archebiológica do homem moderno cooperante, interdependente e salutar, como mais adiante se poderá aquilatar.

CONCLUSÕES

As novas tecnologias reprodutivas, não nos colocam somente o dilema superficial sobre a questão de saber se as devemos usar ou não, mas também, o problema de fundo que consiste em saber e compreender esses novos dados técnicos e científicos, como os olhamos ou encaramos, se eles nos obrigam ou não a mudar modelos ou paradigmas em antropologia, ou a indagar por eles ao nível do sistema modalizante secundário da linguagem, que a epistemologia tradicional, desde Reichenbach, designa como “contexto de descoberta. Mais ainda: sendo o conhecimento um poder potenciado pelo desejo de domínio total da Natureza, será que este se acen- tuou? A resposta de H. Jonas é afirmativa. Ao referir-se à história do progresso técnico, nota que, numa fase recente, “foi o próprio homem que se acrescentou aos objetos da tecnologia. O Homo Faber está em vias de se voltar sobre si pró- prio e apresta-se a recriar o criador de tudo o resto. Este culminar do seu poder pode muito bem pressagiar o esmagamento do homem, como imposição final do artifício sobre a natureza e faz apelo aos recursos extremos do pensamento ético que nunca antes tinha sido confrontado com as alternativas facultativas, àqueles que eram considerados os termos definitivos da condição humana”⁵¹. Quer dizer que se assiste a uma neutralização da natureza, em termos de valor, à qual se seguiu um processo semelhante em relação ao homem. É esta a tese de Hans Jonas: partindo da constatação de que experimentamos todos um sentimento de amea- ça, inegável e objectivo, propõe uma “heurística do medo”. Esta recomenda que “consultemos os nossos medos antes dos nossos desejos” e que “escutemos com mais atenção a profecia de infelicidade do que a de felicidade”. Já que as promessas da técnica moderna se transformam em ameaças, há que considerar o medo já não como fraqueza ou pusilanimidade, mas como sinal mobilizador que precede a arte de levantar as questões pertinentes. Esta nova forma de medo não depende do simples registo da inteligência emocional. Ele é conscientemente suscitado com o objectivo único de advertir; é artificialmente produzido para estimular a reflexão e provocar interrogações. A este título é salutar, e é por isso que não pode conti- nuar a ser negligenciado⁵². Hans Jonas prefere, portanto, reflectir sobre o pior do que sobre o melhor. A sua concepção inédita da Responsabilidade coloca uma nota de pessimismo em primeiro plano: qualquer pensamento sobre o futuro que tome a forma de uma utopia é de imediato condenado. Mas este medo ao qual confere a primazia não será uma paixão intrinsecamente triste? O que seria dos nossos entusiasmos e dos nossos apetites se ele viesse a dominar? Como se vê, a tese de Jonas pode ser discutida, nem que seja porque o medo, que é um senti- mento, não basta para constituir uma moral: a própria litania dos riscos, mesmo os mais significativos, não têm um valor ético indiscutível. Mas devemos reflectir sobre os meios para impedir que ele seja o pior dos mundos. Em vez de esperar passivamente que o futuro se contente em devir, tentemos fazer com que o seu

51 Cfr. H. JONAS, *Ética, medicina e técnica*, Lisboa, Vega Passagens, 1994, p. 48.

52 Cfr. H. JONAS, *Le Principe Responsabilité*, Paris, Cerf, 1990, pp. 49 - 54.

rosto não seja hediondo. Tal desejo é evidentemente mais fácil de enunciar do que de realizar, pois os pormenores da sua concretização não têm a simplicidade dos princípios. A ética nem sempre está ao alcance da prática, e esta última não tem forçosamente a elegância da primeira (Hans Jonas foi legitimamente criticado neste ponto). No entanto, sentimos confusamente que tudo isto exige reflexão, acção, talvez renúncias, em todo o caso uma vontade de antecipação sem a qual o futuro perderia toda a conaturalidade com o nosso presente, ser-lhe-ia absolutamente estranho. Com os progressos da biotecnologia e da biomedicina, passamos de uma aceitação passiva da realidade natural e captamo-la de modo a que jogue um papel determinante a intervenção humana.

Jana Vallová

St. Elizabeth University of Health and Social Work in Bratislava

Násilie páchané na ženách ako prejav
agresie a formy porušovania ľudských
práv žien a možnosti riešenia / *Violence
against women as a sign of aggression and
human rights violation of women and possible
solutions*

Abstract

The article deals with the issue of violence against women as a matter of human rights violation. It deals with the issue of violence against women with reference to the characteristics of domestic abusers and the most common victims - women in terms of education and economic activity. The article describes the myths about violence and international institutions dealing with violence against women.

To write the article was used qualitative analysis of the sources of literature on the topic.

To address violence against women and domestic violence involving different ministries and institutions, hence the need to strengthen the legal and institutional framework in order to recognize women's rights and their protection against all forms of violence. In order to address the issue of violence against women is an important addition to the national level of interest in its solutions at regional and local level.

Providing fast, effective and available to help women at risk of violence and their children is often a crucial mechanism for saving lives of women and children, improving their quality of life and punishing the perpetrators.

Despite the undeniable shift in the problem of violence against women in recent years it should be noted that we lack a systematic approach and coordinated provision of assistance to women experiencing violence, as well as systematic primary prevention, ie prevention of violence. It is necessary to enact legislation that will define domestic violence, including all its latent form.

Keywords: Violence against women. Human rights. Domestic violence. Aggression. International organizations.

Násilie na ženách je v súlade s medzinárodným konceptom ľudských práv chápané ako porušovanie ľudských práv a forma diskriminácie žien. Je to forma rodovo-podmieneneho násillia, ktoré je nasmerované proti ženám z dôvodu ich príslušnosti k ženskému rodu a postihuje ženy disproporcionálne.

Násilie na ženách má v podmienkach Slovenskej republiky najmä - ale nielen - povahu domáceho násillia a preto napriek vysokému výskytu vysokú latenciu. Väčšina násilných činov páchaných na ženách sa pácha doma za zavretými dverami, kde okrem detí nie sú prítomní žiadny svedkovia. Citlivosť a náročnosť problematiky násillia na ženách ako i stále pretrvávajúca existencia stereotypných predstáv o úlohe ženy a muža v rodine prispeli k dlhodobej tabuizácii témy a jej absencii vo verejnom a politickom diskurze. Z toho vyplývajúce nesprávne chápanie a postoje spoločnosti ako aj exekutívy k násilliu na ženách ako takému znamenali absenciu koordinovaných a špecializovaných služieb pomoci obetiam tohto násillia.

Osoby zraniteľné sú ženy, obeť znásillnenia, ktoré sú často vystavené sekundárnej viktimizácii v procese vyšetrovania a preto zostáva väčšina prípadov neoznámená. Formy násillia na ženách môžu mať podobu obmedzovania reprodukčných práv, napr. nútenie k interrupcii, nútenie alebo zabraňovanie používania antikoncepcie. Zo zahraničia sú známe aj iné formy násillia na ženách ako je gendercída (interrupcie ženských plodov), vraždy z cti alebo zmračenie ženských pohlavných orgánov. Hoci takéto problémy na Slovensku zatiaľ nie sú verejne známe, treba im venovať pozornosť najmä medzi ohrozenými skupinami žien (napr. ženy migrantky).

Násilie na ženách predstavuje najvýraznejšiu formu porušovania ľudských práv žien. Napriek odhadovanému vysokému výskytu má nielen na Slovensku, ale i v celej Európe a v globálnom meradle, vysokú mieru latencie. Až v poslednom desaťročí sa dostala do pozornosti verejných politík.

Téma domáceho násillia páchaného na ženách prešla za posledné roky výraznou detabuizáciou. Problém čisto domáceho a súkromného problému sa postupne stal problémom celej spoločnosti. Výrazný podiel na tejto zmene majú mimovládne organizácie, ktoré aktívne pomáhajú týraným ženám. Ich činnosť výrazne ovplyvnili medzinárodné organizácie ako sú Organizácia spojených národov alebo Rada Európy.

Detabuizácia domáceho násillia bola postupná, tak ako sa vyvíjala spoločnosť a jej schopnosť a ochota riešiť tento prejav agresie v rodinách. V minulosti bolo chápané domáce násilie odlišným spôsobom, bolo to dané spoločnosťou, zákonmi a prístupom k násilliu v rodinách, ktoré bolo považované za privátne. Definovanie a označenie domáceho násillia bolo podmienené vznikom medzinárodných organizácií, ktoré začali otvorene hovoriť o tomto celospoločenskom probléme. Žiadny problém nie je možné riešiť bez poznania príčin jeho vzniku. Faktory vzniku domáceho násillia sú rôzne, od tolerovania násillia spoločnosťou, cez náboženské a kultúrne tradície až po násilie v pôvodných rodinách, prípadne socioekonomické faktory týkajúce sa statusu agresora v rámci spoločnosti alebo rodiny. Ak hovoríme o domácom násillí páchanom na ženách, hovoríme o rôznych druhoch násillia. Nejedná sa iba o násilie, ktoré je na prvý pohľad zjavné, ale hovoríme aj o násillí,

ktoré nezanecháva modriny a zlomeniny. Psychické dôsledky týraných žien bývajú horšie ako tie fyzické. Častokrát dochádza ku vzniku psychických porúch v podobe poklesu sebadôvery, poruchy stravovania, spánku či samovražedných pokusov. Napriek tomu ženy zostávajú s násilníkom a dôvodov je niekoľko. Strach o život, zdravie, strach z budúcnosti, závislosť od partnera alebo predsudky spoločnosti.

ČO JE NÁSILIE

Násilím je každá forma ubližovania, prejavu nadvlády, vyhrážania sa, zneužívania moci, fyzického, psychického a sexuálneho nátlaku. Násilie nie je konflikt ako napríklad hádka. V konflikte sa stretnú rovnocenné strany, kým násilie znamená, že jedna strana zneužíva svoju prevahu moci.

Podľa údajov polície až 70 % násilných trestných činov, v ktorých bola obeťou žena, bolo spáchaných v domácnosti. Domáce násilie sa vyskytuje omnoho častejšie než násilie páchané na verejnosti.

Domáce násilie nie je jednorazový čin, opakuje sa, dlhodobo pretrváva a jeho intenzita sa časom stupňuje.

Podľa výskumov a štatistík zažíva každá piata až štvrtá žena násilie v párovom vzťahu zo strany muža.

Z hľadiska formy je možné analyzovať násilie z rôznych hľadísk. Prehľadná je dvojfaktorová klasifikácia rodinného násillia Browneho a jeho spolupracovníkov (Browne, Herbert, 1997). Násilie je v nej rozdelené na aktívne a pasívne formy. Aktívne násilie je súhrnné označenie zneužívania a trápenia vo fyzickom, psychologickom alebo sexuálnom kontexte, pričom konkrétne aktivity sú nasmerované voči obeť s cieľom jej ublížiť. Aktívne násilie je obvykle sytené hnevom voči obeť.

ZNEUŽÍVANIE A TÝRANIE

Fyzickým týraním je spôsobovanie fyzickej bolesti alebo zranenia, alebo vyhrážanie sa zraneniami, napr. štychanie, facky, bitie, ťahanie za vlasy, štypanie, vykrúcanie rúk, prstov, kopanie, bitie s predmetmi, popálenie, bodanie, strelba, väznenie, atď. Nútenie alebo obmedzovanie použitím fyzickej sily.

Sexuálne týranie a zneužívanie má viacero foriem, napr. sexuálny kontakt bez súhlasu, nanútené sledovanie sexuálnych výjavov aktivít, hanlivé správanie sa voči niekomu v sexuálnom zmysle.

Psychologické (mentálne) týranie je spôsobovanie mentálneho utrpenia a sužovania, obmedzovaním styku s priateľmi, chodenia do školy alebo do práce; nútená izolácia a väznenie; nútenie sledovať násilie; znervózňovanie vyvolávaním strachu z fyzického násillia alebo ublíženia iným; vyhrážanie, vydieranie, vyhrážanie samovraždou, obťažovanie; ničenie a poškodzovanie obľúbených vecí, zvierat.

Emocionálne týranie je sústavné kritizovanie, pokorovanie, ohováranie, urážanie, zhadzovanie, prezývanie a iné postupy podkopávajúce obraz o sebe a sebedovomie.

Materiálne (ekonomické) zneužívanie je nedovolené finančné alebo iné vykorisťovanie, kontrola príjmov a iných finančných zdrojov potrebných na ekonomické zabezpečenie a osobné prežitie. Nanútenie materiálne závislosti.

ZANEDBÁVANIE

Úmyselné zanedbávanie možno charakterizovať ako odmietnutie alebo zanedbanie povinnej starostlivosti, vrátane vedomej a zámernej snahy spôsobiť fyzický alebo emocionálny stres, napr. úmyselné opustenie alebo úmyselné odmietnutie poskytnutia stravy, peňazí, starostlivosti o zdravie.

Nevedomé zanedbávanie je zlyhaním v poskytovaní povinnej starostlivosti, s výnimkou vedomého a zámerného spôsobovania fyzickej alebo emocionálnej nepohody, napr. opustenie, neposkytnutie stravy, peňazí, starostlivosti o zdravie pre nedostatočné znalosti, lenivosť, nevládnosť.

Zlé zaobchádzanie medzi partnermi (manželmi) v domácom prostredí patrí medzi najčastejšiu formu násilia. V partnerských vzťahoch častejšie bije muž ženu, čo sa môže začať už počas spoločného chodenia. Výnimkou nie je ani agresívne správanie partnerov voči tehotným partnerkám.

V súvislosti s násilím koluje veľa nesprávnych, ale pevne zakorenených predstáv, napríklad, že násilie je dôsledkom chudoby, nezamestnanosti, požívanie alkoholu či duševnej choroby. Násilie nepozná hranice, vyskytuje sa vo všetkých politických, ekonomických, kultúrnych, náboženských a sociálnych vrstvách a skupinách.

Právnymi dôvodmi násilia páchaného na ženách sú tolerovanie násilia spoločnosťou, výchova v duchu stereotypnej „mužnosti“, historicky vytvorená sociálna, politická a ekonomická rodová nerovnosť a závislosť žien od mužov, náboženské a kultúrne tradície, ktoré priamo a nepriamo určujú mužom právo podkladať ženu (a deti) za svoj majetok a rozhodovať o nich, ako aj všeobecná neinformovanosť o ľudských právach a mýty o súkromnom živote.

HISTÓRIA DOMÁCEHO NÁSILIA

Bitie a zneužívanie dievčat a žien je historickou konštantou. Po stáročia bolo vo vývoji ľudstva, rodiny a manželstva normálne nadradené postavenie muža a jeho výlučná moc alebo prevaha pri spravovaní vecí verejných a rodinných. Po celé stáročia bolo normálne, dokonca žiaduce, aby muž ovládal a trestal svoju manželku aj prostredníctvom využívania fyzickej sily. Toto právo mužov ponižovať a trestať svoje manželky podporovali a udržiavali právne, náboženské a kultúrne normy. Je tomu len sto rokov, čo bolo mužom toto legálne právo biť manželku odňaté. Právne normy zanikli, ale správanie pretrváva.

Bitie ženy bolo súčasťou patriarchálneho systému a bolo uznávané ako normálna, žiaduca forma správania. A toto jeho ponímanie a hodnotenie, prinajmenšom ako prípustného a ospravedliteľného správania muža voči žene, pretrváva dodnes. Veľmi veľa z patriarchálnej ideológie sa aj dnes odráža v našej štruktúre, inštitúcie a mechanizmy ešte aj dnes priveľmi ochraňujú autoritu, moc a nadradenosť mu-

žov. Ak chceme odstrániť násilie zo života žien a ak mu chceme predchádzať, musíme nevyhnutne „búrat“ mýty, odstraňovať patriarchálne kultúrne vzorce a poskytnúť nové modely skutočne rovnocenného postavenia ženy a muža v rodine a spoločnosti. A musíme o násilí páchanom na ženách hovoriť.

DEFINÍCIA DOMÁCEHO NÁSILIA

Jednoznačné vymedzenie pojmu domáce násilie neexistuje. Stále pretrvávajú problémy s definíciou domáceho násilia, dokonca každá disciplína, ktorá sa násilím zaoberá sa usiluje o vytvorenie vlastnej definície. Obsah definícií závisí primárne od toho, z akého zdroja sa čerpajú informácie na teoretické zovšeobecnenia.

Domáce násilie je násilie, ktoré sa vyskytuje vnútri súkromnej sféry všeobecne medzi jednotlivcami, ktorí sú pokrvne alebo intímne príbuzní.

Násilie voči ženám je akýkoľvek čin rodovo podmieneného násilia, ktorý spôsobí alebo by mohol spôsobiť telesnú, sexuálnu alebo duševnú ujmu alebo utrpenie žien, vrátane hrozby takýmito činmi, zastrasovania alebo úmyselného obmedzovania slobody, a to vo verejnom alebo súkromnom živote.

Násilie páchané na ženách je prekážkou pri dosahovaní takých cieľov ako rovnoprávnosť, vývoj a mier. Násilie páchané na ženách bráni ženám využívať ľudské práva a slobody, porušuje tieto práva, alebo ich anuluje.

Partnerské úsilie, ako psychické alebo fyzické násilie (vrátane sexuálneho) v rámci manželského alebo nemanželského spoluzitia, aj keď k násilíu dôjde po rozchode, ale aj v priamej spojitosti s predchádzajúcim spoluzitím. Pri tomto násilí ide o proces, ktorého cieľom je kontrolovať a dominovať, ktorým sú porušované tak práva na slobode ako aj telesná, duševná a sexuálna nedotknuteľnosť partnera. Pritom môže mať, najmä psychické násilie („duševná krutosť“), obrovské následky na schopnosť postihnutej ženy brániť sa voči tomuto násilíu alebo ukončiť vzťah.

Najvšeobecnejšie sa dá charakterizovať ako akékoľvek násilie, pri ktorom je alebo v minulosti bola obeť a páchatel' v nejakom osobnom vzťahu. V takomto chápaní nezahŕňa iba násilie voči ženám, ale aj voči deťom, násilie medzi súrodencami a zneužívanie a zanedbávanie starých ľudí svojimi deťmi.

MÝTY O NÁSILÍ

Prvým veľmi rozšíreným mýtom je zamieňanie násilia s bežnou rodinnou hádkou. Rozdielom medzi hádkou a násilím je však nevyrovnanosť sily a moci, čo so sebou nesie možný vznik nebezpečenstva zo strany silnejšieho partnera, ktorý svoju prevahu zneužije na presadenie svojich názorov a záujmov. (Marvánová-Vargová et al., 2008)

K ďalším mýtom patrí priradenie násilného správania iba do sociálne slabších, prípadne problémových rodín. Takýto postoj a názor spoločnosti vyvoláva strach obeť z reakcie jej blízkych a okolia na násilie v jej rodine, ktorá inak nevystupuje ako problémová, prípadne sociálne slabšia rodina. (Piata žena, 2001). Aj podľa

Mátela (2009) sa násilie v stredných a vyšších vrstvách ľahšie utajuje, nakoľko násilník na verejnosti vystupuje inak ako doma, kde sa mení na násilníka, tyrana.

Nezasahovanie štátu do domáceho násillia patrí k ďalším mýtom spojeným s násillím v rodinách. Súčasťou tohto mýtu je domnienka, že násilie v rodine je súkromnou záležitosťou, ktorá sa má vyriešiť za zatvorenými dverami. Opak je však pravdou, pretože týraná žena sa nedokáže sama postaviť násilníkovi, a preto je nevyhnutný zásah jej okolia. (Mátel, 2009)

K mýtom patrí aj vyhlásenie, že ženy si násilie len vymýšľajú, aby získali výhody pri prípadnom rozvode alebo aby im bol prisúdený byt, či iná nehnuteľnosť. Skutočnosťou však je, že ženy skôr násilie taja alebo bagatelizujú, než by ohľadne násillia prehánali. Tiež nie je pravdivé vyhlásenie, že ženy vyprovokujú násilie, a svojim konaním si ho tak zaslúžia. Tento postoj nepripisuje vinu násilníkovi, ale naopak práve obeti. K mýtom patrí aj vyjadrenie, že ženy si násilných partnerov vyberajú samy. Skutočnosťou je, že žiadna žena nevstupuje do vzťahu s vedomím, že partner je násilník a tyran. Súvisí to s tým, že násilné správanie sa zväčša nezačína hneď na začiatku vzťahu. (Marvánová – Vargová et al., 2008)

Taktiež alkoholizmus násilníka patrí k mýtom o násillí. Alkohol je len stimulom, nie príčinou vzniku násillia. Aj abstinenti môžu týrať svoje partnerky. Alkoholici, prípadne užívatelia alkoholu, týrajú svoje partnerky aj v triezvom stave. (Mátel, 2009) Tiež sem môžeme zaradiť aj mýtus o mužoch, ktorí v detstve prežili násilie. Je to síce jeden z možných faktorov vzniku násillia, nie je však v žiadnom prípade ospravedlniteľný.

Ďalším mýtom týkajúcim sa týrania žien mužmi je ten, že muž nevie vyjadriť svoje city iným spôsobom a niekedy vybuchne. Tento argument však odmieta skutočnosť, že násilník a jeho konanie je výberové, čiže takýto muž neudrie rovnocenného partnera, ale slabšiu partnerku áno. (Piata žena, 2001).

Posledným mýtom je argument, že žena chce byť týraná, a preto s tyranom zostáva. Skutočnosťou však je, že týraná žena býva veľmi často bojazlivá, závislá od partnera a izolovaná od svojho okolia. Ani odchod od násilníka nemusí znamenať zmenu k lepšiemu – intenzita násillia sa môže ešte viac vystupňovať po rozchode partnerov. (Mátel, 2009)

Pre väčšinu ľudí tvorí ich základné bezprostredné sociálne prostredie rodina. Rodina ako primárna skupina poskytuje svojim členom zabezpečenie základných potrieb, k nim patrí aj poskytovanie bezpečia a istoty. Aj pre rodinu však platí, že voči agresii nie je žiadne sociálne prostredie imúnne, a že agresia sa vyskytuje vo všetkých druhoch sociálnych vzťahov a v rámci nich medzi všetkými účastníkmi vo všetkých smeroch. (Lovaš, 2010)

V 70. rokoch minulého storočia sa stala agresia v domácom prostredí predmetom výskumu. Na základe množstva nahromadených údajov sa presvedčenie o oáze bezpečia a pokoja, o rodine, posunulo do sféry mýtov.

FAKTORY PODPORUJĄCE AGRESIU

Medzi faktory ovplyvňujúce agresiu zaradujeme biologické faktory, alkohol, drogy a sociálne faktory.

Vzťah alkoholu a agresie je už dlhší čas veľmi dobre známy nielen odborníkom, ale aj ostatnej populácii. Dobre na neho poukazujú údaje, týkajúce sa spáchaných trestných činov pod vplyvom alkoholu. Podľa uverejnených informácií sa v niektorých z početných prehľadov páchatelov, ktorí boli v kritickom čase pod vplyvom alkoholu, uvádza až do 86 % páchatelov najťažších trestných činov.

Vplyv drog na agresívne správanie nie je taký jednoznačný, ako je to v prípade alkoholu. Popri zisteniach poukazujúcich na to, že konzumácia drog zvyšuje agresívne správanie, napríklad Parker a Auerhahnová dospeli k záveru, že na základe prehľadu literatúry nie je možné hovoriť o preukázanom významovom vplyve užívania drog a násilia (Parker, Auernhahn, 1998). Novšie výskumy však predsa na isté súvislosti poukazujú. Reid et al. (2007) zistili, že ľudia dlhodobo užívajúci extázu prejavujú vyššiu úroveň agresivity a násilného správania. Miera prejavov agresivity pritom súvisí s veľkosťou užívaných dávok. Podľa analýzy Reida et al. sa vplyv extázy na agresivitu prejavuje najmä u ľudí s nízkou úrovňou sebakontroly.

Sociálne prostredie veľmi významne ovplyvňuje jednotlivca aj z krátkodobého, aj z dlhodobého hľadiska. Krátkodobý vplyv sa týka procesov, ktoré vyvoláva prítomnosť jednotlivca v konkrétnom sociálnom prostredí, jeho účasť v konkrétnej sociálnej interakcii a nimi vyvolaných stanov. Vo všeobecnej rovine sa dlhodobý vplyv sociálneho prostredia na jednotlivca týka najmä osvojovania si pravidiel, typických spôsobov správania a riešenia sociálnych situácií. Všeobecné charakteristiky vplyvu sociálneho prostredia na jednotlivca sa v plnej miere vzťahujú aj na agresiu.

Agresívne správanie muža voči žene sa viac odsudzuje ako agresia muža voči mužovi. Agresívne správanie mužov a žien voči sebe teda ovplyvňujú viaceré situačné faktory. Ako vymedzené faktory však aj tu majú dôležitú úlohu i vnútorné stavy vyvolané agresívnou situáciou. Eaglyová a Steffenová napríklad upozorňujú na to, že ženy si viac všímajú poškodenie, ktoré utrpí obeť, viac sa cítia vinné a viac prežívajú anxiózu. Tiež pripisujú väčší význam ohrozeniu seba v prípade agresívneho správania voči niekomu (obeť sa môže chcieť pomstiť, odplácať).

Prevalha prípadov, keď je agresorom muž spôsobila, že problematika partnerskej agresie sa často prezentuje ako otázka agresie mužov voči ženám. Orientácia na problematiku týraných žien, vyplývajúca z jej závažnosti a výskytu, sa prejavila okrem iného aj v tom, že získavanie poznatkov o páchateloch domáceho násilia sa takmer výlučne vzťahuje na mužov. Na základe výskumov sa identifikovateľné charakteristiky domácich násilníkov týkajú rôznych aspektov. Niektorí autori ich uvádzajú vo forme zoznamu charakteristík. Patrí k nim Browne a Herbert, ktorí uvádzajú nasledujúce charakteristiky spojené s násilníkymi partnermi: (Browne, Herbert, 1996 in Lovaš, 2010)

- Pocity nízkej sebaúcty a neadekvátnosti

- Pocity izolácie a nedostatky sociálnej podpory
- Nedostatok sociálnych zručností a asertivity
- Psychiatrické poruchy v minulosti ako anxieta a depresia
- Nadmerná konzumácia alkoholu a drog v minulosti
- Impulzívne správanie a problémy s antisociálnym správaním
- Panovačnosť, žiarlivosť, obavy z opustenia
- Externalizácia viny, eskalácia argumentov a prejavy agresie a násilia pri provokovaní
- Nedostatok empatie voči nadmerne závislým obetiam, čo môže byť spôsobené problémami s fyzickým alebo duševným zdravím, sexuálnymi problémami, alebo problémami počas tehotenstva a narodenia dieťaťa
- Presun zlosti vyvolanej nespokojnosťou v práci, stresom v práci alebo averznými životnými udalosťami (odlúčenie od partnera, úmrtie rodiča, dieťaťa)
- Sociálno-ekonomické problémy ako nezamestnanosť, problémy s bývaním, finančné problémy
- Trpenie násilia v detstve
- Násilie ohrozujúce správanie, používanie zbraní

Dominancia prípadov, v ktorých je domácim násilníkom muž a obeťou žena, sa odrazila v získavaní poznatkov o obetiach - ženách. Pre obeť domáceho násilia je charakteristické:

- Nízka sebaúcta,
- Pasívne mechanizmy zvládania stresových situácií,
- Vysoká závislosť od partnera,
- Úzkostlivosť a depresie,
- Sociálna izolácia,
- Zvnútornené obviňovanie sa,
- Poddajné, servilné správanie,
- Ambivalentná lojalita,
- Skreslené atribúcie vo vysvetľovaní príčin,
- Alkohol a drogy.

Bodnárová et al. (2008) zistili, že obeťami sú najčastejšie ženy žijúce v prvom manželstve, väčšina 75 % v domácnosti aspoň s jedným dieťaťom. Najčastejšie sú obeťami ženy stredného veku. Z hľadiska vzdelania sú tiež zastúpené všetky kategórie. Pri vyhnanom násilí sú najčastejšie 65 % obeťami ženy so základným a stredným vzdelaním bez maturity. Znamená to, že viac ako tretine 35 % boli obeťami so stredoškolským vzdelaním s maturitou a vysokoškolským vzdelaním. Obeťami sú ekonomicky aktívne aj neaktívne ženy.

NÁSILIE NA ŽENÁCH A MEDZINÁRODNÉ INŠTITÚCIE

Násilie na ženách sa vďaka tlaku ženských mimovládnych organizácií stalo v ostatnom desaťročí viditeľným politickým problémom aj na pôde medzinárodných organizácií a inštitúcií. Európska únia venuje násiliu na ženách pozornosť najmä v kontexte presadzovania rodovej rovnosti (napr. Stratégia rovnosti žien a mužov na roky 2010 – 2015, Európsky pakt pre rodovú rovnosť 2011 – 2015)

Rada Európy už dlhodobo venuje problematike násilia na ženách zvýšenú pozornosť. Výrazným posunom a pomocou pri tvorbe a implementácii takejto politiky je v roku 2011 prijatý Dohovor Rady Európy o prechádzaní násiliu na ženách a domácejmu násiliu a o boji proti nemu. Dohovor je prvým komplexným a precíznym právne záväzným nástrojom pre predchádzanie a boj proti násiliu na ženách a domácejmu násiliu na európskej úrovni. Dosiahnuté štandardy ľudských práv v dohovore sú míľnikmi pre ďalšie rokovania. Násilie na ženách a domáce násilie je v zmysle dohovoru chápané ako porušovanie ľudských práv a forma diskriminácie žien. Diskriminácia žien je popretím princípu rodovej rovnosti a rovnoprávnosti mužov a žien.

Komisia OSN pre postavenie žien pri OSN monitorujúca plnenie záväzkov zmluvných krajín k Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien vo svojich záverečných odporúčaniach nalieha na Slovenskú republiku, aby stanovila vysokú prioritu zavedeniu komplexných a holistických opatrení, ktoré by sa týkali všetkých foriem násilia na ženách v rodine a v spoločnosti.

Medzinárodnou iniciatívou na pôde OSN je aj kampaň COMMIT na podporu globálnej kampane Generálneho tajomníka OSN UNITE za ukončenie násilia na ženách.

Do riešenia problematiky násilia na ženách a domáceho násilia sa zapájajú rôzne ministerstvá a inštitúcie na národnej úrovni, ale dôležité je riešenie aj na regionálnej a miestnej úrovni. V zahraničí sa osvedčilo prijatie špecializovaných zákonov o domácom násilí a násilí na ženách, napr. Rakúsko, Česko, Španielsko.

Variabilita domáceho násilia a s tým spojená aj variabilita následkov so sebou prináša mnoho postupov a možností riešenia vzniknutej krízovej situácie. Poskytnutie rýchlej efektívnej a dostupnej pomoci ženám ohrozených násilím a ich deťom je rozhodujúcim mechanizmom pre záchranu života žien a detí, zlepšenie kvality ich života a postihovania páchatelov. Popri podporných službách je nutné zabezpečiť aj systematický, koordinovaný a špecializovaný prístup orgánov činných v trestnom konaní a zabezpečiť štandardizované postupy a metodiky pre všetky profesie, prichádzajúce do styku so ženami ohrozenými násilím. OSN a EÚ v tejto oblasti prijala viaceré závery a odporúčania a na úrovni Rady Európy existuje vypracovaný systém štandardov kvality poskytovania pomoci ženám vystavených násiliu, ktorý vychádza z dlhoročnej skúsenosti v tejto oblasti.

LEGISLATÍVNA ÚPRAVA DOMÁCEHO NÁSILIA V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Pojem „domáce násilie“ nie je v legislatíve Slovenskej republiky definovaný, napriek tomu, že sa s ním vo viacerých predpisoch stretneme. Keďže legálna definícia domáceho násilia neexistuje, využívajú sa pri výklade tohto pojmu informácie z iných vedných odborov. V praxi sa však opakovane stretávame s tým, že domáce násilie sa stotožňuje s týraním, t.j. trestným činom týrania blízkej a zverenej osoby. Ide však o zjavný omyl, keďže Trestný zákon rieši len časť prípadov domáceho násilia, kedy je jeho závažnosť, ako aj dopady na ohrozené osoby veľmi vysoká. Skúsenosť hovorí, že domáce násilie sa začína väčšinou skutkami menšej intenzity a protispoločenskej nebezpečnosti. Z tohto hľadiska patrí ohrozenej osobe aj ochrana na rôznych úrovniach, v závislosti od miery zásahu do jej práv. V zásade platí, že násilie v akejkoľvek podobe je protiprávne a osoby ohrozené násilím je potrebné chrániť v každom štádiu ich ohrozenia. Dôsledným a včasným zásahom zodpovedných orgánov na ochranu obetí násilia je možné predchádzať vážnym a nezvratným následkom na živote nielen ohrozených osôb.

Z hľadiska práva sa ochrana ohrozených osôb prejavuje v rovine:

- ústavnoprávnej - zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov, v druhom oddieli - Základné ľudské práva a slobody - zaručuje právo na život, nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia, osobnej slobody a právo na zachovanie ľudskej dôstojnosti.
- trestnoprávnej (stíhaním pre skutky značnej intenzity kvalifikované ako trestné činy),
- občianskoprávnej (súdnou ochranou súkromia a obydlia osôb ohrozených násilím),
- správnoprávnej (sankcionovaním priestupkov, ktorých sa dopustili voči ohrozeným osobám, realizáciou ďalších oprávnení Policajného zboru (napr. vykávanie),

TRESTNOPRÁVNE ASPEKTY DOMÁCEHO NÁSILIA

V zákone č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov (ďalej len TZ) je ochrana ohrozených osôb je ochrana ohrozených osôb upravená predovšetkým v skutkovej podstate trestného činu týrania blízkej a zverenej osoby (§ 208 TZ).

Z hľadiska Trestného zákona je zadaný vzťah obeť a páchateľa prostredníctvom pojmu blízka osoba. Blízkou osobou sa rozumie príbuzný v priamom pokolení, osvojiteľ, osvojenec, súrodenec a manžel; iné osoby v rodinnom alebo obdobnom pomere sa pokladajú za navzájom blízke len vtedy, ak by ujmu, ktorú utrpela jedna z nich, druhá právom pocítovala ako ujmu vlastnú. Blízkou osobou sa na účely trestných činov vydierania podľa § 189, znásilnenia podľa § 199 ods. 2, sexuálneho násilia podľa § 200 ods. 2, sexuálneho zneužívania podľa § 201 ods. 2, týrania blízkej alebo zverenej osoby podľa § 208 alebo nebezpečného vyhrážania podľa § 360 ods. 2 rozumie aj:

- bývalý manžel / druh,
- rodič spoločného dieťaťa a osoba, ktorá je vo vzťahu k nim blízkou osobou,
- osoba, ktorá s páchatelom žije alebo žila v spoločnej domácnosti.

Skutočnosť, že obeť je vo vzťahu k páchatelovi blízkou osobou má vplyv na posudzovanie konania páchatela z hľadiska naplnenia skutkovej podstaty.

TRESTNÉ ČINY V OBLASTI DOMÁCEHO NÁSILIA

Týranie blízkej osoby a zverenej osoby podľa § 208 Trestného zákona

Páchatelom je osoba, ktorá týra blízku osobu alebo osobu, ktorá je v jeho starostlivosti alebo výchove, spôsobujúc jej fyzické utrpenie alebo psychické utrpenie:

- bitím, kopaním, údermi, spôsobením rán a popálením rôzneho druhu, ponižovaním, pohrdavým zaobchádzaním, neustálym sledovaním, vyhrázaním, vyvolávaním strachu a stresu, násilnou izoláciou, citovým vydieraním alebo iným správaním, ktoré ohrozuje jej fyzické alebo psychické zdravie alebo obmedzuje jej bezpečnosť,
- bezdôvodným odopieraním stravy, oddychu alebo spánku alebo odopieraním nevyhnutnej osobnej starostlivosti, ošatenia, hygieny, zdravotnej starostlivosti, bývania, výchovy alebo vzdelávania,
- nútením k žobrote alebo k opakovanému vykonávaniu činnosti vyžadujúcej jej neúmernú fyzickú záťaž alebo psychickú záťaž vzhľadom na jej vek alebo zdravotný stav alebo spôsobilej poškodiť jej zdravie,
- vystavovaním vplyvu látok spôsobilých poškodiť jej zdravie, alebo,
- neodôvodneným obmedzovaním v prístupe k majetku, ktorý má právo užívať.

Domáce násilie nie je vždy takej intenzity, že naplnia znaky trestného činu týrania blízkej a zverenej osoby. Útoky voči ohrozenej osobe sa môžu prejavovať ako trestné činy proti životu a zdraviu, ľudskej dôstojnosti, proti právam a slobodám a to najmä ako:

- Nebezpečné vyhrážanie (§ 360 TZ) - ide o vyhrážanie sa usmrtením, ťažkou ujmov na zdraví alebo inou ťažkou ujmou takým spôsobom, že to môže u ohrozenej osobe vzbudiť dôvodnú obavu,
- Nebezpečné prenasledovanie (§ 360a TZ) - skutková podstata nebezpečného prenasledovania spočíva v dlhodobom prenasledovaní, spôsobilom vzbudiť u poškodeného dôvodnú obavu o jeho život alebo zdravie, život alebo zdravie jeho blízkej osoby alebo podstatným spôsobom zhoršiť kvalitu jeho života tým, že páchatel:
  - a) sa vyhráža ublížením na zdraví alebo inou ujmou jemu alebo jemu blízkej osobe,
  - b) vyhľadáva jeho osobnú blízkosť alebo ho sleduje,
  - c) ho kontaktuje prostredníctvom tretej osoby alebo elektronickej komunikačnej služby, písomne alebo inak proti jeho vôli,

- d) zneužije jeho osobné údaje na účel získania osobného alebo iného kontaktu, alebo,
- e) ho inak obmedzuje v jeho obvyklom spôsobe života.
- Ujma na zdraví (§ 123, 155 a nasl. TZ) - ublížením na zdraví sa rozumie porucha zdravia, ktorá poškodenému sťažuje obvyklý spôsob života nie iba na krátky čas, čo predstavuje dobu minimálne 7 dní. Z hľadiska intenzity ohrozenia a dôsledkov domáceho násillia je najťažšou formou domáceho násillia konanie páchatela, ktoré vyústilo do vraždy ohrozenej osoby (§ 144 a nasl. TZ) alebo o pokus o spáchanie trestného činu vraždy,
- Pozbavenie osobnej slobody § 182 TZ a obmedzovanie osobnej slobody § 183 - ak násilná osoba bráni ohrozenej osobe v užívaní osobnej slobody, napr. uzamknutím v obydli, priväzovaním k predmetom v byte a pod.,
- Znásilnenie (§ 199 TZ) - donútenie k súložu, (§ 200 TZ) - sexuálne násillie - donútenie iného k orálnemu sexu, análnemu styku alebo k iným sexuálnym praktikám, (§ 201 TZ) - sexuálne zneužívanie - súlož s osobou mladšou ako 15 rokov alebo iné sexuálne zneužitie, (§ 202 TZ) - súlož alebo sexuálne zneužitie osoby zverenej do starostlivosti vo veku od 15 do 18 rokov.

TRESTNOPROCESNÉ FORMY OCHRANY OBETE DOMÁCEHO NÁSILLIA

Ochrana obete domáceho násillia sa v trestnoprávnej rovine realizuje viacerými opatreniami. Jedným z efektívnych nástrojov pomoci obeti násillia je inštitút väzby a zadržanie, resp. zatknutie podozrivého.

VÄZBA

Väzba predstavuje principiálne vhodný nástroj riešenia prípadov domáceho násillia, jej účinnosť je však značne limitovaná. Obmedzené možnosti využitia väzby vyplývajú z toho, že ide o fakultatívne oprávnenie súdu a prokuratúry, teda že ak aj podmienky na uvalenie väzby sú dané, k rozhodnutiu o väzbe nemusí dôjsť. Súd môže obvineného z väzby prepustiť a nahradiť väzbu jedným alebo viacerými primeranými obmedzeniami alebo povinnosťami, ktoré majú zabezpečiť účel väzby.

V praxi sa v prípadoch domáceho násillia väzobné stíhanie nerealizuje častokrát z dôvodu, že súd neuzná, že existujú dôvody väzby, či prokurátor ani väzbu nenavrhuje. Tiež dochádza k prepusteniu obvinených na slobodu, náhradám za väzbu. Navyše je trvanie väzby obmedzené, teda obvinený môže byť prepustený na slobodu aj z dôvodu uplynutia maximálnej doby väzby.

ZAISTENIE OSOBY

V prípade domáceho násillia je policajt tiež oprávnený obmedziť osobnú slobodu násilnej osoby formou zaistenia. Zaistiť možno najmä osobu:

- ktorá svojím konaním bezprostredne ohrozuje svoj život alebo svoje zdravie alebo život a zdravie iných osôb alebo majetok,

- pristihnutú pri páchaní priestupku, ak je dôvodná obava, že v ňom bude pokračovať, alebo ak je to nevyhnutne potrebné na riadne zistenie alebo objasnenie veci,
- ktorá sa pokúsila o útek pri predvedení a dôvodná obava z jej úteku trvá.

Ak policajt neodovzdá zaistenú osobu orgánom činným v trestnom konaní, alebo inému príslušnému orgánu, musí osobu ihneď prepustiť. Zaistenie osoby z vyššie uvedených dôvodov nesmie trvať viac ako 24 hodín od obmedzenia osobnej slobody.

Keďže vyššie uvedené inštitúty sú časovo obmedzené z hľadiska času, a najmä dôvodov, pre ktoré ich je možné voči násilnej osobe uplatniť, je potrebné častokrát zabezpečiť ochranu obete inými prostriedkami. V týchto prípadoch sú k dispozícii najmä občianskoprávne prostriedky ochrany, ktoré však musí iniciovať samotná ohrozená osoba a vykázanie, ktoré polícia realizuje z úradnej povinnosti.

VYKÁZANIE

Vykázanie je faktickým úkonom policajta, ktorým vykazuje násilnú osobu z miesta, ktoré obýva s ohrozenou osobou a to na základe toho, že podľa jeho zistení je možné očakávať zo strany násilnej osoby útok na život, zdravie, slobodu alebo zvlášť závažný útok na ľudskú dôstojnosť ohrozenej osoby. Súčasťou vykázania zo spoločného obydľia je aj zákaz vstupu vykázanej osobe do spoločného obydľia počas 48 hodín do vykázania. Na rozdiel od väzby nejde v tomto prípade o rozhodnutie, voči ktorému sa môže násilná osoba procesne brániť, keďže nepredstavuje zásah do jej osobnej slobody. Vykázanie má v tomto ohľade charakter nie sankčného, ale výlučne preventívneho prostriedku ochrany ohrozenej osoby.

VYKÁZANIE JE MOŽNÉ REALIZOVAŤ ZA SPLNENIA TÝCHTO PODMIENOK:

Dôvody vykázania:

- polícia konštatuje, že na základe zistených skutočností možno očakávať zo strany násilnej osoby útok na život, zdravie, slobodu alebo zvlášť závažný útok na ľudskú dôstojnosť ohrozenej osoby, (toto posudzuje na základe zistení od ohrozenej osoby, násilnej osoby, svedkov a najmä vzhľadom na predchádzajúce takéto útoky),
- ohrozená a násilná osoba žijú v spoločnom obydľí. Spoločným obydľím pritom je nielen byt alebo dom, ale aj akákoľvek iná nehnuteľnosť či priestor, ktorý je určený pre bývanie ohrozenej osoby, bez ohľadu na to, či tento priestor bol na takýto účel skolaudovaný alebo spĺňa požiadavky nehnuteľnosti na bývanie (rekreačná chata, unimobunka, garáž, atď.)

ROZSAH VYKÁZANIA

Rozsah vykázania sa vzťahuje nielen na spoločné obydľie, ale aj na jeho bezprostredné okolie, t.j. predovšetkým na príslušné pozemky (záhrady, prístupové chodníky...) a iné priestory (garáž, letná kuchyňa...), ktorých užívanie je spojené

s obydliím a kde prítomnosť násilnej osoby, predstavuje pre ohrozenú osobu riziko z dôvodu ich blízkosti a vzťahu k obydliiu.

ČASOVÉ OBMEDZENIE

Zákaz vstupu do spoločného obydliia a jeho okolia platí vo vzťahu k vykázanaj osobe počas 48 hodín od vykázanja. Počas soboty, nedele a sviatku sa plynutie tejto lehoty prerušuje. Plynutie lehoty pokračuje najbližší nasledujúci pracovný deň. Doručením návrhu na vydanie predbežného opatrenia na súd počas vykázanja zo spoločného obydliia, sa trvanie vykázanja zo spoločného obydliia predlžuje až do nadobudnutia vykonateľnosti rozhodnutia súdu o tomto návrhu.

Pre vykázanie nie je rozhodujúce, či ohrozená osoba má v dome alebo v byte prihlásený trvalý alebo prechodný pobyt, ani vlastnícke vzťahy k tomuto priestoru, ale výlučne skutočnosť, že toto obydlie slúži na bývanie pre ohrozenú/né osoby. Toto je jedno z najúčinnějších opatrení, ktorými disponuje polícia v oblasti domáceho násilia.

Rešpektovanie nezasahovania do vnútorného usporiadania vzťahov v rodine má v mnohých spoločenských podobu všeobecne prijímanej normy. Rovnako má v mnohých spoločenských podobu všeobecne prijímanej normy uznávanie práva na praktizovanie istých foriem fyzického násilia ako bitie partnera (bitie manželky), používanie fyzických trestov vo výchove detí, atď. Človek, ktorý sa takto správa, robí len to, čo ostatní, s vedomím, že má právo takto postupovať. Navonok sa pritom o týchto veciach nehovorí, čo spôsobuje, že sa len veľmi ťažko zisťuje miera a rozsah doma praktizovaného násilia. Všeobecne sa usudzuje, že doterajšie zistenia nezodpovedajú skutočnému stavu, ktorý je podstatne horší. Násilie na ženách má v podmienkach SR najmä - ale nielen - povahu domáceho násilia a preto napriek vysokému výskytu vysokú latenciu.

Napriek nespornému posunu v problematike násilia na ženách za ostatné roky je stále nutné skonštatovať, že na Slovensku chýba systémový prístup a koordinované zabezpečenie jednak pomoci ženám zažívajúcim násilie (sekundárna a terciárna prevencia), ale i systematická primárna prevencia, teda predchádzanie násiliu.

V súčasnosti Slovenská republika ešte nedosahuje všetky medzinárodné štandardy spočívajúce v efektívnom uplatňovaní systematického a celoštátne koordinovaného prístupu k problematike násilia na ženách a domáceho násilia, čím je oslabená reálna schopnosť zabezpečiť pomoc ženám zažívajúcim násilie.

Záverom je potrebné skonštatovať, že bude potrebné prijať také opatrenia a mechanizmy, aby sa rozšírili kompetencie policajného zboru a orgánov činných v trestnom konaní, aby vykázanie bolo možné na dlhší čas a nielen na 48 hodín, legislatívne zadefinovať domáce násilie v zákone a rozšíriť legislatívne kompetencie mimovládnych organizácií, ktoré majú veľmi významné postavenie najmä v rámci univerzálnej prevencie.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY:

- BODNÁROVÁ, B. et al.: Reprezentatívny výskum výskytu a skúseností žien s násilím páchanom na ženách (VAW) na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2008.
- BROWNE, K., HERBERT, M.: Preventing Family Violence. Chichester: Wiley, 1996
- EAGLY, A. H., STEFFEN, V. J.: Gender and aggressive behavior: A meta-analytic review of the special psychological literature. Psychological bulletin, 1986. s. 100, 309 – 330.
- LOVAŠ, L.: Agresia a násilie. Bratislava : Ikar, a. s., 2010. 197 s. ISBN 978-80-551-1752-2
- MARVÁNOVÁ-VARGOVÁ, B. et al: Partnerské násilí. Praha : LINDE, s. r. o., 2008. 159 s. ISBN 978-80-86-86131-75-4.
- MÁTEL, A.: Naše možnosti pomoci ženám - obetiam domáceho násilia. Skalica : Občianske združenie ALIJA, 2009. 200 s. ISBN 978-80-970083-1-4.
- PARKER R. N., AUERNHAHN, K.: Alcohol, drugs, and violence. Annual Review of Sociology. 1998. s. 24, 291-311.
- PIATA ŽENA: Aspekty násilia páchaného na ženách. Bratislava : Zájumové združenie žien Aspekt, 2001. 385 s. ISBN 80-85549-28-X.
- REID, L. W., ELIFSON, K. W., STERK, C. E.: Hug drug or thug drug? Ecstasy use and aggressive behavior. Violence and Victims. 2007. s. 22, 104-119.

Informacja dla Autorów

Redakcja „SIE” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wycień itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetyczny. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy „Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdaten na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „lżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Texty prosimy przesyłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org.pl/czasopisma/humanum/o-czasopismie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

INTERNATIONAL
SCHOOL OF MANAGEMENT
SLOVAKIA